

Livia Magina

Instituția
judelui sătesc
în Principatul
Transilvaniei

Editura MEGA

Livia Magina

Instituția judelei sătesc în
Principatul Transilvaniei

Livia Magina

**Instituția
judelui sătesc în
Principatul
Transilvaniei**

Editura MEGA
Cluj-Napoca
2014

Lucrare finanțată de:
MUZEUL BANATULUI MONTAN REȘIȚA

ISBN 978-606-543-499-8

Tehnoredactare și copertă:
Francisc BAJA

© Livia MAGINA, 2014

EDITURA MEGA | www.edituramega.ro
e-mail: mega@edituramega.ro

<https://biblioteca-digitala.ro>

CUPRINS

PREFAȚĂ	7
CONSIDERAȚII INTRODUCATIVE	13
I. IZVOARELE ȘI ISTORIOGRAFIA	19
a. Izvoare inedite.....	19
b. Izvoarele edite	26
c. Istoriografia	35
II. REPERE POLITICO-INSTIȚIUNALE ÎN SECOLELE XVI-XVIII ÎN TERITORIUL TRANSILVĂNEAN	48
III. LUMEA RURALĂ TRANSILVĂNEANĂ ÎN SECOLELE XVI-XVIII. CARACTERISTICI DEFINITORII	66
IV. JUDELE SĂTESC – ORIGINEA ȘI TERMINOLOGIA INSTITUȚIEI	99
IV.1. Originea instituției.....	99
IV.2. Denumirea instituției.....	109
V. PROFILUL INSTITUȚIEI RURALE	122
V.1. Judele.....	123
V.1.a. Alegerea în funcție.....	123
V.1.b. Destituirea judeului, abuzul în funcție.....	136
V.1.c. Vârsta judeului.....	139
V.1.d. Pregătirea intelectuală	141
V.1.e. Uzanța sigiliului	145
V.1.f. Numărul juzilor în sat. Realegerea în funcție.....	149
V.1.g. Starea materială a judeului sătesc.....	155
V.1.h. Vestimentația.....	165

V.2. Jurații satului.....	169
V.2. a. Alegerea și numărul juraților.....	170
V.3. Bătrânii satului.....	175
V.4. Notarul satului.....	179
VI. PREROGATIVELE JUDELUI SĂTESC.....	181
VI.1. Prerogative juridice.....	181
VI.1.a. Apărarea avutului sătesc.....	196
VI.1.b. Prinderea răufăcătorilor și a fugarilor.....	206
VI.1.c. Judecarea cauzelor între rude; publicarea actelor de vânzare-cumpărare.....	215
VI.1.d. Animale pierdute. Luarea urmelor.....	222
VI.1.e. Participarea la hotărnicii și puneri în posesie.....	229
VI.2. Prerogativele economice.....	235
VI.3. Prerogativele de natură militară.....	245
VI.4. Prerogative de natură moral-religioasă.....	248
CONSIDERAȚII FINALE.....	257
THE INSTITUTION OF THE VILLAGE JUDGE IN THE PRINCIPALITY OF TRANSYLVANIA.....	261
ANEXE.....	267
IZVOARE ȘI BIBLIOGRAFIE.....	293
1. Izvoare.....	293
<i>Inedite</i>	293
<i>Edite</i>	294
2. Bibliografie.....	299

P REFATĂ

În perioada modernă timpurie, Transilvania a fost supusă unui proces intensiv de consolidare a sistemului judiciar. Mai mult, întrucât nu exista nicio distincție între justiție și administrație, toate funcțiile și instituțiile locale își aveau propria jurisdicție. Acestea funcționau, în linii mari, într-o schemă ierarhică, având la vârf autoritatea princiară (iar mai târziu pe aceea gubernială) și administrația fiscală, urmate, în sens descendent, de comitate, de instituțiile subordonate acestora de la sate și de organizarea de la nivel domenal, mergând până la instituțiile districtuale și cele de guvernare comunală. În partea de jos a piramidei se afla satul. Pentru majoritatea locuitorilor din Transilvania (aproximativ 900.000 de persoane în anul 1700), satul, ca instituție jurisdicțională și administrativă, reprezenta organismul sub tutela căruia se desfășurau, în cea mai mare parte, interacțiunile și relațiile lor zilnice, judele sătesc fiind oficialul cu care ei aveau contactul cel mai direct. Cu toate acestea, informațiile referitoare la modul de funcționare a satelor și la activitatea instanțelor și oficialilor acestora sunt limitate, pentru că, în genere, ele nu au fost niciodată redactate în scris ori s-au pierdut de-a lungul timpului. Într-o mică măsură, ele sunt accesibile datorită remiterii cauzelor litigioase și afacerilor de la instanțele de judecată sătești la cele comitatense și la cele ale stăpânilor de pământ, documentele aferente acestora supraviețuind în număr tot mai mare, dar în proporții inegale de pe la începutul secolului al XVII-lea. Alte informații

pot fi obținute pe baza legislației adoptate de către dietă, a hățșului de decrete și reglementări emise de către voievod și adunările comitatense, a arhivelor de familie, precum și a cartelor pentru care nobilii și corporațiile plăteau spre a fi incluse în urbariile transilvănene sau în *Libri Regii*. În cartea sa, Livia Magina reunește această masă de materiale disparate într-un singur loc, analizându-le, în premieră, în totalitate și oferindu-ne cea mai complexă perspectivă, până la momentul de față, asupra modului de funcționare a satului transilvănean ca unitate administrativă și judiciară. În trecut, cercetarea istorică asupra societății rurale din Transilvania s-a axat, în genere, asupra unor documente de ordin economic și a calendarelor de efectuare a plății taxelor și impozitelor sau de prestare a muncilor. Scopul acestor înscrisuri era acela de a măsura activitatea economică și, în special, de a cuantifica sarcinile impuse asupra țăranilor, însă ele au conturat imaginea unui deficit de putere al autorităților rurale. Investigând și alte tipuri de surse, Livia Magina reliefează complexitatea relațiilor existente nu doar la nivelul satului, ci și între sat, juzi și instituțiile învestite cu privilegiile nobiliare.

Ștefan Werbőczy a încercat o sistematizare a dreptului cutumiar maghiar și transilvănean în *Tripartitum*, apărut în 1517. În tentativa sa de a demonstra uniformitatea acestor practici, el a impus, cu de la sine putere, anumite simetrii și regularități care, de multe ori, nu corespundeau uzanțelor reale. Cu toate acestea, atunci când descrie starea țăranimii, Werbőczy nu mai dă dovadă de aceeași ingeniozitate. După ce încearcă să explice, destul de eronat, practica de transmitere a moștenirii încetățenită în rândul țăranimii, el ajunge la concluzia că „nu doar condițiile țăranilor arendași, ci și cutumele legale ce trebuie să fie respectate în funcție de tradiția străveche a locului sunt diverse” (III. 30 [6]). În cadrul comunităților sătești individuale din Transilvania perioadei moderne timpurii, exista, așadar, o anumită lipsă de uniformitate. Cele mai multe sate aveau un jude sau o căpetenie,

care îndeplinea simultan funcția judiciară și pe aceea administrativă. Condițiile numirii sale erau diferite în funcție de loc și de relațiile de putere din interiorul comunității locale. Așa cum observă Livia Magina, judele sătesc funcționa atât ca magistrat, cât și ca executor judecătoresc, reprezentând nu doar comunitatea, ci și pe stăpânul acesteia. În unele locuri, stăpânii de pământ și-au impus propriii juzi, care au îmbinat, în mod eficient, atribuțiile acestei poziții cu funcțiile unui administrator de moșie (*udvarbiró*); în alte părți, juzii erau aleși în cadrul unor adunări uneori de-a dreptul tumultuoase. Acolo unde mai multe sate aparțineau unui singur stăpân, putea exista un singur jude. În mod similar, acolo unde un sat era împărțit între mai mulți stăpâni, puteau să fie mai mulți juzi. De asemenea, un sat a cărei populație provenea din grupuri naționale diferite putea avea câte un jude separat pentru fiecare dintre acestea. În orice caz, nu existau reguli prestabilite în acest sens. Satele au recurs la aranjamente diferite, în funcție de ce se potriveau cel mai bine circumstanțelor în care se aflau. Uneori, așadar, funcția de jude era remunerată; alteori, recompensa acestei funcții consta în scutiri de taxe și de alte impozite. În ceea ce-l privește pe jude, acesta era asistat de un consiliu de oameni aflați sub jurământ, care funcționau și în capacitate judiciară. Numărul de jurați varia de la doar doi până la doisprezece; de asemenea, și condițiile de numire a acestora puteau fi diferite. Chiar și așa, justiția și-a menținut caracterul comunitar pregnant, procesul de judecată nefiind limitat la oficiali judiciari desemnați. În unele locuri, în procesul de deliberare și de îndeplinire a atribuțiilor lor, juraților li s-au alăturat și bătrânii satului, aceștia din urmă oferind instanței de judecată și consiliului experiența acumulată cu vârsta. Procedurile de investigare a nelegiuirilor atrăgeau și ele o masivă participare a populației, mergându-se până acolo încât instanțele sătești trebuiau, uneori, să se întrunească în aer liber, în cimitirul local.

Livia Magina indică multitudinea de roluri ce le reveneau juzilor sătești. Acestea variau de la autentificarea actelor și testamentelor (numeroase sate își aveau deja propriile sigilii în secolul al XVI-lea), hotărnicirea unor terenuri și porțiuni în litigiu, urmărirea hoților și vitelor pierdute, asigurarea plății corecte a zeciuielii și distribuirea de furaje armatelor aflate în trecere. Funcțiile unei căpetenii a satului mergeau însă și dincolo de organizarea comunală și de împărțirea dreptății, judele fiind, pe de o parte, chemat să comunice obligațiile impuse asupra comunității de către administrația comitatensă și guvernul central, asigurând realizarea lor și, pe de altă parte, fiind responsabil de aducerea problemelor locale în atenția autorităților de la nivel superior și de reprezentare a localității în litigiile juridice sau de altă natură. Din aceste considerente, juzii sătești puteau să participe la ședințele adunării comitatense, fiind uneori, la rândul lor, însărcinați cu efectuarea anchetelor și exprimarea pozițiilor autorităților comitatense. Ideea că satul a reprezentat o jurisdicție închisă, care și-a dezvoltat propriile practici separat de restul societății, nu poate, prin urmare, să fie susținută. Cu mult înainte de reformele de la finele secolului al XVIII-lea, care au permis remiterea cauzelor de la nivelul instanțelor de judecată sătești și al celor senioriale la acela al instanțelor comitatense, justiția sătească a fost parțial integrată în organizarea judiciară și instituțională de ansamblu a Principatului.

Legile și drepturile satelor individuale din Transilvania au fost rareori puse în scris. Atunci când comisarii reginei împărțeseră s-au deplasat prin sate, după 1767, pentru a înregistra obligațiile datorate de comunitățile țărănești, cel mai frecvent ei au raportat că nu au găsit nicio asemenea obligație care să fi fost redactată în scris. În mod clar, au existat și excepții; o astfel de colecție de libertăți comunale, emisă de către Principele Sigismund Rákóczi în 1607, este inclusă în anexa cărții de față. Cu toate acestea, putem constata, în linii mari, principiile care au guvernat administrarea justiției. În

cea ce privește dreptul procedural, practicile s-au conformat în mare celor predominante la nivelul societății nobile extinse. Instanțele de judecată primeau depoziții sub jurământ și audiau martorii, efectuau investigații, analizau cartele relevante și ajungeau la o decizie pe baza faptelor pe care reușeau să le constate. Cele mai multe cauze, inclusiv cele intentate pentru scandal și rănire, erau pornite ca acțiuni private. Cu toate acestea, întrucât instanța sătească și judele erau responsabili și pentru disciplina socială, ei puteau iniția acțiuni în numele comunității, în special în ceea ce privește infracțiunile morale. Conținutul material al legii era însă mult mai puțin sigur. Legea era considerată a fi cutumiară în sensul în care ea corespundea noțiunilor comunitare privind binele și dreptatea. Având în vedere că sensul justiției putea fi diferit atât în funcție de perioadă, cât și în ceea ce privește circumstanțele speciale asociate unor cazuri individuale, conținutul legii era incert și supus unor derapaje. Reglementările, legislația și decretele comitatense, dieta și voievodul puteau încerca să impună anumite norme, însă acestea își mențineau relevanța doar atâta timp cât erau adoptate în practică și respectate de către populație. Având în vedere maleabilitatea legii, nu ar fi înțelept să asociem prea strâns manifestările sale cu grup național, oricare ar fi fost acesta. Deși există referințe la un *ius valachorum* care ar fi aparținut anumitor comunități românești din Transilvania, conținutul acestei legi nu era mai precis sau fix decât corespondentele sale de la nivelul populației din mediul rural maghiar. De asemenea, denumirea de cneaz, utilizată pentru judele sătesc și care apare doar în satele românești, nu ar trebui să fie luată ca dovadă a unui anumit tip de organizare comunală. Așa cum indică Livia Magina, funcțiile îndeplinite de către cnezi erau prea puțin diferite de cele ale juzilor din satele maghiare și germane. Este posibil ca funcția de cneaz să fi apărut, în unele sate, chiar de la originea așezării, poziția de căpetenie aparținând moștenitorilor celui care a fondat satul.

Astfel de aranjamente pot fi găsite și în alte părți, familiile primilor *locatores* menținându-și, de-a lungul generațiilor, poziția privilegiată ca *Schultheissen* (*soltészek*) în comunitățile lor. Din aceste motive, este, probabil, greșit a sugera că termenul de cneaz indică o formă de excepționalism instituțional românesc.

Cartea Livia Magina oferă mult mai mult decât o simplă înșiruire de instituții. Cercetarea sa este prefațată de un scurt istoric al Principatului, începând de la înființarea sa în secolul al XVIII-lea, fiind o capodoperă a informației lucid comprimate. Mai mult decât atât, făcând recurs la o gamă variată de surse diferite, ea oferă imagini ale vieții rurale care nu se regăsesc de regulă în cercetările despre societatea țărănească. Aflăm astfel despre un proces cu vampiri din 1728, care a precedat celebrele cazuri Pavle și Plugowicz din Serbia aflată sub ocupație austriacă. De asemenea, ea descrie o variantă a practicilor obișnuite de *lytkup* sau *mercipotus*, care presupuneau aplicarea de bătaii unui băiat, astfel încât el să poată, pe viitor, să își reamintească tranzacția la care fusese martor în copilărie. Prin acestea și alte exemple, analiza extrem de profundă pe care Livia Magina o întreprinde asupra surselor existente pune în lumină nu doar maniera de funcționare a justiției și administrației din satele transilvănene, ci și societatea rurală din Transilvania, în general, și relațiile de putere și autoritate care i-au modelat dezvoltarea pe parcursul mai multor secole. Cartea Domniei Sale reprezintă o contribuție importantă la istoria socială și culturală, juridică și instituțională, care merită să fie mai bine cunoscute.

Martyn Rady

Martie 2014

CONSIDERAȚII INTRODUCATIVE

Societatea s-a confruntat, și o face încă, cu o formă de incertitudine vis-à-vis de lipsa resurselor comparativ cu creșterea demografică mondială. Acesta a fost numai unul dintre motivele redirectionării atenției către lumea rurală, producătoare, aflată în contrapondere cu o sferă urbană, consumatoare, și aici ne referim, evident, la consumul produselor agricole. Cu toate că tehnicile și mașinile agricole au cunoscut o dezvoltare deosebită, creșterea producției s-a făcut resimțită abia odată cu introducerea agenților chimici în procesul agrar. Observăm astăzi, însă, o nouă direcție în domeniul alimentației, și anume folosirea produselor ecologice; tendința aceasta bio reîntoarce privirile spre lumea țărănească și problemele ei. Așa începe să se evidențieze, la nivel discursiv, dar și practic, o țărănime tradițională pe cale de dispariție, împreună cu comunitatea arhaică în care își duce aceasta existența, fenomen datorat, în bună măsură, politicilor urbanizante care au schimbat mentalitatea rurală (coroborate, cel puțin la noi, cu industrializarea masivă promovată de ideologia comunistă), a politicilor agrare diferențiate pe zone de producție specifice a marilor companii în strânsă legătură cu marile centre de desfacere. Țăranul, văzut de atâtea ori la marginea societății și abia în subsidiar ca producător, s-a conformat și s-a transformat într-un „om nou”, care nu mai cunoaște pământul, nu mai are legătura organică de altădată cu el, însă nu poate fi nici considerat orășean. Cercetarea științifică a reliefat la rândul său marile

schimbări ale ruralității care au avut loc pe fondul procesului de industrializare.

Se pot distinge două poziții diametral opuse privitoare la țărănime: una care vizualizează satul ca un loc încremenit în timp, un loc veșnic, idilic și idealizat, atât de bine surprins de Lucian Blaga în sintagma *veșnicia s-a născut la sat*, și o altă direcție, contrară, care atrage atenția asupra aspectelor neplăcute ale vieții rurale, asupra dificultăților traiului la sat. Desigur, primii regretă perimarea valorilor tradiționale – etnografi, etnologi, sociologi, istorici și filosofi –, vizualizată prin exemplificarea caracteristicilor orașului: anonimat, pierderea contactului cu pământul și cu ciclul naturii și al recoltei, spiritul comercial agresiv; ceilalți, filourbanii, socotesc însă că toate acestea sunt compensate de îmbunătățirea condițiilor de trai de la oraș, apreciind, psihic, chiar pierderea în mulțime. Toate acestea, și multe altele, au conturat la generațiile actuale un proces dramatic de necunoaștere: de unde provin produsele, cum arată animalul, uneltele de lucru, soiurile de plante, în paralel cu o anumită formă de jenă/desconsiderare a celor care sunt originari de la sat.

Prezenta lucrare se dorește a fi una de istorie instituțională, aflată în interferență cu aceea rurală și socială. Titlul ales pentru cercetare, *Instituția judeului sătesc în Principatul Transilvaniei (secolele XVI–XVIII)*, reflectă atât tipul instituției la care facem referire, cât și arealul și limita cronologică aferentă. Motivația alegerii unei astfel de teme de cercetare își are originea tocmai în lipsa în istoriografia românească a unui studiu de dimensiuni apreciabile și integratoare cu privire la acest aspect.

Istoria instituțiilor reprezintă unul dintre elementele de reală importanță în cunoașterea modului de organizare și activitate a unei societăți, instituțiile fiind coloana vertebrală a administrației, centrale sau locale. Este adevărat că existența instituțiilor, așa cum o percepem astăzi, nu este decât una de dată recentă, comparativ cu durata lungă a istoriei.

Primele abordări istoriografice s-au îndreptat către acele instituții care s-au evidențiat și au marcat întreaga societate, nu numai cea medievală: regalitatea și biserica. Această tradiție a fost continuată de către istoriografia pozitivistă a secolului al XIX-lea care s-a axat pe cercetarea vieții și activității personalităților, sau, așa cum menționam, pe studiul instituțiilor majore, creatoare de istorie. O temă aproape la fel de puțin supusă discuțiilor istoriografice este și ruralitatea, vorbind, desigur pentru limita temporală asumată de noi. Există și aici o serie de motivații, dintre care cea mai pertinentă ar putea fi aceea a lipsei de documente emise de instituțiile sătești.

În cazul Ungariei și Transilvaniei, istoriografia maghiară s-a concentrat asupra studierii existenței și activității episcopilor, capitlurilor, comitatelor sau orașelor, fiind realizate sute de monografii, atât în domeniul ecleziastic, cât și în cel laic. Mult mai puțin prezentă în istoriografie a fost tema ruralității, a creatorilor minori de istorie, care, în mod evident, nu au participat și nu au influențat vizibil „marea istorie”, marile evenimente prin decizii politice, militare sau economice. Istoria celor mărunți a fost deseori una ignorată, deși categoriile sociale de la baza piramidei sociale au conviețuit după legi și în cadrul unor instituții cel puțin la fel de complexe.

O privire sumară asupra istoriografiei românești din ultimii 45 de ani denotă faptul că instituțiile de la baza piramidei sistemului administrativ, printre care și aceea a judeului sătesc, nu au fost analizate decât tangențial de către istorici, motivațiile pornind cel mai adesea de la răspândirea informațiilor într-un număr foarte mare și divers de documente, existând deci necesitatea acoperirii unui spectru larg al arhivei.

Abordarea obiectivă a unui subiect de istorie a ruralității, și în special a unuia de istorie a instituției rurale, depinde într-o bună măsură și de existența surselor edite care ar reuși să integreze și să propună rute de cercetare.

Proiectul demarat se creionează în istoria instituțională și în cadrul mai larg al istoriei rurale, a țărănimii. Atunci când am inițiat demersul cercetării ne-am așteptat ca măcar istoriografia din perioada comunistă să fie mai bogată în abordări privitoare la țărănime și ruralitate, dar, cele care sunt, tratează în special problematica agricolă și economică sau marile evenimente și mișcări sociale și, așa cum aminteam, istoria instituției sătești se confundă fie cu istoria iobăgimii, fie cu a desfășurării marilor mișcări sociale.

Concluzia la care am ajuns, cu privire la modul de lucru într-o astfel de cercetare, în urma analizării câtorva dintre fragmentele arhivistice, este aceea că există o singură modalitate viabilă de a răspunde întrebărilor care intervin cu privire la instituția judeului sătesc, și anume introducerea în seriale a tuturor informațiilor, pe tipuri și nivel de abordare.

Cu toate că instituțiile medievale și premoderne au mai fost „evaluate” în istoriografie, aceea a judeului sătesc a rămas oarecum într-un con de umbră, probabil motivat din punctul de vedere al cercetătorului care trebuie să combine cunoștințe din mai multe domenii: economic, juridic, social, precum și o anumită doză de minuțiozitate. Pentru a evidenția caracteristicile instituției din Transilvania, am ales să sondăm și literatura istorică vest-europeană, care a tratat problematica instituțiilor lumii rurale. Prin comparație, pot fi observate astfel aspecte comune, dar și marile deosebiri dintre cele două părți ale continentului, întârzierile în tendințe ori, dimpotrivă, păstrarea elementelor caracteristice până spre secolul al XIX-lea.

Structura lucrării ține seama, la rândul ei, atât de plasarea instituției în schema instituțională a Principatului Transilvaniei, dar, mai ales, de informațiile disponibile. Este dificil de înțeles cum a funcționat judele sătesc fără a conștientiza și a prezenta cadrul politic și instituțional al Principatului pe parcursul secolelor analizate. În același scop, am ales să tratăm într-un capitol separat coordonatele lumii

rurale, deoarece acesta este terenul în care judele și-a manifestat atribuțiile. Prezentarea izvoarelor și a istoriografiei se constituie de fapt în prezentarea limitelor informaționale, pe de o parte, și de analiză, pe de altă parte. Cu toate că par generoase, informațiile din surse sunt repetitive, de puține ori ieșind din tipar. Acesta este motivul pentru care fiecare atribuție care a reieșit a fost exemplificată cu cât mai multe cazuri, de pe întreg teritoriul avut în vedere, din întreaga linie temporală, fără a încălca excesiv textul. Am urmărit, de asemenea, evidențierea unității instituției, dincolo de diversitatea zonelor de locuire din Principat, unitate ce contribuie la conturarea ei. Cu toate că din punct de vedere juridic și administrativ avem de-a face cu domenii fiscale, nobiliare, ecleziastice, comitate, districte ori zone semiprivilegiate (Pământul crăiesc, zona secuiască), am încercat evidențierea fondului comun. Aceasta și deoarece caracteristicile comune ale instituției, indiferent de areal ori de epocă, prevalează în fața diferențelor date de tradițiile locale. O prezentare clasică ar fi avut ca metodă de lucru distincția caracteristicilor instituției în funcție de domeniu și de epocă. Dacă am fi prezentat pe tipul de domeniu, ar fi intervenit inevitabil repetiția. Astfel că am optat pentru un discurs apropiat istoriografiei franceze, raliat la perioada lungă a unui spațiu vast și cu locuire diversă. De aceea, chiar dacă pare a fi un clișeu, am dorit să evidențiem unitatea în diversitate, adică reliefarea caracteristicilor comune ale instituției, cele care, de altfel, îi dau și statutul instituțional. În același spirit, am ales să includem și exemple din teritorii adiacente care au făcut parte inițial din Ungaria. Este cazul Banatului, al Partiumului ori Maramureșului, care însă pe perioada secolelor XVI–XVII au fost înglobate politic și administrativ în cadrul Principatului Transilvaniei. După cum se va putea observa din exemplele citate diferențele dintre competențele juzilor sătești din aceste zone și ale celor din Ardeal sunt mai degrabă minore, așa cum, de altfel, pot fi întâlnite și în diferitele arii

de locuire intracarpatică. Suprapunerea autorității otomane unei serii de teritorii din Banat și Partium nu a destructurat instituțional lumea rurală, ci, dimpotrivă, a perpetuat o serie de practici preexistente pe care le regăsim, în egală măsură, și în Principatul Transilvaniei. În esență, prin includerea acestor spații în analiza noastră, am dorit să evidențiem continuitatea și uniformitatea instituțională a lumii rurale, indiferent de alternanțele politice care la un moment sau altul s-au intersectat cu acele teritorii.

A doua parte reprezintă de fapt esența lucrării. Am încercat să redăm componentele instituționale, atribuțiile instituției, domeniile de competență, ruta procedurală în diverse situații, legăturile inter-instituționale, în special cu juzii nobililor. Totul a fost limitat de valoarea inegală a informațiilor regăsite în documente și de repetarea lor. Chiar dacă nu am reușit întotdeauna să surprindem funcționarea instituției așa cum ne-am fi dorit, carențele informaționale ori de analiză sperăm că nu au afectat în ansamblu construcția și modelul instituțional pe care am dorit să-l reliefăm.

În final, ținem să aducem mulțumiri doamnei dr. Susana Andea, coordonatorul tezei de doctorat în care lucrarea de față își are originea, domnului dr. Dumitru Țeicu, directorul Muzeului Banatului Montan din Reșița, care a oferit suportul financiar necesar editării ei și profesorului Martyn Rady de la School of Slavonic and East European Studies din Londra care a avut bunăvoința să o prefățeze.

IZVOARELE ȘI ISTORIOGRAFIA

a. Izvoare inedite

Acest demers are la bază, alături de literatura istorică, și informații provenind din sursă documentară, atât edită, cât și inedită. Trebuie specificat, încă de la început, că în ceea ce privește informația de proveniență documentară, cu toate că este prezentă în aproape tipurile de fonduri arhivistice, trebuie decantată astfel încât să fie posibilă evidențierea valorii ei și nu cantitatea sa. De asemenea, trebuie precizat că informația nu este unitară sau grupată tematic în cadrul unui anume fond sau colecții, dimpotrivă. De aceea dificultatea cercetării nu este dată în mod neapărat de lipsa informațiilor cât de mărimea fondurilor care ar trebui parcurse și a răspândirii acestora.

Valoarea istorică a informațiilor reprezintă un alt impediment al cercetării, în sensul în care aceasta nu numai că este inegală, dar de cele mai multe ori lipsa ei de substanțialitate este datorată poziției judelei sătesc în ierarhia birocratică și administrativă a vremii, precum și rolului minimal asumat de acesta în cadrul acțiunilor cu caracter general, al Principatului, dar și al comitatului.

Informația provenită din surse inedite are o coloratură similară celei din sursele editate, cu specificarea că fiecare document nou poate aduce diferența față de lucrurile deja cunoscute.

a. În fondurile de *diplome medievale*¹ pot apărea, de exemplu, mențiuni asupra instituției judeului sătesc, așa cum este documentul din 1435, în cadrul căruia judele (*judex vel villicus*) din Zazinfalva, din comitatul Timiș, depune mărturie că satul său a plătit impozitul datorat fiscului². Un an mai târziu, în același comitat, este amintit judele din Biserica Roșie (Vereseghaz) care l-a ținut în captivitate pe unul dintre iobagii nobilului Ladislau Hagymas³.

În calitatea lor de reprezentanți ai satelor juzii, pot fi întâlniți și în documente aparținând unor fonduri ale unor instituții, atât laice, cât și ecleziastice. Numeroase mențiuni apar în Cărțile Regale (*Libri Regii*), dintre care, parțial, până la 1600, au fost regestate și publicate în limba maghiară. În general judele sătesc apare ca om de mărturie în procesele de hotărnicii sau de puneri în posesie. În cazul în care sunt martori, valoarea documentară scade, deoarece apare doar numele și în dreptul acestuia specificată funcția. Deși exemplele sunt numeroase, ne vom limita la câteva: astfel, în 25 martie 1571, judele din satul maramureșean Bilka depunea mărturie alături de alți iobagi, într-un caz de punere în posesie⁴. Câțiva ani mai târziu, în 1577, sunt menționați ca martori, tot în cadrul unui proces de punere în posesie, juzii din Veöldri, Igreczy, Zilkerek și Zilvas, toate sate în comitatele Solnocul Interior și Dăbâca⁵.

Există documente care pun în lumină și fragmente din aria de competență a judeului, așa cum este cazul unui document din 1608, în care judele din Bărrabanț, comitatul Alba, în numele satului său, încheie o înțelegere în privința unei

¹ Colecția antemohacsiană din Arhiva Națională a Ungariei – Diplomátikai levéltár (în continuare DL).

² DL. 54949.

³ DL. 44100.

⁴ Magyar Országos Levéltár (în continuare MOL), F 1, *Libri regii* (în continuare LR), 5, ff. 154–156.

⁵ Idem, 4, ff. 101–104.

mori, cu Ambrozius Barcsay, scrib al Cancelariei major a principelui⁶. Tot un jude, cel din satul Dedrad, din comitatul Cluj, împreună cu jurații, merg în fața principesei Ecaterina de Brandenburg pentru a le fi reconfirmată scrisoarea privilegiată pe care comunitatea o deținea de la principele Sigismund Rákoczi⁷. Un alt document surprinde înțelegerea, încheiată între reprezentanții satului Bethlenösi, din Zarand, și nobilul Ștefan Szekély, în privința a două predii⁸.

Colecția de diplome medievale oferă, așadar, pe lângă multitudinea de date din diverse alte domenii ale vieții politice, socio-economice și juridice, și informații referitoare la instituția rurală a judeului, evidențiind, bineînțeles, cazuri particulare, dar și momente ne semnificative din punctul nostru de vedere.

b. În *fondurile instituțiilor ecleziastice*, mai ales ale acelor care au avut atribute de loc de adevărire, se regăsesc informații privitoare la reprezentanții satului. Un exemplu de acest gen este documentul din anul 1642 privitor la hotărnicia moșiilor Ighen, Șard și Ampoița, comitatul Alba, unde, printre martorii chemați se numărau și *ignobilibus Czijorra Triff, judice, Gabra Flora, Lupa Vajna, Gabra Lupe, juratis de eadem Ighenpataka*, alături de care mai erau prezenți judele și jurații din Thotofalva și Benedeki. Este interesant faptul că documentul, pe parcursul său, surprinde o altă realitate, și anume schimbarea anuală a juraților, deoarece la ultima înfățișare în procesul de hotărnicie, alături de judele Horea Triff apar alți jurați ai satului Ighen⁹.

Deosebit de importante sunt pentru subiectul nostru nu numai actele specifice emise la locurile de adevărire, ci mai ales cele de organizare internă, domonială. Un astfel de document este dat de scriptele economice ale domeniului Capitlului

⁶ Idem, 7, ff. 241v–242.

⁷ Idem, 19, f. 79.

⁸ Idem, 23, f. 180.

⁹ MOL, F 3, Centuria O, nr. 46, ff. 4–6.

de Cluj-Mănăştur, realizat în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Pe lângă situația socio-demografică prezentată, apar și frânturi asupra organizării instituționale a satelor de pe cuprinsul domeniului. Sunt menționați atât juzii, numărul copiilor acestora cât și averea mobilă și imobilă a acestora, permițând astfel analiza asupra situației economice a acestor mici funcționari.

c. Statutul de urbe a conferit de-a lungul timpului o serie de privilegii, printre care și acela de a deține diferite așezări rurale din imediata proximitate. Astfel, *arhivele orașelor* conțin în mod inevitabil referiri la diverse situații din cadrul satelor aflate în posesie, dar și documente care prezintă relația dintre localitatea urbană și cea rurală. Pentru a-și spori veniturile, orașele au fost mereu interesate de administrarea satelor, pe de altă parte, localitățile rurale au încercat, pe cât posibil, să-și conserve autonomia în fața ingerințelor tot mai accentuate ale autorităților urbane. Cluj, Bistrița¹⁰, Sibiu¹¹, Brașov¹² sunt numai câteva dintre exemplele de acest fel. Documentele se regăsesc în fondurile primăriilor orașenești aflate în custodia filialelor Arhivei Naționale, fonduri care conțin atât acte de tip juridic, cât și economic. În general, actele de acest fel se pot regăsi în protocoalele sau socotelile orașelor¹³, dar și în urbariile deținute în aceeași locații. De exemplu, la finalul secolului al XVI-lea, administrarea posesiunilor rurale ale Clujului ridică o serie de probleme care transpar din documentele vremii, ca urmare a conflictului de interese dintre sfatul orașului și dorința de autogospodărire a satelor.

d. Un alt tip de fond arhivistic care a păstrat, prin natura lui, documente care fac trimiteri la prezența judeului, sunt *fondurile familiale*. Acestea conțin numeroase acte de donație,

¹⁰ SJAN Cluj, fond Primăria orașului Bistrița.

¹¹ SJAN Sibiu, fond Magistratul orașului și scaunului Sibiu. Judicat-Acte juridice neînregistrate, nr. inv. 435 (anii 1592–1879).

¹² SJAN Brașov, Palladium Coronense.

¹³ SJAN Cluj, fond Primăria orașului Cluj.

hotărnicii, puneri în posesie, cu referire cel puțin la numele judeului. O cercetare exhaustivă a acestor fonduri este destul de anevoioasă, datorită numărului mare de documente, pe de o parte, precum și din cauza faptului că multe dintre fondurile familiilor ardeleni se păstrează în depozitele arhivelor maghiare sau slovace, iar pe de altă parte informația rezultată s-ar putea dovedi similară și inscriptibilă într-un serial, interesante putând fi cazurile particulare, ieșite din uzual. Un exemplu de document care conține astfel de mărturie provine din fondul Kemény, datat 1650, în care satul Ghijasa de Sus din ținutul Făgărașului, prin reprezentantul său, judele Mihăilă Urs, care, împreună cu jurații satului, cade de acord cu Ioan Kemény în privința ocupării unui loc de fânaș în hotarul satului¹⁴, relatare care poate surprinde măsura autonomiei sătești, chiar și în această a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

În fondurile marilor familii se pot regăsi de asemenea documente de genul urbariilor, așa cum este cazul Bánffy, fond care a conservat și urbariile domeniului Gilău, editate de către Jakó Zsigmond în 1940¹⁵, sau fondul Bornemisza, în cadrul căruia se regăsește urbariul Gurghiului. În mod similar, cele mai multe familii au întocmit pentru domeniile lor, la momente diferite, asemenea documentații: Bethlen, Jósika, Teleki, Wesselényi etc., păstrate în depozitele arhivelor clujene.

Fondul familiei Matkási conservă un număr mare de piese care menționează judele, în special cele din secolul al XVIII-lea, în comitatele Hunedoara și Cluj, dar și în Banat. Astfel, într-un document din 1699, în cadrul unui proces instrumentat împotriva comitelui Petru Măciș, sunt chemați ca martori cneji și juzi din peste 50 de sate, fiecare trecut cu numele și vârsta¹⁶.

¹⁴ SJAN Cluj, fond Kemény, nr. 1249.

¹⁵ Originalele se păstrează la SJAN Cluj, fond Bánffy, registrul IV.

¹⁶ SJAN Cluj, fond Matkási, cutia 18, nr. 1772 (publicat de Costin Feneșan, în *Banatica*, Reșița, 1996, pp. 182–223).

e. *Fondurile de natură economică* conțin cele mai numeroase date asupra stării materiale a juzilor. Este vorba despre *urbarii, conscripțiile fiscale și socoteli* pentru diferite domenii, atât nobiliare, ecleziastice, cât și fiscale. Urbariile domeniilor din comitatele vestice, Zarand, Bihor, Satu-Mare și Maramureș s-au păstrat majoritar în fondul *Urbaria et Conscriptioes* în depozitele Arhivei Naționale maghiare. Multe dintre ele au fost publicate, astfel că nu vom insista asupra lor, urmând ca această categorie să fie discutată la partea de surse editate. Inedită a rămas o parte dintre urbariile realizate în secolele XVI–XVII, cele mai multe nepublicate fiind din secolul al XVIII-lea, fără ca tipul de informație să fie mult diferit față de acela din urbariile secolelor anterioare. Astfel, urbariul domeniului Cehu-Silvaniei din 1566 este unul dintre cele care își așteaptă editorii¹⁷, și în care juzii apar sub forma *judex*, spre deosebire de celelalte urbarii în care apar înscriși ca și cneji. Un alt exemplu de urbariu rămas inedit este al Șimleului, cu informații interesante asupra structurii economice și sociale din Transilvania secolului al XVI-lea¹⁸. Un exemplu privind secolul al XVIII-lea poate fi urbariul din 1730, când în satul Abrămuș, din comitatul Satu Mare, este menționat judele (*biró*) care a plătit impozit 1,02 fl.¹⁹.

Fondul Arhivei Fiscale a Transilvaniei păstrează cele mai multe urbarii și conscripții, fiind organizat pe dulapuri, în funcție de aria geografică din care provin documentele pe care le conțin. Astfel sunt documentele din comitatul Alba, de pe domeniul Hunedoarei, din domeniile Cămarilor de sare, ale bunurilor fiscale din comitatele Cluj, Turda, Crasna sau ale zonei secuiești. În fapt, documentele conțin instrucțiuni, urbarii și conscripții privind Transilvania din a doua jumătate a secolului al XVII-lea până la 1848. O parte foarte

¹⁷ MOL, *Urbaria et Conscriptioes* (în continuare U.et C.), fasc. 101, nr. 47.

¹⁸ U.et C., fasc. 113, nr. 5.

¹⁹ U.et C. fasc. 13, nr. 48.

importantă este reprezentată de către bunurile fiscale ecleziastice, aparținând Episcopiei romano-catolice de Alba²⁰.

Domeniile mănăstirești au beneficiat la rândul lor de efectuarea unor asemenea acțiuni care au avut ca scop înscrierea locuitorilor cu averile lor. O astfel de documentație a fost întocmită și pe domeniul iezuiților din proximitatea orașului Cluj. Urbariul cuprinde date referitoare la sătenii din Leghia, Baci, Lona, implicit și la juzii acestora, referințele cuprinzând numele, vârsta, numărul de copii, averea, permițând astfel o privire mai detaliată asupra mediului de viață al reprezentantului obștii sătești²¹. Instrucțiunile premergătoare unor astfel de acțiuni, cum a fost întocmirea urbariilor și conscripțiilor, fac referiri și la corectitudinea datelor adunate, jurământul judeului sătesc fiind de ajuns, în caz contrar acesta fiind pedepsit sau amendat.

Documentele de natură juridică reprezintă și ele surse cu potențial uriaș pentru subiectul nostru. Este vorba despre protocoalele scaunelor de judecată comitatense (Turda, Maramureș) sau districtuale (Săliște), care, prin bogata lor activitate, aduc în prim-plan și instituția judeului sătesc. O parte dintre documentele referitoare la teritoriul sud-transilvănean se găsesc în depozitele arhivelor din Timișoara²².

Actele de tip economic relevă aspectul care ține de situația financiară a judeului și evidențiază statutul social și economic în cadrul comunității. Dacă într-o primă fază se poate presupune că judele era ales și ținând cont de acest aspect, adică poziția sa în ierarhia financiară a satului, ulterior, spre finalul secolului al XVII-lea și pe tot parcursul secolului al XVIII-lea, starea materială nu mai reprezenta un atu pentru numirea în funcția respectivă, în timp ce în veacul următor poate fi chiar remunerat.

²⁰ MOL, F 234, XXI szekrény. Spre exemplu, fasciculul 7 al acestui dulap cuprinde situația bunurilor episcopiei din domeniile Alba și Vințul de Jos.

²¹ *Ibidem*, XX szekrény, fasc. H.

²² SJAN Timiș, Colecția Muzeul Banatului.

Izvoarele inedite, ca sursă a lucrării noastre, reprezintă o componentă majoră și esențială, dezvăluind prin analiza lor întreaga dimensiune informațională necesară unui astfel de capitol de istorie socială și instituțională.

b. Izvoarele editate

Destul de numeroase sunt și informațiile regăsite în cadrul izvoarelor editate, care, coroborate cu cele din sursa inedită, pot să întregesc tabloul funcțional al instituției judeului sătesc. În primul rând se poate discuta și analiza legislația epocii, începând de la decretele regale și până la legislația secolului al XVIII-lea care surprinde în multe cazuri realități anterioare. Trebuie menționat că referirile exprese la judele sătesc sunt relative și aici, deoarece atribuțiile sale sunt subsumate autorității stăpânului de pământ.

Astfel decretele regale din secolele XV–XVI cuprinse în *Corpus Juris Hungarici* prezintă mențiuni asupra juzilor sătești. În 1481, în privința celor care adună dijma se hotăra să nu mai fie cazați la juzii satelor, ci la preoții locului, judele fiind dator să trimită hrană și băutură pentru persoanele implicate în această acțiune²³. Un alt articol din 1486 stabilește ca villicii să fie scutiți de dijma, de muncile, serviciile și cheltuielile avute cu ocazia adunării acestora²⁴. În unele articole de lege care privesc procedeele de impunere a dijmei (1495) se cere ca la verificarea stogurilor iobagilor să fie prezent și judele locului, în mâna căruia trebuia lăsat un florin ca acesta să poată despăgubi pe țăranul respectiv, în cazul în care i-a fost răscolit grâul în mod abuziv²⁵. Trei ani mai târziu, în 1498, se hotăra ca judele satului să anunțe vicearhidiacoul de care aparține ca la rândul său acesta să poată trimite dijmuitorul în curs de 12 zile. Dacă dijmuitorul nu ar fi ajuns

²³ *Corpus Juris Hungarici*, ed. Dezső Markus, Ed. Franklin, vol. I, 1896, p. 580.

²⁴ Idem, p. 586.

²⁵ Idem, p. 622.

la termenul stabilit, judele să facă dijmuirea în câmp, lăsând dijmele cuvenite chiar acolo. De asemenea, același jude trebuia să organizeze transportul dijmelor²⁶.

Secolul al XVI-lea este marcat din punct de vedere legislativ de articolele de lege din 1514 precum și de colecția juristului Ștefan Werböczy²⁷, care a reprezentat temelia juridică a societății din Ungaria și Transilvania. Dacă decretul din 1514 exprimă, de fapt, reacția legislativă a nobilimii față de evenimentele sociale din același an, ridicând la rang de lege o serie de pedepse precum și șerbia, *Tripartitum* e o colecție de legi și obiceiuri juridice stabilite succesiv prin decrete și hotărâri dietale, aprobate de dietă abia în 1517. La fel ca și decretul din 1514, legea este făcută astfel încât să servească scopurilor nobilimii, principiile sale sunt adaptate nevoilor acesteia. Nobilimea și supușii sunt cele două categorii sociale înscrise în codul de legi. Dacă nobilii se bucură de multe drepturi și libertăți, pe de o parte, plebea pe de cealaltă parte, cuprinzând oamenii liberi și iobagii, aceștia din urmă sunt puși în șerbie veșnică prin titlul 25 din partea III.

Un pas important în înțelegerea structurilor juridice și instituționale ale Principatului Transilvaniei l-a reprezentat publicarea *Monumenta Comitalia Regni Transilvaniae*, colecție de hotărâri dietale începând de la mijlocul secolului al XVI-lea, apărută în 21 de volume (între anii 1875 și 1898); cuprinde de asemenea o serie de articole care fac referire la atribuțiile dregătorilor satelor. Așa este decretul din 1545 care prevede ca oficialii, inclusiv juzii sătești, să ia măsuri împotriva hoților și să încaseze homagiul²⁸. De asemenea,

²⁶ Idem, p. 624.

²⁷ Titlul original este *Opus Tripartitum Juris Consuetudinarii Incltyi Regni Hungariae*, printat pentru prima dată în 1517 și apoi reluat în *Corpus Juris Hungarici*.

²⁸ *Monumenta Comitalia Regni Transilvanie. Erdélyi országgүйlési emlékek*, ed. Szilágy Sándor, Budapesta, 1875, I (1540–1556), (în continuare MCRT), p. 219.

reprezentanții Principatului au hotărât, trei ani mai târziu, la Turda, ca în fiecare posesiune să fie un cneaz scutit de darea oilor (quingagesima), dar potrivit obiceiului vechi, să dea un caș și o pătură de lână, situație asemănătoare preoțimii ortodoxe din Transilvania²⁹. Asupra modului de impunere a colonilor și a intervenției judeului sătesc în această acțiune există mențiuni speciale, jurământul judeului în cele mai multe cazuri fiind cea mai bună garanție³⁰. Printre prevederile dietale se hotărâște în a doua jumătate a secolului al XVII-lea ca niciun nobil să nu mai poată lua slujba de jude sătesc³¹, semn că faptul era o practică curentă în epocă, însă situația este discutabilă.

Alte două mari colecții publicate în epocă, *Approbatele*³² și *Compiletele*³³, ca semn distinctiv al legislației secolului al XVII-lea, completează într-o oarecare măsură cele deja statute de către forurile legislative. Ambele culegeri de legi, prima din 1653, iar a doua din 1669, au la bază sistemul religiilor recepte și a celor trei națiuni privilegiate. Textul *Approbatelor* este divizat în cinci mari părți: drept ecleziastic, drept de stat, drepturile nobilimii, procedură de judecată și noțiuni de drept administrativ. De observat faptul că nu au fost incluse cu titlu special drepturile sau obligațiile țărănimii, făcând obiectul unor titluri pe parcursul textelor. De observat, de asemenea, faptul că menționarea juzilor se face în special cu privire la prinderea răufăcătorilor sau la asigurarea ordinii în timpul muncii³⁴. Articolele au fost preluate și în corpusul din 1669, cu mici diferențe.

²⁹ Idem, p. 241.

³⁰ Idem, pp. 185–186.

³¹ Idem, XIV, p. 324.

³² *Approbate Constitutiones regni Transilvanie et Partium Hungarie eidem anexarum*, 1653.

³³ *Compilete Constitutiones regni Transilvanie et Partium Hungarie eidem anexarum*, 1669.

³⁴ *Constituțiile Aprobate ale Transilvaniei (1653)*, ed. Liviu Marcu, Cluj-Napoca, 1997, p. 146–152.

La legislația centrală se adaugă și *Corpus Statutorum Municipalium*, culegeri de norme juridice ca legislație a comitatelor și orașelor, ce surprind realitățile locului, permițând evidențierea unor aspecte care nu apar menționate în legislația centrală. Comitatele și orașele se arată îngrijorate mai ales de problema siguranței locuitorilor lor, făcând din jude un garant pentru apărarea ordinii și un mijloc de eliminare a răufăcătorilor. Astfel, în 1649, comitatul Dăbâca hotărăște ca judele care nu ar fi de acord să-i rețină pe hoți să plătească de la 12 până la 500 de florini din propria avere³⁵. Situația acestui funcționar sătesc nu era tocmai proastă în unele comitate, deoarece statutele Crasnei, de exemplu, prevăd ca judele satului să beneficieze de câte o zi de muncă din partea locuitorilor satului, ba chiar să fie scutit de unele impuneri³⁶. De asemenea, legislația comitatensă prevede modul de elecție a judeului sătesc, în cazul în care într-un anume sat există mai mulți stăpâni care dețin părți variabile. Adunarea comitatului Satu Mare, de exemplu, a hotărât ca jude să fie, în astfel de cazuri, succesiv, anual, câte un reprezentant al fiecărui stăpân³⁷.

Reglementările urbariale ale secolului al XVIII-lea este clar că sunt, cel puțin parțial, preluări din perioada anterioară. Alături de o mulțime de prevederi privind obligațiile publice și către nobil, acestea fac referiri și la modul în care trebuie ales judele satului și la felul în care ar trebui să își exercite funcția. Atât reglementarea privind Transilvania din 1767, cât și cea referitoare la Banat din 1780, deosebit de asemănătoare ca formă și conținut, prevăd expres ca alegerea judeului (*biro* – în Transilvania, *chinez* – în Banat) să se facă numai cu acordul stăpânului de pământ. Ambele reglementări redau în mai multe puncte modalitatea prin care cei care au obținut slujba

³⁵ *Corpus statutorum Hungariae municipalium, I. Statuta et constitutiones municipiorum Transylvaniae ab antiquissimis temporibus usque ad finem seculi XVIII*, ed. Kolosvári Sándor, Óvári Kelemen, Budapesta, 1885, I, p. 287.

³⁶ *Ibidem*, p. 405.

³⁷ *Ibidem*, III, pp. 123–124.

de jude să poată să o ducă la îndeplinire în decursul perioadei de un an, cât era stabilit³⁸.

Diplomatariile medievale și alte corpusuri edite nu aduc noutăți esențiale referitor la tema propusă față de cele provenite din izvoarele inedite, iar informația nu se aglomerează în mod spectaculos. Și aici sunt menționați juzii în cadrul unor procese de hotărnicii, ca martori în diverse cauze, ca parte în cadrul unor contracte de vânzare-cumpărare. Relevante din punctul de vedere al situației materiale sunt și o serie de documente conexe cum este cel din *Documenta Romaniae Historica*, document din 1359, în cadrul căruia este menționată cumpărarea unei mori de către nobilul Petru de Iara de la judele Nicolae din Secusigiu³⁹ sau acela din 1356, emis la Turda, în care judeului de pe domeniul bisericii Sfintei Fecioare din Cluj-Mănăștur i se reconfirma dreptul de a judeca „toate pricinile ivite”⁴⁰.

Colecția de documente referitoare la teritoriul săsesc, *Urkundenbuch*, conține de asemenea acte care menționează, într-un fel sau altul, juzii. Un astfel de exemplu îl reprezintă documentul din 1306, care relevă numărul juzilor, și anume 2, precum și a juraților – 12, din localitatea Mănărade, comitatul Alba⁴¹: *Albertus et Petrus, villici, necnon duodecim jurati ac tota communitatis*. Pentru teritoriul secuiesc încă din secolul al XIX-lea a început editarea Diplomatariului Secuiesc (*Szekely Okleveltar*), care, cu intermitențe, a apărut până recent într-o nouă serie și care conține, la rându-i, o serie de

³⁸ David Prodan, *Reglementarea urbarială din Banat de la 1780*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, Cluj-Napoca, 1969, pp. 293–322; Aurel Răduțiu, *Reglementarea urbarială a Mariei Tereza din 1767, textele românești*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, Cluj-Napoca, 1979, pp. 301–336.

³⁹ *Documenta Romaniae Historica*, seria C: Transilvania, XI, doc. nr. 385.

⁴⁰ Idem, doc. nr. 49.

⁴¹ *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenburgen*, ed. Franz Zimmerman, Karl Werner, 1892, p. 233.

documente care dezvăluie informații referitoare la instituția judeului sătesc⁴².

Diplomatiile familiilor nu fac excepție. Cel al familiei Bánffy conține un document din 1387 în care Ștefan Lossonczy, ban de Severin, comite de Timiș și Cenad, se adresează *dilectis villico, juratis allisque iobagionibus suis de Sayos*, pentru a-l accepta pe capelanul Valentin drept preot al localității⁴³.

Mult mai bine reprezentați apar juzii în urbarii, documente care reflectă starea materială a juzilor. Majoritatea acestora menționează în dreptul numelui persoanei, a acestora, dar și a celorlalți locuitori, și funcția de jude sub forma *judex, kenesius* sau *villicus*, putându-se astfel concluziona asupra locului ocupat de cel care era jude în ierarhia economică a satului. Tot urbariile sunt cele care ne informează asupra faptului că multe localități aveau doi juzi și adesea se menționează și judele anterior precum și faptul că termenul cu care este desemnat judele (în special acela de *kenesius*) s-a putut transforma în nume de familie.

Editarea urbariilor a început încă din secolul al XIX-lea. Primele urbarii au fost publicate în cadrul colecțiilor de documente privind marile familii nobiliare sau ca anexă a unor studii speciale asupra situației economice din Ungaria medievală și premodernă. Astfel sunt urbariile domeniului Satu Mare, cu domeniul Ardud, care a fost publicat în colecția de documente în cinci volume privind istoria familiei Károly de Carei⁴⁴ sau jurnalul economic al domeniilor principesei Anna Bornemisza care cuprinde date referitoare la a doua jumătate a secolului al XVII-lea⁴⁵.

⁴² Székely Oklevéltár, apărut în perioada 1872–2006, în două serii, fiecare a câte opt volume.

⁴³ *A tomaj nemzetségbeli Losonczy Bánffy család története. Oklevéltár*, 1, ed. Varjú Elemér, Budapesta, 1908, p. 389.

⁴⁴ *A Nagykároly gróf Károly, család oklevéltára*, ed. Geresi Kálmán, Budapesta, 1882–1897, III, pp. 500–551.

⁴⁵ Szádeczy Béla, *I. Apafi Mihály fejedelem udvartartása. I. Bornemisza Anna gazdasági naplói, 1667–1690*, Budapesta, 1911.

Perioada interbelică nu excelează în istoriografie prin editarea de documente economice. Unul dintre istoricii români care au publicat astfel de izvoare a fost Ștefan Meteș, în cadrul volumului *Viața agrară, economică a românilor din Ardeal și Ungaria*⁴⁶, apărut în 1921, referitor la perioada 1508–1820. „Statutele Țării Făgărașului din 1508” și cele din 1560–1570, publicate tot de Ștefan Meteș, conțin și anumite informații despre atribuțiile și competențele juzilor din arealul făgărașean⁴⁷. Ambele statute au fost însă publicate după edițiile maghiare din *Corpus statutorum* și *Magyar gazdaságtörténelmi szemle*, Meteș asigurând și traducerea românească a textelor.

Strădaniile lui Meteș au fost continuate în anii celui de-al Doilea Război Mondial de istoriografia maghiară din Transilvania prin Makkai László și Zsigmond Jakó. Primul s-a ocupat de problematica comitatului Solnoc-Dăbâca⁴⁸, publicând, printre altele, urbariile domeniului cetății Gherla și parțial, al cetății Ciceu, ambele din anul 1553, precum și urbariul domeniului cetății Chioar din 1566, iar cel de-al doilea autor a dat spre editare, în mod sistematic urbariile domeniului Gilău în secolul al XVII-lea, bogat în informații, inclusiv asupra juzilor sătești⁴⁹.

După cel de-al Doilea Război Mondial, în contextul interesului politic și ideologic sporit al regimului marxist pentru cunoașterea trecutului „claselor oprimate”, editarea urbariilor și a actelor de tip economic a luat amploare, perioada cuprinsă între 1950 și 1970 fiind, probabil, cea mai prolifică din acest punct de vedere. Astfel, în istoriografia maghiară, același Makkai Laszlo publica în 1954 registrele

⁴⁶ Ștefan Meteș, *Viața agrară, economică a Românilor din Ardeal și Ungaria*, I, 1508–1820, București, 1921.

⁴⁷ *Ibidem*, pp. 243–252.

⁴⁸ Makkai László, *Szolnok-Doboka megye magyarságának pusztulása a XVII. század elején*, Cluj, 1942.

⁴⁹ Jakó Zs., *A gyalui vártartomány urbariumai*, Cluj, 1944.

de socoteli ale moșiilor principelui George Rákoczi I⁵⁰, iar Maksay Ferenc publica mai multe urbarii din secolul al XVII-lea, majoritatea referindu-se însă la Ungaria propriu-zisă⁵¹.

Istoriografia românească s-a arătat direct interesată de editarea documentelor economice referitoare la Ardeal. În privința cunoașterii vieții și statutului țărănimii din Transilvania, s-a remarcat academicianul David Prodan, care, alături de importanta producție istoriografică, a fost și unul dintre editorii de marcă ai surselor urbariale. În 1960 a publicat urbariul cetății Șiria din 1525⁵², urmat în 1962 de publicarea urbariului Beiușului⁵³ și de cel al cetății Ciceu⁵⁴, în 1965. Toate cele trei urbarii sunt surse de primă mână în cercetarea de față asupra juzilor sătești, putându-se extrapola asupra competențelor acestora și la starea lor economică. Chiar dacă nu redă în întregime, ci largi extrase din documentele urbariale, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, operă de prim rang a cercetătorului Prodan, aduce la lumină date referitoare la organizarea domenală, inclusiv la reprezentanții sătești, juzi și jurați, deosebit de importante fiind și comentariile și concluziile autorului⁵⁵.

În aceeași perioadă, cercetători ca Ștefan Pascu și Traian Gherman publicau în *Anuarul Institutului de la Cluj* o întregă serie de urbarii (20) privind localitatea Cetan de lângă Dej, din anii 1717–1768, realizate în limba maghiară, cu foarte multe informații despre situația țărănimii și a instituțiilor

⁵⁰ Makkai László, *I. Rákoczi György gazdasági iratai*, Budapesta, 1954.

⁵¹ Maksay Ferenc, *Urbáriumok XVI–XVII század*, Budapesta, 1959.

⁵² David Prodan, *Domeniul cetății Șiria la 1525*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, Cluj, 1960, pp. 37–102.

⁵³ Idem, *Domeniul Beiușului la 1600*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, Cluj, 1962, pp. 35–110.

⁵⁴ Idem, *Domeniul cetății Ciceu la 1553*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, Cluj, 1965, pp. 73–113.

⁵⁵ Idem, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, București, 1967.

sătești, în multe cazuri fiind menționați crainicii, juzii și jurații satelor⁵⁶.

Urbariile Țării Făgărașului, editate de David Prodan, fac multiple referiri la jude sub forma *szindia*, *zindia* (sândie), *folnagy* sau *biró*, menționați mai ales ca neplătitori de dare⁵⁷. Aceste două volume mari de urbarii reprezintă un instrument excelent privind evoluția, competențele și atribuțiile instituției sătești într-un areal geografic determinat și majoritar românesc. Segmentarea domeniului Făgărașului în domenii de mai mici dimensiuni permite investigarea nuanțelor referitoare la juzi în funcție de tradițiile locului sau de impunerea stăpânului domenal.

Urbariul Hunedoarei, publicat de către Iosif Pataki⁵⁸, aduce în lumină un teritoriu cu un statut aparte pe tot parcursul Evului Mediu. Volumul prezintă pe larg atât evoluția, cât și organizarea domeniului și persoanele care l-au deținut. Studiul se bazează în special pe documente provenind din fondul Brandenburg de la Nürnberg. În cadrul capitoului asupra organizării domeniiale, un subiect aparte este reprezentat de studiul situației cnejilor. Autorul identifică trei categorii, pe cei înnoblați, ai cetății și cnejii comuni, denumire sub care se ascunde funcția de jude al satului. De asemenea, documentele publicate îi oferă posibilitatea de a distinge rolul și evoluția acestor cneji pe domeniu. În general, se bucurau de anumite libertăți, fiind scutiți de plata censului și trebuind să participe la strângerea diferitelor dări și taxe precum și menținerea ordinii pe domeniu⁵⁹. Recent, Liviu Ursuțiu și-a adus contribuția la cunoașterea mai aprofundată

⁵⁶ Ștefan Pascu, Traian Gherman, *Urbariul satului Cetan din prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, Cluj, 1960, pp. 171–253.

⁵⁷ David Prodan, *Urbariile Țării Făgărașului*, I–II, București, 1970, 1976.

⁵⁸ Iosif Pataki, *Domeniul Hunedoara la începutul secolului al XVI-lea. Studii și documente*, București, 1973.

⁵⁹ *Ibidem*, pp. LXVI–LXXI.

a încă unui mare domeniu, acela al Gurghiului. Textele documentare sunt completate de explicațiile și comentariile editorului atât despre locuitorii domeniului, iobagi, jeleri, drabanți, libertini, dar și nobili, cât și asupra economiei și justiției domeniiale⁶⁰.

Ca surse juridice, protocoalele comitatense au văzut, parțial, în măsura în care ele au supraviețuit, lumina tiparului. Un număr apreciabil de astfel de documente s-au păstrat de la comitatele Turda și Maramureș. Cele provenind de la scaunele de judecată ale comitatului Turda au făcut obiectul unei ediții, intrând în atenția cercetătoarei Dáné Veronka; aceasta, după susținerea tezei de doctorat, a reușit în 2009 să editeze protocoalele dintre anii 1607 și 1658⁶¹, practic primul registru.

Pentru secolul al XVIII-lea, numeroasele volume dedicate răscoalei lui Horea, respectiv cele documentare, oferă informații prețioase asupra instituției, dar și asupra modului în care persoanele reprezentative ale satului s-au comportat în condiții excepționale, reliefându-se, de fapt, caracterul uman în fața schimbărilor⁶². Am folosit o parte din volume, ale căror documente au evidențiat chestiuni deosebite referitoare la judele satului.

c. Istoriografia

Așa cum menționez și la începutul prezentei discuții, am încercat să organizăm prezentarea lucrărilor de istoriografie puțin diferit față de prezentările clasice, și anume în funcție de sfera de proveniență: lucrări de istorie socială, de drept etc.

⁶⁰ Liviu Ursuțiu, *Domeniul Gurghiu (1652–1706)*, Cluj-Napoca, 2007.

⁶¹ *Erdély történelmi adatok, IX.1. Torda vármegye jegyzőkönyvei, I. 1607–1658*, ed. Dáné Veronka, Cluj, 2009.

⁶² *Izvoarele răscoalei lui Horea*, organizată în două serii, A. Diplomataria și B. Izvoare narative, se constituie în cel mai complet diplomatarium asupra acestei mișcări. În ediția mai multor cercetători apare din 1983, ultimul volum, al unsprezecelea, fiind apărut în martie 2013, dedicat comitatului Cluj în timpul răscoalei.

În mod similar publicării de izvoare care privesc problematica ruralității și a țărănimii, istoriografia românească a început să fie preocupată relativ târziu de un astfel de subiect, în timp ce literatura maghiară de specialitate a fost interesată mult mai devreme de subiectul în cauză. Un exemplu este Josif Benkö, ce, în volumul său referitor la Principatul Transilvaniei, aduce în discuție, tangențial, problematica mai marilor satelor, în special în partea a doua – *Per judices et juratos pagorum și De administratio judiciaria (praeter judicatum pagensem)*⁶³.

La începutul secolului XX se remarcă în special studiile lui Acsády Ignác asupra iobăgiei din Ungaria⁶⁴, dar și a dărilor iobăgești la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul celui următor⁶⁵. La doi ani după apariția cărții lui Acsády Ignác despre iobăgie, vedea lumina tiparului și contribuția lui Ioan Russu Șirianu, dedicată aceleiași teme. Era prima privire sintetică asupra unui subiect abordat foarte puțin în istoriografia românească a vremii⁶⁶, mult timp o contribuție singulară, proiectat probabil în mai multe volume, dintre care a apărut doar unul. Este adevărat că autorul lucrează cu documente deja publicate și, tratând doar Evul Mediu, pierde o serie de informații legislative și economice relevante, spațiul alocat tratării juzilor în cadrul lucrării fiind unul minor.

Istoriografia românească s-a orientat mai degrabă către surprinderea *categoriei cneziale românești* și a modului de evoluție a acesteia de la elite de importanță locală, minoră, spre formula nobilimii românești. Deschizător de drumuri în acest sens este studiul lui Ioan Bogdan, apărut la începutul secolului XX⁶⁷. Strădaniile sale au fost continuate, la limita de

⁶³ Benkö Jozséf, *Transsilvania sive Magnus Transsilvanie Principatus*, Vindobonae [Viena], 1778, tom II, segm. III, cap. VIII, pp. 49–50.

⁶⁴ Acsády Ignác, *Magyar jobbágyiség története*, Budapesta, 1906.

⁶⁵ Idem, *A jobbágy-adózás 1577–1597-ben*, Budapesta 1896; *A jobbágy-adózás 1598–1604-ben*, Budapesta, 1906.

⁶⁶ Ioan Russu Șirianu, *Iobăgia*. I. *Până la finea secolului XV*. Arad, 1908.

⁶⁷ Ioan Bogdan, *Despre cnezii români*, în *Analele Academiei Române*, seria II, tom 25, București, 1904.

interferență între istorie socială și istoria dreptului, în perioada interbelică, de către Ioan Băltariu și Dinu Arion, care, deși au surprins transformarea unei părți a cnejilor în categoria juzilor sătești, nu au insistat asupra acestora din urmă⁶⁸.

De abia după cel de-al Doilea Război Mondial studiile asupra originii, evoluției și transformării instituției cneziale au cunoscut o deosebită amploare. Literatura de acest tip își găsește cea mai bună referință în volumele lui Ștefan Pascu referitoare la voievodatul Transilvaniei în care sunt urmărite de la istoriografia problemei până la cele mai diverse mențiuni documentare, de voievozi și cneji, pornind din secolul al XI-lea și până la constituirea Principatului Transilvaniei, autorul insistând uneori deosebit de mult asupra rolului acestora în formarea societății românești⁶⁹. În cadrul ultimului volum, având drept temă a unuia dintre capitole organizarea judecătorească, Pascu expune și noțiuni despre instanța de judecată de la baza piramidei juridice, forul sătesc, evidențiind una dintre atribuțiile principale ale judeului sătesc, aceea judecătorească.

Generația de istorici a ultimelor două-trei decenii ale secolului XX a fost la rândul ei interesată de subiectul referitor la cneji, printre cei mai prolifici în acest sens fiind istoricii Avram Andea, cu contribuția sa asupra cnejilor din Banat până la venirea habsburgilor, surprinzând modul în care cnejii, deveniți juzi ai satelor, s-au perpetuat inclusiv în timpul stăpânirii otomane⁷⁰, Ioan Aurel Pop, care a analizat această categorie socială în studii speciale⁷¹, evaluând statutul economic, social și juridic al acestora, precum și într-o lucrare de referință, sintetică și, la

⁶⁸ Ioan Băltariu, *Vechile instituții juridice din Transilvania*, Aiud, 1934; Dinu C. Arion, *Cnejii (Chinejii) români*, București, 1938.

⁶⁹ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, Cluj, III, 1986, pp. 351–573; IV, Cluj, 1989, pp. 174–180.

⁷⁰ Avram Andea, *Banatul cnezial până la înstăpânirea habsburgică (1718)*, Reșița, 1996.

⁷¹ Ioan Aurel Pop, *Statutul cnezilor supuși pe domeniile feudale din Transilvania în secolul al XIV-lea, în Civilizație medievală și modernă românească*, Cluj, 1985.

acea vreme, inovatoare⁷²; cercetătorul Ioan Drăgan a abordat la rândul său subiectul în cadrul principalei sale lucrări referitoare la nobilimea românească din Transilvania⁷³.

Istoria dreptului își aduce contribuția la cunoașterea instituțiilor, și în subsidiar și a aceleia a judeului sătesc. Astfel, în perioada de început a comunismului, istorici și personalități ale școlii de drept românești au reușit să dea la tipar o serie de volume de mare valoare din acest punct de vedere, așa cum este *Istoria generală a statului și dreptului*⁷⁴, sau culegerea de texte cu caracter istoric care pot atesta existența uneia sau alteia dintre instituțiile sau formele de organizare de-a lungul istoriei, cum ar fi *Crestomație pentru istoria statului și dreptului*⁷⁵. În paginile acesteia din urmă, pe lângă faptul că oferă posibilitatea de a face comparație între instituțiile din cele trei formațiuni statale cu populație românească, instituția judeului satului este exemplificată cu un text publicat în *Documenta Romaniae Historica*, atestând în fapt existența unor formațiuni românești similare celor săsești precum și vechimea instituției cneziale. O ultimă abordare notabilă din perspectiva științei juridice este lucrarea aceluiași Vladimir Hanga, cu referire directă la instituțiile românești⁷⁶, urmărind evoluția lor și realizând paralele cu instituții similare din spațiul sud-dunărean. Instituția judeului sătesc este prezentată ca străveche, structură ancestrală, iar judele ca figura centrală a administrației satului, ca fiind cel care judecă după „ius valahicum”⁷⁷.

Un capitol aparte pe scena istoriografiei problemei îl reprezintă *studiile sociologilor* care au vizat exprimarea

⁷² Idem, *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești) în secolele XIV–XVI*, Cluj, 1991.

⁷³ Ioan Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania (1440–1514)*, București, 2000.

⁷⁴ Vladimir Hanga, *Istoria generală a statului și dreptului*, București, 1958.

⁷⁵ Vladimir Hanga, Ștefan Pascu, *Crestomație pentru istoria statului și dreptului*, II, București, 1958, pp. 272–273.

⁷⁶ Vladimir Hanga, *Les institutions du droit coutumier roumain*, București, 1988.

⁷⁷ *Ibidem*, pp. 57–59.

ruralității de-a lungul existenței sale, fiind la interferența între monografia sociologică și studiul de istorie socială. În lucrarea sa fundamentală *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*⁷⁸, Henri H. Stahl combate teza conform căreia satele devălmașe ar fi fost întemeiate de un fondator al satului și susține, dimpotrivă, ipoteza că satele devălmașe sunt forme târzii ale disoluției unor organizații mult mai vaste cu caracter tribal. El vede o continuitate între gințile arhaice și sate. Trebuie menționat faptul că lucrarea se bazează pe anchete sociologice efectuate în teren la începutul secolului XX, cercetări monografice interdisciplinare inițiate de Dimitrie Gusti începând cu 1925 în satul Nerej (județul Vrancea), Câmpulung, Fundul Moldovei etc. Interesant pentru subiectul nostru este cel de-al doilea volum al lucrării, în care Stahl analizează organizarea internă a obștii, începând cu modul de votare în adunarea obștească și până la regimul special al sloboziilor. Cu toate că lucrarea nu are ca bază documente referitoare la satele transilvănene, concluziile se pot extinde și asupra lor, la fel ca și cele din lucrarea *Sociologia satului devălmaș românesc*⁷⁹ sau *Istoria socială a satului românesc*⁸⁰.

Cele mai importante în dezvoltarea timpurie a situației lumii rurale s-au dovedit a fi studiile de istorie socială. Constantin Giurescu a fost unul dintre deschizătorii de drumuri căruia i se datorează un volum de studii de istorie socială, la nivelul cunoașterii și al dezvoltării științei istorice din acea vreme⁸¹.

Un studiu sintetic, similar, este prezentat în volumul din 1964 al lui P. P. Panaitescu⁸², care analizează situația

⁷⁸ Henri H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe*, ed. II, București, 1998, II, p. 43 și urm.

⁷⁹ Idem, *Sociologia satului devălmaș românesc*, București, 1946.

⁸⁰ Idem, *Istoria socială a satului românesc*, București, 2003.

⁸¹ Constantin Giurescu, *Studii de istorie socială*, București, 1943.

⁸² Petre P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orânduirea feudală*, București, 1964.

proprietății țărănești din Țara Românească și Moldova, poziția cnejilor în comunitate, ca nobilime prestatală, realizând în același timp și o paralelă cu situația din Transilvania.

În perioada imediat următoare, studii și materiale publicate de cercetători și arhiviști, cu predilecție de *tip economic*, scot în evidență relațiile din cadrul comunității rurale, respectiv poziția economică a satului. Astfel sunt urbariile diverselor sate de pe întreg teritoriul Transilvaniei: Micești⁸³, domeniul Gurghiului⁸⁴, Simișna⁸⁵, Beliu⁸⁶, Dicănești⁸⁷ sau Aleșd⁸⁸ fiind doar câteva.

Studiile de tip demografico-economic, destul de numeroase în istoriografia deceniului 7, relevă statutul și evoluția materială a societății, în general, și a țărănimii în special. Astfel este studiul lui Ludovic Demény asupra momentului introducerii uneia dintre principalele dări din societatea medievală, aceea a nonei⁸⁹, sau articolul cercetătorului Aurel Răduțiu cu privire la altă importantă activitate iobăgească, și anume claca⁹⁰.

O serie de articole apărute în anii '70-'80 în diverse reviste de specialitate, au fixat sub lupă situația țărănimii și a ruralității. În special grupul de cercetători bihoreni – Ana Ilea, Veronica Covaci, Gheorghe Mudura, Liviu Borcea – a reușit să exploateze parțial informațiile cu caracter economic din

⁸³ Ionaș Vasile, *Urbariul satului Micești din anul 1766*, în *Apulum*, 1975.

⁸⁴ Liviu Ursuțiu, *Agricultura domeniului Gurghiu*, în *Terra nostra*, 1973; Idem, *Chezășia pe domeniul Gurghiului*, în *Marisia*, 1976; Idem, *Tranzacții asupra iobașului și asupra pământului pe domeniul Gurghiu*, în *Marisia*, 1977.

⁸⁵ Maria Roșca-Rosen, *Conscripțiile satului Simișna*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historica*, 1974, 24, fasc. 1.

⁸⁶ Gheorghe Gorun, *Domeniul Beliu*, în *Ziridava*, Arad, 1981.

⁸⁷ Ioan Bratu, *Urbariul satului Dicănești*, în *Acta Musei Napocensis*, 1981.

⁸⁸ Ana Ilea, *Conscrierea domeniului Aleșd*, în *Aleșd: 1904–1979*, Oradea, 1979.

⁸⁹ Ludovic Demény, *Introducerea nonei în Transilvania*, în *Studii. Revista de istorie*, 1960.

⁹⁰ Aurel Răduțiu, *Despre clacă*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Cluj-Napoca*, 1982.

fondurile de la Oradea. Și cercetătorul Sabin Belu a publicat un șir de studii cu privire la istoria satelor din Munții Apuseni și Crișana. Articolul din 1979 se bazează pe două documente, urbariul Beiușului de la 1600, evidențiat și de către David Prodan, și un altul, al domeniilor Episcopiei catolice de Oradea. Analiza realizată are ca scop evidențierea creșterii sarcinilor feudale dar și economia zonei Țării Crișurilor⁹¹. Pornind de la urbariile Someșului Cald, Sabin Belu publică un alt studiu cu aceleași coordonate⁹². Noua generație a școlii de la Oradea are și reprezentanți care s-au ocupat de istoria țărănimii, având ca vârf de lance pe regretatul profesor Barbu Ștefănescu⁹³. Folosind surse în special din secolul al XVIII-lea, cercetătorii bihoreni, interesați de studiul istoriei sociale, au publicat articole referitoare la țăranimea din vestul țării. Ana Ilea, uzând de documente din fondul Episcopiei catolice de Oradea și de cele din fondul Prefecturii județului Bihor, evidențiază modul de reacție a iobăgimii bihorene la noile măsuri legislative ale regimului habsburgic⁹⁴. Aceleași autoare îi aparține un studiu dedicat tocmai instituțiilor sătești din comitatul Bihor, însă tot pentru secolul al XVIII-lea. Beneficiind de accesul la materialul arhivistic din fondurile de la Oradea, a reușit să dezvolte un model de cercetare a instituțiilor sătești într-o zonă bine delimitată geografic, evidențiind totalitatea aspectelor specifice obștii țărănești, a obligațiilor și datoriilor față de puterea centrală și cea domeniială, continuând, practic, demersul lui David Prodan

⁹¹ Sabin Belu, *Situația economică a unor sate din Munții Apuseni în Evul Mediu (Țara Crișurilor)*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, Cluj-Napoca, 1979, pp. 287–295.

⁹² Idem, *Contribuții la istoria așezărilor din Munții Apuseni în veacurile XVII–XVIII. Urbariile Someșului Cald*, în *Țara Moșilor*, Alba Iulia, 1977; Idem, *Noi contribuții la istoria satelor*, în *Acta Musei Napocensis*, 1978.

⁹³ Barbu Ștefănescu, Edith Bodo, *Ruperea tăcerii*, Oradea, 1998; Barbu Ștefănescu, *Între pâini*, Cluj-Napoca, 2012.

⁹⁴ Ana Ilea, *Lupta țăranimii din Bihor împotriva aspirării sociale în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Crisia*, 1982.

în acest sens⁹⁵. Un alt cercetător interesat de realitățile istorice bihorene a fost Liviu Borcea. Unul dintre articolele sale este acela referitor la satele de pe domeniul Șinteului, bazat pe surse edite, în cadrul căruia autorul prezintă domeniul începând cu formarea sa și până la jumătatea secolului al XVII-lea, incluzând aici și lista satelor aparținătoare și stăpânii avuți⁹⁶. Studiile ale aceluiași autor au vizat direct instituțiile comunității sătești, în care, coroborând materialul inedit cu cel publicat, sunt aduse la lumină reconstituiri ale atribuțiilor juridice, ale obligațiilor cu caracter militar și ale statutului militar al voievozilor și cnejilor din Bihor în secolele XIII–XVII⁹⁷. Tot Liviu Borcea a studiat instituția voievodală din microzona Borodului, evidențiind modul de funcționare și supraviețuirea ei în acest areal geografic⁹⁸. În ultima sa lucrare de sinteză reia problematica de natură socială și instituțională a Bihorului, conturând tabloul integral al societății bihorene⁹⁹.

Analizând materialul oferit de protocoalele comitatelor Cluj și Turda în secolul al XVII-lea, Vasile Lechințan, arhivist al Serviciului Județean Cluj, a urmărit modul în care cnejii și juzii din zona de câmpie a Transilvaniei au colaborat cu autoritățile comitatense sau, dimpotrivă, dacă s-au aflat în conflict cu acestea, în urma studierii unor procese între comunități sau diverși iobagi cu nobilii sau oficialitățile locului. Articolul aduce o multitudine de informații referitoare la juzii sătești, cu precizarea că, în cele mai multe cazuri, aceștia apar menționați sub denumirea de cneji ai satelor¹⁰⁰. Bazată pe același

⁹⁵ Idem, *Instituții sătești din comitatul Bihor în secolul al XVIII-lea*, în *Crisia*, 1976.

⁹⁶ Liviu Borcea, *Satele din Bihor ale lui Gavrilaş Movilă și Constantin Șerban (Schiță monografică a domeniului cetății Șinteului)*, în *Crisia*, 1977, p. 97–131.

⁹⁷ Idem, *Obștea sătească din Bihor. Voievozii și cnezii ei în secolele XIII–XVII*, în *Crisia*, 1982.

⁹⁸ Idem, *Voievodatul Borodului în secolele XIII–XVII*, în *Crisia*, 1981.

⁹⁹ Idem, *Bihorul medieval. Oameni. Așezări. Instituții*, Oradea, 2005.

¹⁰⁰ Vasile Lechințan, *Cneji și juzi din Câmpia Transilvaniei în procese judecătorești la scaunele comitatense Cluj și Turda în prima jumătate a veacului al*

fond, alături de volumul de documente aferent, deja amintit, lucrarea cercetătoarei Veronka Dáné detaliază sistemul judiciar comitatens transilvănean din secolul al XVII-lea, exemplificând cu comitatul Turda¹⁰¹.

Dacă până acum am vorbit în general despre istoriografia care s-a ocupat de satele românești, trebuie spus că o cantitate mare de documente au fost editate și pentru satele secuiești și săsești. Astfel, pentru istoria satelor secuiești de pe cuprinsul Transilvaniei, Imreh István a fost cel care a publicat numeroase documente adunate din depozitele arhivelor de la Sf. Gheorghe și Tg. Mureș¹⁰².

Cu toate că face notă discordantă cu modul de organizare al lucrării de față, am lăsat la final analiza muncii unuia dintre cei mai de seamă reprezentanți ai istoriografiei românești, și probabil singurul reprezentativ pentru subiectul abordat de noi: academicianul David Prodan. Cercetările sale privitoare la iobăgimea transilvăneană, bazate pe documente inedite, precum și studiile colaterale, care-și găsesc sorgintea în aceeași lucrare, se disting ca integratoare prin minuțiozitatea și seriozitatea omului de știință, rămânând astfel emblematic pentru activitatea sa științifică studiul referitor la situația economică și juridică a țăranimii ardelene.

Articolul cu un titlu similar cu acela al cercetării noastre, „Judele satului iobăgesc în Transilvania în secolele XVII și XVIII” își bazează substanțialitatea pe sursele editate, menționate de către autor, dar mai ales pe informațiile cunoscute de către acesta din cadrul unor documente folosite în alte cazuri. De asemenea, sursele juridice sunt cele cunoscute – *Monumenta Comititalia, Corpus Statutorum, Compilatae*

XVII-lea, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, Cluj-Napoca, 1985–1986, p. 137–160.

¹⁰¹ Dáné Veronka, „Az őnagysága széki igy deliberála”. *Torda vármegye fejedelemségkori bírósági gyakorlata*, Debrecen-Cluj, 2006.

¹⁰² Imreh István, *Szekély falutörvények*, Cluj, 1943; Idem, *A rendtartó szekély falu*, București, 1973.

Constitutiones – precum și cele economice, urbariile. Prodan enumeră atribuțiile judeului în cadrul comunității, fără însă a distinge între tipurile de comunități sau statutul stăpânului. Pe de altă parte, informația este structurată pe două mari paliere: atribuțiile față de puterea nobiliară și cele față de puterea comitatensă. Stăpânul îl transformă într-un reprezentant al său, judele trebuie să-și pună poziția în serviciul acestuia. Prodan urmărește, atât cât se poate urmări într-un studiu de asemenea dimensiuni, și transformarea judeului în organ al stăpânirii, dar și degradarea cnejilor și a voievozilor la funcția de jude. Numărul mare de atribuții pe care trebuie să le îndeplinească judele, economice, juridice, militare, de apărare, a agravat funcția acestuia în timp, în sensul că dacă inițial era deținută de cneaz sau mic nobil, spre finalul secolului al XVII-lea, cel care ocupă o astfel de funcție poate fi chiar porcarul satului. Odată cu înmulțirea sarcinilor judeului, s-a făcut simțită necesitatea ca judele să aibă ajutoare: judele mic, judele mare, supraveghetorul iobagilor la muncă, judele șurii, judele măieriiștii, judele morii, judele lacurilor, judele târgului, fiind deci o serie de funcții economice cu titlul de jude, derivate din atribuțiile acestuia. O ultimă treaptă este apariția unui nou tip de jude, judele domnesc, deservind doar pe stăpân, încă de la jumătatea secolului al XVII-lea, judele satului fiind și jude domnesc, ca apoi cele două funcții să se separe. Concluzia articolului în acest sens este aceea că urbariile deținute de la sfârșitul secolului al XVII-lea, care menționează judele, se referă de fapt la un jude domnesc, deoarece judele sătesc nu mai interesează. El își pierduse autonomia, se transformase deja în servitor, iar demnitatea sa în servitute¹⁰³. Ca un aspect particular al existenței juzilor și a modului în care aceștia apar în documente – *szindia*, *sândie* – este exemplificat de către David Prodan în articolul asupra Țării

¹⁰³ David Prodan, *Judele satului iobăgesc în Transilvania în secolele XVII și XVIII*, în *Anuarul Institutului de Istorie*, Cluj, 1961, pp. 217–235.

Bârsei¹⁰⁴, de această dată ca un studiu interdisciplinar, de lingvistică și istorie socială.

Desigur că și în cele două volume, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*¹⁰⁵ și *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea*¹⁰⁶, este atinsă într-o oarecare măsură problematica, însă din alt unghi. Tratând subiectul organizării, gestiunii și economiei domeniilor, cercetarea ajunge inevitabil și la cei care locuiesc pe domenii, inclusiv la jude. Partea care tratează secolul al XVI-lea, pe lângă introducerea în problematica generală a iobăgimii în Transilvania, surprinde și realitățile de pe fiecare domeniu, cu toate caracteristicile lor. Prezentarea introductivă evidențiază sarcinile feudale, drepturile și obligațiile iobăgești, dar și o analiză a legislației secolului al XVI-lea, ca apoi, reluând, autorul să exemplifice pe sursele urbariale pentru fiecare tip de sarcină (cens, dijmă, dat, quinquagesima), dar și pentru judecarea iobagului sau obligațiile sale militare. Interesant de urmărit este ceea ce academicianul Prodan analizează sub titlul „Evoluția domeniului feudal”, deoarece urmărește concomitent și evoluția funcțiilor de pe domeniu.

Partea a doua a cercetării care privește secolul al XVI-lea conține detaliat economia fiecărui domeniu în parte, începând de la numărul locuitorilor și statutul fiecăruia până la eventualele conflicte ivite între aceștia, bineînțeles pornind de la sursa de arhivă, urbariile și conscripțiile, coroborate cu legislația epocii. Diferențele sau asemănările dintre domenii fac obiectul unei analize continue în acest al doilea volum. Interesante din punctul de vedere al cercetării noastre s-au dovedit a fi instrucțiunile cancelarului lui Sigismund Bathory, Wolfgang Kowachoczy, din anii 1588 pentru dregătorul său din Micești și din 1592 pentru domeniul din Gurghiu.

¹⁰⁴ Idem, *Despre sândie*, în *Cercetări de lingvistică*, 1962, pp. 143–147.

¹⁰⁵ Idem, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, I-II, București, 1967–1968.

¹⁰⁶ Idem, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea*, I-II, București, 1986.

Ambele documente au fost publicate, primul în *Magyar gazdaságtörténelmi szemle*, iar al doilea în *Vasárnapi újság*, la sfârșitul secolului al XIX-lea. Admirabil este modul în care aceste instrucțiuni fac referire la tratarea sărăcimii și la relația pe care dregătorul curții ar trebui să o aibă cu judele satelor, un asemenea mod de abordare fiind, probabil, consecință a educației umaniste a cancelarului. De asemenea, trebuie menționat faptul că în analizarea fiecărui urbariu în parte, Prodan încearcă să facă distincție clară între cele trei instituții rurale: voievodatul, crâinicia sau judele satului, fiind în același timp interesat să completeze, pe cât posibil, lista competențelor acestora, sau măcar să le depisteze prezența în documente.

Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea, tot în două volume, tratează în mod similar, și ca o continuare, problematica din volumele referitoare la secolul al XVI-lea. Primul volum din această nouă serie, sub titlul „Supușii”, scoate în evidență problematica generală a sarcinilor senioriale și regimul principalelor obiective economice: mori, vămi, vii, păduri, pășuni, animale (domestice sau sălbatice), statutul juridic al sărăcimii, sarcinile sale publice, iar cel de-al doilea volum, „Stăpânii”, analizează economia domeniială în cifre și comparativ.

Cercetarea istorică de după anul 1990 a luat o deosebită amploare, în contextul relativei deschideri a arhivelor, a schimbării opticii asupra rolului istoriei și a modernizării modalităților de studiu prin preluarea de către istoric și a tehnicilor de cercetare specifice unor domenii conexe, ca sociologia, antropologia sau dreptul.

Lucrările de istorie cu caracter general apărute în noul context socio-politic, așa cum este noua ediție a istoriei românilor, prezintă succint instituția judeului sătesc, în cadrul problematicii mai largi a instituțiilor transilvănene. De observat faptul că perioada de referință este secolul al XVIII-lea, tocmai datorită bogatelor surse istorice, în vreme ce perioada

anterioară este mai puțin vizibilă din acest punct de vedere¹⁰⁷. Abundența materialului, în special în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, a permis întocmirea unor concluzii temeinice care pot fi valorificate și atunci când se discută problematica pentru secolele XVI sau XVII.

Acoperirea unei fâșii goale din istoriografia românească se dovedește a fi un demers destul de anevoios. Astfel, cea mai mare parte a istoriografiei deja existente este conexă și nu tratează efectiv subiectul care ne interesează, cu excepția studiilor lui David Prodan. Informațiile, atât din sursele edite cât și din cele inedite sunt în majoritate răzlețe, fără a putea oferi o imagine asupra funcționării instituției judeului sătesc.

În urma trecerii în revistă a izvoarelor și istoriografiei, expectanțele majore le atribuim domeniului diplomatic, dar și coroborării informațiilor din cele două tipuri de surse.

¹⁰⁷ *Istoria Românilor*, coord. Paul Cernovodeanu, Nicolae Edroiu, București, VI, 2002, pp. 404–410.

REPERE POLITICO-INSTIȚUȚIONALE ÎN SECOLELE XVI-XVIII ÎN TERITORIUL TRANSILVĂNEAN

Istoria Transilvaniei a făcut obiectul a numeroase pagini de analiză în toate domeniile, politic, social, economic, juridic. Secolele XVI-XVIII se constituie într-o perioadă cu schimbări complexe, înscriindu-se în tendința de modernizare europeană, însă pe fondul vechilor cadre. Atât istoriografia românească, cât și cea maghiară au insistat în multiple rânduri asupra motivațiilor etnice ale evenimentelor politice și sociale al perioadei.

Principatul Transilvaniei se poate considera că s-a constituit în ceea ce numim stat modern în faza incipientă, datorită structurilor sale instituționale și organizatorice similare celorlalte state europene.

Semnificativ de menționat este faptul că întreaga perioadă se află sub influența a doi factori decisivi, unul de factură politică (cele trei națiuni – maghiari, sași, secui), iar celălalt de natură religioasă, și anume, cele patru religii recepte – catolicism, calvinism, lutheranism și unitarianism. Fiecare etapă evolutivă este caracterizată de structuri social-juridice distincte și politici specifice, marcate de ciclul de construcție-reasamblare, ca fețe ale aceleiași monede. În acest fenomen se poate include și evoluția politico-instituțională a Transilvaniei

în secolele XVI–XVIII. În linii generale, evoluția arată astfel: cucerirea Ungariei de către otomani, intrarea Transilvaniei în sfera lor de influență, pendularea acesteia într-o primă fază între un împărat habsburg și un rege maghiar, iar apoi instituirea unui regim propriu autonom. În mod similar țărilor românești extracarpatiche, Transilvania urmează în primele decenii ale secolului al XVII-lea un curs de tranziție care și-a lăsat amprenta atât în politica internă, cât și în cea externă.

Secolul al XVI-lea postează Transilvania în mijlocul unei dispute între cele trei mari puteri ale Europei Centrale: Imperiul Otoman, regatul maghiar și Imperiul Habsburgic. Eșecul de la Mohacs (1526) al oștilor maghiare se constituie în momentul demarării evoluției ulterioare a Transilvaniei. Otomanii reușesc prin această victorie să aibă în stăpânire sau, cel puțin, în sfera de influență, întregul spațiu carpato-danubian. Intervenția habsburgilor a fost de scurtă durată, însă rivalitatea turco-habsburgică a lăsat loc pentru afirmarea puterii sociale și politice a nobilimii locale¹⁰⁸. Conflictul de la Mohacs, a avut ca și consecință imediată, datorită morții regelui Ludovic II (1516–1526), inițierea luptei pentru coroana ungară între Ioan Szápolyai (1526–1540) și Ferdinand I de Habsburg. Înțelegerea secretă dintre aceștia din 24 februarie 1538 de la Oradea, prin care Transilvania rămânea lui Szápolyai, iar Ferdinand păstra vestul și nord-vestul Ungariei, adică fiecare își prezerva propriul teritoriu fiind deci un *status-quo*, urmând ca la eventuala moarte fără urmași a lui Szápolyai întregul regat să revină casei de Habsburg, l-a determinat pe Suleyman Magnificul (1520–1566) să intervină pentru a contracara o mișcare ce făcea parte dintr-o coaliție antiotomană europeană mai largă realizată în același an la Roma¹⁰⁹.

¹⁰⁸ *Istoria României*, coord. Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, București, 1998, p. 202 și urm.

¹⁰⁹ Barta Gábor, *La route qui mène à Istanbul 1526–1528*, Budapest, 1994, pas-sim; Rodica Ciocan, *Politica habsburgilor față de Transilvania în timpul lui Carol Quintul*, București, 1945, pp. 118–119.

În aceste condiții, reacția sultanului s-a dovedit a fi hotărâtoare, el exprimându-și acordul față de alegerea fiului lui Ioan Szápolyai drept conducător al Transilvaniei, printr-un berat. Dietele de la Turda și de la Târgu Mureș din anul 1542 au fost considerate în istoriografia românească limita cronologică inferioară a constituirii Principatului Transilvaniei, când sultanul Suleiman a încredințat domnia Transilvaniei lui Ioan Sigismund Szápolyai, iar guvernarea efectivă episcopului de Oradea, George Martinuzzi. Analiza atentă din ultimele decenii a evenimentelor epocii și cunoașterea aprofundată a datelor, a determinat luarea în considerare a unui alt moment, și anume 24 februarie 1538, pacea de la Oradea¹¹⁰. Pe de altă parte, noile sinteze ale istoriografiei maghiare¹¹¹ susțin începuturile organizării Principatului ca fiind mijlocul deceniului al șaselea, când regina Isabella revine în Transilvania.

În realitate a fost vorba despre un proces de lungă durată, inițiat odată cu divizarea Ungariei în trei părți distincte: teritoriul Ungariei centrale, transformat în vilayetul de Buda, Ungaria de vest împreună cu Slovacia, sub conducerea lui Ferdinand de Habsburg, în timp ce voievodatul Transilvaniei și Partium primeau denumirea de Principat al Transilvaniei¹¹². Acest proces, în viziunea Cristinei Feneșan, a înregistrat trei etape distincte politico-economice: cristalizarea puterii (1541–1544), intenția stărilor de a limita puterea supremă în stat (1545–1551) și acordul comun între principe și stări (1556–1571)¹¹³.

Principatul autonom sub suzeranitatea Porții, căruia i s-au adăugat și comitatele vestice, reprezintă succesul

¹¹⁰ Cristina Feneșan, *Constituirea Principatului Autonom al Transilvaniei*, București, 1997, p. 103; Florin Soporan, *Afirmarea monarhiei habsburgice în Europa Central-Orientală 1526–1556*, în *Studia Medievalia*, I, Cluj-Napoca, 2004, p. 276–278.

¹¹¹ *Magyarország története*, III/2, pp. 223–241.

¹¹² Cristina Feneșan, *Constituirea Principatului*, pp. 97–98.

¹¹³ *Ibidem*, p. 107.

acțiunii stărilor. Rivalitatea dintre episcopul Martinuzzi, regina Isabella și comitele de Timiș, Petru Petrovics va dăuna acestui succes, ajungându-se, datorită politicii duplicitare a lui George Martinuzzi, ca Ferdinand I să trimită noi trupe armate în Transilvania și s-o cucerească. Astfel, prin pacea de la Nyirbator (1549) se prevedea ca Isabella și fiul său să renunțe la Transilvania în favoarea lui Ferdinand de Habsburg, primind în schimb ducatele Oppeln și Ratibor din Silezia. Starea economico-politică și socială deteriorată, cuceririle turcești din vest și transformarea unei părți a Banatului în pašalâc (1552), precum și mișcările sociale ale populației secuiești, determină stările să accepte ideea că readucerea în țară a lui Ioan Sigismund Szápolyai ar oferi o șansă de stabilitate, fapt acceptat în cadrul dietei de la Sebeș din martie 1556¹¹⁴.

Recunoașterea internațională a statutului de Principat al Transilvaniei survine câțiva ani mai târziu. Articolele păcii de la Adrianopol din 1568 și ale celei de la Speyer din 1570, semnate de Maximilian de Habsburg și Ioan Sigismund se constituiau într-un compromis. Maximilian recunoștea oficial hotarele Principatului, în timp ce Ioan Sigismund renunța la titlul de rege al Ungariei, luându-și-l doar pe acela de principe și accepta ca la moartea sa, în caz de *defectus semini*, Ungaria să revină regelui din dinastia de Habsburg¹¹⁵.

Moartea lui Ioan II Szápolyai permitea urcarea pe tron a unuia dintre familiarii săi, Ștefan Báthory (1571–1575), candidatul sultanului împotriva celui al împăratului Maximilian al II-lea, Gaspar Békes. Alegerea lui Ștefan Báthory în mai 1571 semnifica modificarea raporturilor Principatului atât cu Habsburgii, cât și cu otomanii. Prin alegerea lui Ștefan Báthory ca rege al Poloniei, în urma stingerii dinastiei Jagello odată cu moartea regelui Sigismund II, se realiza o uniune personală între Transilvania și regatul polono-lituanian. Cristofor

¹¹⁴ *Istoria României. Transilvania*, pp. 548–551.

¹¹⁵ Jean Nouzille, *Transilvania. Zonă de contacte și conflicte*, București, 1995, pp. 145–146.

Báthory, fratele său, va prelua guvernarea Transilvaniei. Ambii au demarat proiecte de toleranță religioasă fiind preocupați în special de organizarea și promovarea catolicismului.

Sfârșitul secolului al XVI-lea este marcat la nivel european de reluarea ideii de război sfânt, de această dată însă împotriva Imperiului otoman, în paralel cu acțiunile Contrareformei promovate prin ordinul iezuit¹¹⁶. Această politică a fost urmată de către Sigismund Bathory, până în 1599, când cedează tronul principatului în favoarea lui Andrei Bathory, care s-a arătat dispus la o înțelegere cu turcii. Schimbarea politicii externe a Transilvaniei a determinat intrarea lui Mihai Viteazul în Ardeal în toamna anului 1599, în numele împăratului Rudolf II (1576–1612). Acțiunea s-a soldat cu victoria de la Șelimbăr din 28 octombrie și intrarea în Alba Iulia¹¹⁷.

După 1600, teritoriul transilvănean a redevenit subiect de discuție în cancelaria Imperiului Habsburgic precum și zonă disputată de acesta cu Poarta Otomană. Opoziția nobilimii din Principat s-a dovedit a fi una deosebit de puternică, materializându-se în toate planurile vieții statale. Mișcarea anti-habsburgică, inițiată încă din timpul lui Sigismund Báthory (1601–1602), continuă și în timpul lui Moise Szekely și Ștefan Bocskai¹¹⁸. Pacea vieneză și cea de la Zsitvátörök, din 1606, care puneau punct războiului de 15 ani, au condus la o perioadă de stabilitate internă a Principatului Transilvaniei care, la rândul său, a generat o întărire a absolutismului princiar reprezentat mai ales prin Gabriel Bethlen și cei doi principii

¹¹⁶ Despre activitatea Companiei lui Isus în Transilvania și acțiunile Contrareformei vezi Vasile Rus, *Operarii in vinea Domini. Misionari iezuiți în Transilvania, Banat și Partium (1579–1715)*, I, Tablouri istorice și spirituale, Cluj, 2007; Lucian Periș, *Prezențe catolice în Transilvania, Moldova și Țara Românească 1601–1698*, ed. îngrijită de Ovidiu Ghitta, Blaj, 2005.

¹¹⁷ Ioan Aurel Pop, *Istoria Transilvaniei medievale de la etnogeneza românilor până la Mihai Viteazul*, Cluj-Napoca, 1997, pp. 240–241.

¹¹⁸ *Istoria Transilvaniei*, II (de la 1541 până la 1711), coord. Ioan Aurel Pop, Thomas Năgler, Magyar András, Cluj-Napoca, 2005, pp. 30–31.

din familia Rákóczy. Principiile generale ale politicii interne au stat sub semnul consolidării pozițiilor protestante, fiind epoca confesionalizării și a dezvoltării instituționale și a promovării unor principii economice moderne. În timpul acestor domnii, Principatul transilvănean a devenit putere regională prin implicarea activă în Războiul de 30 de ani, de partea statelor protestante. Pacea încheiată la Nikolsburg în 1622 aducea Principatului câteva orașe din Slovacia și, cel mai important, șapte comitate de la hotarul cu imperiului. Implicarea ulterioară în conflict și înfrângerea aliaților protestanți nu a afectat în mod major beneficiile obținute prin pacea din 1622¹¹⁹. Un punct de referință în politica principilor din a doua jumătate a secolului al XVII-lea a fost, printre altele, încercarea de confederare a Țărilor Române, inițiată de Gabriel Bethlen, printr-o serie de tratate și înțelegeri, care urmăreau să asigure protecția sud-estică a Principatului Transilvaniei, dar, care, în același timp, au asigurat principilor ulterioari poziția de arbitru între cele două țări românești¹²⁰.

Cea de-a doua jumătate a veacului al XVII-lea a adus conflicte interne pentru tronul princiar, desfășurate între Francisc Rákóczy II, Francisc Rhedey, Acațiu Barcsay, Ioan Kemény și Mihail Apaffy. Este perioada în care Transilvania suferă drastice pierderi teritoriale, deoarece zona Banatului de Lugoj-Caransebeș și cetatea Ineu cu zona limitrofă sunt cedate de către Acațiu Barcsay otomanilor în septembrie 1658, pentru a avea sprijinul Porții la alegerea sa ca principe. În 1660 cetatea Oradea, împreună cu teritoriul său, este ocupată de către otomani și transformată într-un nou eialet, ceea ce a limitat posibilitățile strategice ale Transilvaniei, înconjurată

¹¹⁹ Constantin Rezachevici, *Viața politică în primele trei decenii ale secolului al XVII-lea. Epoca lui Radu Șerban, a Movileștilor și a lui Gabriel Bethlen*, în *Istoria Românilor*, V, București, 2003, pp. 88–95.

¹²⁰ Susana Andea, Avram Andea, *Principatul Transilvaniei în vremea Rakoczeștilor*, în *Idem*, pp. 181–195.

fiind de puterea Semilunei¹²¹. Situația Principatului s-a stabilizat odată cu ajungerea pe tronul țării a lui Mihail Apaffy (1661–1690) alături de care s-a remarcat Mihail Teleki, reușind să rămână la conducerea Principatului aproape 30 de ani¹²².

Victoria generală în Ungaria împotriva turcilor a determinat stările să accepte protecția imperială și denunțarea suzeranității otomane în mai 1688, fără însă a opri opoziția internă. Astfel, în colaborare cu Poarta, stările îl numesc principe pe Emeric Thököli. Evenimentele politice și militare imediate au reușit însă să determine Curtea vieneză să găsească o cale de compromis cu stările transilvănene. Consecințele acestui acord s-au făcut vizibile în ceea ce istoria a păstrat sub numele de „Diploma leopoldină” ratificată la 4 decembrie 1691. Aceasta va servi drept constituție noii provincii imperiale, definind raporturile Principatului cu puterea centrală, rolul națiunilor politice și a religiilor recepte. Cele 18 puncte ale actului erau destinate să mențină actuala stare de fapt a nobilimii, se mențineau legile țării, adică Tripartitul lui Ștefan Werböczy, Aprobatele, Compilatele și constituțiile orașelor. Sașilor și secuilor li se prezervau drepturile vechi: sașii erau scutiți de obligația găzduirii, secuii urmau să fie scutiți de dări, cu excepția iobagilor, dar să apere țara pe cheltuiala proprie. Obligațiile fiscale față de imperiu erau stipulate la 112.500 florini în timp de pace și 400.000 florini în vreme de război¹²³.

Prin pacea de la Carloviț (Sremski Karlovci) din 1699 se recunoștea și pe plan internațional noul statut al Principatului Transilvaniei ca provincie a Imperiului Habsburgic. Prin tratatul acesta, încheiat pe 25 de ani, se acordau împăratului Leopold I (1657–1705), în calitate de rege al Ungariei,

¹²¹ J. Nouzille, *Transilvania*, pp. 175–177; Susana Andea, Avram Andea, *Principatul Transilvaniei*, pp. 196–201.

¹²² Susana Andea, Avram Andea, *Principatul Transilvaniei*, pp. 356–361.

¹²³ Avram Andea, *Transilvania sub stăpânire habsburgică*, în *Istoria României. Transilvania*, pp. 647–649.

toate teritoriile pe care le dobândise în timpul războiului. Vechiul regat al Ungariei era aproape în întregime eliberat, cu excepția zonei bănățene care rămânea încă sub ocupație otomană. Sultanul recunoștea și suzeranitatea împăratului asupra Principatului, care va avea acest statut până în 1918. Poziția de putere dunăreană a Imperiului Habsburgic prin acest tratat redimensiona și geopolitica europeană, dar și ideologia continentală. Se făcea astfel trecerea de la Mica Europă la Marea Europă, dar și pasul dinspre Europa clasică spre Europa Luminilor¹²⁴. Întreaga concepție organizatorică a imperiului a fost regândită, în sensul unei cât mai eficiente integrări a noilor teritorii. În noua situație s-au concretizat reforme în toate domeniile: juridic, economic, fiscal, comercial, administrativ și militar. Au fost adoptate noi măsuri vamale, în general protecționiste, fiscale, prin eforturi de sporire a veniturilor tezaurariatului. Mișcarea antihabsburgică a lui Francisc Rákóczy II (1703–1713) s-a manifestat ca o continuare a opoziției stărilor la noua configurație politică care limita puterea acestora și care, prin acțiunile Contrareformei, aducea daune majore situației calvinismului. Pacea de la Satu Mare din 1711 semnifică acceptarea noii stăpâniri de către nobilimea transilvăneană.

Politica de reforme, atât tereziană (1740–1780), cât și ioze-fină (1780–1790) inițiată spre mijlocul secolului de casa imperială, a fost strâns legată de situația financiară a Imperiului. Conflictele militare eșuate au scos în evidență slăbiciunea fiscală a statului. Astfel, împărăteasa Maria Tereza (1740–1780) a decis restructurarea statului atât la nivel central, cât și în provincii. Reformele au fost inițiate de către o comisie specială (*Hauptdeputation*) ale cărei lucrări au avut ca rezultat ordonanța din 1749 prin care fiscalitatea și administrația erau separate de problemele judiciare. Prin urmare, aface-rile administrativ-financiare reveneau unui *Directorium in*

¹²⁴ *Ibidem*, p. 674.

publicis et cameralibus, iar cele judiciare așa-numitei *Oberste Justizstelle*¹²⁵. În Transilvania politica imperială putea acționa printr-o singură pârghie – dieta, a cărei poziție era cunoscută. Uniformizarea administrativă s-a impus și datorită poziției geopolitice a principatului, aflat la marginea imperiului, la frontiera cu statele românești vizate de expansiunea rusească. Regimentele de graniță au fost o soluție deja experimentată cu succes în cadrul imperiului în teritoriile sârbești și slovene. Granița militară a fost organizată pe teritoriul din aliniamentul frontierei în trei zone specifice: granița tiso-mureșeană, granița ardeleană, pe fâșia cuprinsă între Țara Hațegului, Făgăraș, Bistrița și Rodna, organizată în 6 regimente, trei românești și trei secuiești, cuprinzând 280 de localități, și granița bănățeană, organizată în trei regimente, unul românesc, unul german și un al treilea iliro-bănățean. Regimentele de graniță, prin organizarea la nivel local, atragerea țărănimii și implicarea în viața socială au constituit un element de sprijin al administrației și fiscalității vieneze. Consolidarea regimului habsburgic în teritoriul intracarpatic a avut loc treptat în defavoarea situației nobililor. Anul 1765 marchează schimbarea statutului politic al Transilvaniei în cadrul Imperiului, și anume transformarea din Principat în Mare Principat. Împăratul devenea mare principe și numea conducătorul sau guvernatorul, direct de la Viena. Tot împăratul este cel care numește persoanele care ocupă funcțiile de top ale țării: comandantul general al armatei, tezaurarul etc., dintre oamenii fideli. Dieta nu mai este convocată începând cu anul 1762. O nouă lege administrativ-teritorială din anul 1784 a împăratului Iosif II anula autonomiile nobiliare maghiare, ale sașilor și secuilor.

¹²⁵ Anton Dörner, *Reformismul austriac și administrația din Transilvania în secolul al XVIII-lea*, Cluj-Napoca, 2009, passim; Idem, *Structuri birocratice în Transilvania epocii prereformiste în contextul administrației habsburgice*, în *În pragul Europei. Instituțiile transilvane în epoca prereformistă*, Cluj-Napoca, 2008, pp. 203–272.

În același sens al uniformizării se află și atragerea supușilor la biserica catolică prin diferite metode. Problema unirii religioase, ale cărei premise se regăsesc în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, reprezintă unul dintre punctele de torsiune socială ale secolului al XVIII-lea. Reforma și Contrareforma au fost două procese cu repercursiuni atât imediate în epocă, cât și de lungă durată. Pe de altă parte, idealul imperial al unui singur popor, o singură religie, precum și intuirea beneficiilor din atragerea preoților români la catolicism au dus la ceea ce se numește greco-catolicism. Ascensiunea Contrareformei prin acțiunile ordinului iezuit susținut de Casa de Habsburg contravenea poziției calvine puternice din Principat. Emiterea în 1692 de către Cancelaria imperială a unei patente prin care preoții ortodocși care se uneau cu biserica romano-catolică urmau să beneficieze de aceleași drepturi ca și preoții catolici, s-a constituit în primul pas către unire. Printr-o experiență similară, inițiată prin unirea de la Brest din 1596, trecuse și Polonia cu consecințe negative pe plan intern. Abia în 1697 se semna de către mitropolitul Teofil un prim act de unire prin care se acceptau patru puncte de dogmă cerute de Roma și prin Conciliul de la Florența din 1439: credincioșii uniți îl recunosc pe Papă drept cap al bisericii universale; credincioșii de rit unit urmau să accepte dogma *Filioque*, adică ideea că Duhul Sfânt purcede din Tatăl și din Fiul; împărtășirea doar cu prescură; acceptarea existenței Purgatoriului. În biserica greacă se putea oficia însă același tip de slujbe, se putea menține calendarul iulian. În 1698, succesorul lui Teofil, mitropolitul Atanasie Anghel, semna încă o dată unirea. Privilegiile restrictive, privilegiile care nu vizau decât preoții nu și laicii, precum și faptul că diploma ratificată în 1699 lăsa posibilitatea unirii doar cu biserica catolică, au stârnit noi reacții din partea nobilimii calvine, dar și a marii mase țărănești. Astfel, o a doua diplomă a unirii în

15 puncte a fost semnată de către împăratul Leopold I în 1701, fără a fi pusă în aplicare în totalitate¹²⁶.

Din punct de vedere social, mijlocul secolului al XVIII-lea a fost marcat de mișcarea lui Visarion Sarai¹²⁷. Creșterea faimei călugărului ortodox sârb în rândul uniților, discursul său antiunit care atrage masele populare și instigă chiar la violență pentru îndepărtarea preoților greco-catolici, atrage și atenția administrației imperiale. Cu toate că Sarai este încarcerat și interogat asupra ideilor propagate, mișcarea socială, aflată în plină evoluție, nu s-a oprit aici.

Instaurarea regimului habsburgic și politica sa de reforme nu a reușit însă să coaguleze asentimentul tuturor categoriilor sociale. Nobilimea a fost lezată de anularea autonomiilor sale și de intențiile împăratului Iosif II de a desființa șerbia, decizie pe care acesta o lua în urma celor două călătorii ale sale (1773 și 1783) în Marele Principat. Desființarea acestei relații sociale de tip medieval ar fi dus la posibilitatea emigrărilor masive a țăranilor, agravând așadar raporturile sociale existente prin creșterea obligațiilor țăranimii față de stăpânul domenal. Toamna anului 1784, pe fondul împotrivirii nobilimii la reformele iozefine și neaplicarea lor, aduce cu sine izbucnirea unei noi mișcări sociale de reper în Transilvania. Situația specială a domeniilor fiscale din Munții Apuseni se degradase încă din 1782, deoarece multitudinea sarcinilor și obligațiilor crescuse în mod necontrolat. Trei personaje se reliefează din mulțime: Nicula Ursu Vasile, locuitor din Albac, alias Horea, Ioan Oarga-Crișan, locuitor din Vaca, cercul Brad, și Cloșca, ce de altfel, aveau la activ mai multe

¹²⁶ Mircea Păcurariu, *Istoria bisericii ortodoxe române*, ed. a doua, II, București, 1994, pp. 302–303.

¹²⁷ Pentru o vedere detaliată a situației religioase a ortodocșilor din Transilvania în secolul Luminilor, vezi Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, I, ediție îngrijită de Emanuil Rus, Cluj-Napoca, 2002; pentru situația uniților, vezi Greta Monica Miron, *Biserica greco-catolică din comitatul Cluj în secolul al XVIII-lea*, Cluj-Napoca, 2007.

călătorii la Viena pentru a prezenta împăratului situația jalnică a iobăgimii și abuzurile stăpânilor.

Astfel, în 1784, când în urma conscripției militare a lui Iosif II, prin care se acorda oportunitatea de a deveni militar imperial, ieșind astfel din iobăgie, un număr mare de persoane pornește spre garnizoana din Alba Iulia să ia arme, slujbașii nobililor intervin încercând să oprească practic această fugă de obligațiile de pe domenii. Ca reacție se produce o întreagă serie de atacuri ale țăranilor conduși de Crișan, asupra curților nobiliare din cercul Brad. Extinderea tumultului spre comitatul Hunedoara, dar și spre nord, spre Câmpeni și Abrud, s-a făcut cu mare rapiditate, cuprinzând atât teritoriul nobiliar, cât și fiscal. Cererile participanților, formulate de conducătorii mișcării, conturau, pe lângă cereri de interes zonal, un scop al țăranimii: încetarea existenței nobilimii, plata dărilor indiferent de statut, împărțirea pământului nobiliar tuturor țăranilor. Încarcerarea celor trei conducători și executarea lor în iarna anului 1785 pune capăt revoltei. Curtea vieneză încerca reglementarea raporturilor sociale prin patenta din 1785 prin care se desființa servitutea personală, legarea de glie, dreptul la educație, la căsătorie fără consimțământul stăpânului de domeniu. Toate aceste reforme fuseseră deja implementate în celelalte regiuni ale imperiului încă din 1781¹²⁸.

Problematica emancipării naționale, inițiată în 1743 de acțiunile episcopului Inochentie Micu Klein și apoi prin cerințele exprimate în *Supplex Libellus Valachorum* din 1791, se constituie într-un prim program politic național românesc. Sintetic, acesta arăta astfel: recunoașterea egalității în

¹²⁸ Istoriografia românească a exploatat în mod pozitiv subiectul încă din anii '70 ai secolului trecut. De marcă rămâne cercetarea lui David Prodan, *Răscoala lui Horea*, I-II, București, 1979, dar și mai vechea abordare a lui Nicolae Densușianu, *Revoluțiunea lui Horea în Transilvania și Ungaria 1784–1785*, București, 1884 sau seria de *Izvoare narrative și documente* a Academiei Române.

drepturi a națiunii române cu cea maghiară, clerul, unit sau nu, locuitorii satelor și orașelor să se bucure de același tratament ca și celelalte națiuni; reprezentarea românilor la nivelul organelor administrative și politice, locale și centrale, direct proporțional cu numărul populației de etnie românească¹²⁹.

Am prezentat în mare cadrul politic al Transilvaniei fiindcă într-o bună măsură el oferă cheia înțelegerii aspectelor instituționale ale zonei în care se încadrează cele ale lumii rurale. Individualitatea statală a Principatului a fost puternic marcată de instituțiile preexistente, voievodale, pe care acesta le-a preluat și le-a reconfigurat, sub influența venită dinspre regatul Ungariei.

Structura administrativă s-a aflat în strânsă legătură cu rețeaua instituțională și politică. Dacă până în secolul al XVI-lea Transilvania însemna cele șapte comitate tradiționale, în timpul Principatului i se adaugă anumite zone din Partium (Zarandul în 1542), Banatul (Severin în 1556) care aveau specificul lor, deoarece înainte aparținuseră Ungariei și nu voievozilor transilvăneni. Procesul de trecere la Principat, marcat prin înfrângerea de la Mohacs, a avut ca parte integrantă și transformările de natură instituțională, mai mult sau mai puțin pregnante.

Organizarea Transilvaniei ca Principat a avut ca principal efect la nivel central recunoașterea dreptului de *libera electio*. *Approbatæ Constitutiones*, care reprezenta o adevărată constituție pentru Transilvania secolului al XVII-lea, stipula că principele era ales de stări în cadrul Dietei și confirmat ulterior de Poartă. Cu ocazia alegerii principele depunea jurământul de credință, care prevedea obligațiile sale, în fond drepturile nobilimii așa cum fuseseră ele punctate de Tripartit: menținerea și respectarea religiilor recepte, a privilegiilor, a stărilor, dar și asigurarea din partea principelui

¹²⁹ David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, București, 1984.

că va aplica hotărârile luate de Dietă. Judecata princiară reprezenta ultimul for de apel al țării. Scaunul suprem de judecată, al Principatului, a fost Tabla. Principele este judecătorul suprem, atât în materie civilă, cât și penală. Din acest punct de vedere principele deține dreptul de *ius gladii*, are drept de amnistie, de grațiere, de pedeapsă capitală sau de comutarea pedepsei. În cazul problemelor juridice principatul consilier era *iudex curiae* sau *palatinus curiae*. Un loc important în politica principatului îl aveau consiliul princiar (*Consilium intimum*, *A fejedelmi tanács*), un organism de guvernare care a funcționat în secolele XVI–XVII, cu rol consultativ pentru principe în diverse probleme și adunarea Stărilor (*Comitia generalis*, *Országgyűlés*) care se erijează în organismul reprezentativ al celor trei națiuni privilegiate – *natio nobilium*, *natio saxonicum*, *natio siculorum* – și patru religii recepte: catolică, calvină, luterană și unitariană, în locul vechii congregații nobiliare din timpul voievodatului. Până la cucerirea Transilvaniei de către habsburgi au avut loc 296 de întruniri ale stărilor. Convocarea Stărilor și numirea președintelui Adunării era un drept al principelui. Stările erau convocate cel puțin o dată pe an (în perioada de stabilitate), în mod frecvent de două ori, primăvara de Sf. Gheorghe și toamna, de Sf. Mihail, până la 5–6 ori în timp de instabilitate politică, așa cum s-a întâmplat în 1688.

Din punct de vedere administrativ-teritorial, Principatul a preluat și a continuat structurile preexistente din perioada voievodatului, anume comitatele, scaunele și districtele, care își vor continua activitatea până la reformele lui Iosif al II-lea.

Geneza comitatelor are ca punct de pornire cetatea epocii arpadiene (*castrum*). Inițial, conducătorul comitatului a fost castelanul, iar teritoriul comitatului se limita la hinterlandul cetății¹³⁰. În mod tradițional, comitatele transilvănene, în număr de șapte, Solnocul Interior, Dăbâca, Alba, Hunedoara,

¹³⁰ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, II, Cluj-Napoca, 1979, p. 107.

Târnava, Turda și Cluj, au constituit nucleul voievodatului. În urma schimbărilor politice de la mijlocul secolului al XVI-lea, celor șapte comitate li se adaugă altele, din Ungaria propriu-zisă: Maramureș, Sătmar, Zarand, Severin etc. Structura instituțională a comitatului este deosebit de importantă deoarece cu aceasta mediul țărănesc interacționează cel mai adesea. Principalul dregător al unei asemenea structuri administrative era comitele (*comes, comes supremus, főispán*). Jurământul prestat de către comite la numirea în funcție reflecta atribuțiile sale ca prim funcționar (fiind retribuit) al comitatului: coordona activitatea economică, administrativă, fiscală, militară și judecătorească. Încă din secolul al XV-lea, începe să fie observabil caracterul ereditar al funcției (*comes perpetuus*), demonstrat în cazul Transilvaniei de familiile Kemény ori Bethlen. Astfel, în secolul al XVII-lea, cele două familii, prin reprezentanții lor, se succed la conducerea comitatului Alba. Din familia Kemény îi regăsim pe Baltazar, Ioan și Simon, iar din familia Bethlen pe Francisc, Mihai (succesiv), Ioan și Farkas¹³¹. Comiții nu au fost întotdeauna implicați în viața publică a comitatului, ei putând ocupa în paralel și alte funcții. De aceea, problemele publice ale comitatelor erau soluționate de către vicecomiți, juzii nobililor, notarul comitatens și juzii asesori. Fiecare comitat avea și unul sau mai mulți vicecomiți (*vicecomites, viceispan*), aleși dintre nobilii din comitatul respectiv, alegerea lor făcându-se anual de către comite cu acordul adunării comitatense. Fiind oameni ai locului, cu posesiuni în comitatul respectiv, ei cunoșteau problemele din teritoriu și puteau interveni eficient în soluționarea lor, fiind în fapt, primii funcționari ai comitatului. În activitatea lor erau secondăți de către juzii nobililor (*judices nobilium, szolgabirak*), aleși de către nobilimea comitatului. În Ungaria propriu-zisă, funcționau patru juzi ai nobililor, în timp ce în comitatele transilvănene erau doar doi. Sfera de competență

¹³¹ Lázár Miklós, *Érdely főispánjai*, în *Szazadok*, 1887, pp. 399–426.

a acestora era diversă, economică, juridică, fiscală. Se pare că fiecare jude al nobililor avea un teritoriu de competență, așa-numitul *processus*. În secolul al XVI-lea, alături de judele nobililor, se impune în administrația comitatensă, notarul. Practic, dintr-un scrib, acesta ajunge să monitorizeze și să colecteze producția scrisă a oficialităților comitatense, în special prin intermediul protocoalelor, scrise aproape exclusiv în limba maghiară. Aceste protocoale permit introspecții în viața țărănească, însă, cu puține excepții, s-au păstrat doar pentru secolul al XVIII-lea. Jurații asesori sunt personaje cheie în funcționarea comitatului în special în problemele de tip juridic și administrativ. Principalul rol al acestui organism era să fie membri ai scaunului comitatens (sedria, *sedes judiciaria*), unde erau aduse spre judecare, în primă instanță sau în apel, toate cazurile care reveneau competenței oficialilor comitatensi. Activitatea sedriei, consemnată în protocoale, este foarte importantă pentru lumea țărănească, deoarece după scaunul filial și cel domenal, este ultimul for de apel, poate cu puține excepții, pentru țărănime¹³². Alături de comitate, pe teritoriul Transilvaniei au funcționat și alte tipuri de unități administrativ-juridice, cu statut de autonomii locale, și anume scaunele și districtele. Termenul de scaun, intrat în limbajul comun cu sensul de unitate teritorial-administrativă, are la bază pe acela de scaun de judecată. Zona estică și sudică a Transilvaniei a fost organizată în astfel de unități administrative, fiind vorba de teritoriul în care locuiau secuii, respectiv sașii. Pământul crăiesc (*Fundus regius*) a fost divizat în mai multe scaune: de jos – Orăștie, Sebeș, Miercurea

¹³² Istoriografia românească s-a arătat mai puțin interesată de instituțiile comitatense și funcționarea lor. Pentru situația comitatelor din Ungaria și Principatul Transilvaniei există o bibliografie impresionantă. Datele de mai sus le-am sintetizat după Timon Ákos, *Magyar alkotmány és jogtörténet*, Budapest, 1906, pp. 194–200. Ember Győző, *Az újkori magyar közigazgatás története*, Budapest, 1946, pp. 520–541; Charles D'Eszlary, *Histoire des institutions publiques hongroises*, II, Paris, 1963, pp. 220–247.

și de sus – Sibiu, Nocrich, Cincu, Sighișoara și Rupea, iar în zona Târnavelor încă două scaune, Mediaș și Șeica, formate abia în secolul al XVI-lea. Un statut aparte l-au avut localitățile din zona Brașov (Țara Bârsei) și Bistrița, organizate în districte, membre ale Universității Săsești, beneficiind de aceleași drepturi ca și scaunele. Anual scaunele săsești se reuniau în ceea ce s-a numit Universitatea Săsească (*Universitas Saxonum*). Președintele acesteia era comitele sașilor care îndeplinea concomitent și funcția de jude regal al Sibiului. Competențele adunării erau similare celei a adunărilor de la nivelul comitatelor nobiliare, aceasta constituindu-se în for suprem al locuitorilor sași și fiind direct subordonată principelui. Scaunele săsești aveau ca și conducător un jude regal, ales anual, cu același statut și atribuții ca și comiții. Alături de judele regal fiecare scaun alegea și un jude al locului (*judex terrestris*), aceștia formând prima instanță în procesele civile.

Scaunele secuiești, inițial șapte apoi douăsprezece, s-au grupat în timpul Principatului în cinci unități administrative: Odorhei, Trei Scaune (Kezdi, Sepsi și Orbai și mai târziu Micloșoara), Mureș, Arieș și scaunul Ciuc-Gheorgheni-Cășin. La fel ca și scaunele săsești și cele secuiești au în fruntea lor un jude regal, unul scăunal și un căpitan, care era și cel mai important funcționar secuiesc. Acesta avea atribuții militare, fiind comandantul armatei adunate din zona respectivă¹³³.

În esența sa, organizarea teritorial-administrativă și judecătorească a Transilvaniei nu a suferit modificări esențiale vis-à-vis de perioada medievală. Situația aceasta s-a menținut și pe parcursul secolului al XVIII-lea, după instaurarea

¹³³ Pentru problematica scaunelor și districtelor săsești, a se vedea G.E. Müller, *Stühle und Distrikte als Unterteilungen der Siebenbürgisch-Deutschen Nationsuniversität, 1141–1876*, Sibiu, 1941; pentru coagularea și funcționarea autonomiei secuiești a se vedea Szádeczky-Kardoss Lajos, *A székely nemzet története és alkotmánya*, Budapeșt, 1927. În limba română sunt utile paginile dedicate acestor probleme de către Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, IV, Cluj-Napoca, 1989, pp. 68–106.

administrației habsburgice. Transformări semnificative au suferit numai câteva zone, cum este cazul Banatului, care, fiind cucerit *manu militari*, a fost direct subordonat Curții de la Viena, care a aplicat aici un sistem administrativ diferit de restul Transilvaniei sau Ungariei, prin împărțirea provinciei în districte, conduse de funcționari superiori austrieci. Revenirea la sistemul comitatens s-a realizat târziu, spre finalul secolului al XVIII-lea, după ce provincia a fost reintegrată administrativ Regatului ungar¹³⁴.

¹³⁴ Costin Feneșan, *Administrație și fiscalitate în Banatul imperial (1716–1778)*, Timișoara, 1997, passim.

LUMEA RURALĂ TRANSILVĂNEANĂ ÎN SECOLELE XVI–XVIII. CARACTERISTICI DEFINITORII

Cele două entități primare ale lumii rurale, satul și cătunul, se înscriu într-una mai largă, cunoscută sub denumirea de țară, primele două aflate însă într-o strânsă interdependență demografică¹³⁵. În cadrele sale satul închide indivizii, dar îi și apără de statutul ingrât de străin. Familia, neamul, vecinătatea, sexul sau vârsta și apoi satul sunt cercurile concentrice principale de protecție, dar și desfășurare a activității cotidiene¹³⁶. Pe de altă parte, țara/ținutul, este ansamblul de sate situate în jurul unui sat-reper, canalizate într-un areal geografic circumscris – depresiune, vale: Țara Oașului, Țara Năsăudului, Țara Făgărașului, Țara Bârsei, Țara Hațegului, Țara Zarandului, Țara Călatei¹³⁷. Am considerat utilă în cadrul demersului nostru o prezentare succintă a principalelor caracteristici ale universului țărănesc și ale lumii sătești în general. Considerații demografice, spațiale, agricole și asupra mentalității colective țărănești, coroborate,

¹³⁵ Romulus Vulcănescu, *Etnologie juridică*, București, 1970, pp. 51–52.

¹³⁶ Barbu Ștefănescu, *Le monde rurale de l'ouest de la Transylvanie du Moyen Age à la Modernité*, Cluj-Napoca, 2007, p. 83.

¹³⁷ Toader Nicoară, *Transilvania la începutul timpurilor moderne (1680–1800)*, Cluj-Napoca, 2001, p. 35.

concură la realizarea unei imagini complete a atmosferei în care se mișcă personajul principal al subiectului nostru precum și cadrul legislativ, economic și social în care evoluează instituția rurală reprezentativă, aceea a judeului.

Loc al solidarităților, satul este un spațiu care închide în cercuri concentrice mentalitatea și existența locuitorilor săi. Delimitat de orizontul propriilor hotare, sursă de hrană și sursă de conflicte, satul, și odată cu el țăranul, izbutește arareori să străbată istoria-timp, limitat fiind, de fapt, de tradiția sa și de „de gura lumii”. Tradiția și obiceiurile nu fac decât să ofere siguranță, linii de urmat – drumuri bătute de generații, tradiția este leac dar și cadru îngust al trăirii. Ritmul vieții rurale, marcat de momentele agricole – însămânțare, recoltă –, de cele meteorologice – ploi abundente, secetă –, dar și de cele simbolico-ritualice cărora li se suprapun cele religioase, se împletește cu ritmul vieții cotidiene, personale, marcat la rândul său de naștere, botez, nuntă sau moarte. Acest conglomerat, văzut de cele mai multe ori mioritico-idilic, conferă țăranului abilitățile de a-și face auzită și înțeleasă vocea. Locuitorul satului se dovedește a fi un tip pragmatic care poate demonstra un dinamism prin care se desprinde de ideea cunoscută a pasivității, nefiind loc și nici timp de naivitate sau de generozitate din partea lui.

Lumea rurală, în secolele XVI–XVIII, dar și azi, s-a constituit în baza piramidei societății și, paradoxal sau nu, în esența sa a fost percepută ca o masă amorfă care trăiește sub impactul evenimentului și care de puține ori se constituie în punct de plecare al evenimentialului major. De remarcat faptul că istoricul lucrează cu o imagine a țăranimii reflectată în oglindă, deoarece principalele informații despre lumea satului parvin prin intermediul elitei. Arareori există șansa, până înainte de deceniul al doilea al secolului al XVIII-lea, de a cunoaște țăranul prin ceea ce el însuși simte/scrie, cel puțin pentru orizontul temporal care constituie subiectul nostru. Ce se cunoaște astăzi, nu numai în istoriografia

românească, dar și în istoria rurală europeană, se bazează pe studiul schimbărilor survenite în economia domesială. În ciuda tăcerii surselor și a aparentei sale imobilități¹³⁸, a mentalității conservatoare, lumea rurală este parte integrantă a unui proces mobil, de adaptare, atâta vreme cât inovația a avut o finalitate practică, începând cu noul tip de asolament trienal și până la mașinile agricole ale secolului al XIX-lea.

Este cunoscut faptul că direcțiile generale de evoluție a societății au fost în mod constant trasate de elite, în timp ce țărănimea a participat de regulă prin tăcere și arareori prin mișcări sociale. În primul rând, țăranul este imaginat ca fiind producătorul, este lucrătorul aflat la bunăvoința naturii, la îngăduința pământului cultivat. Din punct de vedere social, țărănimea trăiește în comunitate, între nobil, situat într-un punct central, și cercul propriu¹³⁹. În mod constant, istoria rurală se leagă de alimentație și trecutul ei: ce se cultivă, ce animale crește țăranul, ce mănâncă acesta în funcție de zonă și de epocă, cum se descurcă între două recolte succesive cu depozitele de hrană subțiate de impozite, dar și de ierni lungi¹⁴⁰.

Din punctul de vedere al economiei agrare, o economie majoritar de subzistență, în opinia istoriografiei occidentale, Europa poate fi divizată în patru mari zone agrare: Europa de nord, Europa occidentală și centrală, sudul Europei și Europa estică. Modul de distribuire a culturilor a fost determinat nu doar de geografia locului, ci și de evoluția climei. Începând cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea și până spre mijlocul celui de-al XIX-lea, continentul european s-a aflat într-o mică eră glaciară, fapt care a afectat de cele mai

¹³⁸ Istoria imobilă, fiind vorba nu numai de lumea satului, ci de întreaga societate franceză între anii 1320–1720, conturează în bună parte caracteristicile unei lumi imobile datorită stagnării demografice.

¹³⁹ Jacques Le Goff, *Omul medieval*, Iași, 1999, pp. 16–17.

¹⁴⁰ Barbu Ștefănescu, *Între pâini*, Oradea, 2012, passim.

multe ori negativ producția agricolă¹⁴¹. Orzul a fost planta cerealiară cea mai mult cultivată în regiunea nordică, combinată cu creșterea vitelor și silvicultura. În spațiul agrar din Europa occidentală și parțial din cea centrală – Anglia, Franța și Germania, viața țărănimii este legată de cultivarea plantelor și combinația cu creșterea animalelor. Zonele de coastă, preponderent cu pășune, sunt continuate de o regiune propice culturilor de seară și cartofi. În zona mediteraneană agricultura cerealiară și în secundar viță-de-vie sunt cele mai pregnante. Pe de altă parte, regiunea agrară est-europeană este mult mai diversă. Astfel, din Polonia până în Rusia, terenul este favorabil culturii secarei și a ovăzului iar mai la sud, în bazinul Dunării, a grâului și a porumbului¹⁴². În regiunea est-europeană, de la Elba și până la Munții Caucaz, regiunile împădurite au obligat populația să defrișeze masiv pentru a obține terenurile necesare cultivării. Câmpiile din zona răsăriteană, având sol potrivit cultivării cerealelor, s-au erijat în mari producători, în special de seară. Dacă la începutul secolului al XVI-lea un procent semnificativ din terenul câmpiilor era destinat pășunatului, spre finalul veacului acestea au fost folosite tot mai mult pentru cultura extensivă a cerealelor. Asistăm, astfel, ca o consecință în plan social, la creșterea domeniilor nobiliare și impunerea iobăgiei. Această fază de creștere agricolă a fost stopată în condițiile pierderilor din războiul cu Suedia (1655–1660). Cu toate că agricultura răsăriteană a suferit o serie de modificări ale formelor de producție, metodele de exploatare a solului au rămas aceleași, adică o cultură alternativă pe trei loturi de pământ și formele simple de asolament¹⁴³.

¹⁴¹ Paul Cernovodeanu, Paul Binder, *Cavalerii Apocalipsului. Calamitățile naturale din trecutul României (până la 1800)*, București, 1993, pp. 14–16.

¹⁴² Andrej Wyczaski, *L'économie du domaine nobiliaire 1500–1580*, în *Annales. Économies, Sociétés. Civilisation*, 1/1963, pp. 81–87; Werner Rosener, *Țăranii în istoria Europei*, Iași, 2003, pp. 34–37.

¹⁴³ Werner Rosener, *Țăranii în istoria Europei*, pp. 156–157.

În Ungaria secolului al XVII-lea, agricultura a avut de suferit și din cauza evenimentelor politice: cucerirea otomană a zonelor cu producție cerealiară, și anume cele de câmpie. Abia după jumătatea secolului al XVIII-lea se poate vorbi despre o revenire la cultivarea plantelor cu creștere rapidă pe soluri chiar nepregătite și a legumelor pe loturi mici. Istoricii maghiarii consideră că alături de grâu și porumb, varză și pepeni, creșterea animalelor mari s-a dovedit rentabilă mai ales în favoarea exportului¹⁴⁴.

Această diversitate a zonelor de cultură a determinat apariția unor la fel de variate forme de viață rurală. Modificările însă s-au făcut foarte încet și în ritmuri diferite de la o regiune la alta. Din secolul al XVI-lea și până în cel de-al XVIII-lea, tendințe diferite și motivații politico-economice diverse au contribuit la evoluția unică a fiecărei regiuni, caracteristicile agricole fiind cele care au determinat și evoluția demografică.

Transilvania, zonă cu climă propice tuturor tipurilor de cultură, de la grâu până la vița-de-vie, a fost inclusă în zona de cultură a cerealelor. Evoluția agriculturii poate fi urmărită pe două paliere: dezvoltarea extensivă prin cultivarea pământurilor deștelenite, defrișarea și aratul terenurilor împădurite; dezvoltarea cultivării intensive a pământului prin asolamente și dezvoltarea culturilor speciale – legumicultura, pomicultura, cultura plantelor textile și furajere. În anii cu condiții meteorologice prielnice, s-a ajuns la concluzia că, dacă pentru însămânțarea cu mână a unui iugăr de arătură, în funcție de felul cerealelor, înmulțind cantitatea seminței cu 3 sau 4, s-ar putea cunoaște cu aproximație cantitatea recoltei obținute¹⁴⁵. Din urbariile și conscripțiile realizate de-a

¹⁴⁴ Imre Wellman, *Esquisse d'une histoire rurale de la Hongrie depuis la première moitié du XVIIe siècle jusqu'au milieu du XIXe siècle*, în *Annales. Économies. Sociétés. Civilizations*, 6/1968, pp. 1181–1210.

¹⁴⁵ Emil Lazea, *Agricultura în Transilvania în secolul al XIV-lea*, în *Studii*, nr. 2, 1964, p. 269.

lungul celor două secole și jumătate se poate observa faptul că în funcție de zonă, culturile nu se schimbă esențial. Dintre cereale, grâul, ovăzul, secara, meiul sau hrișca, precum și inul sau cânepa au predominat culturile secolului al XVI-lea. În contextul noilor descoperiri geografice au fost introduse și noi culturi începând cu veacul al XVII-lea. Porumbul se va impune definitiv în secolul următor, devenind pentru multe zone hrana de bază, mai ales pornind de la motivul valurilor de foamete. Cultura cartofului se răspândește sub presiunea foametei, cultivat încă timid, dar cu succes având în vedere productivitatea mare¹⁴⁶. Și trifoiul începe să fie cultivat în câmp deschis cam în aceeași perioadă. Cânepa se alătură lânii și inului, intrând în industria textilă.

O cultură aparte este cea a tutunului, care a început să fie introdus în Transilvania spre finalul secolului al XVII-lea¹⁴⁷, folosirea lui fiind însă prohibită. O scurtă trecere în revistă a legislației momentului, dar și a celeia habsburgice, indică în mai multe rânduri faptul că țărani erau amendați dacă fumau¹⁴⁸. În secuime sunt citați în repetate rânduri în fața instanțelor fumătorii de pipă. Reglementarea scăunală a Cristurului din 1727 interzicea fumatul în grădină, în șură, în curte sau pe stradă, sub amenda de 12 dinari¹⁴⁹.

Diverșii călători notează că viciul acesta este deosebit de plăcut bărbaților¹⁵⁰. Se poate deduce așadar, că aceste culturi,

¹⁴⁶ Massimo Montanari, *Foamea și abundența. O istorie a alimentației în Europa*, București, 2003, pp. 129–134.

¹⁴⁷ Ludovic Démeny, *Introducerea unor plante noi în agricultura Transilvaniei în secolul al XVII-lea*, în *Revista de Istorie*, 42, 1989, nr. 12.

¹⁴⁸ MCRT, XV, pp. 172–173; XIX, p. 91; comentarii asupra subiectului la Ovidiu Mureșan, *Campanii legislative în vederea combaterii fumatului desfășurate în Principatul Transilvaniei pe parcursul ultimelor decenii ale secolului al XVII-lea*, în *Națiune și europenitate. Studii istorice*, București, 2007, pp. 114–121.

¹⁴⁹ Imreh István, *Viața cotidiană la secui (1750–1850)*, București, 1982, p. 37.

¹⁵⁰ Francesco Grisellini, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, prefață, traducere și note Costin Feneșan, Timișoara, 1984, p. 86.

destul de rar menționate ca fiind impozabile, sunt destul de întinse, în special după colonizarea șvabilor, care aduc cu ei cunoștințele necesare cultivării¹⁵¹. Dovezi materiale ale practicării fumatului, și anume pipele, au fost descoperite atât în vestul teritoriului, la Timișoara¹⁵², cât și în Transilvania.

Podgoriile au fost o componentă importantă a economiei domeniiale, acolo unde condițiile meteo și calitatea solului o permiteau (așa-numitele *montis vinearum*), ele regăsindu-se în special în comitatele Arad, Bihor (Dealurile Oradiei), Solnoc, dar și Alba, Bistrița sau Cluj, încă din secolul al XIII-lea. În ceea ce privește tehnica de cultivare, muncile la vie rămân neschimbate¹⁵³.

În secolul al XVIII-lea, pe listele de culturi din Transilvania apar *triticum et syliquinum, hordei, milii, avena* și un soi de grâu, *tritici indici*. Dintre plantele textile enumerăm *canabis et lini*, precum și linte și bobul¹⁵⁴. Cu toate că introducerea orezului în teritoriul bănățean este cunoscută ca fiind în timpul habsburgilor, se pare că și turcii ar fi încercat introducerea lui încă din secolul al XVII-lea. Un argument ar fi menționarea culturilor de orez, alături de bob și linte, în conscripțiile anului 1713 și în teritoriul transilvănean¹⁵⁵.

Până în perioada contemporană, pământul și hrana au fost două componente în măsură să influențeze evoluția factorului numeric al populației. Demografia este caracteristica primordială a unei zone, în special atunci când este vorba și despre un decupaj temporal destul de larg, așa cum este cel

¹⁵¹ *Migrația înspre spațiul dunărean. Colonizarea germanilor în secolul al 18-lea și urmările ei*, catalog de expoziție, Timișoara, 2012, p. 122.

¹⁵² Zsuzsanna Kőpeczny, Remus Dincă, *Tobacco Clay Pipes Discovered in the Historical Centre of Timisoara*, în *Ziridava. Studia Archaeologica*, 26/1, 2012, pp. 167–191.

¹⁵³ Emil Lazea, *Viticultura în Transilvania până la începutul secolului al XIV-lea*, în *Studii*, nr. 5, 1970, pp. 873–876.

¹⁵⁴ Costin Feneșan, *Izvoare de demografie istorică. Secolul al XVIII-lea. Transilvania*, I, București, 1986, pp. 41–44.

¹⁵⁵ *Ibidem*.

al secolelor XVI–XVIII. Chiar dacă o localitate are un privilegiu scris, aceasta se prevalează de el în mod eronat, dacă din punctul de vedere al populației nu acoperă realitatea. La sfârșitul secolului al XV-lea populația Ungariei a fost estimată în jur de 3,5–4 milioane de locuitori. Două secole mai târziu cifra era aproximativ aceeași, pentru ca la finalul secolului al XVIII-lea să ajungă la 9,5 milioane de locuitori¹⁵⁶.

Principatul Transilvaniei a fost afectat, în mod similar restului Europei, de conflicte armate, foamete, epidemii sau producții agricole slabe din cauza unor calamități naturale: ierni grele, inundații, veri secetoase, invazii de lăcuste. Evoluția demografică a populației transilvănene de la sfârșitul secolului al XVI-lea până la începutul celui de-al XVIII-lea, după estimări efectuate pe baza celor peste 100 de urbarii realizate în epocă, arată că la sfârșitul secolului al XVI-lea Transilvania adăpostea un număr de 700.000 de locuitori. Din cauza Războiului de 15 ani, încheiat cu pacea de la Zsitvatorok în 1606, teritoriul Transilvaniei a fost o perioadă destul de lungă scena unor multiple conflicte între cele două armate, turcească și habsburgică, care au condus spre scădere demografică. Participarea la Războiul de 30 de ani a însemnat pentru Principat alte pierderi umane. De asemenea, și expediția polonă din 1657, ca și campania otomană curmau alte vieți. La începutul secolului al XVII-lea se poate observa o scădere drastică, populația ajungând la circa 400.000 de locuitori, ca apoi să se dubleze în timpul lui Rákóczy, ajungând în jurul cifrei de 900.000. Războaiele austro-turce de la finalul veacului au determinat o nouă scădere apreciată la aproximativ 750.000 de suflete. Ciuma, flagelul cel mai cunoscut al perioadei, a însoțit sau a succedat războiului, astfel că în iarna anului 1601–1602 această epidemie s-a extins în întregul teritoriu transilvănean, la concurență cu foamea. Alte valuri de ciumă se înregistrează între anii

¹⁵⁶ Imre Wellman, *Esquisse d'une histoire rurale*, p. 1182.

1621–1623, 1633–1634, 1646–1648, 1661–1662, 1678, dar și la începutul secolului următor¹⁵⁷. Se observă, așadar, o criză demografică la finalul secolului al XVII-lea, depășită însă spre deceniul al doilea al secolului următor. Numărul locuitorilor a scăzut în special în zonele cuprinse de conflictele militare, de-a lungul rutelor de comunicație și în teritoriile deschise. Scăderea aceasta este urmarea distrugerilor sau pustiirilor care au condus la părăsirea zonelor cu probleme, temporar sau definitiv. Este așa-numitul fenomen de migrare internă, care nu presupune neapărat pierderi umane efective, ci o formă de transfer demografic. După trecerea stadiului conflictual, se observă o revenire sau o încercare de refacere a localităților din zonele propice agriculturii. Astfel, la începutul secolului al XVIII-lea, în comitatele vestice – Arad, Bihor, Satu Mare – au migrat un număr destul de mare de locuitori din zonele montane ale comitatelor vecine. Conform recensământului efectuat în 1723, în comitatul Bihor fugiseră circa 1000 de iobagi, din care peste 600 din comitatul Crasna. În mod similar se poate constata o migrare dinspre Beiuș spre Câmpia Crișurilor¹⁵⁸. Datele acestea sunt variabile și, consideră istoriografia, în neconcordanță completă cu realitatea din teren. Conscripțiile și urbariile au fost realizate deseori parțial, inexact sau prin mărturiile aproximative ale reprezentanților locali¹⁵⁹. Pe parcursul secolelor al XVI-lea și al XVII-lea, principii ordonă efectuarea unor asemenea recensăminte cu scop fiscal imediat, fără însă a avea

¹⁵⁷ O analiză detaliată a valurilor de ciumă, foamete și conflicte armate care s-au abătut asupra populației din spațiul românesc, precum și modul în care acestea au afectat sporul demografic a fost făcută de Paul Cernovodeanu, Paul Binder, *Cavalerii*, pp. 72–111; pentru spațiul vestic Florin Chiș, *Epidemiile și eradicarea lor în nord-vestul României (secolele XVIII–XIX)*, Cluj-Napoca, 2012; Evoluția demografică a Principatului la Nicolae Edroiu, *Populație și economie în Transilvania*, în *Istoria românilor*, V, p. 474.

¹⁵⁸ Barbu Ștefănescu, *Le monde rurale de l'ouest de la Transylvanie*, pp. 79–80.

¹⁵⁹ Bársony István, *Conscrierea camerală din 1692 a comitatului Bihor*, în *Crisia*, 1992, pp. 97–114.

o imagine de ansamblu, așa cum au gândit-o habsburgii încă din primul deceniu de ocupație. Autoritatea imperială a ordonat efectuarea de conscripții în majoritatea comitatelor, scaunelor și districtelor. Cea mai cuprinzătoare și mai apropiată de conceptul modern de conscripție este numărătoarea populației din 1784–1786, efectuată în limba germană și în vernacular, în două exemplare, cu foi individuale ale familiei¹⁶⁰. Cu toate acestea, nici înscrisurile secolului al XVIII-lea nu pot reda realitatea, persistând fenomenul migrației interne, însă în sens invers, spre zonele mai puțin accesibile, motivul fiind fiscalitatea crescută promovată de către autorități. O consecință a acestei migrații fiscale este și formarea cătunelor din zonele mai puțin accesibile, cum au fost și cele ale Munților Apuseni – Mărișel, Măguri-Răcătău – formate din iobagi fugiți de pe domeniul Zlatnei, tocmai din cauza creșterii sau a introducerii fiscalității în perioada imediat anterioară mișcării sociale promovate de Horea¹⁶¹.

Din punct de vedere etnic, Principatul Transilvaniei a avut o populație compozită. Este dificil de apreciat proporția între diversele etnii înainte de epoca statistică și a recensămintelor riguros efectuate spre începutul secolului al XIX-lea. Cu toate acestea, istoriografia apreciază că dintre etniile prezente în arealul intracarpatic, dar și în Partium și Banat, românii au avut o majoritate relativă, urmați fiind de maghiari și populația de etnie germană (sași și șvabi) care se afla cantonată în special în zona sud-estică a Transilvaniei și în părțile de la sud de Mureș. Situația statistică poate fi considerată constantă din secolul al XVI-lea până în secolul al XIX-lea. Cu toate că era cea mai numeroasă, ca și statut social populația românească era majoritar încadrată țăranimii, răspândită în toate comitatele și districtele, cu o prezență mai redusă în cadrul centrelor urbane și în unele scaune

¹⁶⁰ Costin Feneșan, *Izvoare de demografie*, pp. 15–16.

¹⁶¹ David Prodan, *Răscoala lui Horea*, I, p. 103.

săsești și secuiești¹⁶². În secolul al XVIII-lea, alături de aceștia, majoritari, apar în conscripțiile habsburgice și bulgarii de la Vințu de Jos și Deva, negustorii armeni și greci, dar și evrei și țigani, atât sedentari, cât și nomazi, corturari, numiți *vagi* și interpretați ca fiind vagabonzi¹⁶³.

Ca o constantă socio-demografică, populația țărănească se putea întâlni în toate zonele Principatului, de la comunități libere, în special în zona săsească și secuime, până la o majoritate dependentă pe domeniile fiscale (princiare), nobiliare și cele ale orașelor din comitatele transilvănene și Partium. Cel mai mare tip de domeniu din Transilvania princiară a fost cel aparținător fiscului, adică principilor. Reprezentativ prin întinderea și bogăția sa, și deci prin veniturile pe care le aducea, a cunoscut o evoluție ascendentă pe parcursul secolelor XVI–XVII. Răspândite în întreg Principatul, aceste posesiuni erau coagulate îndeosebi în jurul unor cetăți sau orașe, cum este cazul Făgărașului, Gurghiului, Chioarului, Gilăului, Ciceului, Hunedoarei, Ineului și Caransebeșului sau Lugojului. Domeniul Hunedoarei, întins pe teritoriul a două comitate, Caraș și Hunedoara, deținea la începutul secolului al XVI-lea cetatea Hunedoarei, 6 târguri și 109 sate având un număr de 1581 de locuitori înregistrați ca impozabili¹⁶⁴. Domeniul Șiriei avea în aceeași perioadă 121 de localități, Cetatea de Baltă, la 1553, număra 55 de sesii locuite și 11 pustii¹⁶⁵, Gherla, cetate și târg, în același an 1553 deținea 23 de sate cu 771 de locuitori; tot cetate, Ciceul, fost domeniu al domnilor moldoveni, are înscrise 54 de sate¹⁶⁶, Chioar, la 1566 deținea 67 de localități dintre care 66 de sate, Gurghiu, la

¹⁶² Datele diverselor conscripții și recensăminte, în special cele din secolul al XVIII-lea, precum și critica lor pot fi găsite la David Prodan, *Transilvania și iar Transilvania. Considerații istorice*, București, 1992, pp. 26–59.

¹⁶³ Costin Feneșan, *Izvoare de demografie*, anexe.

¹⁶⁴ David Prodan, *lobăgia în Transilvania în secolul XVI*, II, pp. 29–30.

¹⁶⁵ *Ibidem*, p. 130.

¹⁶⁶ *Ibidem*, p. 142.

jumătatea secolului al XVII-lea, deținea 16 sate și două târguri, Petelea și Gurghiu¹⁶⁷.

Tot fiscului i-a aparținut zona montană cu subsol bogat în metale prețioase și sare, cum este cazul Zlatnei sau a Băii-Mari. Instrucțiunile precise ale lui Gabriel Bethlen din 1625, dar mai ales ale lui Gheorghe Rákóczy I sau Emeric Thökölyi lasă să se înțeleagă importanța veniturilor aduse de aceste domenii, dar și poziția principală a întinderii domeniului fiscal în centralizarea statului¹⁶⁸. În secolul al XVIII-lea, aceste domenii au ajuns în proprietatea fiscului imperial¹⁶⁹. În Banat, habsburgii, din cauza faptului că au cucerit teritoriul de la otomani, l-au transformat în întregime într-un domeniu fiscal în detrimentul vechilor familii nobiliare ce dețineau posesiuni în zonă¹⁷⁰. O parte importantă a domeniilor fiscale în secolele XVI–XVII a reprezentat-o fostele posesiuni aparținătoare autorităților ecleziastice. Episcopia Transilvaniei de la Alba Iulia, capitlul de Alba, Episcopia și capitlul de Oradea, conventul de la Cluj-Mănăstur, precum și episcopia de Cenad împreună cu capitlul omonim și cel de la Arad au deținut domenii întinse compuse dintr-un număr mare de sate. În secolul al XVI-lea, apariția Reformei a bulversat profund structurile sociale, economice și religioase ale Principatului în formare. O consecință directă a faptului că în Transilvania s-a impus *confessio helvetica* (calvinismul) a fost destructurarea instituțiilor catolice, aspect resimțit și la nivelul bunurilor aparținând bisericilor de rit roman care au fost secularizate, intrând în posesia principilor. Cu toate că legile Principatului statuau patru religii recepte, catolicismul a avut poziția cea mai precară dintre acestea. În a doua

¹⁶⁷ Liviu Ursuțiu, *Domeniul Gurghiu*, p. 6.

¹⁶⁸ David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul XVII*, II, p. 4–7.

¹⁶⁹ Florin Ardelean, *Aspecte privind evoluția domeniului fiscal în Principatul autonom al Transilvaniei*, în *Acta Musei Napocensis*, nr. 2, 2010, pp. 101–108.

¹⁷⁰ Costin Feneșan, *Cnezi și obercnezi în Banatul imperial 1716–1778*, București, 1996, pp. 19–20.

jumătate a secolului al XVI-lea, în contextul Contrareformeii, principii din familia Báthory au încercat să compenseze slăbirea catolicismului prin atragerea ordinelor religioase (iezuiți și franciscani).

În special iezuiții au beneficiat de generozitatea princiară, fiindu-le oferit (pentru o scurtă perioadă de timp) domeniul Cluj-Mănăstur cu șase sate și anume: Cluj-Mănăstur, Baci, Leghia, Chinteni, Băgara și *Tiburcz*. Fiind alungați din Principat în anul 1588, ei au pierdut domeniul respectiv, însă, odată cu revenirea habsburgică în secolul al XVIII-lea, au recăpătat posesiunile deținute anterior. În mod similar, și celelalte instituții ecleziastice își redobândesc moșiile în această perioadă.

Centrele urbane coagulează, de obicei, în jurul lor, teritoriile din proximitate. Astfel, marile orașe transilvănene au reușit să-și conserve sau chiar să-și crească domeniul obținut în perioada medievală. Cluj, Brașov, Sibiu sau Bistrița sunt mari deținători de domenii în Principatul Transilvaniei. Domeniul orășenesc reprezintă în fapt gradul de autonomie al localității. Satele din zona limitrofă, *hinterlandul*, se constituie în principalul contributor financiar. De domeniul orășenesc țineau, de asemenea, pădurile, morile, pescăriile și fânețele satelor. Având statut de stăpân de domeniu, orașul beneficia de aceleași drepturi: aduna dijma, censul, darurile, i se prestau servicii, satele sunt obligate la muncile agricole necesare în hotarul orașului, la întreținerea drumurilor etc.

Domeniul orașului Cluj s-a coagulat în secolele XIV–XVII, prin achiziții funciare ori prin donații, urbea înmulțindu-și teritoriile rurale pentru care îndeplinea rolul de stăpân. Dacă la începutul secolului al XIV-lea se regăsesc ca aparținând orașului satele Feleacul, Vâlcele, *Bochteluke*, *Undotelek* (sate aflate în apropiere de Someșeni), în secolul următor au mai fost Cojocna și Feiurdeni, după 1526 Săcel, Filea de Jos, Escu, Jurca, *Lak*, Ciaca, Hășmaș, Poiana-Valea Lungă și Iapa, dar și o parte din Apahida. Cu puține schimbări, domeniul orașului

s-a păstrat în această formulă pe tot parcursul secolului al XVII-lea, destrămarea treptată fiind reperată spre finalul secolului următor¹⁷¹. Din punct de vedere administrativ, doi șpani, aleși de consiliul orășenesc, erau răspunzători de acest teritoriu rural. În relație directă cu ei se aflau așadar reprezentanții satelor, juzi ori cneji. Satul Feleac a avut un statut aparte, dată fiind apropierea de oraș.

Un alt oraș cu domeniu însemnat a fost și Brașovul. Domeniul urban, în mod similar orașului Cluj, a fost coagulat prin intermediul mai multor donații, regale și particulare, sau prin cumpărare, începând cu a doua jumătate a secolului al XV-lea. Astfel, satele Tohan, Zărnești, Șercaia, Părău, Comloș, Satu Nou, parțial sau în întregime, aveau ca stăpân orașul Brașov. Un moment important în istoria domeniului este anul 1498 când orașul își sporea posesiunile prin obținerea cetății Bran, împreună cu cele nouă sate ale sale, adică cele șapte sate săcelene (Baciu, Cernatu, Satu-Lung, Turcheș, Tărlungeni, Zizin și Purcăreni), Crizbav și Apața, zălogite fiind de regele Vladislav II¹⁷². În secolul următor, Brașovul primește de la principii transilvăneni, din diferite motive, și satele Grid (de la Ioan Szápolyai), Perșani și Holbav (de la principele Gabriel Báthory în 1609), Chichiș din scaunul secuiesc Sf. Gheorghe. Abia în 1651–1652 orașul reușește să primească un act oficial pentru întregul său domeniu și să fie recunoscut ca atare în *Constituțiile Aprobate* în anul următor. O poziție specială au avut-o satele Tohan și Zărnești, care, în opinia lui David Prodan, sunt cele mai mari sate transilvănene și ale căror socoteli din secolul al XVI-lea dovedesc acest lucru.

Satele din preajma Bistriței se subordonează direct magistratului orașului. Începând cu 1475 și satele districtului Rodna

¹⁷¹ Nicolae Edroiu, *Domeniul rural al orașului Cluj până în sec. XVII*, în *Istoria Clujului*, redactor Ștefan Pascu, Cluj, 1974, p. 173–174.

¹⁷² Florin Salvan, *Viața satelor din Țara Bârsei în Evul Mediu (secolele XIII–XVII)*, București, 1996, pp. 109–120.

au fost administrate tot de la Bistrița, după ieșirea lor din administrarea comitatului Dăbâca¹⁷³. Astfel, orașul a avut în competența sa un teritoriu deosebit de vast, constituit din 21 de sate, mai sărace fiind cele din Valea Rodnei, datorită expunerii la atacuri, și mai bogate cele din proximitatea urbei.

Creșterea teritoriului domeniilor nobiliare a dus și la creșterea numărului sarcinilor iobăgești, deoarece domeniul, coagulat în jurul curții nobilului, se constituia în sursa de venit a acestuia. Curtea cuprindea casa de locuit, anexe pentru animale – grajduri, staule, cotețe –, locuri de depozitare, șuri, poduri, cămări și pivnițe precum și spații pentru efectuarea diverselor etape agricole – depozitarea fânului, a stogurilor de grâu, a treieratului. Când domeniul s-a extins, s-a ivit necesitatea ca acesta să se împartă în unități economice mai mici care să poată fi mai bine administrate, rezultând astfel noi curți cu aceleași caracteristici având un număr variabil de sate, numite de urbarii *allodium*, *curia allodialis*, *allodiatura*, *major* sau *majorhaz*, alodiu sau măierişte. Și acestea s-au specializat în funcție de caracteristicile locului și de culturile posibile. Mărimea acestor terenuri este măsurată în cantitatea de cereale sau numărul de clăi care se putea aduna de pe ele. Domeniile fiscale, dar și nobiliare aveau și personal retribuit în bani, îmbrăcăminte și hrană: provizorul, *udvárbiro*, *Hoffrichter*, cel mai important personaj în administrarea moșiei, care strângea și administra veniturile și personalul, valorifica produsele, ținea socoteala cheltuielilor, răspundea de justiția domenală. Ca oricare alt angajat, provizorul curții depunea un jurământ la intrarea în funcție, lui i se adresau de regulă instrucțiunile stăpânului, solicitându-i-se loialitate. În subordinea lui se afla toată suflarea, toți angajații: bucătarul, brutarul, grădinarul, argații, servitori și servitoare, morarul, văcarul, porcarul, maierul/măierită, vameșul, paznicii pădurilor, pescarii, păsărarii,

¹⁷³ Liviu Câmpeanu, *Districtele săsești Bistrița și Brașov și jurisdicția lor asupra Rodnei și a Branului în secolele XV–XVII*, în *Banatica*, 20/2, 2010, p. 137.

dulgheri, croitori, fierari, tâmplari, aflați aici în funcție de nevoile de la curte. Fiecare dintre ei era retribuit în bani, cu haine sau în natură, după înțelegerea de la angajare¹⁷⁴.

Pentru a contura statutul juridic al țărănimii transilvănene în epoca Principatului este necesară definirea ansamblului legislativ care ar reglementa drepturile și obligațiile acesteia. Constituindu-se în principala sursă de forță de muncă, dar și de venituri, țărănimea a fost, în general, încercată cu obligații. Raporturile dintre țăran și stăpânul de domeniu nu au fost doar condiționări economice din partea unui deținător oarecare de pământ, în fața căruia țăranul ar fi putut să se împotrivescă condiționând forța de muncă, ci mai ales a fost vorba despre o condiționare de natură politico-legislativă, fiind cunoscut faptul că nobilul deținea pe domeniul său putere cu caracter militar, teritorial și juridic, având uneori chiar drept de *jus gladii*¹⁷⁵.

Încă din timpul dinastiei arpadiene statutul țărănimii a fost unul inferior. Cu toate acestea, țăranii (*villani*, *rustici*, *coloni*, *jobbationes*) au beneficiat de personalitate juridică concretizată prin dreptul de a avea familie, de a deține proprietate și de a se strămuta liber. Legislația din anul 1351 prevedea, de exemplu, că țăranul are posibilitatea de a se strămuta după achitarea obligațiilor sale publice (*terraium*)¹⁷⁶. În esență, țărănimea avea de îndeplinit o serie de sarcini: censul, darurile, dijma, nona precum și diverse obligații în muncă, diferite ca sumă și tipul de produse în funcție de caracterul domeniului. Cu diverse adăugiri sau fluctuații, acestea s-au păstrat neschimbate până în secolul al XVIII-lea. Concomitent cu prevederile legislative, țăranul mai era obligat și la sarcini publice: întreținerea drumurilor, a zidurilor cetății, efectuarea de cărăușii precum și participarea la oaste, lucru stabilit de articole promulgate de regii Ungariei și mai apoi în diete.

¹⁷⁴ David Prodan, *Iobăgia în XVI*, I, pp. 498–499.

¹⁷⁵ Jacques Le Goff, *Omul medieval*, p. 119.

¹⁷⁶ Charles D'Eszlary, *Histoire*, pp. 376–377

Modificările în statutul juridic și, evident, și în cel social al țărănimii, au început să apară în urma unor conflicte cu elita nobiliară a regatului ungar. Două momente sunt semnificative în acest sens: răscoala de la Bobâlna din 1437 și cea din 1514 condusă de Gheorghe Doja, dar și, pentru secolul al XVIII-lea, mișcarea socială a lui Horea. Primele două evenimente și-au pus amprenta în mod negativ asupra viitorului statut juridic al țărănimii din Regatul Ungariei și apoi din Principatul Transilvaniei, în timp ce una dintre urmările benefice ale evenimentelor din 1784 a fost desființarea iobăgiei de către împăratul Iosif II. Dacă în urma răscoalei de la Bobâlna principala prevedere s-a raportat mai ales la obligațiile fiscale ale țărănimii, după 1514 elita nobiliară a ținut la impunerea unor constrângeri de natură juridică și socială asupra întregii structuri țărănești. Măsurile au fost promulgate inițial în dieta din 1514, ulterior fiind preluate și înăsprite de către Ștefan Werböczy în *Tripartitum* din 1517. Hotărârile din 1514 care au afectat statutul juridic și social al țărănimii pot fi rezumate astfel: toți țărani și își pierdeau libertatea de strămutare, urmând a fi supuși domnilor de pământ în deplină și veșnică șerbie; dreptul de strămutare era condiționat de acordul domnului de pământ; țărani urmau să slujească stăpânilor câte o zi pe săptămână, fiind astfel legalizată robota; censul era stabilit la 100 de dinari (1 florin de aur) plătit în două tranșe, una la Sfântul Gheorghe și cealaltă la Sfântul Mihail; drept daruri țărani trebuiau să dea în fiecare lună câte un pui, anual două găște, iar satul, ca și comunitate, urma să dea câte un porc îngrășat; în plus, din toate produsele pământului urmau să dea domnului de pământ a noua parte (nona)¹⁷⁷. Șerbia, decretată după mișcarea lui Doja, a rămas de neclintit timp de trei secole pe teritoriul transilvănean, în timp ce în regatul ungar se operează reveniri asupra numărului de zile de lucru, scăzându-le de la cele 52 decretate în 1514 la 40 în 1553.

¹⁷⁷ David Prodan, *Iobăgia în XVI*, I, pp. 166–168.

Însărcinarea regală dată lui Ștefan Werböczy¹⁷⁸ de a codifica hotărârile de drept în ceea ce a apărut ca *Tripartitum opus iuris consuetudinarii inclyti regni Hungariae partiumque eidem annexarum*, pentru care dieta și-a dat acordul în 1514, s-a concretizat abia în 1517, când Werböczy edita culegerea de legi la Viena în limba latină. Cu toate acestea, *Tripartitumul* a rămas doar o „carte de drept”, și nu una cu statut de lege a țării, fiind însă utilizată în mod constant, legile ulterioare citând regulile înscrise aici. Secolul al XVI-lea este marcat, așadar, din punct de vedere legislativ, de articolele de lege din 1514 precum și de colecția juristului Ștefan Werböczy, care a reprezentat temelia juridică a societății din Ungaria și Transilvania. Dacă decretul din 1514 exprimă, de fapt, reacția legislativă a nobilimii față de evenimentele sociale din același an, ridicând la rang de lege o serie de pedepse precum și șerbia, *Tripartitum* e o colecție de legi și obiceiuri juridice stabilite succesiv prin decrete și hotărâri dietale, aprobate de dietă. La fel ca și decretul din 1514, legea este făcută astfel încât să servească scopurile nobilimii, principiile sale fiind adaptate nevoilor acesteia. Nobilimea și plebea sunt cele două categorii sociale înscrise în codul de legi. Lucrarea, așa cum spune și numele, este constituită din trei părți precedate de un prolog. Prologul este o introducere cu explicații științifice asupra principalelor chestiuni de drept, așa cum au fost ele percepute în epocă. Prima parte are în conținut dreptul nobiliar, personal, familial și ereditar, cea de-a doua procedura procesuală, iar cea de-a treia tratează drepturile particulare, între care și cel transilvănean.

În *Tripartitum* toate dorințele nobilimii au fost reluate și transpuse în formă agravantă, iobăgimea fiind șerbită în

¹⁷⁸ István Werböczy (1458–1541), *notarius curiae regiae*, originar dintr-o mică familie nobiliară, judecător, politician, diplomat – Fraknói Vilmos, *Werboczi István életrajza*, Budapesta, 1899. Cea mai recentă ediție, bilingvă latină-engleză, cu explicații terminologice – Stephen Werböczy, *The customary law of the renowned kingdom of Hungary in three parts (1517)*, ed. and trans. by J. Bak, P. Banyó, M. Rady, Idyllwild-Budapest, 2005.

totalitatea ei, fără distincție etnică. Se stabilea astfel că iobagul care nu are urmași poate lăsa cui dorește bunurile sale mobile, în schimb cele imobile treceau în posesia stăpânului domenal. Dacă iobagul a murit fără a lăsa un testament, toate bunurile, mobile sau imobile, reveneau stăpânului său. Tot codul lui Werböczy întărește dreptul de judecată al stăpânului asupra țaranului. Aceste două legislații, cea din 1514 și cea din 1517, au reprezentat o direcție cu totul deosebită de ceea ce se întâmpla în vestul Europei, unde țărănimia se îndrepta spre afirmarea ca o clasă socială liberă, de care în scurt timp se ținea seama¹⁷⁹.

Constituirea Principatului Transilvaniei la mijlocul secolului al XVI-lea nu a modificat esențial viziunea legislativă constituită anterior în ceea ce privește țărănimia, cu toate că la nivelul regatului încă din 1531 regele Ioan Szápolyai reda țărănimii vechiul drept de a se muta liber cu bunurile sale. Și dieta de la Oradea din 1536 relua hotărârea, ca apoi întregul regat să revină la vechea lege privitoare la mutarea țaranilor de pe un domeniu pe altul.

Zece ani mai târziu se condiționa din nou mutarea țaranilor de pe un domeniu pe altul: anunțarea stăpânului la care vrea să se mute și a judeului nobililor din comitat care la rândul său să anunțe pe stăpânul de la care țaranul pleacă; plățirea datoriilor față de stăpânul său; încheierea eventualelor procese de judecată; plățirea *terragiumului*. Cu modificări minore hotărârile acestea sunt dezbătute în cadrul dietei și în 1554, 1556 și apoi în 1566, 1572 și 1596, întărind din nou ca strămutarea colonilor să fie liberă. Aceste reînnoiri legislative s-au efectuat din cauza nerespectării articolelor dietale și chiar unele comitate emit legi care refuză acest drept țărănimii sau condiționează de o asemenea manieră mutarea încât aceasta nu este posibilă. În ciuda unor astfel de hotărâri, în Principat nu s-a produs nicio schimbare

¹⁷⁹ *Ibidem*, pp. 174–183.

legislativă care să revină la acest drept, ci doar o multitudine de articole privitoare la problema restituirii colonilor fugiți¹⁸⁰.

Începutul secolului al XVII-lea, marcat de o altă mișcare, de astă dată de anvergură politică europeană, nu aducea decât neajunsuri. Noul domn, în persoana lui Mihai Viteazul, aflat sub presiunea nobilimii, reconfirmă vechea lege a legării de domeniu. Și apoi următoarele diete, începând cu cea de la Mediaș din 1602, cer restituirea iobagilor fugiți, pedepsirea celor care au adus pagube, sancționarea celor care în timpul lui Mihai Viteazul s-au dus la oaste străină sau au devenit haiduci¹⁸¹. Întreaga legislație abundă de asemenea cerințe din partea nobilimii, denotând îngrijorarea de a rămâne fără forță de muncă pe domenii și fără plătitori de impozite¹⁸². În același timp, multitudinea articolelor dietale privitoare la această chestiune a fugii de pe domeniu, a readucerii din toate părțile Principatului, chiar de pe propriul domeniu, precum și din Moldova și Țara Românească, evocă inutilitatea lor sau precaritatea resurselor de a reuși să-i readucă. Astfel, o soluție proprie a domnului de pământ este aceea a chezașiei, acțiune legală prin care consătenii celui fugit trebuie să stea chezași, obligatoriu sau de bunăvoie, că cel fugit nu va mai pleca, iar dacă asta s-ar întâmpla, chezașii ar trebui să plătească o anumită sumă de bani, stabilită de comun acord cu judele nobililor, cu provizorul, cu un reprezentant al nobilului. După publicarea decretului *Certa Puncta* în 1769 s-a încercat reglementarea statutului social al țărănimii. Opoziția nobilimii transilvănene va tergiversa aceste tentative și abia în 1785 se publica patenta prin care se asigura libertatea iobagilor de a se muta de pe o moșie pe alta.

¹⁸⁰ *Ibidem*; *Constituțiile Aprobate*, P. III, Tit. 31, p. 130, P. IV, Tit. 5, 6, pp. 199–200, Edictul XXIX, Edictul XXXII.

¹⁸¹ *MCRT*, V, pp. 469–472.

¹⁸² Toate prevederile privitoare la această problemă deosebit de densă la David Prodan, *lobăgia în XVII*, I, pp. 450–464.

Resursa umană a domeniilor, poate cea mai importantă dintre resurse, se constituie din punct de vedere legislativ, până la reglementările tereziene, așa cum reiese din urbarii, din iobagi (*jobbationes, jobbagyok*) legați de glie și jeleri (*inquilini, zsellerek*), aceștia din urmă cu drept de mutare, drept pe care îl păstrează datorită precarității înzestrării gospodăriilor lor. *Tripartitul*, introducând șerbă ca tip de relație între supus și stăpân, denumește acest fenomen *rusticitas*.

Pământul, teritoriul, spațiul cultivabil este divizat, denumit separat, al nobilului și al țăranilor, al satului sau al stăpânului. Astfel, proprietatea feudală nu este una absolută, ci mai degrabă un ansamblu și o ierarhie de drepturi de proprietate suprapuse. Proprietatea fiecăruia este limitată, condiționată și grevată de o serie de servicii și taxe, ierarhizată rege-stăpân-supus. *Sesia*, cu o suprafață în medie de *unum aratrum* (un plug), circa 60 de iugăre, aparținând țăranului, este clasificată drept *haereditas, örökseg*, putând fi moștenită¹⁸³. În funcție de posesia acestei sesii, iobagul este denumit *possessionatus* sau *impossessionatus*, distingând astfel și treptele sociale în cadrul țăranimii, posesia indicând pe iobag și lipsa ei pe jeler. Secolul al XVIII-lea, prin reglementările legislative tereziene, respectiv cea din 1767, aducea stabilirea unor clase pentru sesie, în funcție de calitatea locului, cantitatea de pământ de arătură variind între 16–40 de iugăre cu măsura de Bratislava, fânațele între 6–12 zile de coasă.

Iobagii, *jobbationes, coloni, rustici*, țărani dependenți, constituie marea masă a țăranimii transilvane. În fond, această categorie socială intră în discuție de fiecare dată când este vorba despre iobăgie, șerbă. Dacă secolele XVI–XVII definesc și mențin noțiunea și ideea de supus prin intermediul acestui tip de țăranime aservită, secolul al XVIII-lea, prin legislația tereziană reușește să definească și mai strict în interiorul categoriei țăranesti. Articolul VII din decretul din 1747 îi numește

¹⁸³ David Prodan, *Iobăgia în XVI*, I, p. 480.

la fel, *rusticis seu jobbagionibus*, fiind folosită și formula *subditi seu jobbagionibus*¹⁸⁴. Reglementarea din 1767 consacră o divizare mai accentuată a societății țărănești în patru categorii: *coloni perpetuae obligationis; coloni liberae migrationis; inquilini domos habentes perpetui; subinquilini sine domibus apud alios colonos vel inquilinos domos habentes degentes*. La acestea se adaugă și *integrae, mediae, quartalis vel octavalis sessionis*. Cu toate acestea, în conscripțiile realizate în deceniul al optulea, reprezentanții satelor nu vorbesc decât despre două, ca în secolele anterioare: coloni și inquilini, iobagi și jeleri.

Jelerilor, *inquilini, sellerek*, teoretic cei mai săraci dintre țăranii Principatului, inițial nu le-a revenit pământ în hotarele satelor. Menționarea lor în urbarii denotă faptul că legea din 1514 nu s-a aplicat *ad litteram*, deoarece această categorie socială liberă nu concordă cu hotărârea legării de glie. Numărul lor este în creștere spre sfârșitul secolului al XVII-lea, odată cu războaiele austro-turce. Jelerii nu au sesie, lucrează la alții, uneori locuiesc la alții, folosesc pământul altor țărani sau al domnului. Dacă la jumătatea secolului al XVI-lea ei sunt trecuți în mod sporadic, așa cum este pe domeniul Chioar la 1566 când în cele 66 de sate apar 24 de *inquilini*, iar între cele aproape 600 de nume de pe domeniul Cluj-Mănăstur la 1590 sunt doar 6 asemenea persoane, situația este similară și pe parcursul secolului următor. Interesant este că situația lor economică se schimbă, astfel că instrucțiunile conscripției din 1721 atrăgeau atenția conscriptorilor că „în privința jelerilor trebuie remarcat faptul că mulți dintre ei sunt mai avuți decât unii dintre locuitorii cu reședință stabilă, ei trebuind deci înregistrați cu atât mai mare grijă”¹⁸⁵.

Libertinii (*libertini, libertinusok, szabadosok*) sunt oameni dependenți, însă scutiți de serviciile iobagilor în schimbul altora, militare, în cetate, la război, pe domeniu. Starea aceasta

¹⁸⁴ *Erdély orszáának Három Könyvekre osztott törvényes könyve. Harmadik könyv. Novellaris articulusok*, Kolosvár, 1815–1816, p. 50.

¹⁸⁵ Costin Feneșan, *Izvoare demografice*, p. 66.

este și ereditară, însă revocabilă de către stăpân. Aceștia pot fi așadar reduși la starea de iobăgie sau, dimpotrivă, iobagii pot fi scutiți și ridicați la statutul de libertini. Definiția țaranului ca „producător de pâine” presupune și obligația acestuia de a da o parte din ea stăpânului său. Multitudinea sarcinilor, taxelor și impunerilor se pot sintetiza în taxe în bani și obligații în muncă. Fiecare dintre acestea are propria sa evoluție în plan legislativ și pecuniar.

Censul, *census*, *terragium*, *fertones*, *collecta*, *taxa*, ca prestație feudală de bază, se plătea în bani, în funcție de averea imobilă, de zonă, de statut, într-o singură tranșă, dar obișnuit în două sau chiar trei, la Sângeorz (24 aprilie), la Sânmihai (29 septembrie) sau Sânmartin (11 noiembrie). Suma de plătit se institua și prin *Aprobate*, astfel că dacă legea din anul 1545 hotăra suma de 60 de dinari de poartă, urmând timpuri de război, suma plătită a crescut până la 22 de florini în 1634. La acest articol de lege mențiunea cea mai importantă de făcut este că poarta este unitatea fiscală constituită din 10 oameni¹⁸⁶. Suma este variabilă și de la un comitat la altul, de la o localitate la alta, însă nu depășește 1 florin de aur pentru o sesie întregă; pentru o jumătate de sesie se plăteau 50 de dinari, dar și doar 25 de dinari. Exemplele în acest sens sunt numeroase, spicuim câteva din diverse zone ale Principatului, de-a lungul celor trei secole: de pe domeniul Mănăstur aparținând iezuiților, la 1588 se adunau, global, 71,1 florini cens și 216 florini *census tertii*, adică ceea ce s-a păstrat sub numele de *synath* sau *boul de synath*, boul soborului, boul de trei ani, tot la al treilea an, dat de fapt la al doilea an; în 1590, locuitorii din Tiburț dădeau 72 de dinari de Sângeorz și alți 72 de Sânmartin, iar cei din Căian în același an, întreaga comunitate 1 florin și 20 de dinari la fiecare dintre cele două sărbători¹⁸⁷. În satele din Bihor și Satu Mare, aparținând de

¹⁸⁶ *Constituțiile Aprobate*, P. III, Tit. II, art. I-III, pp. 99-100.

¹⁸⁷ Jakó Zs., *Gy. Urb.*, pp. 19-20.

domeniul Cehului Silvaniei, în 1569 plăteau la aceleași două termene cei cu sesie întregă sau cu jumătate de sesie câte 25 de dinari sau câte 50 de dinari; în alte sate de pe același domeniu un alt criteriu, acela al numărului de vite din gospodărie, indiferent de pământul deținut: în Albiș colonul cu 8 sau 10 boi dă 1 florin cens, cel cu 6 boi–75 de dinari, și în mod similar în Otomani, Secuieni sau Twlogd, de pe același domeniu al Cehului¹⁸⁸. Un caz mai deosebit este acela al cetății Adrian de pe teritoriul Bihorului, ai cărei locuitori își răscumpără censul prin muncă la vie, și la fel Adrianul Mic, unde țărani mai aduceau și parii de vie și teiul (sforile) de legat¹⁸⁹.

Pe domeniul fiscal al Gurghiului, în secolul al XVII-lea, censul la fel în două rate, criteriile fiind fie mărimea sesiei iobăgești, fie numărul de animale din gospodărie. Sumele variază între 1,50 florini și 2,55 florini: în Hodac la 1652 censul, plătit de Crăciun, însumează 1 florin și 50 de dinari; la Ibănești, Sânmihaiu de Pădure, Chiheriu de Sus – 2 fl. 55 d¹⁹⁰. Pe domeniul Hunedoarei se plătea la începutul secolului al XVI-lea, primăvara, la Rusalii sau la Sângeorz, și toamna la Sânmihai sau la Sânmartin, fiecare colon care avea pământ de arătură și fânațe câte 1 florin pe an¹⁹¹. Și domeniul Chioarului la începutul secolului al XVII-lea, plătitor de cens la două termene, trebuia să adune suma de 867,83 florini, în medie 0,76 florini de unitate impozabilă anual¹⁹². Censul plătit de cele nouă sate de pe domeniul Branului pe parcursul secolului al XVI-lea a crescut în mod continuu, iar la censul propriu-zis s-au adăugat contribuții noi: subsidium, taxă, stipendium, taxa militară, sold, cens turcesc. Dintre acestea taxa plătită de către sași nu se impune *per capitum* sau pe poartă, ci global, toți sașii¹⁹³.

¹⁸⁸ D. Prodan, *Iobăgia în XVI*, I, p. 226.

¹⁸⁹ Idem, *Iobăgia în XVII*, I, p. 128.

¹⁹⁰ Liviu Ursuțiu, *Domeniul Gurghiu*, pp. 37–45.

¹⁹¹ David Prodan, *Iobăgia în XVI*, II, p. 33.

¹⁹² Idem, *Iobăgia în XVII*, I, p. 127.

¹⁹³ Florin Salvan, *Viața satelor*, pp. 140–156.

Darurile în natură, adică în produse, completează sumele în bani. Și acest tip de dare este variabil, în funcție de zonă, de agricultura locului, dar și de nevoile stăpânului, de tradiția zonei, de etnie. Dărilor speciale, suplimentare sau înlocuitoare, au diverse denumiri și completează taxa principală. În satul Lăpușel, domeniul Chioar, se plătea la 1603 un cens suplimentar, *kertako*, în valoare de 22 de dinari pentru cei cu sesia întreagă și 11 dinari pentru cei cu sesia jumătate precum și un cens mic, banii țarcului pentru porci (*kosar penz*); darea pământului (*földadó*) o plăteau la 1647, „banii de argint” de Rusalii – 1 florin și banii peștelui de Crăciun, 50 de dinari cei de pe domeniul Făgărașului. Locuitorii domeniului Gilău dădeau și ei un cens deosebit, *banii fumului* – *fwst penz*, 25 de dinari și darea biciului, tot la al treilea an, după numărul de animale din gospodărie, terenul cu vie, grâu de 2 dinari (o găleată) și slănină de 2 dinari¹⁹⁴. Pe domeniul Gurghiului la 1642 de Crăciun obiceiul era să se dea o găină și 4 ferdele de ovăz în unele sate, în altele o căprioară, înlocuită cu doi iepuri sau trei găște, ori un berbec, dar și daruri speciale: două legături de tei (sfori? ramuri?), prune uscate, hrean și mere pădurețe pentru oțet¹⁹⁵. În secolul al XVIII-lea sursele urbariale menționează, de exemplu, că locuitorii din Ciochiș dădeau stăpânului în mod obișnuit în preajma sărbătorii Crăciunului 3 găini, 30 de ouă, 2 mierțe de ovăz¹⁹⁶.

Dijma¹⁹⁷, decima, a zecea parte din produse, la originea sa prestație țărănească față de biserica catolică, plătită doar de populația catolică, după secularizare este și ea plătită stăpânului. Prin arendare, prin cumpărare, prin uzurpare dijma a

¹⁹⁴ David Prodan, *Iobăgia în XVII*, I, pp. 131–133.

¹⁹⁵ Liviu Ursuțiu, *Domeniul Gurghiu*, p. 12.

¹⁹⁶ Csetri Elek, *Conscriptiile urbariale ale satului Ciochiș din anii 1785 și 1820*, în *Anuarul Institutului de Istorie*, Cluj, 1964, p. 249.

¹⁹⁷ Un istoric mai larg al evoluției acestei prestații încă din secolul al XIII-lea precum și motivarea religioasă a acesteia, la D. Prodan, *Iobăgia în XVI*, I, pp. 26–59.

trecut tot mai mult din mâinile preoților în cele ale nobilimii. Care sunt produsele din care se ia dijma se specifică în *Approbatae* (fiind vorba de dijma fiscală): fără deosebire pretutindeni în Transilvania să se ia dijma de una zecime adevărată din vin, din grâu și din alte leguminoase; din porci, din oi și din stupi¹⁹⁸. La acestea se adaugă mieii, mierea și vinul, precizate cu un alt articol de lege¹⁹⁹. Legumelor, dijmuite sub denumirea de *decimae minores*, le-au fost adăugate și inul și cânepa. Tot *Constituțiile* prevăd și persoanele care sunt obligate la plata dijmei: nobilul să nu fie dator să dea dijma; în schimb țărănimea, orice pământuri ar folosi, dacă acestea s-ar afla în hotarele unui sat care a dat dijma în vechime, e dator să dea dijma. La fel ca și censul, decima trebuia adunată la două săptămâni după sărbătoarea Sf. Martin, iar dacă nu era adusă de dijmuitor, satul să se îngrijească de transportul ei la locurile de depozitare²⁰⁰.

Exemplele, din multitudinea de situații, reflectă în fond tipul de culturi și ce animale s-au crescut predominant într-o anumită zonă. Astfel, dijma porcilor, ridicată de pe domeniul Hunedoarei vădește creșterea lor în număr mare: în 1512, 204 porci, în 1516, 314 porci, în 1519, 411 porci²⁰¹, fără a cuantifica din ce fel de porci este luată dijma, nici sustragerile de la plată sau scutirile. Că pe domeniul Branului se lua dijma de ghindă, răscumpărată însă în bani de către satele care nu aveau în preajmă păduri de stejar, reflectă iarăși creșterea intensivă a acestor animale²⁰². Românii erau obligați la o dijma proprie, dijma oilor, *quingagesima*. Inițial a fost o dare specială a acestora față de rege, din turmele de oi, similară celei a seculilor, din boi. *Quingagesima ovium* era ridicată primăvara,

¹⁹⁸ *Constituțiile Aprobate*, P. III, Tit. 5, p. 106.

¹⁹⁹ *Ibidem*, P. II, Tit. 10, art. 2, p. 86.

²⁰⁰ *Ibidem*, P. II, Tit. 10, art. I, p. 86.

²⁰¹ Iosif Pataki, *Domeniul Hunedoara la începutul secolului al XVI-lea*, București, 1973, p. 49.

²⁰² Florin Salvan, *Viața satelor*, pp. 174–176.

la numărul oilor, a cincizeca parte, adică din cincizeci de oi, erau datori cu o oaie și un miel stăpânului domeniului. O dijmă anuală din miei – *decimae agnorum seu decimae agnellorum*, răscumpărată, dădeau și locuitorii din satele săcelene, cu valori cuprinse între 10 florini și 14 aspri la 1533 și 39 florini și 34 de aspri în 1575²⁰³. Așadar, creșterea oilor nu a fost deosebit de productivă, însă îndestulătoare pentru plata dijmei. Numărul mare de boi deținuți în zonele cu pajiști întinse denotă iarăși creșterea intensivă a cornutelor mari.

Nona, a noua parte din produse, plătită de regulă după decimă, a fost o prestație față de domnul de pământ. Impusă prin decretul regelui Ludovic cel Mare în 1351, în paragraful 6, *De nonarum solutione et exactione*, se stipula ca acest nou tip de dare să se facă din toate roadele și din recolta viilor²⁰⁴. Că nona trebuia adunată după decimă se hotăra tot prin acest decret, astfel prelații care aveau iobagi urmau să strângă mai întâi dijma și apoi nona. Dacă în Ungaria introducerea acestei noi prestații nu a fost foarte dificilă, în Transilvania abia spre sfârșitul secolului al XIV-lea și apoi după mișcarea socială de la Bobâlna, se poate vorbi despre o asemenea acțiune²⁰⁵. Însumând cele două tipuri de sarcini, țăranul ajungea să dea două părți din zece din producția sa. Spre deosebire de dijmă, nona, prestație laică, avea avantajul, pentru stăpân, de a putea fi luată de la toată țărănimea, indiferent de etnie și religie. În 1767, în comitatul Maramureș, nona, prestată din toate roadele pământului, sau contravaloarea ei în bani, trebuia adunată până la sărbătoarea Sânzienelor (24 iunie) sau, cel mai târziu, la Sf. Ștefan²⁰⁶.

²⁰³ *Ibidem*, p. 176.

²⁰⁴ *Praeterea, ab omnibus jobagionibus nostris, aratoribus et vineas habentibus, in quibuslibet villis liberis, ac etiam udvarnicibus villis quocunque nomine vocitatis, ac regionalibus contitutis (exceptis civitatibus muratis) nonam partem omnium frugum suarum et vinorum suorum exigi faciemus; et domina regina exigi faciet. Corpus Juris Hungarici*, I, p. 172.

²⁰⁵ Lajos Demény, *Introducerea nonei în Transilvania*, pp. 179–190.

²⁰⁶ Aurel Răduțiu, *Reglementarea urbarială*, p. 313.

Pe lângă taxele pecuniare și prestațiile în natură, țăranul transilvănean datoră stăpânului său și o serie de obligații în muncă. Denumite de urbarii *servitia*, prestația în muncă poate fi considerată chiar mai importantă decât plata taxelor în bani. Este adevărat că se putea și răscumpăra, în special în secolul al XVIII-lea sau cei cu o situație aparte, în sensul de situație materială proastă, puteau fi chiar scutiți, însă majoritatea țăranilor nu dispuneau de asemenea sume. Robota sau slujba, este de regulă limitată la câteva zile, în realitate nelimitată, la cererea și nevoile domnului de pământ. Robota are pe întreg teritoriul Principatului și în întreaga perioadă valori instabile, atât pentru lucrul cu animalele, cu propriile unelte, cât și pentru cea manuală, cu palmele, cu brațele. Acest din urmă tip de obligație, prestația în munca manuală, primează, relevând astfel un avut precar al gospodăriei rurale, majoritatea țăranilor neavând animale sau unelte, situația inversându-se spre începutul secolului al XIX-lea. Cantitatea robotei nu a fost niciodată unică, ci s-a prestat în funcție de statutul economic al țăranului precum și de zonă, chiar și după reglementările urbariale ale Mariei Tereza, mulți stăpâni domeniali au continuat cu obligațiile anterioare: la 1785 locuitorii satului Ciochiș, comitatul Turda, sat aflat la marginea de vest a Câmpiei Transilvaniei, lucrau cu plugul și cu palmele 3 zile pe săptămână; cine avea între 4 și 6 boi lucra doar două zile, toți țăranii dependenți 6 zile pe an în via stăpânului. Femeile torceau și țeseau câte 10 coți de cânepă și strângeau fânul²⁰⁷. Pe de altă parte, în satul de munte Toplița, în același an, obligațiile locuitorilor constau în munci specifice zonei și cu diferențe de la stăpân la stăpân: iobagii baronului Ioan Bornemisza dădeau o plută încărcată cu 50 de lețuri, 12 corni, 100 de pari de brad pe care o duceau pe Mureș până la Petelea; iobagii lui Mihail Teleki făceau o plută cu 100 de lețuri și 12 căpriori dusă pe Mureș până la

²⁰⁷ Csetri Elek, *Conscripțiile urbariale ale satului Ciochiș*, pp. 239–240.

Reghin; iobagii lui Ștefan Banffy îi duceau acestuia, pe lângă 6 florini anual fiecare, o claie de fân, $\frac{1}{2}$ de cupă de unt, iar vara îi lucrau în hotar o săptămână²⁰⁸. Și la începutul secolului iobagii erau datori cu un număr destul de mare de zile de lucru, cu sau fără animalele de povară: la 1715, pe domeniul Bánffy, la Bontida, țăranul trebuia să facă cu vitele de jug trei zile pe săptămână, iar în „sâmbra”, în ortăcie, în tovărășie, dacă nu avea animale suficiente, în fiecare zi. În Galda de Sus, pe domeniul episcopal Alba Iulia, obligația era de 5 zile săptămânal, jelerii două zile²⁰⁹. Pe domeniul Gilăului la 1727 iobagii lucrau pentru stăpân o săptămână din două, jelerii două zile, dar în general până se termină muncile câmpului²¹⁰. La sfârșitul aceluiași secol, pe domeniul episcopal Oradea, la Girișul de Criș, de pildă, în 1778 cei 72 de iobagi care dețineau 27 de sesii prestau 1477 $\frac{10}{34}$ zile de robotă cu animalele și 2955 $\frac{10}{17}$ zile manual, 27 de jeleri cu casă 486 de zile manual și un jeler fără casă 12 zile manual²¹¹. Potrivit cercetărilor istoriografiei, în secolul al XVIII-lea, timpul de lucru dedicat de țărani propriei gospodării a fost redus în jurul cifrei de 15% din totalul zilelor lucrătoare de peste an. Cauza acestui fenomen trebuie văzută într-un angrenaj economic mai complex care necesita brațe de muncă mai numeroase²¹².

Toate aceste obligații sunt contrabalansate și de o serie de drepturi, mai puține este adevărat, dar ele există. Dreptul de a deține pământ, dreptul de a-l lăsa moștenire, de a-l zălogi, de a-l vinde chiar, fără a-l trece însă sub stăpânirea altui nobil. Legarea de glie, așadar, îl leagă de propriul pământ, de pământul satului său. La accentuarea ideii de pământ propriu

²⁰⁸ David Prodan, *Toplița la 1785*, Cluj, 1947, pp. 11–13.

²⁰⁹ Idem, *Răscoala lui Horea*, I, p. 16.

²¹⁰ Jakó Zs., *Gy. Urb.*, p. 367.

²¹¹ Bodo Edith, *Sistemul robotei pe domeniile episcopiei romano-catolice și greco-catolice de Oradea*, în *Crisia*, 2011, pp. 187–188.

²¹² Barbu Ștefănescu, *Perturbații climatice-consecințe economice și mentale (Bihor, secolele XVII–XIX)*, în *Studii istorice privind relațiile româno-ungare*, ed. Nicolae Edroiu, Cluj-Napoca, 2010, p. 109.

al țăranilor urbaniile fac referire în numeroase rânduri prin diferențierea dintre pământul alodial și cel rămas iobagilor, numit *colonicatura*. În secolul al XVIII-lea, această diferențiere se accentuează prin reformele statului, prin reformele sale fiscale, pământul iobăgesc fiind singurul supus dărilor, cel alodial, nobiliar scutit, astfel că reformele vin în apărarea acestui pământ iobăgesc, pentru a nu fi transformat în alodial²¹³. Iobagilor și jelerilor stăpânul e dator să le dea, în funcție de statutul social, loc de casă, de arătură, de fânaț, lemne de foc și de construcție. Tot *Certa Puncta* intervenea în problema abuzurilor domnului de pământ, îngrijindu-se deci de drepturile țăranului: se interzicea stăpânului să ia locurile defrișate de către iobag fără a-i plăti munca la lăzuire; se interzicea luarea în posesie a averii mobile a iobagului de către domnul de pământ, de asemenea văduvei iobagului stăpânul îi datora a treia parte din averea mobilă rămasă de la bărbatul ei; se prevedea dreptul de preempțiune al stăpânului la averea iobăgească, cu acordul și cu prețul stabilit de acesta din urmă²¹⁴. Este adevărat că sarcinile fiscale grevează asupra vieții țăranului transilvănean. Nu trebuie omis însă că, în ciuda încercărilor autorităților de a reglementa și de a colecta cele datorate din partea supusului, acesta face tot posibilul să eludeze sarcini ori comite diverse ilegalități, cel mai adesea în vederea creșterii supraviețuirii propriei gospodării. Cele mai cunoscute încălcări legislative se referă la tăierea copacilor din pădure, pescuit, arderea varului, fierberea țuicii și a berii, morăritul ori vinăritul, fără acordul stăpânului, toate fiind practici care prejudiciau economia domnenială, toate monopoluri ale stăpânului²¹⁵.

²¹³ David Prodan, *Problema iobăgiei în Transilvania. 1700–1848*, București, 1989, pp. 355–357.

²¹⁴ Am folosit traducerea românească integrală a hotărârii *Certa Puncta* făcută de Augustin Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron și Dionisiu Novacovici sau istoria românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764*, Blaj, 1902, pp. 404–411.

²¹⁵ Barbu Ștefănescu, *Tentații evazioniste ale țăranului transilvănean (secolul al XVII-lea – primele decenii ale secolului al XIX-lea)*, în *Confesiune și cul-*

În discuția asupra obligațiilor țărănimii, o coordonată paralelă este și aceea a stării materiale a supusului. Impunerile din partea stăpânului, indiferent de statutul lui, și obligațiile țărănești se află într-o legătură intrinsecă. Conscripțiile și urbariile sunt consecința directă a acestei legături, ele contabilizând numărul și starea materială a supușilor, în vederea unei mai bune gestionări a acestora. Comentariile la urbariile deja editate evidențiază în general obligațiile, fără a reliefa și veniturile țaranului. Primele dintre aceste înscrișuri fiscale sunt mai puțin exacte, cu date sumare asupra economiei țărănești. Pe parcursul secolului al XVII-lea și în cel următor rubricatura actelor se multiplică; dacă în primele în mod obișnuit este înscris capul familiei, numărul de vite mari și eventual o vie sau o grădină, se ajunge să fie menționată întreaga avere mobilă și imobilă a supusului: numărul de fii, vitele mari și mici, posesia casei, a sesiei, a grădinii sau viei, numărul de stupi, tipul de culturi. Economia supusului nu este chiar atât de precară pe cât a descris-o istoriografia. Dovada acestui lucru sunt tocmai înregistrările în care destul de puțini sunt cei care nu dețin nimic. Între ei – văduvele, *debilis, pauperes* ori jeleri. Exemplele sunt numeroase și de aceea, le cităm în mod aleatoriu, tocmai pentru a surprinde toate zonele Principatului pe durata celor trei secole avute în vizor. Este posibil ca aceste exemple să nu fie cele mai reprezentative, însă am dorit oferirea unei imagini de ansamblu, fără a detalia evoluția situației materiale a țărănimii de pe un domeniu anume. Domeniile fiscale sunt cel mai des inventariate, astfel încât am preluat majoritatea cazurilor din urbariile acestea. Singura zonă neacoperită în acest sens este Banatul, pentru care în secolele XVI–XVII nu s-au păstrat înregistrări urbariale. Astfel, un prim exemplu provine din Petelea, de pe domeniul Gurghiu, unde în 1695 din 37 de

tură în *Evul Mediu. In honorem Ion Toderășcu*, ed. B.P. Maleon, A.F. Platon, Iași, 2004, pp. 229–251.

înscriși doar doi nu au nimic. Dimpotrivă, anumite personaje de acolo demonstrează că averea țărănească a fost destul de frumoasă. Unii dintre cei mai înstăriți au fost Kincses István, care avea 18 boi, 5 cai, 6 vaci, 14 oi, 8 porci și 8 juninci, sau Imre Ianos care deținea 16 boi, 6 cai, 5 vaci, 30 de oi, 8 porci și 3 juninci. Aceștia nu ies în evidență neapărat, deoarece mulți dintre concetățenii lor se remarcă prin numărul mare de boi, vaci sau oi și porci, ceea ce denotă că era o localitate așezată și destul de bogată, care în epocă chiar trecea drept târg²¹⁶.

În Porumbacu de Jos, la mijlocul secolului al XVII-lea, lumea nu este foarte înstărită, însă, din cei 86 de înscriși doar 4 nu dețin nimic, iar la cealaltă extremă se află țărani cu 2–3 cai, 6 boi, 2–3 juninci, 4–5 vaci, 40 de oi, 12–20 porci²¹⁷. În părțile de vest ale Principatului, în satele aparținând de domeniul Beiuș, la anul 1721, iobagii au în general o avere destul de frumoasă: sesie, pământ arabil, fânaț, animale (boi, cai, vaci, porci). Cei mai săraci din aceste sate par a fi jelerii, pentru că majoritatea nu dețin sesie și nici animale²¹⁸. În Vaida Cămăraș, la 1652, Szabo Paal pare a fi cel mai avut dintre consătenii lui, cu 10 boi, 10 vaci, 10 porci, 4 juninci și 10 stupi²¹⁹. Pertinențele cetății Ineu la 1605 se arată, pe de altă parte mai sărace decât media, fapt datorat, cel mai probabil, apropierii de zona de teritoriile ocupate de otomani. Pe lângă faptul că apar înscrise foarte multe localități pustiite, în satele conscrise, populația este puțină, la fel și animalele deținute. Aproape jumătate din cei consemnați nu dețin animale. La Măderat, peste 70% dintre locuitori *nihil habet*²²⁰.

²¹⁶ Liviu Ursuțiu, *Domeniul Gurghiu*, p. 288.

²¹⁷ David Prodan, *Urbariile Țării Făgărașului*, II, 1651–1680, București, 1976, pp. 288–289.

²¹⁸ Ana Ilea, Gh. Mudura, Veronica Covaci, *Conscrierea domeniului Beiuș la anul 1721*, în *Crisia*, 1980, pp. 377–441.

²¹⁹ Jakó Zs., *Gy. Urb.*, p. 137.

²²⁰ Adrian Magina, *Conscripția și inventarul bunurilor cetății Ineu în anul 1605*, în *Banatica*, 21/2011, pp. 89–97.

La Giomal, la mijlocul secolului al XVIII-lea, nu a fost înscris niciun locuitor sărac-lipit. Este adevărat că în sat sunt puține femei văduve și jeleri, dar inclusiv aceștia se numără printre cei care dețin un număr relativ mare de animale și mai ales fânaș²²¹. În părțile estice, pe Valea Bârgăului, bogăția se numără în 1783 în animale, teren agricol și fânaș. Localnicii, împărțiți între mai mulți stăpâni, membri ai familiei Bethlen, trăiesc în majoritate într-o pâine. În Rusul Bârgăului, cel mai înstărit, Popa Ankidim, fost iobag al lui Paul Bethlen, la conscriere inquilin, are 95 de stupi, 1 cal, 2 boi, 3 vaci și 2 juninci²²². În 1619, în stăpânirile lui Doczy Andras de pe domeniul Sătmăruului, sunt înregistrați locuitorii ca având doar cai și boi²²³.

O incursiune în lumea rurală transilvăneană, și nu numai, întrece așteptările universului tăcut descris în literatură. Veșnicia, chiar născută la sat, are limitele ei în istorie. Caracteristicile de ordin economic, social-juridic, dar și cultural reflectă schimbările de la nivelul statului, ruralitatea este, în fond, un material moale în mâinile stăpânului său. De la jeleri și până la micii nobili, în cătune ascunse ochiului conscriptorului sau în sate cu aspirații de târg, cu averi mobile ce pot rivaliza pe cele ale stăpânului, ori, dimpotrivă trecători săraci, locuitorii satelor se erijează într-o comunitate aparte.

²²¹ Ștefan Meteș, *Viața agrară a românilor din Ardeal și Ungaria*, I, 1508–1820, Cluj-Napoca, 1921, p. 100.

²²² Mircea Buta, Adrian Onofreiu, Andreea Salvan, *Bârgăul sub pajura imperială*, Cluj-Napoca, 2011, p. 279.

²²³ MOL, *Urbaria et Conscriptiones*, Registrata, fasc. 1, nr. 17.

IV

JUDELE SĂTESC - ORIGINEA ȘI TERMINOLOGIA INSTITUȚIEI

IV.1. Originea instituției

Originea oricărei instituții permite cercetătorului înțelegerea atribuțiilor, dar și conturarea schimbărilor care survin în devenirea istorică. Judele sătesc, sub orice denumire l-am regăsi, este prezent la nivelul satelor de pe întregul continent european. Nu este o instituție legată strict de mediul românesc, așa cum ar fi de pildă cnezatul, ci, sub o formă sau alta, o regăsim din localitățile de pe malurile Atlanticului și până în lumea slavă, ca o caracteristică generală a organizării rurale.

O ierarhie a instituțiilor înseamnă, în fapt, capacitatea statului de a controla întregul sistem social. Astfel, instituțiile puterii centrale nu vor putea niciodată subzista într-un ansamblu haotic, fără existența celor secundare. Funcționarea unei instituții, dovedită documentar, chiar fără legi care să o ateste oficial, ne determină să credem în vechimea acelei instituții și în importanța ei la nivelul ierahizării socio-politice. În acest sistem de idei se înscrie și instituția judei sătesc, una dintre cele mai puțin studiate din ansamblul instituțional al Evului Mediu, aflată la baza piramidei administrative. O încercare de definire a acestei instituții înseamnă a delimita atribuțiile și obligațiile și a evidenția drepturile celui care îndeplinește funcția de jude.

Asupra originii și vechimii ei se poate specula ținând cont în special de documente de tip juridic, fără ca acestea să ofere tabloul integral al activității și atribuțiilor judeului sătesc. În mod cert orice structură comunitară trebuia să aibă în fruntea ei un personaj care să coordoneze activitățile respectivei comunități. Necesitatea existenței unui coordonator al activităților sătești se resimte din punct de vedere administrativ și economic, coordonator care să fie, de fapt, o punte între stăpân și supuși.

În istoriografia europeană cel mai bine ilustrat caz este cel englez. Pe teritoriul Angliei, ca și reprezentant al comunităților sătești este cunoscut personajul numit *reeve*. Numele lui derivă dintr-un cuvânt din fondul lingvistic comun al popoarelor germanice, care, ulterior, în germană, inclusiv în Transilvania, a dat forma *greav*. Alături de el, în strânsă legătură cu lumea satului și administrarea domeniilor, s-a aflat așa-numitul *bailiff*, în postura de administrator direct al curții și economiei domeniiale. În timp ce *reeve*-ul se erija în reprezentantul sătenilor, fiind din multe puncte de vedere responsabil pentru ei, *bailiff*-ul este omul lordului. Datorită faptului că *reeve*-ul este membru al comunității, are un avantaj major față de *bailiff*, cunoscându-și consătenii. Din acest motiv, istoriografia engleză l-a numit „omul pivot” de pe domeniu²²⁴. *Reeve*-ul, cu statut de serv, ajunge, din simplu reprezentant al satului, să fie numit oficial al lordului în secolul al XVI-lea²²⁵. Dacă ar fi să facem o comparație, binomul *reeve-bailiff* este similar perechii jude sătesc-jude domeniial de pe teritoriul transilvănean din secolele XVI–XVII. În Franța,

²²⁴ Pentru analiza vieții sociale și administrative a Angliei în Evul Mediu, vezi H.S. Bennett, *Life on the English Manor*, Cambridge, University Press, 1960, iar cu privire specială asupra subiectului, capitolul *Manorial Administration*, pp. 151–192.

²²⁵ Phillipp R. Schofield, *Peasant and community in Medieval England 1200–1500*, Palgrave, 2003, pp. 166–167; H.S. Bennett, *Life on the English Manor*, p. 168.

încă din secolul al XIII-lea, se evidențiază un personaj cu rol similar, însă cu statut clar ca delegat al stăpânului pe domeniu, în absența acestuia. Istoriografia franceză l-a evidențiat din documente sub denumirea latină de *villicus*, încă din timpul Carolingienilor, pe domeniile ecleziastice. *De villis* este o colecție de reguli și instrucțiuni pentru acești *villici*, datată în anul 800, și valabilă pentru întregul Imperiu Carolingian. Se poate deduce, așa cum menționam, că personajul este un simplu angajat al stăpânului domenal²²⁶, fapt care se schimbă spre finalul secolului al XIII-lea²²⁷. Pentru regiunea limitrofă Parisului, un studiu de caz pentru secolul al XVIII-lea reliefează că personajul aflat în fruntea comunităților avute în vedere este cunoscut ca *syndic*, acesta fiind un însărcinat local care nu are un contract cu stăpânul²²⁸. Care este filiera prin care a cooptat limba franceză acest termen, cunoscut și în lumea sud-transilvăneană, autorul nu ne lămurește, astfel că trebuie luat ca atare.

Un caz aparte este acela al Italiei, unde, încă din secolul al XVI-lea, un reprezentant al sătenilor nu mai este menționat, ci, așa cum se ilustrează pentru regiunea Toscana, exista un personaj denumit generic *fattore*, care era în mod simultan reprezentantul nobilului în comunitate și al sătenilor în fața stăpânului. Acest *fattore* se apropie prin atribuții și competențe de funcția judeului domenal, dar subsumează în același timp și atribuțiile judeului sătesc²²⁹.

Mai apropiat geografic de teritoriul maghiar, spațiul german prezintă în acest sens date importante. Este bine cunoscut

²²⁶ George Duby, *Rural Economy and country life in the medieval west*, english version, London, 1968, p. 43; anexa documentară, doc. 1.

²²⁷ *Ibidem*, pp. 260–261.

²²⁸ Olivier Jouneaux, *Villageois et autorités locales dans un pays de vignoble: l'exemple de quelques communautés rurales de la région parisienne (1750–1790)*, în *Annales de Bretagne et des pays de l'ouest*, tome 100, nr. 4, 1993, *La culture paysanne (1750–1830)*, pp. 533–544.

²²⁹ Frank McArdle, *Alto Pascio. A study in Tuscan rural society 1587–1784*, Cambridge, University Press, ediția II, 2005, pp. 182–194.

faptul că, încă de la începuturile sale, statul ungar a urmat modelul instituțional german. Nu se știe însă în ce măsură tiparul acesta a influențat și instituțiile din mediul rural. Comparativ, este facil de observat că cel puțin în anumite zone rurale germane situația are o serie de afinități evidente: fiecare sat din zona Ottobeüren, spre exemplu, este condus de o persoană numită *amman*, alături de care se află menționați și alți oficiali. Competențele lor vizau domeniile administrativ și juridic, dar și menținerea legăturii cu stăpânul domenal, căci toți acești reprezentanți vorbesc în numele comunității sătești²³⁰. Interesant la acest din urmă caz este faptul că, spre deosebire de primele menționări ale unui lider local, cum este cel din perioada carolingiană și care, ne-am fi așteptat, să se perpetueze, se poate observa că a existat și un reprezentant al comunităților sătești și că nu acel *villicus* al stăpânului conducea satul.

Raportat la factorul temporal, există un decalaj important între atestarea documentară a instituției sătești în vestul Europei, unde se regăsește încă din secolele IX–X, apărută în contextul clasicei lumi feudale instalate acolo și ceea ce se întâmplă în spațiul central și est-european. Din punctul de vedere al analizei de față ne interesează acest din urmă spațiu, mai apropiat geografic și în măsură să ofere similitudini și termeni de comparație cu ceea ce se întâmplă în Regatul Ungar și ulterior în Principatul autonom al Transilvaniei.

Istoria comunităților rurale din Europa Centrală și răsăriteană este dificil de reconstituit nu numai din cauza penuriei surselor, ci și din cauza diversității etnice și a suprapunerilor culturale. Practic aici se îngemănează două lumi: una provenită din moștenirea bizantină și o alta, importată dinspre occident. Numeroase studii au avut ca obiect, atât în istoriografia noastră cât și în cele ale statelor vecine, instituția cnezatului considerată a fi aflată în conexiune cu originea

²³⁰ Govind P. Sreenivasan, *The peasant of Ottobeüren (1487–1826)*, Cambridge, University Press, 2004, pp. 44–45; p.71.

juzilor. Istoriografia românească a încercat să descopere în ce măsură din statutul de cneaz a avut loc evoluția/degradarea instituțională spre acela de jude, o teorie acceptată ca fiind reală în perioada lungă a timpului istoric. Ipotezele emise încă de la începutul secolului XX, dar mai ales în perioada interbelică asupra subiectului ne-au determinat să investigăm și acest teritoriu istoriografic.

Într-una dintre sintezele sale publicate în limba franceză, Constantin Jirecek susține că în Serbia, încă din secolul al XII-lea, conducătorii purtau titlul de *knez*, cu sensul de *comes*, începând de la întemeietorii de dinastii până la conducătorii satelor. În secolul al XIII-lea, dintre toate titlurile vechi, acela de *knez*, alături de cel de jupan au fost ridicate la un alt nivel în cadrul societății de către țarul Ștefan, iar sub fiul său, Uroș, magnații cei mai puternici figurează documentar sub numele de *knez*²³¹. Alături de populația slavă, societatea statului sârb medieval era compusă și din alte comunități etnice. În acest sens, valahii sud-dunăreni aveau drept conducător și judecător în același timp, *knezul* sau *comes catuni* la raguzani. Merită reținut faptul că sub aceeași denumire îl regăsim și în rândul populației românești din regatul Ungariei. *Celnik* este termenul sub care au fost cunoscuți mai-marii satelor în special în Bosnia și în orașele dalmatine. În vestul teritoriului, de la Cattaro spre nord, conducătorii se numeau în general *katunar*, în vreme ce în sud-est erau cunoscuți sub denumirea de *primikjur*²³². Acest din urmă termen este preluat din terminologia ierarhiei ecleziastice, fiind de origine latină cu însemnarea de primul om înscris în lista de pe o tablă cerată (*primus in cera*)²³³.

²³¹ Constantin Jirecek, *La civilisation serbe au Moyen Age*, Paris, 1920, p. 8.

²³² *Ibidem*, p. 32. Denumirile se perpetuează până târziu, sub impactul otoman schimbându-se doar numele oficialilor superiori – Nicoară Beldiceanu, *Sur les valaques des Balkans slaves a l'époque ottoman (1450–1550)*, în *Revue des études islamique*, XXXIV/1996, pp. 92–107.

²³³ Silviu Dragomir, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în Evul Mediu*, București, 1959, p. 112.

Se pare că *primikjurii* erau conducătorii unor grupări mai mici de vlahi²³⁴.

Pomeneam anterior faptul că inclusiv comunitățile vlahe din teritoriile sud-slave beneficiau de același sistem de conducere la nivelul satului, vizibil în întreaga Peninsulă Balcanică. Astfel, „*jus valahicum*” în Croația arată că vlahii de aici aveau o organizare proprie care era recunoscută de către rege și magnați, numită în actele oficiale *strana vlaska*, alcătuită din mai multe *katuni i opcine* care aveau în frunte câte un cătunar sau *sudci*. Însă conducătorul unei asemenea *strana vlaska* era cneazul, ales de locuitori și confirmat de domn, el fiind cel care prezida scaunul de judecată, asistat de jurați și pristavi²³⁵, organizare similară cu aceea întâlnită în teritoriile ungare și intracarpatic.

Pentru a înțelege importanța instituției în cadrul comunităților românești din Transilvania, trebuie să ne raportăm la ceea ce se întâmplă în teritoriile extracarpatic. Astfel, în Țara Românească și Moldova, la origine, cnejii au fost proprietari de sate cu atribuții în judecarea membrilor comunității. Ei și-au pierdut din importanță, păstrându-și însă funcția juridică, echivalată cu judecia sau cnezatul satului. Pe parcursul secolului al XV-lea, în urma donațiilor domnești, boierii sau mănăstirile se substituie cnezilor, preluând practic atribuțiile judecătorești ale acestora. O parte dintre ei au reușit să se ridice în rândul boierimii, în vreme ce alții au fost asimilați comunității de proveniență²³⁶. Situația este parțial similară cu aceea din spațiul intracarpatic.

La nivelul Regatului maghiar, instituția judelui sătesc este prezentă încă din vremea întemeierii statului de către Ștefan cel Sfânt. El a fost cel care a stabilit ca fiecare comunitate să

²³⁴ Anca Tanașoca, *Autonomia vlahilor din Imperiul Otoman*, în *Revista de istorie*, tom 34, nr. 8, 1981, pp. 1513–1530.

²³⁵ Silviu Dragomir, *Vlahii*, p. 118.

²³⁶ A. Cazacu, *Stăpânii de pământ*, în *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV–XVII)*, București, 1957, pp. 173–177.

fie condusă de un jude care să împartă dreptatea²³⁷. Așadar, situația din Regat nu este diferită de cadrul general european, ca peste tot, existând necesitatea unei coordonări piramidale a statului, judele sătesc fiind la nivelul inferior. În timpul dinastiei Arpadienilor există puține informații despre juzi, competențele și atribuțiile lor. În secolul al XIV-lea, odată cu instaurarea dinastiei Angevinilor pe tronul maghiar, percepția asupra funcționării instituționale se schimbă radical. Noua tipologie socio-administrativă introdusă de angevini a avut efecte pe toată scara ierarhică. În acest context, și datorită exploziei documentare din perioadă, suntem în măsură să conturăm mai clar limitele instituționale ale lumii rurale, căci, practic, realitățile ulterioare își au rădăcinile în aceste schimbări. Pornind de la analiza documentară, primul care a creionat impactul acestor schimbări în rândul societății românești din Transilvania și Ungaria a fost Ioan Bogdan, care susține caracterul nobiliar al cnejilor și distinge trei tipuri de cneji. Una dintre tezele sale a fost aceea că doar cnejii comuni (degradați la oficiali de rang inferior) și-au mai păstrat apartenența etnică, în vreme ce cnejii cu diplomă s-au asimilat nobilimii, pierzându-și această caracteristică²³⁸. Pornind de la aserțiunile lui Bogdan, întreaga istoriografie românească a fost de acord cu faptul că cnejii reprezentau o componentă elitară a populației românești. În cazul Transilvaniei, statutul de cneaz a fost practic similar acelor stăpâni de pământ întâlniți în lumea sud-slavă sau în Țările Române²³⁹. Clarificări legate de structura societății și a comunităților românești se fac în diploma lui Ludovic

²³⁷ *Corpus Juris Hungarici*, p. 82.

²³⁸ Ioan Bogdan, *Originea voievodatului la români*, în *Scrieri alese*, 1968; cf. și *Idem Despre cneji*.

²³⁹ Bibliografia subiectului este impresionantă, ne limităm la a enumera câteva titluri de referință: Ioan Bogdan, *Despre cneji*, Dinu C. Arion, *Cnejii români*, Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, III, Cluj, 1986, pp. 351–573; Avram Andea, *Banatul cnezial*.

I de Anjou din 1366, care operează cu trei categorii sociale: a) cnejii nobili; b) cnejii de rând, asimilați juzilor sătești; c) românii de rând²⁴⁰. Astfel, un cneaz întărit în cnezatul său cu diplomă regală este socotit ca nobil, în timp ce cneazul comun este subsumat judeului sătesc²⁴¹. De altfel, cercetări recente au demonstrat că proprietatea nobiliară românească prezentă în societatea transilvăneană a secolelor XIV–XV derivă în mod direct din proprietatea cnezială²⁴². Tradiția aceasta a reprezentării elitare a cnejilor s-a înrădăcinat destul de bine pentru zona transilvăneană, după cum o semnalează documentele târzii. Astfel, într-un act din secolul al XVIII-lea care privește probleme anterioare, se întâlnesc dovezi concrete asupra percepției asupra a ceea ce reprezenta cneazul în mediul românesc. Este vorba despre mici nobili din unele sate de pe domeniul fiscal al Hunedoarei care cer scutirea de taxe în virtutea dreptului lor cnezial. Astfel, pe lângă nenumărați martori în transumpt se aduc și dovezi care atestă statutul privilegiat de cneaz al strămoșilor lor²⁴³. Din analiza documentului se desprind câteva idei esențiale, și anume, potrivit vechiului obicei peceneg și polonez (*stylo antiquo byssenico et polonico*):

1. Cneazul este domn și jude care în numele domnului de pământ administrează justiția (*Kenesii a kenes id est dominus vel iudex eo quod nomine domine terrestres administrabant iusticiam exacerbantque dominatum super colonos*);

2. Cnezatul (instituția cnezatului) constă de fapt în judecata cneazului potrivit legii pecenege sau sârbești (*kenezia-tus id est iudicatus kenez enim est vox byssenica seu rasciana et*

²⁴⁰ *Documenta Romaniae Historica, C. Transilvania*, p. 92: *unus quisque kenesius per nostras literas regales, in suo kenesiatus roboratas, pro uno vero nobili acceptetur; communis ...kenesus, pro uno villico fidei unius fertonis compute-tur*; încadrarea în atmosfera epocii și comentarii asupra documentului la Ioan Aurel Pop, *Un privilegiu regal solemn de la 1366 și implicațiile sale*, în *Mediaevalia Transilvanica*, tom 1, 1997, nr. 1–2, pp. 69–86.

²⁴¹ Ioan Aurel Pop, *Un privilegiu*, p. 71.

²⁴² Ioan Drăgan, *Nobilimea românească*, pp. 124–125.

²⁴³ MOL, F 234, X szekreny, fasc. III, lit. O, pp. 22–23; 53–54.

significat iudicem dominalem fuerint officium ad administrandam dominicam potestatem in dominiis per dominos terrestres constitutas); mai mult, statutul cneazului, din punct de vedere juridic, era similar cu al șpanului, voievodului sau a gerebului (*similiter in aliis vero comitatibus dicebantur spanii alibi vodae alibi vero gereb et circutus ubi similium iuris dictis exerceri poterat, dicebatur keneziatu, spanatus, vajvodatus et gerebatus et tale si enumo reliquorum colonorum fuerit exempti*).

3. Cnejii au fost persoane privilegiate, nu țărani (*kenezias fuisset personas privilegiatas, non rusticos, sed tales ovi saepe integras villas interdum plures sub certis quidem oneribus et praestationibus per modum dominationis et collationis tenerunt*).

Din punctul de vedere al istoricului, acest document definește însăși instituția cnezială și atribuțiile ei, în situația conturată după modificările legislative ale secolului al XIV-lea. Frapează faptul că originea instituției este conectată la realitățile pecenege și slave, probabil semnificând filiera preluării ei în lumea românească. Desigur, într-o zonă cu un număr mare de asemenea cneji, înnobilați sau decăzuți, cei care aduc asemenea dovezi în instanță vor fi fost din a doua categorie. Această mărturie târzie evidențiază atât originea instituției cneazului, cât și evoluția sa în timp, adică indicarea faptului că cneazul anterior avea aceleași atribuții judecătorești pe care le are în prezentul documentului judele domenal. Acest lucru este afirmat acum mai bine de jumătate de secol de către David Prodan, și anume cnejii care nu au fost înnobilați s-au transformat, în timp, în juzi sătești, iar începând cu secolul al XVIII-lea, funcția a fost preluată de juzii domeniali²⁴⁴. La o concluzie similară ajungea și istoricul Avram Andea în analiza dedicată instituției cneziale în Banat²⁴⁵. În urma analizei unei serii documentare, se evidențiază ideea că statutul cneazului de rând este similar

²⁴⁴ David Prodan, *Judele satului iobăgesc*, passim.

²⁴⁵ Avram Andea, *Banatul cnezial*.

cu acela al unui vilic sau jude sătesc, transformarea acestei instituții fiind argumentată și juridic prin intermediul diverselor diplome regale.

Ideea generală care se desprinde însă din istoriografie este că instituția cnezială, și apoi aceea a judeului sătesc cu o evoluție proprie, este una omogenă în toate teritoriile cu populație românească: Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș. Fără a ne propune analiza clasei cneziale, evident este că începând cu secolul al XIV-lea, o parte din această categorie elitară și-a pierdut caracterul privilegiat, evoluând spre un tip de oficial de rang inferior. Pe de altă parte, au fost observate similitudini evidente în special între cnejii comuni, sau cei care nu au reușit să acceadă la treapta nobiliară, cu instituția cunoscută sub numele de *scultetis*²⁴⁶, juzi ai coloniștilor germani din Ungaria nordică. Aceștia au prerogative deosebite asupra comunităților lor, cum ar fi, de pildă, cele juridice²⁴⁷, cu observația că sunt numiți pe teritorii nou defrișate sau în cazul colonizării pe vatra unor sate părăsite, având un fel de drept de *nova plantatio* însoțit de dreptul de a transmite urmașilor funcția, altă caracteristică cunoscută în ceea ce privește cnezimea²⁴⁸. Un exemplu este pentru zona Szepes, din Slovacia de azi, unde începând din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, zeci de sate libere au fost întemeiate potrivit *more teutonico*, fiind încadrate în așa-numitul tip *scultetia*. Aceste sate au beneficiat de anumite drepturi, printre care și acela de biserică liberă, locuitorii erau scutiți de anumite dări, iar judecățile din cadrul comunității aveau loc în fața scultetului. Acesta, la rândul său, era dator cu

²⁴⁶ Martinus Schwartzner, *De scultetis per Hungariam quondam obviis*, Buda, 1815.

²⁴⁷ *Ibidem*, p. 63: *Hoc ergo privilegio scultetos potestatem iudiciariam exceptis causis maioribus, videlicet homicidia, latrocinia.*

²⁴⁸ *Ibidem*, p. 52: *Dabantur tandem ager tantummodo et quorundam regalium fructus, sed ipsemet etiam iudicatus honor, jure haereditario traseunte ad sculteti haeredes atque posteros.*

prestarea serviciilor de natură militară, și, în anumite zone, de natură financiară către stăpânul domeniului. Trebuie menționat faptul că toate aceste noi întemeieri sunt legate de anumite familii nobiliare din regiune, interesate în popularea unor teritorii rezultate în urma lăzuirii. În perioada premodernă, la fel ca și cneazul, instituția scultetului tinde să se deterioreze, să se degradeze spre aceea a judeului sătesc, fără a mai avea anvergura inițială²⁴⁹.

Diferența așadar majoră între cnejii întemeietori de sate, ca acei *scultetis* din secolele XIII–XIV, sau cnejii nobili din perioada ulterioară, și juzii sătești din secolele următoare este sesizabilă chiar din definirea fiecărei categorii precum și din aria lor de competență. Primii cu prerogative extinse, similare stăpânului de posesiune, ceilalți subordonați forurilor judiciare și administrative.

Pe de altă parte, ar fi eronat să considerăm că cvasi-totalitatea juzilor sătești din mediul românesc al Transilvaniei ar avea, într-un fel sau altul, origini cneziale, prin degradarea statutului privilegiat al acestora. Probabil că mulți reprezentanți ai comunităților rurale au provenit din rândul elitei decăzute, însă nu trebuie omis faptul că juzii sătești au funcționat în Evul Mediu în paralel cu instituția cnezială.

IV.2. Denumirea instituției

Orice denumire sau termen indiferent de domeniu, comportă anumite caracteristici, în funcție de mediul etnic și social, dar și de uzanțele scrierii în diferite perioade istorice. Cele două coordonate se pretează la mediul multietnic al Regatului ungar, iar producția scrisă depinde în mod evident de persoana celui care scrie: proveniența sa socială, etnică, nivelul de cultură. În perioada medievală și modernă

²⁴⁹ Körmendy Adrienne, *A soltész („more scultetorum”) telepítette falvak a Szepességben (XIII–XIV sz.)*, în *Agrártörténeti Szemle*, 1974, nr. 3–4, pp. 305–348.

timpurie, limba latină s-a erijat în lingua franca a vremii. În acest caz, termenul sub care mai-marele satului apare în documente este acela de *judex*. Înțelesul primar al termenului este acela de judecător, referindu-se de fapt la dreptul de a judeca pe care un oficial îl are în comunitatea pe care o conduce: *vero secum habeat judicem, qui ibi constitutus est judicare et librum legis ut semper rectum iudicium iudicet*²⁵⁰. În timp, probabil, prin diversificarea și înmulțirea tipurilor de sarcini, judele a început să aibă și alte prerogative decât cele juridice.

Un al doilea termen folosit frecvent în documente, atât în cele redactate în limba latină, cât și în maghiară, este acela de *cneaz*. Termenul este de origine slavă, care derivă la rândul său dintr-un termen gotic – *kuni* – din care provine și termenul *kuning* = rege, cu înțelesul de conducător, șef de gintă²⁵¹. Dacă luăm în considerare și etimologia sârbească a cuvântului, de *pildă*, cuvântul *knjaz* are mai multe sensuri: desigur, primul dintre ele este acela de arhon, conducător, căpetenie; un al doilea sens este peiorativ, însemnând diavol, stăpânul lumii acesteia, așa cum se precizează în Evanghelia după Ioan 12:31; iar un al treilea sens este acela de parte superioară a unei uși, tot cu înțelesul de cel de sus, cel dintâi²⁵². În cazul populației românești nu se cunoaște foarte precis care a fost denumirea inițială folosită pentru a desemna pe cel din fruntea satului. Cunoaștem doar modul în care el este numit în actele regalității, ale principilor și Dietei transilvănene sau în actele emise de către instituția comitelui. Abia de la sfârșitul secolului al XVII-lea, odată cu apariția documentelor în vernacular, poate fi surprins termenul cu care sătenii își denumesc oficialul, în paralel cu denumirea recunoscută sau impusă de autoritățile habsburgice.

²⁵⁰ Du Cange et al., *Glossarium mediae et infimae Latinitatis*, Niort, 1883–1887, subvoce *judex*.

²⁵¹ Avram Andea, *Banatul cnezial*, p. 149.

²⁵² *Recnik crkvena Slovenskojga jezika*, redactor Sava Petkovic, Sremski Karlovci, 1935, p. 98.

În Transilvania, denumirea apare în forme diverse, în funcție de coordonatele la care făceam referire anterior, și anume zonă, tradiție sau etnie. *Vilicul* este un termen generic, care acoperă realitatea instituțională indiferent de aspectul etnic. De origine latină – a desemnat pe conducătorul unei comunități, oraș, târg sau sat. În Țara Bârsei, conducătorul orașului Brașov, poartă această titulatură, în timp ce reprezentantul târgurilor este jude. *Vilic* este și conducătorul satului Turcheș, pertinentă a cetății Râșnov, în anul 1511 când datora suma de 10 aspri în contul decimei din cereale, dar și în 1526 precum și al satului Hoszufollw în 1561²⁵³. Mai ales în secolul anterior, al XV-lea, este uzitată această denumire. *Judex vel villicus* este judele din Zazinfalva când declara în 1435 că a fost plătită darea către rege²⁵⁴; la începutul veacului, în 1406, villicul din *Gyarmat*, Petru, fiul lui Ioan, alături de alți consăteni depunea mărturie²⁵⁵. În cadrul corpusurilor legislative judele sătesc este menționat în toate domeniile de activitate, reliefându-se concomitent atribuțiile și obligațiile sale dar și faptul că instituția judeului este la fel de veche ca și existența satului²⁵⁶.

Nominalizarea persoanei care deține această funcție apare în mai multe moduri, ținând cont de limba legislației, dar și de regiunea la care se face referire. Astfel, colecția de decrete regale²⁵⁷ trimite la jude cu denumirile de *villicus*, *villicus ville*, *villicus loci* dar și *judex vel villicus*, exprimând probabil trecerea spre un alt termen, mai puțin uzitat, acela de *judex* sau folosirea în paralel a celor doi termeni. Într-un astfel de exemplu se constituie un act care nu privește teritoriul transilvănean, dar

²⁵³ *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen*, (1503–1526) I, Brașov, 1886, p. 152.

²⁵⁴ Dl. 54949.

²⁵⁵ Dl. 53287 (24.02.1406).

²⁵⁶ Eckhart Ferenc, *A földesúri büntető-biráskodás a XVI-XVII században*, Budapesta, 1946, p. 8.

²⁵⁷ *Decreta Regni Hungariae*, I–II, ed. Franciscus Dóry-Georgius Bonis-Vera Bácskai, Geisa Érszegi-Susanna Teke, Budapesta, 1976–1989.

care poate fi lămuritor, din 1413, când comitele de Trencin dădea lui Michael Walach „villicatum et iudicatum” în Friwald (Slovacia), explicând și ce presupun cele două titluri: dreptul de a lua impozite și dreptul de a judeca²⁵⁸. S-ar putea specula, așadar, că pentru perioada în care regăsim denumirea de *villicus* acesta a avut ca principale atribuții cele din sfera economică, la care, mai târziu, s-au adăugat și cele de natură juridică.

Hotărârile luate în cadrul adunărilor comitatense și orășenești permit evidențierea unor aspecte care nu apar menționate în legislația centrală. Articolele aprobate în adunările comitatelor și orașelor transilvănene, atât cele maghiare, cât și cele de pe pământul săsesc, nominalizează persoana care deține această slujbă ca *judicus pagis* sau *judicus villani*²⁵⁹. Denumirea maghiară *biró* sau *falusi biró*, cu același înțeles de conducător al satului, nu comportă alte valențe decât exprimarea într-un cadru cu populație etnic diferită. Cu toate acestea, în secolul al XVII-lea, cei care redactează documentele sunt de origine maghiară, astfel că impun această denumire inclusiv pentru localități diferite etnic, și care, probabil, își numeau reprezentantul în propria limbă altfel.

După desprinderea Transilvaniei din cadrul Regatului maghiar, decretelor regale li s-au substituit hotărârile dietelor țării, ca principal izvor de drept. În acest corpus legislativ²⁶⁰ instituția a fost reținută sub denumirea de *judex*, *kenez*, *kenezius villae* (cneazul satului), *falusibiró*, *biró*, *folnagy*, *paraszt biró* (judele țărănesc), *falusi paraszt biró* și chiar *helynek biró* (judele locului), atunci când legislatorul are în vedere pe toți juzii, nu numai pe cei ai satelor, majoritatea exprimări ale termenului în limba maghiară, putându-se și aici observa o anume dezvoltare/transformare odată cu trecerea timpului și cu schimbările survenite atât la nivel socio-politic, cât și în

²⁵⁸ MOL, DF. 266609 (22.10.1413).

²⁵⁹ *Corpus Statutorum*, passim.

²⁶⁰ *MCRT*, I–XXI.

limba folosită în cancelaria vremii. Tot legislația cuprinde și articole în care sunt utilizați termeni care desemnează instituția judeului ca atare: *vilicationem, falusi biroságot, keneziatus*, – judecia satului, cnezatul – indicând faptul că era privită cu destulă seriozitate. Un alt indiciu în acest sens este că în mod frecvent articolele legii enumeră instituția judeului alături de altele cu același tip de atribuții, dar de o mai mare importanță, judele comitatelor sau acela al orașelor, numindu-i pe toți oficiali (*officialusok*) sau dregător²⁶¹. Pe domeniul Gilăului, cuprinzând atât sate românești cât și maghiare, titlul pe care-l poartă în general judele este cel de *biró*. În satele cu populație românească însă, cum sunt Someșul Cald, Someșul Rece, Cornești, reprezentantul satului se menționează la jumătatea secolului al XVII-lea ca și *kenes*²⁶², iar la Săcel, un cneaz, care, cu toate că nu are rol de conducător al satului, este angajat al curții²⁶³.

Pe teritoriul săsesc, în afara termenilor consacrați din limba latină, s-a folosit în special denumirea de *Honn/Hann* sau *Richter (Dorfrichter)*, uneori aceea de *gereb*²⁶⁴. Sub influența limbii maghiare se regăsește și denumirea de *folnagy, fonagy* (mai marele satului), ori în forma coruptă *solnog*, așa cum apare în 1514 în satele brașovene Pwrkorycz și Zayzan, Târlugeni (Tatrang) sau Baci (Baczfolw)²⁶⁵. Pentru menționarea de la Apața (Apaczya), scribul pierde legătura cu celelalte denumiri și conducătorul satului se regăsește sub denumirea de *solnagich* sau chiar *solnagch*²⁶⁶. Și în satele din comitatul Alba, domeniu al familiei Kemény, denumirea conducătorului satului este tot o coruptelă din maghiară, mai

²⁶¹ David Prodan, *Judele satului iobăgesc*, p. 217.

²⁶² Jakó Zs., *Gy. Urb.*, pp. 58, 61–62

²⁶³ *Ibidem*, p. 141.

²⁶⁴ Georg E. Müller, *Stühle und Distrikte*, pp. 147–150; David Prodan, *Judele satului iobăgesc*.

²⁶⁵ *Quellen*, II, pp. 4–7.

²⁶⁶ *Ibidem*, p. 9.

marele satului. În 1650, judele din Ghijasa (Felseo Geseseh), Mihaila Urs, este numit *folnadgya*²⁶⁷.

Un derivat mai puțin obișnuit al termenului românesc *jude* transcris *sudja* din Săcădate se întâlnește într-o serie de documente din 1771, când judele este martor în cadrul unor procese de hotărnicie²⁶⁸. În rândul populației românești, numele instituției se regăsește sub forma *cneaz*, cu varianta *chinez*, în cazul Banatului, sau *jude*, în varianta *giude*, *csude*, *sude*. Astfel, în prima jumătate a secolului al XVI-lea acest oficial nu apare decât ca și *cnez*, dar se poate observa o perioadă de trecere către denumirea de *jude*, spre exemplu pe domeniul cetății Șiria. Cu toate că aici se regăsesc 28 de cazuri de cneji (*kenez*), denumirea de *jude* poate fi bănuită din menționarea unor nume: Michael *cywdelj* din Crăciunești, Petrus *Suda* din Baldovin, Janus *czude* și Petrus *czude* din Ruda²⁶⁹. Și pe domeniul Beiușului la sfârșitul secolului al XVI-lea apar doar cnezii. Ca o constantă, se poate menționa faptul – argument pentru ipoteza evoluției uzitării denumirii de la *cneaz* la *jude* și folosirea tot mai frecventă a celei de-a doua denumiri în detrimentul primeia. Am apelat tot la informația urbarială. S-a păstrat pentru unele zone această schimbare în mod vizibil: la Cehu-Silvaniei în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, *cneazul* nu apare deloc, apare în schimb *judex*; la fel în cazul domeniului Chioar, pe domeniul Baia-Mare sau Ardud²⁷⁰.

La sfârșitul secolului al XVII-lea, descendenții cnejilor de la 1581 și 1582 din Poienii de Sus, domeniul Oradea, poartă deja titlul de *juzi*, ceea ce înseamnă nu numai înlocuirea titlurilor, ci și limitarea atribuțiilor la nivelul satului. La 1623, cu ocazia preluării cetății Șinteu de către Gavrilaş Movilă, fostul domn al Țării Românești, sunt amintiți ca martori, alături de nobili maghiari și voievozi români, și *juzii sătești*:

²⁶⁷ SJAN Cluj, fond familial Kemény, nr. 97.

²⁶⁸ SJAN Sibiu, fond Magistratul orașului, nr. 367.

²⁶⁹ David Prodan, *Domeniul cetății Șiria*, pp. 37–102.

²⁷⁰ Idem, *Iobăgia în secolul al XVI-lea*, II, p. 197.

Joannes Sztanczul, *judice* în Josani și Volfgang Dobos, *judice* în Subpiatră. Simpla alăturare a juzilor cu voievozi, precum și vecinătatea satelor ne conduce la concluzia că și acest document este o dovadă a egalizării și acestor două funcții²⁷¹, nu numai a cnejilor cu juzii, ci și a voievozilor cu juzii.

În mod similar, cnejii mai apar doar în sate cu populație majoritar românească. Cnezatul, de regulă aflat în subordinea voievodului, suferă procesul de degradare cunoscut. De exemplu, pe domeniul Gilăului, la 1640, în satele Someșul Cald, Someșul Rece și Cornești e înscris câte un cneaz, în Someșul Cald mai apare și un *kis biro*, iar în 1652 în Someșul Cald apare *falusi biró*. Pe domeniul Blajului, la 1648, sunt înscriși cneji doar în cinci sate, fără a fi menționat și un jude, în timp ce, spre sfârșitul secolului, în 1681, se regăsesc numai juzi²⁷².

Un caz interesant de la sfârșitul secolului al XVII-lea este acela al documentelor redactate în limba română, așa numitele „cărți de mărturie”. Jurăminte încheiate de juzii și preoții satelor în numele întregului sat față de împăratul Leopold I și coregentul și fiul său Iosif I, s-au scris în vernacular, română, maghiară sau germană. Au fost publicate asemenea jurăminte făcute în întregul teritoriu intrat sub stăpânire austriacă imediat după semnarea diplomei leopoldine (4 decembrie 1690), cu ocazia instaurării regimului habsburgic în Transilvania. Se cunosc astfel de mărturii din zona districtului Bistrița (1691)²⁷³, din zona scaunelor săsești (1691), dar și din satele aparținătoare comitatelor. În acest sens stă dovadă și documentul din 1706 care înscrie nominal, în limba latină, pe toți locuitorii satelor din comitatul Dăbâca care au depus acest jurământ²⁷⁴.

²⁷¹ Liviu Borcea, *Obștea sătească din Bihor*, pp. 135–137.

²⁷² David Prodan, *Iobăgia în secolul al XVII-lea*, I, p. 113.

²⁷³ Aurel Răduțiu, *Acte țărănești în limba română din Transilvania până la 1848 și importanța lor documentară*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, Cluj-Napoca, 1976, pp. 93–94.

²⁷⁴ SJAN Cluj, fond familial Banffy, nr. 447.

În documentele în limba română, judele este menționat și sub denumirea de *giude*. *Giudele* Ivașcu din satul Pricaz, scaunul Orăștie sau cel din satul Romoșel, același scaun, *giudele* Crăciun, sunt purtătorii jurământului lor față de noua stăpânire. Denumirea de *fonog* pentru judele satului Romoș²⁷⁵, dovedind încă o dată echivalența dintre cei doi termeni precum și forma păstrată în limba română, demonstrează în același timp că simpla împrumutare a cuvântului nu presupune o realitate diferită.

Tot în zona săsească, la Săcădate, aparținând de scaunul Sibiului, în secolul al XVIII-lea, Ion Sfurle, *sude den Sakadate*, contrasemna împărțirea masei successorale a lui Michaiu Istodie, între văduva sa și frații decedatului²⁷⁶. Se observă constricția lui *s* inițial din document în *j* în limba modernă, iar exemple similare pot fi *sos-jos*, *sumetate-jumetate*, *sude-jude*.

Un alt tip de acte, tot în limba română, situație valabilă din secolul al XVIII-lea, sunt cele de danie din zona Munților Apuseni, în care judele apare ca *birăul* satului, românizare de această dată a termenului maghiar²⁷⁷. Și în comitatele Maramureș și Satu Mare acest împrumut maghiar sufixat și articulat românește îl regăsim în traducerea instrucțiunilor pentru reglementarea urbarială din 1767²⁷⁸: *biraiie, tisztie biro-uluj*, cu sensul de dregătorie, funcția de birău.

La Șercaia, pe domeniu Făgărașului, la 1640, judele, alături de șpanul satului și doi jurați, este menționat ca fiind *folnagy*, iar toți apar ca *officialusak*. La Beclean, în 1637, judele este notat ca *villicus* și același act consemnează ca echivalent al judeului, sub diverse grafii, pe acela *szindie, zindie*. În Viștea de Jos, în afară de jude, în lista supușilor mai apare și un *judex secundarius*, în timp ce pentru Porumbacu de Jos pe primul

²⁷⁵ Costin Feneșan, „Cărți de mărturie” românești din Ardeal (1691), în *Arhiva românească*, tom II, fasc. 1/1996.

²⁷⁶ SJAN Sibiu, fond Magistratul orașului, nr. 531.

²⁷⁷ Aurel Răduțiu, *Acte țărănești*, pp. 425–439.

²⁷⁸ Idem, *Reglementarea urbarială*, p. 333.

loc este înscris un *judex*, dar în lista locuitorilor mai apare și un *sândie*. Această denumire mai aparține a instituției sătești, este cunoscută într-o arie vastă a sudului Transilvaniei, în special în Țara Bârsei, necunoscută însă din documente provenind din zonele nordice ale teritoriului, aceea de *sândie*, respectiv, conducătorul – *sând*, *sindic*. Termenul, în slava veche, subsumează aceleași idei, de judecător (cuvântul osândă își are originea aici). Există dovezi etimologice că și în centrul teritoriului transilvănean ar fi fost folosit acest termen pentru a denumi o instituție de judecată din secolul al IX-lea. Astfel, denumiri ca Sândulești (județul Cluj), care înainte de 1918 a purtat numele de Sând, ori toponime ca Dealul și Valea Sândului ar putea indica o astfel de ipoteză²⁷⁹. Se pare că prezența instituției specifică, așa cum spuneam, centrului și sudului Transilvaniei, este legată de o prezență sud-slavă, probabil bulgară. Termenul respectiv ar fi traducerea cuvântului jude, care a suferit în timp o evoluție semantică. Persistența în documente a termenului *szindia*, *sândie* – este exemplificată de către David Prodan în articolul asupra Țării Bârsei²⁸⁰, de această dată ca un studiu interdisciplinar, de lingvistică și istorie socială. Denumirea aceasta, *sândia*, nu se regăsește în legislația centrală, semn că este un termen particular, zonal, care a circulat în paralel cu cel oficial, semnificând titulatura mai-marelui satului, regăsită spre exemplu în actele emise de oficialitățile brașovene pe parcursul secolelor XVI–XVIII. Astfel, se regăsesc denumiri în limba maghiară de genul *az falusibiró-zsinde elleiben* (în fața judeului-zsindie); *kit mi zsinde-nek hivunk* – pe care îl numim *zsindie*; *a mi sindenk volt* (a fost sândeale nostru); sau în limba germană precum *zindille* ori *ehrbare wallach... zsinde* (preacinsitul valah... sândie) care demonstrează că cel puțin în Țara Bârsei denumirea respectivă era cel mai frecvent uzitată și cunoscută ca atare în toate limbile

²⁷⁹ Tudor Sălăgean, *Țara lui Gelou. Contribuții la istoria Transilvaniei de nord în secolele IX–XI*, Cluj, 2006, pp. 209, 212–213.

²⁸⁰ David Prodan, *Despre sândie*, pp. 143–147.

folosite în zonă²⁸¹. Un exemplu similar este acela al judeului Vlad Kyirka, *szindie*, prezent alături de alte șapte persoane cu nume cu rezonanță slavă sau românească, în cadrul unui proces cu privire la hotare dintre orașul Sibiu și Zărnești²⁸².

Foarte rar sunt menționați cnejii în acel areal, un cneaz Radu, în 1509, în satul românesc Dumbrăvița, iar al doilea la Râșnov, în 1510 – *Keneas*. Circumstanțele politice locale pot explica lipsa acestei instituții din orizontul lingvistic documentar. În Țara Bârsei, fiind zonă de colonizare, s-au impus forme de organizare instituționale sub termeni noi, astfel că documentele secolului al XV-lea consemnează terminologia de jude sau vilic, redată în maghiară prin termenii *folnog* sau *biro*, iar în germană prin *Honn/Hann*²⁸³. În aceste condiții poate fi explicată menținerea unui anacronism sub forma sândie în satele românești.

Un caz unic este menționat în *Statutele Țării Făgărașului și în Constituțiile Țării Făgărașului*, culegeri conținând o serie de norme cutumiare, redactate în limba latină și acoperind domeniul dreptului penal, dar și cel al organizării procedurale, intercalat cu obligații de natură economică, utilizate într-un teritoriu cu populație aproape exclusiv românească²⁸⁴. Judele nu este numit în vreun fel anume, unul dintre *boieri* fiind ales să poarte de grijă comunității în decursul anului și să adune darea.

Istoriografia este obișnuită să poziționeze lumea rurală printre elementele imuabile ale societății, iar pe locuitorii ei doar ca posibili acuzați sau pasibili de vexațiunile stăpânului. Urmărind însă modul de adresare al autorității, se poate observa faptul că, în ciuda distanței majore între baza și vârful piramidei sociale, există formule de respect obligatorii. Toate scrisorile cu caracter oficial care se adresează comunității rurale conțin termeni care denotă seriozitatea cu

²⁸¹ Valeria Căliman, *Sândia în Țara Bârsei*, în *Cumidava*, III, 1969, pp. 153–155.

²⁸² SJAN Brașov, *Palladium Coronense*, f. 313.

²⁸³ Florin Salvan, *Viața satelor*, p. 135.

²⁸⁴ *Corpus Statutorum*, I.

care este privită instituția sătească, precum și importanța ei în structura administrativă. Principala ipoteză este diferența dintre apelativul referitor la judele satului și nobil, fiind încă de la început o delimitare a statutului celui dintâi. Dacă persoana nobilă este apelată în general cu *egregius*, *nobilis*, *fidelis* atunci când cauza privește pe conducătorii satelor, aceștia apar sub intitulării ca *circumspectus*, *honestus*, *providus* sau *ignobilis*. Astfel, în 1548, comitele de Timiș, Petru Petrovich se adresează locuitorilor din Sacu într-un act prin care le cerea acestora să se supună noilor stăpâni, și altfel să nu facă. Apela în acest sens în special la juzi, dar și la întreaga comunitate: *circumspectis iudicibus et universitati colonorum possessionis Zaak*²⁸⁵. Un alt exemplu este acela al unui document din 1636 când principesa Ecaterina acordă un statut privilegial satului Dedrad din comitatul Alba la cererea judeului și juraților de acolo, în virtutea unui alt privilegiu acordat anterior de Sigismund. Principesa menționează că actul respectiv a fost emis la cererea *providi Adrianis Gedes, judex* și a juraților acestuia²⁸⁶. *Providus* este numit și Ioannes Andras din Cernat, comitatul Alba, alături de alți trei reprezentanți ai satelor vecine, în dosarul unui proces dintre satele lor²⁸⁷.

Un alt termen întâlnit este acela de *ignobilis*, așa cum este, de pildă, în documentul din anul 1642 privitor la hotărnicia moșilor Ighen, Șard și Ampoița, comitatul Alba, unde, printre martorii chemați se numărau și *ignobilibus Czijorra Triff, judice* și jurații săi, precum și jurații din celelalte sate. Statutul acesta de ne-nobil se referă la faptul că respectivul jude era iobag²⁸⁸.

În Principatul Transilvaniei, în secolul al XVII-lea, denumirea de cneaz devine din ce în ce mai puțin uzitată cu referire

²⁸⁵ Pesty Frigyes, *A Szörény Bánság és Szörény vármegye története*, III, Budapest, 1878, p. 234.

²⁸⁶ MOL, F 1, LR, 19, f. 179: *Providus* – prevăzător, grijuliu.

²⁸⁷ SJAN Brașov, Palladium Coronense, f. 317.

²⁸⁸ MOL, F 3, centuria O, nr. 46.

la autoritatea sătească, impunându-se termenii preluați din limba maghiară. S-a conservat doar în teritoriile de margine ale Principatului, respectiv în Banat. Chiar și în teritoriile intrate sub ocupație otomană după anul 1552, satele apar ca fiind conduse de un *chinez*, autoritățile otomane nefiind interesate de schimbarea administrativă a comunităților, ci de flexibilitatea și disponibilitatea lor fiscală²⁸⁹. La începutul secolului al XVIII-lea, Banatul intră în sfera dominației habsburgice care, în cadrul reformelor inițiate, a preluat și moștenirea instituțională vis-à-vis de lumea rurală. În vreme ce în Transilvania termenul de *cneaz* era deja desuet, în teritoriul bănățean, *chinezul* supraviețuiește cu această denumire până târziu în secolul al XIX-lea. Habsburgii au inclus în sistemul lor administrativ această treaptă, dar, în plus, au supra-licitat funcția *cnezială*, construind un nou tip de funcționar numit *obercnez* care avea în subordine *chinezii* mai multor sate dintr-un district. Este o situație care se întâlnește numai în teritoriul bănățean, și pentru o perioadă distinctă, însăși denumirea instituției fiind compusă din termenul românesc *cneaz* și prefixul german *ober*. Implicarea acestui funcționar în viața socială, politică și culturală a regiunii a reușit să eclipseze rolul subalternului *cneaz*, care a rămas la baza organizării instituționale²⁹⁰. În Banat, alături de denumirea de *chinez*, așa cum se poate concluziona și din reglementarea urbarială din 1780, se pare că a fost vehiculat și un alt termen, acela de *primores loci*, echivalat în text de fiecare dată cu *knesius*²⁹¹. O translație a acestui termen ne duce, desigur, cu gândul la primul dintre cei ai locului, reprezentantul locului, al comunității.

Expunerea lingvistico-istorică conduce spre ideea că atât legislația, cât și documentele particulare întregesc coroborate

²⁸⁹ Cristina Feneșan, *Termes dacoumains et aroumains des codes de lois*, în *Revue des Etudes Sud-Est Europeenes*, nr. 1-4/2005, pp. 100-101.

²⁹⁰ Costin Feneșan, *Cnezi și obercnezi în Banatul imperial 1716-1778*, București, 1996.

²⁹¹ MOL, A 99, 1 tétel, Banatica, passim.

imaginea terminologiei privitoare la instituția judelei. Formele particulare, cum este *sândia*, *folnogy* sau românescul *giude* nu fac decât să accentueze ideea că indiferent de zona la care ne referim sau cu ce termen îl denumim, judele are aceleași atribuții și atât instituțiile centrale, cât și sătenii îl percep cam în aceiași termeni.

V

PROFILUL INSTITUȚIEI RURALE

Inspirat din existența și organizarea unei instituții contemporane, atât titlul, cât și structurarea acestui capitol, l-am gândit conectat în permanență la prezent, am avut în back-ground-ul mental caracteristicile instituțiilor moderne. Nu este vorba despre o comparație ci, mai degrabă, despre o paralelă psihică folosită ca ajutor cercetării.

În accepțiune ultracontemporană, definirea unei instituții, și chiar existența ei, se bazează pe trei principii majore, prevăzute de lege:

- structură organizatorică, referindu-ne la grupul de oameni care lucrează împreună pentru atingerea unui scop;
- competențele/atribuțiile pe care trebuie să le îndeplinească;
- obligațiile la care se supune, drepturile/beneficiile de care se bucură. La acestea se adaugă dreptul de a avea un marcaj propriu al instituției, de genul sigiliului.

În mod similar, făcând o paralelă peste timp, în încercarea de a demonstra statutul de instituție a judeului sătesc, aceasta se poate defini astfel:

1. judele, ales de comunitate, este secondat de un număr de
2. jurați și de
3. bătrânii satului.

În aceeași idee, am ales să lărgim orizontul juridico-administrativ prin discuții asupra modului de elecție, al vârstei la

care era ales, al nivelului educațional al personajului reprezentativ al instituției. Nu mai puțin importante s-au vădit a fi celelalte „departamente” ale instituției, jurații și bătrânii satului.

V.1. Judele

V.1.a. Alegerea în funcție

La fel ca în cazul majorității instituțiilor administrative și de drept, există și la cea rurală identificarea/suprapunerea instituției cu persoana care îndeplinește atribuțiile: jude sătesc și instituția administrativă a judeului; similar vorbim despre comite și instituția comitelui, nu a comitatului, ban și instituția banului și nu a banatului sau principe și instituția principelui și nu principatul. În epocă nu se regăsesc referințe care să ne determine să credem că era văzută ca o instituție în termeni moderni, ci toată demonstrația și argumentarea provine din principiile actuale. Istoriografia investighează principiile instituționale, documentele și legislația epocii vorbesc despre persoanele care îndeplinesc obligațiile. De aceea surprinderea din două unghiuri a acestei realități se constituie într-un demers ce omite când pe una, când pe cealaltă dintre coordonate.

Că este o putere instituțională validată printr-un contract oficial încheiat între stăpân și comunitate ori între comunitate și persoana care îndeplinește atribuțiile, cel puțin până acum, din informațiile noastre, nu reiese. Se pomenește uneori despre depunerea unui jurământ, dar față de cine? Față de comunitate, în fața stăpânului domenal? În ce consta acest jurământ de credință? Din documentele secolului al XVIII-lea se poate deduce că administrația ar încheia un protocol cu persoana aleasă de comunitate, însă înainte de acest segment temporal este, cel puțin în stadiul prezent al cercetării, incertă o asemenea procedură.

Pentru evidențierea faptului că instituția nu este una specifică doar spațiului transilvănean, unei categorii sociale sau

unei anumite etnii, am investigat și în istoriografia europeană subiectul. Concluzia rezultată este că avem de-a face cu un fel de instituție primară care a stat la baza societății în general, și prin care s-a exprimat în primă instanță dorința firească de a avea un reprezentant al comunității. În Europa de vest și în zona insulară alegerea reprezentantului comunității se făcea anual, în ziua sărbătorii de Sfântul Mihail. În funcție de zonă și de statutul satului, elecția s-a făcut în trei moduri: autocratic, prin numirea persoanei de către stăpânul domeniului; propunerea unor candidați de către țărani și confirmarea unuia dintre aceștia de către stăpân; în mod democratic, prin alegerea reprezentantului satului de către comunitatea sătească²⁹². La Ottobeuren, în secolul al XVI-lea, satul fiind proprietatea abației din zonă, primarul satului era numit de către abate, funcția putând fi moștenită²⁹³. În Bosnia, documente din timpul cuceririi otomane atestă faptul că atât în satele bosniece, cât și în cele populate cu locuitori vlahi, alegerea cneazului și a primikjurilor se făcea anual, unii dintre cneji primind confirmare cu *berat*, aceștia devenind timarioți și fiind recompensați cu bucata de teren aferentă²⁹⁴.

Pentru teritoriul Ungariei, trebuie spus că legislația mai veche, arpadiană, în primele decrete atribuite regelui Ștefan cel Sfânt, nu face referire directă la instituțiile lumii rurale. Se menționează doar faptul că fiecare comunitate trebuie să aibă un jude și nimeni altul să nu poată interveni peste judecata sa: *Unusquisque judex in parochia sua judicet: id est nemo judicum extra suam jurisdictionem judicet*²⁹⁵. Sub această denumire îl regăsim pe conducătorul satului, al târgului, dar și pe cel al orașului, regele referindu-se așadar la toate tipurile de comunități și, mai ales, are în vedere competențele judecătorești ale funcției. Dacă aplicăm formula la toate

²⁹² H.S. Bennett, *Life on the English Manor*, p. 169.

²⁹³ Govind P. Sreenivasan, *The peasant of Ottobeuren (1487-1826)*, p. 44.

²⁹⁴ Anca Tanașoca, *Autonomia vlahilor*, pp. 1513-1530.

²⁹⁵ *Corpus Juris Hungarici*, cap. XVI, p. 82.

instituțiile aflate în subordonare ierarhică, atunci și în cazul satului ar fi trebuit să existe o persoană cu o asemenea autoritate. Regele Ladislau statua ca fiecare jude să ocupe funcția timp de un an de zile, după aceea să nu o mai poată deține, cel mai probabil pentru a preveni abuzurile: *Judex pro suo judicato sit uno anno, postea non introducatur*²⁹⁶. Așadar, judele este ales anual și acest lucru se menține până în secolul al XVIII-lea, aceeași persoană putând fi realeasă. În general, istoriografia a consemnat faptul că judele și jurații satului erau aleși de către comunitate și-și exercitau autoritatea vreme de un an²⁹⁷.

Decretul regelui Matia din 1467 prevedea ca la zece porți să existe un *vilic*, subînțelegându-se că în posesiunile mai mari, cu mai multe porți, sunt mai mulți vilici²⁹⁸. *Statutele Țării Făgărașului* menționează alegerea anuală a unui boier²⁹⁹. Însă articolul acesta nu este singular; astfel, în 1654, o prevedere centrală statua ca în satele din comitate să poarte dregătoria de jude, pe cât posibil, un nobil ales în fiecare an³⁰⁰. Cât de nobil? Nu se specifică în acest articol, putem doar specula că este vorba despre nobilii de o sesie, însă nu se fac specificații că același om nu putea ocupa funcția de jude consecutiv, mai mulți ani la rând.

În dieta din 1678, la plângerea secuilor că în multe locuri primipilii și drabanții refuză să poarte slujba, fiind înnobilați, se hotărăște ca în afară de nobilii mari, fiecare nobil de o sesie să poarte slujba de jude timp de un an. Se subînțelege că situația este diferită în cazul secuilor, populație cu atribuții predominant militare³⁰¹.

²⁹⁶ *Ibidem*, p. 86, cap. XXV, al. 2.

²⁹⁷ Benkő Jozsef, *Transsilvania sive Magnus Transsilvaniae Principatus*, tom II, segm. III, cap. VIII, pp. 49–50; Szabó István, *A középkori magyar falu*, Budapesta, 1969, p. 281.

²⁹⁸ *Decreta Regni Hungarie*, I, p. 168. Fiecare alt termen trebuie supus analizei asupra folosirii și sensurilor lui în epocă.

²⁹⁹ Ștefan Meteș, *Viața agrară*, p. 252.

³⁰⁰ *MCRT*, XI, p. 177.

³⁰¹ *MCRT*, XVI, pp. 606–607: A székelységen lévő atyánkfiai panaszból értjük, hogy sok helyeken a lófőség és drabantság annyira megnevesítte-

În acest caz, chestiunea pare a fi inversă, și anume, înainte de această plângere, obiceiul/legea era ca această slujbă să nu fie îndeplinită de o persoană fără recunoaștere socială deosebită?

Situația devine mai complicată în cazul în care pe teritoriul unui sat mai mulți stăpâni aveau părți de posesiune, respectiv pe domeniile nobiliare. O soluție a fost ca fiecare dintre stăpâni să numească pe rând judele, dacă aveau părți egale de posesiune, în mod ideal. Dar cum în majoritatea localităților proporția era variabilă, s-a hotărât ca fiecare dintre nobili să numească un jude în mod proporțional cu partea sa de posesiune. Legislația comitatensă prevede modul de elecție a judeului sătesc, în cazul în care într-un anume sat există mai mulți stăpâni care dețin părți variabile. Adunarea comitatului Satu Mare, de exemplu, a hotărât ca jude să fie, în astfel de cazuri, succesiv, anual, câte un reprezentant al fiecărui stăpân, *iuxta quantitatem portionem*. Astfel, dacă unul dintre stăpâni avea jumătate de sat tot, în al doilea an judele să fie ales de pe partea sa de posesiune, dacă avea o treime, tot în al treilea an. Cutuma era însă ca juzii – foștii juzii – între ei să cadă de acord care să facă slujba în anul acela. În cazul în care respectivul ar fi refuzat, la intervenția și ancheta judeului nobililor trebuia să fie pus jude, sub pedeapsa de 12 florini, ca în termen de 15 zile să depună jurământul³⁰². Se poate iarăși deduce că aceleași persoane erau numite, dacă se face apel la „acordul dintre juzi” pentru a asigura reprezentarea și rezolvarea problemelor satului.

tett, hogy némelyik faluban alig maradt kettő három lófő vagy drabant személy, kik is az bíróság és polgárság terhét el nem viselhetik, a megnevesedett emberek pedig az bíróságot az compilata constitutióban írt articulushoz bízván, viselni nem akarják, amint Háromszéken, Nyujtódon és egyéb helyeken is székely atyánkfiai között; végeztük azért, hogy ennekutánna az olyan helyeken a főrendeken kívül minden egyházi nemes ember rendszerint viselje a bíróságot, és ha kit választanak, ne légyen szabados a tiszteknek pénzt attúl elvenni, hanem a bíróságot esztendeig viselje el. A continuus szolgák mindazáltal ide ne értessenek.

³⁰² *Corpus statutorum*, III, pp. 123–124.

Și în secolul al XVIII-lea acest articol este încă respectat. În 1783 în satele de pe domeniul nobililor Bethlen de pe Valea Bârgăului, juzii apar pentru fiecare parte de posesiune deținută de fiecare membru al familiei în parte. Astfel, pentru localitatea Prundul Bârgăului sunt menționați trei juzi, în Rusu Bârgăului doi, iar în Bistrița Bârgăului tot doi, în funcție de numărul stăpânilor, dar indiferent de numărul porților deținute de fiecare³⁰³.

Și statutele scaunului Mureș, atât în secolul al XVII-lea, cât și în cel următor prevăd schimbarea anuală a judeului. În această zonă alegerea unui nou jude se făcea la Crăciun. Adunarea comitatului de acum schimba această dată, ca alegerea să se facă de Sânmihai (8 noiembrie), pentru a se evita confuziile din cadrul comunităților. Tot acum se prevedea ca judele să nu fie ales dintre bătăranii sau dintre săraci, *szeresebb embereket a faluk nem is goromba és értetlen embereket*³⁰⁴. Această caracteristică poate fi comentată și amendată în sensul că e vorba despre persoane cu statut social nobile, respectiv așa cum se specifica și în conscripția din 1785, în tâlcuirea ei în românește în care prin proști se înțelege *neneamișiți*, adică ne-nobil³⁰⁵. În mod similar, dacă legislația prevede acum ca judele să facă parte dintre cei cu statut social mediu, înainte de această dată situația fusese diferită? Tot în ziua de Sfântul Mihail trebuiau să-și aleagă judele și satele din scaunul Odorhei³⁰⁶.

În 1775, statutele scaunului Miercurea, la articolul 3, *Circa candidationem, numerumque et constitutionem officium pagensium*, judele satului era pus în funcție în aceeași zi, cunoscută deja, Sf. Mihail, *eadem modalitate qua antiquitus consuevit*

³⁰³ M. G. Buta, A. Onofreiu, A. Salvan, *Bârgăul sub pajura imperială*, pp. 177–328.

³⁰⁴ *Corpus statutorum*, I, pp. 50–52, articulus 32-us: *Biroság változásáról*; David Prodan, *Judele satului iobăgesc*, p. 225.

³⁰⁵ Costin Feneșan, *Izvoare de demografie*, pp. 412–425.

³⁰⁶ *Corpus Statutorum*, I, p. 139.

eligantur. În ceea ce privește această modalitate, cunoscută din vechime, textul face următoarele precizări: pentru oficiul de jude al satului în comunitățile Pagor, Apoldu Mic, Ludoș și Topârcea să candideze trei sau patru persoane dintre care locuitorii satului să aleagă cu majoritate de voturi unul singur. Judele nou ales în fața oficialilor scaunului să numească alte persoane pentru a fi jurați și *purgaronum-senatores*. O altă situație se distinge în satele Apoldu Mare, Dobârca, Gârbova (Szasz Orbo) și *Retsch*. Alegerea avea ca locație casa parohială, iar sesiunea de elecție era prezidată de către pastor. Un al treilea caz prevedea că locuitorii din satele Rod, Poiana și Cărpiniș (Alba) să se întrunească în casa judeului în funcție, pentru o nouă alegere³⁰⁷.

O altă soluționare a fost numirea a doi juzi, care să funcționeze prin rotație, unul dintre țărani și celălalt dintre iobagii perpetui. La *Sarophaza* între oficiali este menționat Grama Peter, *biro*, iar între iobagi Grama Mate, *ez a biroval egy, eggik eggik eztendoben biro, masik masikon*³⁰⁸. O situație similară regăsim pe domeniul nobililor Ujhely în secolul al XVII-lea. În protocolul satului Tiszaújhely se prevedea ca, datorită faptului că locuitorii de acolo aveau statut social distinct, iobagii să-și aleagă judele lor iar nobilii pe al lor, în ziua de Sfântă Mărie Mică³⁰⁹.

O zonă cu specific aparte este Țara Fărărașului, domeniu vast, populat majoritar cu etnici români. Situația surprinsă de *Statutele Țării Făgărașului* (1560–1570), privitor la alegerea capului comunității este aceea că în fiecare sat, după vechiul obicei, să fie ales anual un boier care avea ca principale atribuții să poarte grija comunității și să adune darea³¹⁰. Deși

³⁰⁷ *Ibidem*, pp. 632–634.

³⁰⁸ Liviu Ursuțiu, *Domeniul Gurghiu*, passim.

³⁰⁹ Diana Iegar, *Reglementări în viața satului la jumătatea secolului al XVII-lea – cazul Tisza-Ujhely (comitatul Ugocea), Relații româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate*, Ujgorod-Satu Mare, 2011, pp. 19–44.

³¹⁰ Ștefan Meteș, *Viața agrară*, p. 252.

este luat în discuție statutul social, este clar vorba despre atribuțiile unui jude, cu specificarea că acesta trebuia să fie ales dintre cei privilegiați social, nu dintre iobagii comunității. Un secol mai târziu, adică în 1660, în același areal, registrul de dare al iobagilor nu reține acest important articol. Astfel, în satele din cercul de mijloc al districtului Făgăraș, localități cu populație românească și cu destul de mulți boieri, conducătorul nu face parte dintre aceștia din urmă, și nici nu se menționează că ei ar avea un jude al lor. Exemple pot fi satele: Săsciori, cu opt boieri înscriși, însă Ztan Botul este birău; la Mândra, unde sunt înscrise trei persoane cu statut de boier, jude este Opra Gorgonie; la Ilieni, zece boieri, însă ca jude este menționat Opra Koszte³¹¹. Presupunem că și aici, la fel ca peste tot, în această a doua jumătate a secolului al XVII-lea persoane cu un statut social, nu neapărat economic, mai ridicat, nu mai consideră funcția ca pe o onoare, și deci refuză să o îndeplinească. În instrucțiunile pentru buna funcționare a cetății și a domeniului Făgăraș, date în 1676 de către principesa Anna Bornemisza, provizorul este cel care trebuie să pună, nu spre folosul său, ci pentru al stăpânului, în fiecare sat un jude, însă chestiunile care țin de partea financiară, scriptică, să le rezolve cei competenți de la curte³¹². Așadar, pe domeniul Făgărașului o altă variantă pentru alegerea judeului a fost cu acordul provizorului, având în vedere sarcinile economico-administrative care le revin ambelor personaje.

Tot de un regim aparte se bucură satele românești din așa-numitul scaun al Săliștei, sate aflate în dependență

³¹¹ *Urbariile Țării Făgărașului*, II, p. 202–208.

³¹² *Urbariile Țării Făgărașului*, II, p. 834: *Kivantotnak az szükséghez képest, az conventiónálisban spécificáalt szolgákon kívül is szabadosok s birákis az falukban, kiket maga hasznáert meg lassa ne állasson, és mint egy közönseges segito eszközök léven, kivantato szolgálatyokkal, s éllyenis, de az szám adáshoz valo jokat vagy egyeb magunk jövedelmit kezeknél ne tarcsa hanem az belső szolgák kezében szolgáltossa hiven, reájokis vigyazon, az mi nemü dolgokban foglaltosokdattya öket, azokra nezve is csak kisseb kárunk se következzék, se szegenysegink ne fogyon maga bestelen kárára.*

de scaunul sășesc al Sibiului, în cadrul căruia au doi reprezentanți, *judicis ordinariis sedis Seliste*. Datorită arhivelor păstrate încă din 1585, când se scrie primul protocol al satului Săliște, istoriografia a reușit să urmărească o serie de probleme, printre care și aceasta a modului de elecție a judeului sătesc. Astfel, cei doi senatori din anul 1649, dorind să pună ordine în această chestiune, emit un document care prezintă atmosfera din preajma alegerilor, datorită faptului că la alegeri se produce învâlmășeală și dezordine. Putem deduce că alegerea avea loc anual în biserică, iar alegerea efectivă era făcută prin reprezentanți, în sensul că erau alese mai întâi 40 de persoane care, la rândul lor, trebuiau să aleagă un jude, însă nu mai mult de doi din fiecare familie. „La timp de alege din fiecare pătrime, unul din unsprezece să fie ales, de la ceilalți să se ia voturile pe rând, și astfel, după plecarea acestor patru dați pentru alege, să se aleagă judele.”³¹³

Satele din zonele cucerite de otomani în secolul al XVII-lea nu au suferit schimbări majore din partea administrației otomane, pragmatică și concentrată pe creșterea fiscalității și nu pe instituțiile care ar participa la acțiunea propriu-zisă. Astfel, cnezii bănățeni sunt menționați în timpul stăpânirii turcești, la mijlocul secolului al XVII-lea, în 53 de sate³¹⁴. Alegerea lor se făcea anual de către comunitate, la fel ca și înainte de cucerire, confirmați fiind printr-un *berat* – diplomă de confirmare – sau printr-o scrisoare de confirmare, *buiurluc*³¹⁵. În comitatele din nord cucerite de turci, așa-numita regiune Hodoltság, după intrarea acestora în stăpânirea lor, căpitanul cetății Șimleu, Francisc Bialis Olasz, scriindu-i principelui

³¹³ Nicolae Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, București, 1902, p. 121–122.

³¹⁴ *Documente privind istoria Mitropoliei Banatului*, ed. I. D. Suci, R. Constantinescu, I, Timișoara, 1980, doc. 72, pp. 127–149 (catastiful de mile al Patriarhiei de Ipek).

³¹⁵ Theodor N. Trâpcea, *Organizația cnezială în Banat din a doua jumătate a secolului al XVII-lea și până în prima jumătate a celui de-al XIX-lea*, în *Studii și articole de istorie*, IX, 1967, pp. 235–243.

Apaffi la 28 aprilie 1675, preciza că numărul și greutatea sarcinilor ce cad în responsabilitatea judeului sătesc îl determină pe cel ce îndeplinește funcția să o ducă doar trei luni sau o jumătate de an³¹⁶. Tradiția aceasta a ocupării funcției pe o perioadă scurtă s-a păstrat în Partium până târziu în secolul al XVIII-lea. Statutele comitatului Crasna prevedeau la 1716 ca judele să fie numit pe o lună. Șase ani mai târziu, pentru aceeași zonă se hotărâ ca dregătorii satelor să fie aleși pe câte trei luni. Ulterior, în 1739, și acest termen era crescut, la o perioadă de 5 luni, pentru ca în 1740 să fie impus mandatul de un an. Comitatul Bihor a luat o decizie care prevedea ca în satele cu mai mult de 25 de iobași judele să-și păstreze funcția un an, iar în satele mai mici numai jumătate de an³¹⁷.

Instaurarea regimului habsburgic aduce cu sine și alte reguli. În reglementarea urbarială din 1767 pentru comitatele Maramureș, Arad, Bihor, Satu Mare și Ugocea se specifica, în textele privitoare la Maramureș, la punctul nouă, „De trebuiala răndurilor”, faptul că domnul de pământ trebuia să numească dintre săteni trei candidați la funcția de jude, urmând ca satul să aleagă pe unul dintre ei în prezența dregătorului stăpânului „pă voie”. Dacă acest jude nu s-ar fi comportat în conformitate cu obiceiul locului sau nu și-ar fi îndeplinit sarcinile, domnul putea să-l destituie și să-l înlocuiască³¹⁸. Situația se prezintă la fel și pentru comitatul Satu Mare³¹⁹: „pe tisztie birouluj domnu tri sza alage, dintre atsie szatul pe unu nainte tiszturile domnului szlobod szei alage”. Similar și în reglementarea pentru comitatul Bihor³²⁰.

³¹⁶ Koncz József, *A Hodoltság történetéhez*, în *Törtelmi Tár*, 1894, p. 696; Liviu Borcea, *Obștea sătească din Bihor*, pp. 161–169.

³¹⁷ David Prodan, *Judele satului iobăgesc*, p. 224.

³¹⁸ Aurel Răduțiu, *Reglementarea urbarială*, p. 319.

³¹⁹ *Ibidem*.

³²⁰ Ana Ilea, Veronica Covaci, *Reglementarea urbarială din comitatul Bihor*, în *Crisia*, XI, 1981, p. 138.

Și pentru zona vestică, transformată în domeniu fiscal încă din 1718, lucrurile nu stau mult diferit. Banatul, cu statutul său deosebit în administrația imperială, este pus sub incidența aceluiași principiu legislativ. Un număr mare de documente demonstrează același fapt. Cneazul trebuia ales de comunitatea sătească, împreună cu jurații, de obicei pe o perioadă de trei ani, similar cu obercneazul. Se pare că autoritatea austriacă a acordat importanță alegerii libere a reprezentantului satului, însă în prezența unui reprezentant al autorității districtuale. Reprezentantul acesta, pe parcurs, probabil, este înlocuit de către obercneaz. Că așa s-a întâmplat, aflăm prin intermediul menționării abuzurilor acestor funcționari. Astfel, în 1753–1754, locuitorii din Iaz, alături de cei din celelalte 21 de sate din cercul Bistra, se plâneau de obercneazul cercului Bistra, printre altele, și de faptul că, la schimbarea cneazului sătesc au plătit obercneazului Mihai Pele 2 ducați, fără a fi însă siguri că acesta le va respecta alegerea și va numi în funcție pe cel ales de ei. Cei din localitatea Peștera, același cerc, dăduseră în ultimii 10 ani câte 14 ducați obercneazului pentru a fi de acord cu persoana aleasă drept cneaz³²¹.

În instrucțiunile din 1776 privitoare la administrarea districtului Becicherecul Mare, în cadrul subtitlului „De politia” se specifică mai detaliat, alături de alte probleme de natură administrativă, funciară, judiciară și religioasă, și modul de alegere a judeului locului. Astfel, comunitatea putea să își aleagă în mod liber mai marele sau judele – *primorum seu judicum suorum* – cu anumite condiții, șapte la număr: nicio comunitate nu are permisiunea de a-și alege judele/primarul dacă nu a făcut o dare de seamă oficiului exactorial de care aparține. În respectiva dare de seamă era importantă caracterizarea persoanei care candida la alegere: să nu fie lacom, să nu lucreze numai în interesul propriu. Subpunctul 5 arată că

³²¹ Costin Feneșan, *Cnezi și obercnezi*, pp. 127–137; Bujor Surdu, *Sistemul impunerilor fiscale în Banat în secolul al XVIII-lea în Ștefan Meteș la 85 de ani*, Cluj-Napoca, 1977, p. 269.

locuitorii satului puteau alege din trei candidați din rândul sătenilor, iar la subpunctul 6 că celui care aduna mai multe voturi i se înmâna protocolul de numire. Din fiecare casă doar capul familiei avea drept de vot³²². Un detaliu interesant asupra alegerii judeului din acest act este privitor la faptul că se specifică inclusiv momentul zilei până la care se poate face alegerea, și anume înainte de prânz: „Electiones ante prandium instituendae.” (subpunctul 4)³²³. Observația importantă privitoare la articolele acestea este că persoanei care devine reprezentantul satului i se dă o scrisoare de numire, practic un contract oficial prin care este recunoscut de administrație, la fel ca în timpul stăpânirii turcești.

Câțiva ani mai târziu, reglementarea din anul 1780 pentru Banat, informa populația în vernacular și încă în două limbi – germană și latină – despre modul în care poate să își aleagă fruntașii. Secțiunea a șaptea a actului „A șaptea despărțire. Pentru alegerea chinezului” prevedea ca satele să nu-și aleagă chinez fără a înștiința pe domnul de pământ, iar în ziua alegerii să fie prezent un om al acestuia. Tot stăpânul este cel care propune pe trei dintre săteni la această slujbă, localnicii să aleagă pe unul dintre aceștia. Alegerea se făcea prin strigare, iar care din trei avea mai multe *glasuri*, adică voturi, era recunoscut ca și chinez. Și de această dată este evidentă grija legiuitorului pentru alegători: „Glasurile (voturile) se cuvine ale da lăcuiitorilor celor cu sessioane, iară nu celor fără sessioane, și acestea să se adune cum se cade.”³²⁴. Importanța acestei din urmă prevederi are cel puțin două conotații: implicarea celor mai înstăriți și contribuabili în viața socială a satului – dar și perpetuarea modelului electiv la nivelul micro al societății.

Tot în secolul al XVIII-lea, însă în zona Bistrița, în satele aparținătoare de oraș, magistratul era cel care alegea juri din

³²² MOL, A99 Banatica, 1 tétel, Extractus instructionis, ff. 400–401.

³²³ Idem.

³²⁴ David Prodan, *Reglementarea urbarială din Banat (1780)*, pp. 319–320.

fiecare sat. Aceștia puteau îndeplini slujba și câțiva ani la rând. Modul în care se făcea alegerea de către magistratul orașului și perioada pentru care era ales judele nu se regăsește specificat în mod direct – ci se poate deduce, de exemplu, dintr-un document din 1761, din plângerile locuitorilor români din aceste sate. Este, desigur, o mărturie indirectă și poate subiectivă, care evidențiază abuzurile, însă și obiceiul local, în pofida legii. Atunci când se apropia termenul de „depunere a mandatului”, adică sfârșitul anului, juzii în funcție se duceau la funcționarii din Bistrița și promiteau vânat de 4 florini ca să fie ținuți în continuare în slujbă³²⁵. În mod similar se comportau, în aceeași perioadă, probabil și datorită noilor ordine privitoare la alegere, juzii satelor de pe domeniul Zlatnei. Un exemplu se regăsește în anul 1772. În acel an, judele din satul Râul Mare își cumpărase funcția cu 100 de florini (!) de la judele domenal, iar pe ceilalți consăteni care doriseră să acceadă în funcție îi mituise cu câte 50 de florini (!)³²⁶. Multe întrebări atrag după ele aceste sume: de unde provin banii, de ce nu se sesizează satul decât târziu, care este atunci starea materială a judeului? De asemenea, pe același domeniu, atunci când judele era instituit în funcție, satul trebuia să dea șpanului câte o piele de vulpe și sume cuprinse între 60 și 100 de florini de sat!

Prin prisma acestor exemple provenind din secolul al XVIII-lea putem doar presupune că în zonele aflate sub administrație habsburgică, nici în secolele anterioare lucrurile nu se petreceau mult mai diferit. În satele românești din acest areal, la mijlocul secolului se observă și din acest punct de vedere, nu numai religios, o anume tendință de autonomie, așa cum se întâmpla în 1759, când românii și-au ales juzi care să judece cauzele lor, după dreptul lor, nerecunoscând autoritatea magistratului Bistriței în acest sens³²⁷.

³²⁵ Vasile Bichigean, *Material documentar*, în *Arhiva Someșană*, nr. 18, 1936, pp. 347–348.

³²⁶ David Prodan, *Răscoala lui Horea*, I, p. 98.

³²⁷ Vasile Bichigean, *Material documentar*, p. 318.

Mai aproape de tradiția medievală, aceea a numirii pe viață, îndeplinirea slujbei de către aceeași persoană timp îndelungat înseamnă în fond stabilitate în relația comunității cu stăpânul său, fapt cunoscut și acceptat atât de către săteni cât și de autorități, în virtutea respectului față de tradiție. În Orșova, pe domeniul Gurghiu, la 1652 Czorba Gyorgy este *örökös falusi biró*, în 1688 la Kentses, Huszar Janos și Huszar Mathe sunt numiți cu termenii *ezek ketten edgj öröksegen vadnak*³²⁸.

Un caz special este acela al satului Dobolț, din comitatul Satu Mare, din cauza statutului special al locuitorilor săi. Comunitate de armaliști, înnobilați, dar cu moșii mici, majoritatea de câte o jumătate de sesie, este practic sat liber, dorind să-și păstreze modul de administrare, fără intervenția comitatului³²⁹.

În satele cu populație secuiască, alegerea judeului în mod liber de către localnici s-a constituit într-unul dintre drepturile inițiale ale comunităților. Profilul candidatului includea mai ales cerințe morale: să fie cinstit, înțelept și cu cugetul curat în vederea administrării corecte a problemelor comunității. Un exemplu este acela al satului Hăghig, unde comunitatea avea în tradiția sa alegerea anuală a judeului. Având în vedere că două familii – Mikó și Nemes – stăpâneau satul, tot în mod obișnuit, după cum de altfel prevedea și legea, într-un an se alegea jude din partea de sat stăpânită de familia Mikó, iar în anul următor din partea de sat stăpânită de familia Nemes. Din dorința de a submina această cutumă, nobilii intervin adesea, schimbând judele ales cu o persoană numită de ei³³⁰.

O altă problemă de detaliu este aceea a depunerii unui jurământ de către jude față de stăpân sau față de sat. Legislația

³²⁸ Liviu Ursuțiu, *Domeniul Gurghiu*, p. 98.

³²⁹ Balogh Bela, *Dabolci falutörvények*, în *Satu Mare. Studii și comunicări*, XIII, 1996, pp. 99–110.

³³⁰ Imreh István, *Viața cotidiană la secu*, p. 78.

prevede o asemenea procedură, însă, în practică nu am putut-o încă identifica. Astfel, statutele scaunului Odorhei prevăd ca, odată ales, judele să jure, față de sat, că va avea grijă de cerealele, fânul, ierburile, pădurile, grădinile și vitele comunității³³¹. În satul Apoldu de Jos, în 1656 era ales jude Roman Cărată, și, împreună cu jurații Stan Popa și Ioan Popa și pârgarii Ioan Tempea și Ioan Popa junior, urmau să depună jurământ pentru a prelua conducerea satului³³².

Administrația austriacă solicita depunerea unui jurământ, dar un text-argument explicit nu se regăsește. Că depunea un jurământ de credință față de stăpânire și de bună-credință față de săteni se relevă din diferite exprimări documentare. În 1785, în dosarul unei ascultări de martori privitoare la unele persoane care au instigat la revoltă în toamna anului 1784, martorul Von Closka din Colțești, mărturisind că și Gavrilă Frența a instigat, adaugă că acesta este „cel care s-a jurat ca jude în toamna ce-a trecut”³³³, exprimând atât importanța personajului în mentalul colectiv, cât și relevanța jurământului în preluarea funcției.

V.1.b. Destituirea judeului, abuzul în funcție

Destituirea sau revocarea judeului sătesc din obligațiile sale este posibilă în mai multe cazuri prevăzute de lege, așa cum am menționat, dacă judele nu s-ar fi achitat în mod onorabil și just de funcția sa. Un caz de vacantare a funcției era moartea celui care o îndeplinea în timpul mandatului. Desigur, rezolvarea simplă era alegerea unui nou jude. În Țara Făgărașului, la începutul secolului al XVI-lea, este și menționată această variantă a decesului titularului funcției în timpul mandatului.

³³¹ *Corpus Statutorum*, I, p. 139.

³³² Ioan Lupaș, *Contribuțiuni documentare la istoria satelor transilvane*, în *Studii istorice*, p. 176.

³³³ *Izvoarele răscoalei lui Horea*, seria A. Diplomataria, X, ed. Remus Câmpeanu, Anton Dörner, Ladislau Gyemant, Vasile Lechințan, București, 2006, pp. 276, 282.

Dacă se întâmpla, fiii sau frații săi erau datori să dea un cal sau 3 florini³³⁴. În satele românești din zona Săliște, în cazul în care judele murea în timpul exercitării funcției, cei 44 de oameni care îl aleseseră, se întruneau iar din pătrimea din care făcuse parte judele decedat, să se aleagă, prin aceeași procedură, un altul, iar numele său să fie înscris în locul judeului mort în protocoalele localității³³⁵. Însă tot aici, precizează Nicolae Iorga, apar și juzi care au fost destituiți și din alte motive, cum ar fi furtul, slăbiciunea (bătrânețea, boala?) sau strămutarea.

Din varietatea situațiilor din secolul următor, am ales una deosebită. În 10 martie 1644, se prezenta în fața kadiului din Sarajevo, un anume Vuk, fiul lui Blaj, anunțând că tatăl său, care fusese cneaz în localitatea Donja Jasenica din sancac-ul Zvornik, murise. Aducând cu el berat-ul prin care atesta funcția, o cerea acum pentru sine, fiindu-i de altfel și acordată, tocmai în baza actului³³⁶. În satele din comitatele Maramureș și Satu Mare, cazul unei eventuale morți nu este luat în calcul, însă dacă judele nu s-a comportat adecvat, stăpânul îl putea destitui, repetând procedura de alegere³³⁷.

Cazurile de abuz în funcție, dovedite, atrag în consecință destituirea. Așa se întâmplă și în localitatea Crivina, cercul Bistra, în 1754, când locuitorii doresc să-și schimbe cneazul. El, profitând de caracterul avar al obercneazului cercual, îi plătește acestuia 3 ducați și un porc ca să-l mențină în funcție, împotriva voinței satului³³⁸. Un altfel de abuz în funcție este evaziunea. Fiind persoana care adună darea, funcția reprezenta o posibilitate de căpătuială, mai ales în circumstanța

³³⁴ Ștefan Meteș, *Viața agrară*, p. 252.

³³⁵ Nicolae Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, p. 122.

³³⁶ Branislav Đurđev, *O knezovima pod Turskom upravom*, în *Istoriski časopis*, 1948, pp. 161–163. Pentru traducerea documentelor din limba sârbă mulțumesc d-lui preot dr. Vasa Lupulović.

³³⁷ Aurel Răduțiu, *Reglementarea urbarială*, pp. 319–320, 333.

³³⁸ Costin Feneșan, *Cnezi și obercnezi*, p. 129.

unui oficial superior mai puțin vigilent, ori a unuia care poate deveni complice la o asemenea acțiune. Cercetarea întreprinsă de oficialitățile habsburgice în urma unei sesizări privitoare la o astfel de faptă în anul 1772 la nivelul comitatului Alba, evidențiază lipsa din tabele a 4333 de contribuabili. Evaziunea fusese făcută cu complicitatea provizorului Gheorghe Borsa, iar acuzați principali au fost juzii sătești, dar și perceptorii. Lipsa de vigilență a sameșului, care comunica judei doar suma totală a dării, a lăsat astfel loc de diverse ieșiri: au fost impuși la dare de către judele Burs Sim din Râu Mare și cei care nu ar fi trebuit să plătească. Șpanul Gheorghe Bistrai și sameșul domeniului, Evaj, au fost destituiți din funcție. Pedepsa pentru juzii abuzivi și a unuia dintre jurați a fost atât pe termen lung – au fost destituiți și li s-a interzis să mai fie vreodată aleși în funcție –, cât și pe termen scurt: au fost închiși în temnița de la Zlatna timp de trei săptămâni în condiții grele, doar cu pâine și apă, trebuind apoi să poarte pe piept tăblițe cu inscripții bilingve, în românește și în ungurește, care să exprime fapta lor³³⁹. Încă o dată, din punctul de vedere al subiectului nostru, se evidențiază modul în care era văzută instituția sătească de către organele de stat: este posibilă de pedeapsă din partea legii, însă nu este de ajuns, persoana în cauză trebuia pedepsită și moral, judele fiind văzut de ceilalți, trebuia să fie dat exemplu (de astă dată negativ, fiind exemplu al puterii juridice demonstrate), lui trebuia să îi fie rușine de faptele sale, comunitatea trebuia să vadă. Cât de bine a fost respectat acest tipic juridic este dovedit de faptul că în actele anilor următori amintitul jude Sim a fost numit preceptor!

Destituiri din funcție au avut loc și în cazul în care juzii satelor au fost identificați ca instigatori la diferite acțiuni de revoltă, în timpul marilor mișcări sociale, însă locuitorii sunt cei care pedepsesc, în multe cazuri cu incendierea avutului și cu uciderea. În cazuri extreme, soluții extreme!

³³⁹ David Prodan, *Răscoala lui Horea*, I, p. 98.

V.1.c. Vârsta judeului

Contabilizarea precisă a timpului în general și în cadrul acesta curgerea anilor și contabilizarea vârstei unei persoane nu este o preocupare evidentă, de aceea operăm cu aproximații care apar foarte frecvent. În majoritatea menționărilor vârstei unei persoane – jude, jurat, martor – apare termenul *circiter*, așadar plus sau minus față de cifra înscrisă. Participarea la luarea deciziilor în cadrul comunității, dar și asumarea responsabilităților nu se putea face decât în condițiile trecerii de vârsta majoratului. Astfel, persoanele care se regăsesc înscrise cu statutul de jude, în medie au vârste cuprinse între 30 și 60 de ani. Desigur, se regăsesc și persoane cu vârsta sub 30 de ani, dar și peste 60. Ascultările de martori, dar și urbariile dezvăluie acest lucru. Vârsta medie care se regăsește este 45 de ani și destul de rar peste 60 de ani. Că nu trebuie să fie foarte tineri este de înțeles din cauza lipsei de experiență, iar foarte în vârstă nu mai erau capabili să ducă la îndeplinire suma de sarcini impuse de funcție. Judele să nu fie ales dintre oamenii necoți, adică foarte tineri, specificau și statutele scaunului Mureș³⁴⁰. Reprezentant al satului său, judele de 35 de ani din Ghindari, scaunul Mureș, Kowary Mathé János, trebuia să mărturisească în 1618 asupra posesorului unui lac din hotarul satului care aparținuse lui Bosa Andras³⁴¹.

Tot într-o ascultare de martori, cu caracter social de această dată, privitor la situația comitelui Petru Măciș din anul 1699 cei 42 de cneji adevărați, însoțiți de jurați, din 57 de sate de pe întreg cuprinsul comitatului Severin, au vârste cuprinse între 33 respectiv 66 de ani³⁴².

³⁴⁰ *Corpus statutorum*, III, pp. 123–124.

³⁴¹ Erdélyi Múzeum Egyesület jelenlegi kéziratára: Hilibi Gál család levéltára, fasc. VI, nr. 1.

³⁴² Costin Feneșan, *Stăpâni și supuși în comitatul Severinului în timpul celei de-a doua ocupații habsburgice (1688–1699)*, în *Banatica* 14, 1996, pp. 199–209.

În Valea Bârgăului, la 1783, cu ocazia conscripției realizate în satele din granița militară, sate aparținând familiei Bethlen, juzii au de asemenea vârste cuprinse între 36 de ani, Rotund Pintylie din Bistrița Bârgăului, de pe partea de posesiune a lui Adam Bethlen, și 60 de ani, Dregan Lupul tot din Bistrița Bârgăului, de pe partea de posesiune a lui Paul Bethlen. 42 de ani are Paraszka luon din Rusu Bârgăului, 46 de ani Alb Maftej din Prundul Bârgăului³⁴³. Și pe domeniul Mănăsturului, judele, alături de jurați și de alți țărani care sunt martori într-un proces privitor la un teren din anii 1768–1769 dintre Colegiul iezuit și biserica reformată, este înregistrat cu vârstă similară, 46 de ani, *providus Opra Joszip, annorum circiter 46, judex possessionis Kolosmonostor*; în aceeași zonă, la Chinteni, în 1783, în fruntea listei care nominalizează comisia care face estimarea posibilităților de impozitare a satului, se află Moldovan luon, *annorum circiter 50, judex pagi*³⁴⁴, iar în 1786 reprezentantul satului este Jasko Antonie de 40 de ani³⁴⁵; reprezentantul comunității rurale Baciș, Puskas Simion, este însă mai tânăr, având doar 30 de ani, în timp ce cel de la Leghia, *providus Ketches Márton, judex pagi*, are 60 de ani³⁴⁶. Făcând o socoteală pentru judele Péter Biró din Mănăstur, care apare prima dată în documente în 1629, să zicem la vârsta de 30 de ani, ultima dată când este menționat fiind 1652, se poate spune că face parte deja dintre seniorii satului³⁴⁷. În scaunul Rupea, Todor Kimpian, judele din Albești, declara în 1785, în cadrul unei ascultări de martori, că are 50 de ani³⁴⁸; judele satului Lechința, Lapadat Kretza, care compare și el într-o ascultare

³⁴³ M. G. Buta, A. Onofreiu, A. Salvan, *Bârgăul sub pajura imperială*, passim.

³⁴⁴ MOL, F 234, Erd. Fisc. Lev., XX/a szekrény, fasc. 2, nr. 55.

³⁴⁵ Idem, fasc. 4, nenumrotat.

³⁴⁶ Idem, fasc. 2, nr. 11.

³⁴⁷ Idem, XXII szekrény, fasc. 17, nenumrotat.

³⁴⁸ *Izvoarele răscoalei lui Horea*, seria A. Diplomataria, IX, ed. R. Câmpeanu, A. Dörner, L. Gyemant, I. Mircea, Cluj, 2004, p. 304.

de martori în fața asesorilor comitatului Turda în 1784, are 55 de ani³⁴⁹.

Așa cum se poate observa, vârsta nu este impusă prin lege și nici reglementată prin cutumă. Trebuie remarcat că majoritatea persoanelor care ocupă funcția sunt bărbați în floarea vârstei, în măsură să cunoască oamenii, puterea lor economică și socială, să știe pământurile satului, semnele de hotar, apele și pădurile, trecutul locului, poveștile sale, să aibă înțelepciunea aplicării corecte a legii, dar și coroborarea ei cu obiceiul comunității sale. Toate acestea înseamnă timp și experiență, deci vârsta maturității.

V.1.d. Pregătirea intelectuală

Un aspect special legat de persoana celui care deține judecia satului este asupra pregătirii sale intelectuale, desigur în măsura vremii. Dacă am lua în considerare cel puțin hotărârea/sfatul dat de adunarea comitatului Mureș amintită mai sus privitoare la calitățile celui ales în funcția de jude să nu fie necopt, putem extrapola că era de dorit ca reprezentantul satului, pe lângă vârsta respectabilă trebuia să fi avut și cunoștințe, minime măcar, de citit dacă nu și de scris. Problematika pregătirii școlare în mediul rural trebuie însă divizată și urmărită pe zone geografice și nișe etnice. Astfel, este de presupus că în zonele unde ideile Reformei religioase au avut un impact mai puternic precum și în localitățile din proximitatea centrelor urbane, unde, de asemenea are loc un proces de diseminare accentuată a acestor idei, sunt șanse ca și unii juzi sătești să fi intrat în contact cu lumea alfabetului, dacă nu în cadru organizat instituțional, cel puțin sub influența vreunui cunoscător de genul preotului.

Un lucru cert este și acela că populația săsească și cea secuiască au beneficiat de mediul catolic și de interacțiunea

³⁴⁹ *Ibidem*, X, p. 109.

cu Reforma, spre deosebire de populația românească, rămasă oarecum prinsă în propria tradiție, în mare măsură orală.

Cea mai vehiculată idee a modului de notare a dărilor, a banilor, a numărului animalelor, a intratelor sau ieșitelor, este aceea a răbojului. În grindă, pe-o bucată de lemn, pe tăbliță, iar apoi pe hârtie, o scriere pragmatică prin creștături, respectiv prin linii verticale pentru ce trebuia să se dea și tăiate de cele orizontale, pentru ce fusese dat, presupune pentru cel ce contabilizează, chiar fără a avea niciun fel de școală, o memorie foarte bună și o minte ascuțită. Inclusă de etnologia juridică între așa-numitele semne juridice populare, această formă de scriere s-a concluzionat a fi deosebit de ingenioasă și răspândită³⁵⁰. Răbojul, *Rovasch*, răvașul, capătă însă în timp sensul de scrisoare, de chitanță. În numeroase rânduri legislația Principatului, și nu numai, insistă ca dijmuitorii să dea la mâna juzilor care predaseră dijma, o scrisoare, o chitanță-*rovás*. Cum ar fi putut ști așadar judele, necunosător de carte, ce a scris dijmuitorul? Întărirea cu pecete a chitanței poate fi un răspuns, dar nu satisfăcător.

În secolul al XVIII-lea, juzii români care jurau credință împăratului puneau degetul pe document pentru o mai mare autenticitate a mărturiei lor: *posuimus etiam digitos pro maiori fide* sau grafiau semnul crucii în dreptul numelui³⁵¹. Aceeași modalitate de întărire a mărturiilor este semnalată de către jurații asesori ai comitatului Solnoc Interior unit cu Dăbâca, prezenți în satele Nireș și Unguraș în anul 1785. Ei menționează că acestor sate le lipsește sigiliul, iar juzii și jurații sătești, neștiind să scrie, au făcut o cruciuliță în dreptul numelui lor cu propria lor mână, pentru a-și întări mărturiile³⁵². Ajutor în acest sens este preotul satului, care

³⁵⁰ Romulus Vulcănescu, *Etnologie juridică*, pp. 150–151.

³⁵¹ Costin Feneșan, *O încercare de unire religioasă*, anexa.

³⁵² Simon Zsolt, *Conscripțiile urbariale din 1785 – Valea Bandăului (I)*, în *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai”*, Tg. Mureș, 3–4/2000–2001, p. 377; Idem, *Conscripțiile urbariale din 1785 – Valea*

scrie în numele judeului și al juraților, așa cum de altfel se și menționează în cadrul documentului, exemplificatoare fiind circumstanța anului 1691 și jurământul comunităților rurale față de împărat: *Scris-am eu popa*³⁵³. În același context, în mai multe sate din comitatul Dăbâca, juzii și-au exprimat prin jurământ fidelitatea față de împărat, dar nu au specificat în dreptul lor nici semnături, nici imprimări ale degetelor, semn că documentul nu a ajuns să fie completat întru totul³⁵⁴.

Pe de altă parte, datorită alfabetizării adusă de valul reformat, satele din zona secuiască sau săsească au, din acest punct de vedere, alt statut. Matricolele universitare înregistrează studenți provenind din satele transilvănene, care se dedică studiului în centrele de tradiție din Principat. Există chiar cazuri, rare, în care unul dintre studenții înregistrați pare să fie jude al satului, dar poate fi doar un nume: Georgius Vilici este menționat în anul 1664 ca studiind la Colegiul reformat de la Aiud³⁵⁵.

Politica educațională la nivelul Principatului a vizat într-o oarecare măsură și populația românească prin înființarea de instituții de învățământ în zonele în care aceștia au fost majoritari. Desigur, motivul conștient nu a fost acela al alfabetizării populației de etnie română, ci posibilitatea atragerii acestora, prin intermediul școlarizării, la noile idei religioase. Spre exemplu, în Țara Făgărașului, intens populată cu români, Susana Lorántffy încearcă să atragă locuitorii spre școală. În arhiva bisericii reformate din Făgăraș, în documentele privitoare la activitatea acesteia, se regăsesc câteva date care interesează și trecutul bisericii românești din secolul al

Bandăului (II), în *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai”*, Tg. Mureș, 5–6/2002–2003, p. 511: *Siquidem pagus Szasz Nyires sigillo careret ac iudex et jurati subscribere ignorarent. Nomina adjuratorum describuntur, quibus singuli eorum propria manu cruculas apponunt.*

³⁵³ Costin Feneșan, „Cărți de mărturie”, anexa.

³⁵⁴ SJAN Cluj, fond familial Bánffy, nr. inv. 447.

³⁵⁵ Jakó Zsigmond, Juhász István, *Nagyenyedi Diákok 1662–1848*, București, 1979. Cazul amintit la p. 96.

XVII-lea, dar și istoricul evoluției învățământului. S-a păstrat hotărârea din 2 aprilie 1657 a principesei, prin care se instituiau inspectori *vizitatori* ai preoților și parohiilor românești din Țara Făgărașului, precum și cea din 3 aprilie 1657, prin care se organiza o școală românească, alături de una în limba maghiară. Această școală trebuiau să o urmeze toți viitorii învățători și preoți din zonă³⁵⁶. Nimeni nu putea fi promovată, dacă se găsește cineva care să fi frecventat această școală. Partea privitoare la întreținerea școlii, a salariului anual al dascălului (40 de florini, 16 găleți de grâu, 25 de vedre de vin, 80 de vedre de bere, 2 porci de tăiat, doi cași și 25 de care cu lemne, toate din partea curții, de la boieri 50 de fl. și câte o găină), a materialelor pentru elevi se instituia la 1657 că va fi susținută în proporții variabile de către sat cu 25 de bani, de preotul român cu 25 de bani și o găină³⁵⁷. Prin intermediul vizitelor calvine aflăm date noi asupra acestui aspect, însă rețeaua școlară și frecvența crescută a elevilor are loc doar începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea³⁵⁸.

Cei rămași fără acest har al învățării vor fi făcut apel la preotul satului, în cazul în care știa și acesta, sau la învățătorul din sat, ori la așa-numiții grămătici, care învățaseră ceva carte în cadru neinstituționalizat de la cei care știau deja. Știutori de carte între conducătorii satului se pare că au fost mai ales în arealul de activitate a unei instituții ecleziastice, cu veleități educaționale. În 1628, judele din Mănăștur, Bathi Marton, *falusi biró*, presupunem că știa să scrie, deoarece semnează un act privind vânzarea unui fânaț în hotarul satului³⁵⁹. În 1650

³⁵⁶ Valeriu Literat, Martin Jaray, *Vizite calvinești la preoții români din Țara Făgărașului. Un dar al lui Constantin Brâncoveanu la Făgăraș*, în *Anuarul Institutului de istorie națională*, 1936–1938, pp. 582–620.

³⁵⁷ *Urbariile Țării Făgărașului*, II, p. 52.

³⁵⁸ Pentru situația învățământului în Transilvania, vezi Nicolae Albu, *Istoria învățământului în Transilvania până la 1800*, Blaj, 1944; pentru situația din Banat, vezi Victor Țărcovnicu, *Istoria învățământului din Banat până la 1800*, București, 1978.

³⁵⁹ MOL, F 234, Erd. Fisc. Lev., XXII szekrény, fasc. 16.

apare semnătura altui jude de la Mănăștur, Stephan Dragi, *iudex Colosmonostoriensi*, tot pe o scrisoare de vânzare a unor posesiuni între locuitorii satului³⁶⁰. Aproximativ de colegiul iezuit face ca zona aceasta să fie mai puțin defavorizată din punctul de vedere al științei scrierii și cititului. Actul de zălogire a unei case din sat din 1676 poartă sub text însemnarea de cancelarie de aceeași mână „Correcta per nos” și, având în vedere că documentul este dat în numele și cu pecetea judeului, se poate specula că acesta ar fi și corectorul actului, indicator al cunoștințelor de limbă, gramatică și legislație ale persoanei care îndeplinea la acel moment funcția, Mesei György.

V.1.e. Uzanza sigiliului

Inexistența unui cadru legislativ specific privitor la autentificarea documentelor prin sigilare nu înseamnă că această modalitate de conferire a valorii înscrisurilor nu s-a utilizat. Subiectul existenței și formei sigiliilor a fost abordat în numeroase rânduri în istoriografia românească³⁶¹, subliniindu-se acest aspect al omisiunii legislative, iar pentru sate, inexistența unei administrări rurale uniforme și a unei creșteri economice a făcut ca acestea să nu aibă sigiliu³⁶². Un aspect pe care discuțiile istoriografice nu-l abordează este acela al sigiliilor comunităților rurale din secolele XVI–XVII, făcând referire cu predilecție la perioada de după cucerirea habsburgică și, mai ales, la secolele XVIII–XIX³⁶³, când multe localități rurale își comandă confecționarea de sigilii.

³⁶⁰ Idem, fasc. 15.

³⁶¹ Jakó Zsigmond, *Sigilografia cu referire la Transilvania până la sfârșitul secolului al XV-lea*, DIR, II, *Introducere*, București, 1956; Maria Dogaru, *Sigiliile. Mărturii ale trecutului istoric. Album sigilografic*, București, 1976.

³⁶² Maria Dogaru, *Sigiliile*, pp. 11–12.

³⁶³ Maria Vertan, *Sigilii de sate, comune și târguri din Banatul istoric (secolele XVIII–XIX)*, Catalog, Timișoara, 2006; Maria Andrițoiu, Mihai Cerghelean, *Sigilii sătești în comitatele Hunedoara și Zarand*, în *Revista Arhivelor*, 1971, nr. 1, XXXIII; Carmen Maria Barna, *Sigilii sătești în comitatul Hunedoara (1851–1856)*, în *Buletinul cercurilor științifice studențești arheologie-isto-*

Uzanța peceții datează abia din secolul al XVI-lea, odată cu reformarea statutului locurilor de adeverire, simultan cu laicizarea scrierii de documente. Pentru a căpăta valoare probatorie, actele necesitau, după exemplul regal, întărirea cu pecetea proprie emitentului sau cel puțin cu menționarea în escatocol a faptului că documentul a beneficiat de o asemenea autentificare. Datorită fenomenului de răspândire a scrisului și în cercurile laice, s-a ivit și problema autenticității/autentificării actelor emise de către instituțiile civile. Pe de altă parte, creșterea birocrăției, care culminează odată cu administrația habsburgică, impune apariția unui număr mare de noi tipuri de acte și formulare, care trebuiau completate și întărite cu pecete. Existența unui asemenea obicei al exprimării instituționale, chiar dacă nu prin pecete, se desprinde și din exemplul mai sus menționat al juzilor care întăresc cererea lor prin imprimarea propriei amprente digitale: *posuimus etiam digitos pro maiori fide*³⁶⁴.

Că satele, în general cele mai mari, au acest drept se conturează din documente emise de jude sub pecetea satului. În astfel de acte s-a și introdus un pasaj care menționează aplicarea peceții, așa cum este, de exemplu, pe documentul emis de judele Czizmadia Boldisar al satului Mănăștur în anul 1636: *attuk az Colosmonostori pechetwnk alat valo levelwnket*³⁶⁵, iar sub text este aplicată o pecete mare în ceară de culoare închisă. O vânzare-cumpărare din 1630 între Petrus Biró și János Kovách din Mănăștur în valoare de 80 de florini este întărită de asemenea cu pecetea satului: *falusi zokot peczetel megh erositunk*³⁶⁶.

Satele de pe teritoriul scaunelor săsești la sfârșitul secolului al XVII-lea, atunci când jură loialitate noii stăpâniri

rie-muzeologie, Alba Iulia, 10, 2004; Ghe. Mudura, *Sigiliile localităților bihorene* (I și II), în *Biharea* IX /1986 și X/1987.

³⁶⁴ Costin Feneșan, *O încercare de unire religioasă*, anexa.

³⁶⁵ MOL F 234 Erd. Fisc. Lev., XXII szekrény, fasc. 15.

³⁶⁶ Idem.

în 1691, dețineau deja un astfel de însemn al puterii lor instituționale. La Pricaz, scaunul Orăștie, alături de pecetea preotului David, este imprimată și aceea a judeului satului, Ivașcu. În text se și menționează: *dat-am cartea aceasta de mărturie cu scrisoarea mânilor și cu peceteile întărite*. La fel sunt specificări ale autentificării prin pecetluire în actele de mărturie din celelalte sate: Turdaș, Beriu, Săraca, Căstău, Șibișel, Romoșel, Cugir, Vinerea, Vaidei, Romoș din scaunul Orăștie dar și în Șona sau Ticuș din scaunul Rupea³⁶⁷. Dubla sigilare se întâlnește și în varianta jude-notar.

În majoritatea cazurilor sigiliile sunt de dimensiune mică dar și mijlocie – cum sunt cele din satele săsești – ori mari, așa cum am văzut în cazul peceții satului Mănăștur. În ceea ce privește legenda unui astfel de sigiliu, în documentele din investigația noastră sunt ilizibile, dar, prin paralelism cu cele descrise pentru secolul al XVIII-lea, putem presupune că textul consta în numele localității, iar câmpul putea avea imprimată o imagine oarecare, de regulă sugestivă pentru specificul satului. Exemple de acest fel pot constitui sigiliile sătești din comitatul Satu Mare de la sfârșitul secolului al XVIII-lea: sigiliul oval al localității Aciua are în câmpul ei, pe scut, stilizată o plantă de floarea-soarelui; localitatea Bercu a optat pentru reprezentarea unui stejar; la sigiliul satului Berindan s-a ales pentru reprezentare un topor; Cărășău, localitate preponderent agricolă, este reprezentată în sigiliul său printr-un brăzdar și un fier de plug; satul Dobra are în câmpul sigiliului viță-de-vie; satul Apa se pare că avea încă de la sfârșitul secolului al XVII-lea un sigiliu propriu, care însă s-a pierdut³⁶⁸.

Reglementările administrației habsburgice au fost un catalizator important în răspândirea folosirii peceții. Astfel, pentru zona vestică, în Banat, cele mai vechi sigilii sătești

³⁶⁷ Costin Feneșan, „Cărți de mărturie”, anexe.

³⁶⁸ K. Oszócki, *Sigiliile târgurilor și satelor din comitatul Satu Mare în secolele XVI–XIX*, în *Studii și comunicări IX–X/1992–1993*, Satu Mare, pp. 118–122.

păstrate sunt din anii 1772–1773, ale satelor Biled, Giarmata și Cornești³⁶⁹. Specific sigiliilor satelor bănățene se pare că este gravarea în câmpul sigilar a unui cap de înger³⁷⁰.

Imprimarea în ceară este o caracteristică până în secolul al XVIII-lea, apoi dovedindu-se mai eficientă și mai puțin costisitoare, imprimarea în fum³⁷¹. Documentele emise de juzii de la Cluj-Mănăstur, de exemplu, au ca material de imprimat ceara, închisă la culoare (poate retopită?). Spre sfârșitul secolului al XVII-lea se întâlnesc și documente cu pecete cu hârtie de protecție, așa cum pare a fi actul din 1676³⁷². Satul Zegrani, aparținător de orașul Bistrița, posedă cel puțin în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, un sigiliu. Dovadă este un document din 1691, prin care judele Codău, cei trei jurați ai satului, dar și judele bătrân, Dumitru, și preoții satului, mărturisesc buna purtare a unei fete din sat. Dat fiind faptul că documentul s-a scris pentru a fi trimis magistratului Bistriței, este întărit cu pecetea satului imprimată în ceară neagră³⁷³. Satul Suci de Sus, încă de la începutul secolului al XVII-lea, prin judele său, autentifică o mărturie privitoare la un diferend dintre un sătean și negustorul Fodoroschi, prin pecetea satului care avea în câmpul ei „o stea și semne”³⁷⁴.

Având în vedere că cel puțin în două cazuri, cel de la Cluj-Mănăstur și cel din zona săsească, judele semnează și întărește cu pecetea satului actele emise, putem presupune că el este cel care și păstrează obiectul în sine, fiind responsabil de folosirea legală a acestuia. Un argument în plus ar fi

³⁶⁹ Maria Vertan, *Sigilii de sate*, p. 10.

³⁷⁰ *Ibidem*, p. 26.

³⁷¹ *Ibidem*, p. 23.

³⁷² MOL, F 234, Erd. Fisc.Lev., XX szekrény, fasc. 15, nenum.

³⁷³ *Documente românești din arhivele Bistriței (Scrisori domnești și scrisori private)*, ed. Nicolae Iorga, II, București, 1900, doc. CCCXLVI, 12 martie 1691, p. 91.

³⁷⁴ Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor. Acte și scrisori din arhiva orașelor ardelen (Bistrița, Brașov, Sibiu)*, ed. Nicolae Iorga, XV/2, 1601–1725, București, 1913 (1608, 30 mai), pp. 833–834.

fraze care indică și locul în care au fost scrise documentele, de regulă menționându-se că acest lucru s-a făcut în casa judeului.

Ajutați sau nu de preotul satului, învățători, călugări aflați în trecere sau notari, actele redactate și emise de juzi în cadrul satului sunt numeroase și diverse. Tabele de dare, protocoalele dărilor, protocoale de venituri și cheltuieli, divizionale, rapoarte anuale în probleme economice, cereri, cheazășii, atestate de naștere sau de deces, toate trebuind însemnate în vreun fel pentru a fi înaintate sau pentru a fi dovadă, cadrul unui eventual proces sau pur și simplu în vederea justificării fiscale. Că majoritatea nu s-au păstrat sau încă nu au fost reperate de cercetători, nu înseamnă că la nivel rural nu a avut loc o activitate scripturistică, mai ales începând cu secolul al XVII-lea.

V.1.f. Numărul juzilor în sat. Realegerea în funcție

Inițial cu mai puține sarcini, un singur conducător le putea lesne îndeplini. Odată cu diversificarea și înmulțirea atribuțiilor, acest lucru devine din ce în ce mai dificil de făcut. În alte cazuri, numărul juzilor nu este însă neapărat legat de multitudinea și dificultatea sarcinilor, ci de faptul că pe teritoriul aceluiași sat coabitează iobagi aparținând la doi stăpâni, ori statutul social al locuitorilor permite alegerea a doi conducători (iobagi și nobili sau drabanți). În satele în care nu este menționat jude, de regulă este atât de mic încât are jude cu un alt sat, vecin.

Sunt sate care au doi juzi, cum este cazul la Ulmeni, Cehu sau Someș-Odorhei, pe domeniul Cehu-Silvaniei în secolul al XVI-lea. În Berchez, domeniul Chioar, e înscris un *iudex praecipuus*, probabil cu referire la judele cu experiență, judele mai în vârstă sau care a fost în funcție anii de dinainte, și un *iudex huius anni*. În Lăpușel sunt trecuți 3 juzi: *iudex*, un *alter iudex iuratus* (ca jurat al satului) și un *iudex* între coloni. Dacă

acesta din urmă jude este între coloni, celălalt este al nobililor? La Dobra, pe domeniul Cehului, în 1566 sunt trecuți doi juzi, menționați simplu: *judicum unius* (Michael Cantor) și *judicum alter* (Michael Molnar)³⁷⁵.

Tot doi juzi sunt în satul Părău de pe domeniul Făgărașului în 1639³⁷⁶. Localitatea Uriu de pe domeniul Ciceului avea la jumătatea secolului al XVI-lea doi juzi, *Gallus Wayda et Andreas Kys, judices*; în mod similar și satul Ciceu-Mihăiești, reprezentat la o ascultare de martori de Nicolaus Biliga și Stephanus Illyes, *judices*³⁷⁷. În satul Șerbeni de pe domeniul fiscal al Gurghiului, la 1652, au fost înregistrați doi funcționari, cu mențiunea că unul este jude într-un an și celălalt în anul următor, îndeplinind așadar funcția prin rotație³⁷⁸. Între *Officiales* figurează ca *biro* Grama Peter, iar între iobagi Grama Mate, în dreptul căruia se specifică: *Ez a biroval egy, eggik eztendöben biro, masik masikon*. Dacă acest lucru are vreo legătură cu statutul social al fiecăruia dintre cei doi, putem doar bănuși, deoarece, așa cum reiese din urbaniu, starea lor materială nu este cu nimic diferită, având același număr de boi, cai, juninci, oi, porci. La fel se poate nota și pentru localitățile Pietroasa, Poienii de Sus, Cociuba de pe domeniul Beiușului la 1600, doi cneji exercitând funcția în același timp³⁷⁹. Doi juzi se întâlnesc, așa cum menționam mai sus, și datorită diferențelor sociale dintre locuitorii aceluiași sat: iobagii își au judele lor iar nobilii pe al lor³⁸⁰, dar și din cauze etnice, în satele cu populație mixtă, de regulă sași și români, unde locuitorii români își au judele lor, iar sașii pe al lor. Doi juzi au și satele de pe domeniul fiscal al Zlatnei

³⁷⁵ Biblioteca Academiei Române, filiala Cluj-Napoca (în continuare BAC), Fotocopii nr. 401, f. 9.

³⁷⁶ David Prodan, *Urbariul Țării Făgărașului*, I, p. 35.

³⁷⁷ Idem, *Domeniul cetății Ciceu la 1553*, pp. 90–91.

³⁷⁸ Liviu Ursuțiu, *Domeniul Gurghiu*, p. 54.

³⁷⁹ David Prodan, *Iobăgia în XVI*, II, p. 830.

³⁸⁰ Diana legar, *Reglementări în viața satului*, anexa.

în secolul al XVIII-lea. La Giomal conscriptorul din 1715 notează în dreptul lui Marcus Chirilă că este jude al locului, iar în dreptul numelui lui Metes György că este *iudex subditor*. Șaizeci de ani mai târziu, Rad Sav și Mark Szimion sunt cei doi juzi în funcție, fără mențiunea de la începutul veacului, fiind deci lucruri știute care nu mai necesitau explicații. Și în situația satului Galda de Sus întâlnim o situație similară³⁸¹.

Sporadic apare și judele anului de dinainte, așa cum este cazul la Căian, pe domeniul Gilăului, în 1652, când în capul listei locuitorilor apare un *hogyot biró* – fostul jude, Maior Péter, dar și judele anului în curs, Nagy Tamás³⁸². Și în regiunile vestice, pe domeniul cetății Șiria, la începutul secolului al XVI-lea, o serie de sate au înscrise în urbariul din 1525 câte doi reprezentanți: în Sârbii de Sus, Petrus Balasfi kenez și Sigismundus kenez, la Baldovin – Dan kenez și Bulzalb kenez, la fel în Stănița și Vața de Jos³⁸³. Având în vedere faptul că termenul *bătrân* are două sensuri, de vechi sau fost și de vârstă înaintată, este dificil de spus în ce poziție se află judele Dumitru din Zagra, Bistrița, în 1691, când este menționat ca *giudele cel bătrân*³⁸⁴: este judele anului anterior, a fost jude cu mai mulți ani înainte, ori este bătrân ca vârstă? Care ar fi motivația unui asemenea comportament scriptic și faptic se poate bănuși luând în calcul atribuția de reprezentare a satului în diferite cauze care se perpetuează de la un an la altul, fiind nevoie de mărturia judeului din anul trecut pentru aflarea stării de lucruri, dar și a celui a cărui funcție este în derulare pentru întărirea oficială. Pe de altă parte, prezența sau menționarea unei persoane în vârstă în cadrul unei cauze, conferă mărturiei argumentul autenticității și a unei mai mari credibilități.

³⁸¹ Ștefan Meteș, *Viața agrară*, anexa.

³⁸² Jakó Zs., *Gy. Urb.*, p. 120.

³⁸³ David Prodan, *Domeniul cetății Șiria la 1525*, p. 41.

³⁸⁴ *Documente românești din arhivele Bistriței (Scrisori domnești și scrisori private)*, ed. Nicolae Iorga, II, p. 91.

Un jude la mai multe sate este o variantă des întâlnită pentru localitățile cărora cu greu le-am putea spune sate, fiind doar cătune. O altă motivație se regăsește în plata comună a taxelor. Un caz de acest tip se regăsește în satele Supurul de Jos și Supurul de Sus de pe domeniul Arduului la 1600, când este notat pentru ambele sate un singur jude³⁸⁵. Și satele Farkasazzo și Olah Tothfalw, la 1566, se găseau sub conducerea judeului Lazaris Marri³⁸⁶. În conscrierea din 1721 a domeniului Beiuș, în mai multe rânduri sunt trecute sate cu același jude. Astfel, Vărzarii de Jos cu satul Câmp sunt sub conducerea judeului Popa Gyorgy din Vărzarii de Jos; Lunca cu Ursești (26 de fumuri) au ca jude pe luncanul Herla Lup; cele 20 de case înscrise la Sârbești cu Foltești au ca jude pe Barta Iovan; patru sate din șpanatul lui Petru Porf, respectiv Drăgănești, Țigănești, Pântănești și Păcălești se trec sub același jude, *biro* Gabra Flore, motivând în notă că se află sub același jude prin consens, dar, fapt important, plătesc împreună suma care la care sunt obligate: *solvunt insimul rh. fl. 74*³⁸⁷. Pe domeniul Episcopiei romano-catolice de Oradea, în șpanatul Groșeni-Beliu, la 1733 satele Poclusa de Beliu și Ciuntești, care aveau împreună doar 5 familii, au jude împreună cu un al treilea sat, Bodi, al cărui jude le conduce și pe primele două: *Haec possessio* (n.n. Bodi) *aeque sub uno iudicatu cum praecedentibus duobus pagis constituta est*; de asemenea, la conducerea satelor Toplița și Cărand se află aceeași persoană, *iudex* Szala Lurk: *Haec duae possessiones sub uno iudicatu constituae*³⁸⁸. Că era în uz realegerea aceluiși jude, succesiv sau la distanță de câțiva ani, se poate motiva prin faptul că

³⁸⁵ David Prodan, *lobăgia în XVI*, II, p. 263.

³⁸⁶ BAC, Fotocopii, nr. 400–402: Conscripția domeniului Cehul la 1566, f. 33: *sequuntur pagi subiecti officio iudicis Lazaris Marri: Farkasazzo, Olah Totfalw*.

³⁸⁷ Ana Ilea, Gh. Mudura, Veronica Covaci, *Conscrierea domeniului Beiuș la anul 1721*, anexa, p. 402.

³⁸⁸ Ana Ilea, *Conscrierea domeniului Episcopiei romano-catolice de Oradea din anul 1733. Șpanatul Groșeni-Beliu*, în *Crisia*, XXIV, 1994, pp. 289–290.

respectivul sătean acumula experiență și putea decide în mod corect în diversele probleme ale satului. Un jude cu asemenea experiență trebuie să fi fost și Peter *biro* din Mănăștur. În 1629 și 1630 este judele localității³⁸⁹, și probabil și înainte de această dată, căci în anii următori – 1640, 1642, 1652 – face parte din corpul juraților satului³⁹⁰. Și tradiția nu se dezmințe; astfel, în anul 1640 jude era Kalos Mate, doi ani mai târziu același sătean este trecut *biro*, apoi trece și el între jurați. Un caz similar se regăsește și în Izvorul Crișului; în aceeași perioadă două familii dețin monopolul acestei funcții: Georgy și Illyes. Astfel, în 1642 și 1652 funcția era deținută de Georgy Janos, în 1670 și 1679 de către Illyes István, în 1687 apare iarăși Georgy István, iar la 1698 Illyes Andras. În mod similar se întâmplă, în limita documentelor cunoscute, și la Căpușu Mare. Aici familiile Pal și Torok se succed în funcție: în 1640, 1642, 1670 și 1727 apar membri ai familiei Pal iar în 1652 și 1698; din familia Torok. De menționat că în 1698 primul este trecut judele Torok Mihalj, iar imediat sub el este trecut Pal Marthon, menționat jude mai târziu, în 1727. În 1687 alături de numelui Balas Gyorgyne se află mențiunea: *ozvegy az fia Mathe biro* – văduvă, fiul (este) judele Mathe. La Lona judele din 1652, Pots Fabian, este înscris primul în urbariul din 1670 sub numele de Fabian Biro, fără a deține însă și funcția, semn că familiile din care proveneau juzii erau destul de respectate atât de comunitate, cât și de către oficiali³⁹¹. Exemplu similar este și cel de pe domeniul Gurghiului, pentru satul Beica de Jos (Magyar Bolkeny). Începând din 1652 și până în 1706, cu o singură excepție în 1688, jude al satului este notat un membru al familiei Menyhart³⁹². Judele din 1665, Menyhart Janos, la următorul urbariu apare însă la rubrica „Fugitivi”, împreună cu cei doi copii, Marton și Janos, motivele părăsirii

³⁸⁹ MOL, F 234, Erd. Fisc. Lev., XXII székreny, fasc. 15–16.

³⁹⁰ Jakó Zs., Gy. Urb., passim.

³⁹¹ *Ibidem*.

³⁹² Liviu Ursuțiu, *Domeniul Gurghiu*, 348.

domeniului fiind probabil de ordin pecuniar. O familie ai cărei membri dețin funcția de cneaz timp de aproape un veac este a lui Ivan din satul Donja Jasenica, de pe teritoriul otoman al nahiei Jasenica. Atât fiul său, Blaj, cât și nepotul său, Vuk, sunt atestați cnezi ai satului în secolul al XVII-lea, cu mențiunea că familia deținea funcția de 78 de ani³⁹³. Familii cu asemenea tradiție se află însă și pe teritoriul Principatului, în satele de pe domeniul cetății Oradea: la Lunca, cneazul din 1581, Nicolaus Moss, este menționat și în 1600; la fel în satul *Gemfalva*, unde Theodorus Thatar este cneaz la 1581 și același nume apare și în urbariul de la 1600; familia Brebe în satul Valea de Jos; cnejii din familia Bunta (Bonta) din Poienii de Sus dețin funcția încă din 1568, iar la 1600 apar ca juzi³⁹⁴.

Și administrația austriacă permitea realegerea aceleiași persoane în cazul în care aceasta s-a dovedit capabilă să ducă obligațiile și responsabilitatea satului, chiar trei ani succesiv, așa cum reiese din instrucțiunile din 1776; dar și în caz contrar, de abuz în funcție, judele putea să fie repudiat și procedura de alegere să fie reluată³⁹⁵.

Atât puterea seniorială cât și statul încearcă să impună judele, fiecare cu motivația sa. Puterea publică are tot interesul ca liderul satului să fie dintre cei mai înstăriți locuitori, pentru a putea răspunde material de strângerea dărilor; pe de altă parte, pentru senior problema este privită invers: judele, fiind în general scutit de sarcini, dacă mai era și înstărit își lipsea stăpânul de o unitate financiară, și deci acesta are tot interesul să impună juzi dintre locuitorii săraci.

Din a doua jumătate a secolului al XVI-lea se observă un cumul de funcții, așa cum se observă în Cornești, pertinentă a cetății Chioar, unde Teodor Bota este jude și voievod³⁹⁶. Un fapt similar, demn de menționat, este că începând cu a

³⁹³ Branislav Đurđev, *O knezovima*, anexa, p. 163.

³⁹⁴ Liviu Borcea, *Obștea sătească din Bihor*, p. 136.

³⁹⁵ MOL, A 99/1, Banatica, Extractus instructiones, f. 401.

³⁹⁶ Ștefan Meteș, *Viața agrară*, p. 196.

doua jumătate a secolului al XVII-lea, funcția judeului sătesc este dublată de aceea a judeului domenal. Încă de prin 1670 documentele încep să menționeze în paralel un jude sătesc și un jude al curții, al domnului de pământ. Uneori aceeași persoană îndeplinește ambele funcții. Așa se întâmplă în satul Kincses, domeniul Gurghiu, la 1706, când Pap Andreka este *falusi és udvarbiro*³⁹⁷ (judele satului și al cetății); la fel în posesiunea Orșova, unde, în același an, Csorba Laszlo cumulează ambele funcții: *falusi és udvari biro is*³⁹⁸; așa se menționează și la Lona în 1727, când Gurza Andras este *falusi és urbiraja*. Din ce în ce mai des mai apare doar judele curții, fie că el cumulează ambele funcții, fiind omul stăpânului, fie că cel care înscrie locuitorii nu mai este interesat de statutul de jude al sătenilor sau atribuțiile acestuia nu mai contează atât de mult încât oficialii să cunoască numele lui.

V.1.g. Starea materială a judeului sătesc

Anumite curente istoriografice din secolul XX au insistat asupra stării materiale precare a țărănimii, luând în considerare raportul volum de muncă-număr de taxe, sau prin comparație cu nobilul. În ceea ce privește starea materială a conducătorului sătesc s-au perpetuat două idei majore: fie că era cel mai bogat din localitate, fie că a obținut funcția datorită stării de sărăcie. Adevărul se află undeva la mijloc, din moment ce timp de trei secole se regăsesc atât juzi care se află printre cei mai înstăriți capi de familie din sat, dar și cazuri, în special spre sfârșitul secolului al XVII-lea și în timpul celui următor, în care judele unor sate nu are nimic. Statutele scaunului Mureș insistau chiar ca judele satului să fie dintre cei de stare mijlocie³⁹⁹. Pentru serviciile sale judele nu este remunerat în sensul unui contract, beneficiind doar de anumite

³⁹⁷ *Ibidem*, p. 348.

³⁹⁸ Liviu Ursuțiu, *Domeniul Gurghiu*, p. 351.

³⁹⁹ *Corpus Statutorum*, I, p. 52; David Prodan, *Judele satului iobăgesc*, p. 225.

scutiri financiare. În secolul al XVIII-lea, pe domeniul Zlatnei, în evidența provizorului era înscris pentru juzi (probabil cei sătești) că darea le-o plătea satul și, în plus, beneficiau și de un salariu anual. Spre exemplu judele din Bucium și Abrud-sat erau plătiți cu 16, 40 florini, și cei din Râu Mare și Râu Mic cu 33, 20 florini. Și juraților li se plătea între 50 de creițari și 1,40 florini⁴⁰⁰.

Este o constantă a epocii mențiunea referitoare la primirea de daruri sau scutiri contra unei slujbe făcute. Chiar și salarizarea anuală a celor care sunt angajați la curtea sau luați în slujba stăpânului, așa cum este ea precizată în diverse socoteli, se cuantifică atât în bani, cât și în produse sau obiecte de îmbrăcăminte. Așadar, dacă persoanele aflate în slujba stăpânului, sub jurământ, așa cum este de exemplu provizorul, au o asemenea retribuție, cum s-ar putea ca reprezentantul satului să primească altceva? Mentalitatea aceasta este promovată și de legislație, centrală sau locală, prin precizări ca mai-marele satului să fie scutit pe durata mandatului său. Pe de altă parte, cuantificarea bogăției sau sărăciei am încercat să o facem comparativ cu ceilalți săteni. Sate mai bogate, cu condiții geografice mai bune, cu tradiția obligațiilor față de stăpân mai mici, în vremuri mai prielnice, au, desigur, locuitori mai înstăriți; concluziile sunt deci locale și raliante imediat la anul realizării urbariului.

Astfel, încă din secolul al XV-lea, dar și înainte, aceste articole de lege fac parte integrantă din prevederile cu privire la lumea satelor. Decretul regelui Matia din 1470 specifică faptul că nobilii de o sesie și cei care servesc la curtea lor, inclusiv judele sătesc, dacă este unul singur, să nu fie supuși la niciun fel de dări⁴⁰¹. Legislația regală din 1475 și 1478 întărea din nou scutirea de dare a vilicilor, în special a celor aflați pe pământul nobililor de o sesie⁴⁰². Legiuitorul nu își schimbă

⁴⁰⁰ David Prodan, *Răscoala lui Horea*, I, pp. 112–113.

⁴⁰¹ *Decreta Regni Hungarie*, I, p. 183.

⁴⁰² *Ibidem*, pp. 224, 239.

atitudinea nici în secolul următor. În 1542, la dieta de la Turda s-a stabilit ca într-o posesiune doar un singur jude sau cneaz să fie scutit de povara fiscală: *Item in una quaque possessione unicus Judex aut Kenesius in hac dicatione exemptus sit*⁴⁰³. Situația judeului sătesc nu pare a fi radical schimbată nici în secolul al XVII-lea, dacă luăm în calcul articolele din legislația locală. În 1646, adunarea comitatensă de la Satu Mare admitea în continuare că, în conformitate cu articolul 62 aprobat de adunarea din 1609, scutiți de dare sunt vilicii, servitorii (la curte, evident), libertinii, producătorii de vin (oenopoli), juzii (probabil cei domeniali), și cei ale căror case fuseseră distruse în incendii⁴⁰⁴. Statutele Crasnei, de exemplu, prevăd ca judele satului să beneficieze de câte o zi de muncă din partea locuitorilor satului, ba chiar să fie scutit de unele impuneri⁴⁰⁵. Scutirile de care beneficiază juzii continuă și după moartea acestora, astfel că o serie de articole de la începutul secolului al XVII-lea scot de la impunere și pe văduvele lor⁴⁰⁶. În comitatul Szabolcs, la începutul secolului al XVIII-lea, hotărârile adunării comitatense considerau iarăși că vilicii au imunitate la impunere și robotă (*seriali servitii*), partea datorată de ei fiind suportată de către locuitorii satului în care își îndeplineau funcția⁴⁰⁷. Și administrația austriacă tolerează acest mod de recompensare a reprezentanților sătești, așa cum reiese din cererea Mariei Thereza din 3 octombrie 1753, cerere privitoare la situația celor scutiți. Reglementarea privitoare la

⁴⁰³ *Ibidem*, p. 185–186.

⁴⁰⁴ *Corpus Statutorum*, V, p. 110.

⁴⁰⁵ *Ibidem*.

⁴⁰⁶ MCRT, IV, p. 580: *Efféle jobbágy számlálásában szabadost, kenézt, falusbirákat, bérest, nyomorúlt özvegy asszonyokat ne computáljanak*. Articolul a fost reluat în 1608 – *Ibidem*, VI, p. 112: *Mely rovástól a falus birák, szabadosok, molnárok, udvarbeli szolgák, szegény özvegy asszonyiállatok, nőtelen legények exemptusok lgyenek. A connumeratióra pedig minden vármegyékről az ispan mellet két-két meghitt tőkéletes atyankfiai bocsássák, hogy kedvezés a dologban ne essék*.

⁴⁰⁷ *Ibidem*, V, p. 294.

juzii sătești se menținea în tradiția anterioară, alături de alte categorii sociale rurale, nobili de o sesie, celibatari, oficiali, preoți: *Judices quoque pagorum capitibus exemptionem merentur ita ut horum onera communinates in quibus praesunt ubique tolerant*⁴⁰⁸. Faptul că sunt scutiți pe durata funcției trebuie să fi fost pentru unii juzi un mod de a parveni pe scara socială, prin acumularea unor bunuri însemnate.

Este relevant aspectul care ține de situația financiară a judeului și evidențiază cât de bogat era și ce statut social avea. Dacă într-o primă fază se poate presupune că judele era ales și ținând cont de acest aspect, adică poziția sa în ierarhia financiară a satului, ulterior, spre finalul secolului al XVII-lea, starea materială nu a mai reprezentat un atu pentru numirea în funcția respectivă. Majoritatea urbariilor menționează în dreptul numelui persoanei în cauză și funcția de jude putându-se astfel concluziona asupra locului ocupat de cel care era jude în ierarhia economică a satului. Pe domeniul Gurghiului, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, judele satului nu este ales întotdeauna dintre locuitorii cei mai cu stare. În multe cazuri, din acest punct de vedere, el pare a fi, sub raportul averii, chiar mai sărac decât majoritatea locuitorilor cu gospodăria medii din satul respectiv; de multe ori jude al satului respectiv este dintre cei fără vite de jug sau cu un număr mic de vite. Este însă și aici scutit de dare pe durata exercitării funcției, precum și de obligațiile iobăgești față de stăpân⁴⁰⁹. De acord cu aceste scutiri de dare pentru serviciile pe care le aducea comunității și stăpânului, deopotrivă, este și căpitanul cetății Șimleu la 1675, care, pentru multitudinea sarcinilor, cere ca judele să fie scutit⁴¹⁰.

Scutirile de la dări au reprezentat posibilitatea ca cel aflat în funcția de jude mai mulți ani să își poată încropi o avere

⁴⁰⁸ MOL, F 234, Erd. Fisc. Lev., XXII szekrény, fasc. 86, nr. 22.

⁴⁰⁹ Ana Ilea, Gh. Mudura, Veronica Covaci, *Conscrierea domeniului Beiuș la anul 1721*, anexa.

⁴¹⁰ Koncz József, *A Hodoltság történetéhez*, p. 696.

sau să și-o crească pe cea de dinainte. Juzii sunt scutiți de cens, alături de nobili, de boieri, libertini, drabanți, preoți, neputincioși, jeleri sau văduve. În 1750, una dintre nelămuririle conscriptorilor era „Qualis distinctio inter immunem et exemptum?”, întrebare la care se răspunde cu exemple, și anume: imuni erau preoții, în sensul că orice fel de impozitare nu putea să li se impună, pe întreaga durată a vieții, iar exceptați, *pro ratione officii aut servitii de praesenti non contribuant*, de exemplu juzii satelor – *villici pagorum*⁴¹¹, exceptarea având caracter temporar, pe durata exercitării funcției. La fel ca și în perioadele anterioare. Quantumul dărilor se continua din secolele XVI și XVII, cu aceeași destinație: nevoile curții princiare, întreținerea oștii, a drumurilor, a cetăților. Darea se impune în bani, completată cu provizii în natură, pentru oameni și animale. Sporirea quantumului dării de la 2 florini anual de poartă până la 20 sau chiar 50 de florini de poartă la 1650 și chiar spre 300 de florini la sfârșitul secolului al XVII-lea nu afectează însă poziția judeului sătesc. Astfel, pe domeniile Porumbac și Comana, darea judeului ar fi fost 25 de dinari, însă el nu dă dare: *biro adot nem ad/zindia adot nem ad*⁴¹². Judele Keresztel Peter din Kasva, Gurghiu, are mențiunea *kenez semmivel nem szolgal*, nu slujește cu palmele. La Kincses, judele satului dă doar jumătate din dare: Huszar Peter, *biro, fele adaiat igerte megh adni*. În Sânmihai judele nu dă dare, însă trebuie să ducă judeului cetății de ziua Sf. Gheorghe un berbecuș sau un vițel: *Az mint refferalyak az falusi biro az udvarbironak Szent Gyorgy napban egy berbecsel, vagy egy juhval tartozik*. La Kasva însă, judele Dobrin Gabor nu are nimic, nici măcar copii⁴¹³. În comitatul Maramureș, în deceniul opt al secolului al XVIII-lea, judele nu era dator decât cu minimum de obligații: „biraele doară pentru ceva

⁴¹¹ Costin Feneșan, *Izvoare de demografie*, pp. 252–253.

⁴¹² David Prodan, *Iobăgia în XVII*, I, p. 130.

⁴¹³ Liviu Ursuțiu, *Domeniul Gurghiu*, p. 48.

slujbă care o ar face domnu-său, au batăr pentru altă ocă din darea porții să nu să ei afară”⁴¹⁴.

Juzii sătești mai au dreptul, datorită faptului că participă la strângerea censului, la o diversitate de alte produse. Astfel, în 1585, cneazul David primea de la sătenii din Feleac doi cași, pentru că s-a plâns adesea că lui i se cuvin, iar în 1587 primea o oaie cu miel pentru că a participat la strângerea *quinquagesimei*. Același jude din Feleac mai primea și de la judele orașului Cluj, pentru faptul că făcea drumuri la comitat, 10 florini din venitul anual al satului în 1578, iar în 1580 plata lui era 16 florini pe an⁴¹⁵. Tot datorită sarcinilor sale, de astă dată de tip juridic, judele încasează o parte din gloabe, de regulă o treime îi revine lui, iar celelalte două stăpânului, dacă judecata avea loc la scaunul sătesc. Veniturile judelei din judecăți apar și la Beica de Jos, domeniul Gurghiului, la 1697 astfel: *Pereket tizenharmad fel forintig a biro szekin inchoalhattyak onnen seniora revisiora az udvarbiro szekire vizsik*. Pentru prestația sa la scaunul de judecată sătesc, judelei îi revine o parte din suma pe care vinovatul trebuia să o dea în contul ispășirii pedepsei. În cazul judecății domnului de pământ, se plătea o sumă de 40 de dinari, iar dacă judecata s-a desfășurat în fața vilicului, acesta încasa numai 20 de dinari⁴¹⁶. Din gloaba sângelui (*verbirsag*) care în mod regulat este de 1 florin și a vânătaii (*kekbersag*) care este de 60 de dinari, dacă este arătată judelei, lui îi revin cei 60 de dinari, de pildă în satele de pe domeniul Aleșdului. La Cluj-Mănăștur, gloaba sângelui este doar 33 de dinari, rana cu sânge arătată judelei înseamnă pentru acesta 30 de dinari plătiți de către cel care a rănit. Și din gloaba furtului (*orvbirsag*) judele își are partea sa. La Lona această pedeapsă este de 12 florini(!), și revine „satului”, adică judelei satului. Pentru viol, așa-numita gloabă a „taurului” era de 3 florini, din care o treime, adică un florin, aparținea judelei.

⁴¹⁴ Aurel Răduțiu, *Reglementarea urbarială*, p. 320.

⁴¹⁵ David Prodan, *Iobăgia în XVI*, I, p. 706.

⁴¹⁶ *Decreta Regni Hungarie*, I, p. 272.

Din acest motiv, al posibilității ca serviciile prestate să fie remunerate, apar și o serie de abuzuri pe care juzii le fac. Astfel, Gheorghe Rákóczi I, în instrucțiunile pentru administratorul curții sale din Alba Iulia în 1634, îl sfătuește să apere populația săracă de „infestațiile” oficialilor. Să fie cu mare grijă ca juzii satelor să nu încarce, să nu „întristeze” obștea cu dări, daturi necuvenite, cu taxe în numele găzduirii călătorilor, ci acestora să li se dea mai bine din venitul viei, al morilor sau al crâșmei satului⁴¹⁷. Deci să fie atent la modul în care judele administrează banii și bunurile comunității. Mai ales în timp de dezordine socială, așa cum a fost tumultul din 1784, aceste abuzuri din partea juzilor sunt mai evidente. Judele din Ponor, comitatul Alba, anunța la 1784 pe chelarul domeniului că fostul jude Sim Burz și familia sa au fost uciși, deoarece Burz era cunoscut printre localnici ca abuziv. Acesta încă din 1776 fusese declarat nedemn de a mai fi jude cândva, deoarece păgubise satul cu peste 2000 de florini⁴¹⁸. Comportamentul acesta abuziv, în sensul că, o dată aflat în poziția de a putea lua de la consătenii săi sub oblăduirea unor obiceiuri sau articole de lege, este foarte bine exemplificat și în zona bănățeană pe parcursul secolului al XVIII-lea⁴¹⁹.

În funcție de tradiția satului, judele trebuia să cotizeze la daturile satului. La Săliște de Vașcău, cneazul Fwrtor Peter plătea la 1581 dijma din porci⁴²⁰, pe domeniul Beiușului la 1600 cnejii trebuiau să dea câte o pătură de Sf. Ilie, câte 2–3 cași și o măsură de vin cu prilejul datului oilor⁴²¹. Câteva cazuri de pe întreg teritoriul Principatului de-a lungul celor trei secole pe care le avem în vedere, conturează o imagine asupra stării materiale a mai-marilor satului. Datele provin majoritar

⁴¹⁷ David Prodan, *Iobăgia în XVII*, II, p. 11.

⁴¹⁸ Idem, *Răscoala lui Horea*, II, p. 413.

⁴¹⁹ Costin Feneșan, *Cnezi și obercnezi*, passim.

⁴²⁰ Viorel Faur, *Istoricul satului Săliște de Vașcău (județul Bihor)*, în *Crisia*, XI, 1981, p. 87.

⁴²¹ David Prodan, *Răscoala lui Horea*, II, p. 846.

din secolele XVII și XVIII, situație care are ca motiv faptul că documentele anterioare sunt mai lacunare. De exemplu, în urbariul Gilăului din secolul al XVI-lea este notat doar numărul animalelor de tracțiune din cadrul gospodăriei, boi și cai. Astfel, juzii din Mănăstur, Băgara sau Leghia au câte 4 boi, cel din Baciș 8, cel din Chinteni 10. Birăul din Șimleu are doar 4 boi. Judele din Husasău are 42 de cai⁴²². Pe domeniul Orăzii, la 1600, starea juzilor depășește media generală a domeniului, fără a fi însă supușii cei mai înstăriți și fără a fi frecvent cei mai avuți. Astfel, cei 30 de juzi, cuantificat au 39 de boi, 25 de vaci, 16 cai, 12 oi, 165 de porci⁴²³. Pe domeniul Șiriei, Stephanus kenez din Sârbii de Jos are vie și 6 boi, Sigismundus kenez are 8 boi, 16 cai și 400 de oi⁴²⁴.

Între juzii nevoiași din secolul al XVII-lea a fost considerat și Rusza Peter, porcar al satului Chiherul de Jos⁴²⁵. Într-adevăr, el este porcarul măriei-sale, însă averea lui la 1698 arăta în felul următor: avea 5 cai, 4 boi, 4 juninci, 6 vaci, 20 de oi și 6 porci. Nu poate fi considerat chiar sărac, având în vedere faptul că satul are mulți locuitori sub starea sa materială⁴²⁶. Vorbim, de fapt, de o diferență majoră de percepție între ceea ce considerăm astăzi că este slujba de porcar și statutul ei în cadrul comunității de acum trei-patru secole. În esență, starea socială cu care un anume personaj este menționat în documente nu reflectă neapărat situația sa materială.

Secolul al XVIII-lea aduce mult mai multe informații legate de starea materială a juzilor, comparativ cu datele anterioare. Necesitatea cunoașterii exacte a stării supușilor și a averii lor în vederea unei impuneri la dare cât mai detaliate a dat naștere la noi rubrici în urbariile timpului. Astfel, pe valea Bârgăului, la 1783, unul dintre cei mai înstăriți juzi era

⁴²² Jakó Zs., *Gy. Urb.*, passim.

⁴²³ David Prodan, *Iobăgia în XVI*, II, p. 840.

⁴²⁴ *Ibidem*, p. 454.

⁴²⁵ Idem, *Judele satului iobăgesc*, p. 222.

⁴²⁶ Liviu Ursuțiu, *Domeniul Gurghiu*, p. 201.

Vasile Vreszmasz din Prundul Bârgăului. A fost înscris împreună cu cei trei copii cu vârste cuprinse între 9 și 19 ani, el deținea 10 cai, 6 boi, două vaci, 4 juninci, 6 porci, 5 stupi și 60 de oi și capre, în timp ce Alb Maftej, din aceeași localitate, este cel mai sărac dintre cei prezentați de conscripție, având doar un cal, două vaci și două juninci⁴²⁷. Pe cuprinsul domeniului Beiuș, la începutul secolului al XVIII-lea, juzii par a fi în „clasa de mijloc” a satului. Din toate cele 126 de sate și 13 preddii, juzii cei mai săraci dețin totuși un sfert de sesie, pământ arabil, fânaș, 1–2 boi, tot atâtea vaci, 1–2 cai, 4–6 porci, dar sunt și cazuri în care familia judeului, scutită de dare, are două sesii, 10–16 metrete de Bratislava de arător, loc de fâneață în hotarul satului, animale de tracțiune și porci. Cu toate că în secolul anterior cnejii avuseseră mori în această zonă⁴²⁸, acum doar un singur jude, cel din Tărcaia, este notat ca deținând o jumătate de moară. Judele din Cusuiuș, Dancs Flore, este singurul care are un cazan de țuică, în condițiile în care pentru toate satele doar dijma după porci era obligatorie, arenda anuală, censul, plătit în două tranșe, de Sf. Gheorghe și de Sf. Mihail, precum și 4 florini, contravaloarea unui anumit număr de piei de vulpe și de jder⁴²⁹. Domeniul Colegiului iezuit cu satele sale învecinate cetății Clujului a fost extrem de bine conscris. Aici, judele domenal Ioan Kelemen, în vârstă de 48 de ani avea patru băieți cu vârste cuprinse între 9 și 15 ani, un cal, 4 boi, 5 vaci, 4 viței, 4 oi, trei porci și deținea o sesie întregă. Alături de el este înregistrat Antonie Jsko, judele satului, om de 40 de ani, cu patru băieți între 3 și 12 ani, 3 vaci, 6 juninci, 2 oi, o sesie întregă, o livadă în afara satului (*pomarium extra pagum sita*), iar statutul său social este trecut acela de jeler⁴³⁰. Mai puțin bună este starea materială a lui Marcus Chirila, *judex loci* din Giomal, care are o

⁴²⁷ M. G. Buta, A. Onofreiu, A. Salvan, *Bârgăul sub pajura imperială*, p. 38.

⁴²⁸ Liviu Borcea, *Obștea sătească din Bihor*, p. 139.

⁴²⁹ *Ibidem*.

⁴³⁰ MOL, F 234, Erd. Fisc. Lev., XX/a szekrény, fasc. 4, nenum.

sesie întreagă, o fâneață, o vie de pe urma căreia scoate 6 urne de vin, mai are două căruțe și două vaci. Mai înstărit se arată fi Metes Gyorgy, *judex subditor*, care are o sesie, fâneață, 2 vii, 14 porci, 1 cal, 2 boi, 2 vaci și o căruță⁴³¹.

Alte exemple pot fi și cele inserate în tabelul de mai jos, însă selectiv, din perioade și locuri diferite:

An	Loc	Nume	Copii	Animale					
				cai	boi	vaci	juninci	porci	oi
1638	Mako	Andras Antal	-	-	4	1	-	7	-
1640	Mănăștur	Kalos Mate	-	-	6	1	1	-	-
1652	Kaswa-Gurghiu	Keresztel Peter	3	-	4	4	4	10	-
1652	Felso Koher	Manczo Demeter	2	3	4	3	-	8	20
1674	Porumbacul de Jos	Komsa Szarak	2	19	5	3	6	18	40
1685	Ierņuțeni, com. Turda	Nagy István	3	3	5	1	4	7	-
1715	Păclișa	Vasii luon	-	1	2	3	1	3	30

Binomul jude sătesc-jude domেনial este marcat de voința stăpânului, iar relația dintre cei doi nu transpare foarte clar din documente.

O situație aparte o au acele sate unde s-au practicat anumite meserii, judele fiind ales dintre acești meseriași. Chiar de la sfârșitul secolului al XIV-lea o anchetă întreprinsă cu prilejul alegerii unui preot în satul Slimnic (Sibiu) pomenește un jude al satului Slimnic de meserie fierar (*faber*) cu numele de Ioan. Pe lângă acest jude fierar sunt pomeniți și alții doi⁴³². Că judele din Lechința și încă un locuitor din Dipsa, Bistrița

⁴³¹ Ștefan Meteș, *Viața agrară*, p. 7.

⁴³² Ștefan Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania până în secolul al XVI-lea*, București, 1954, pp. 30–31.

avusese dreptul să ridice din arhiva bistrițeană două privilegii ale breslașilor din Lechința în 1625, ne permite să speculăm că este posibil ca el să fi fost chiar conducătorul breslei⁴³³. Alte câteva exemple provin iarăși de la Cluj-Mănăstur, sat contaminat de urbanitatea din vecinătate. Printre juzii sătești de aici se pot distinge un cizmar (*Czismadia Boldisar*), un fierar (*Kovats Gyorgy*) și un meșter a cărui preocupare nu reiese din document: Szerenyei Andras, *mester falusi biró*⁴³⁴. În 1706, în satul Olah Bolkeny (Beica de Sus) judele este și cădar – Borda luon, *kadar és biro*⁴³⁵, poate singurul din zonă. Există mențiuni sporadice în care sunt menționate în fruntea satului persoane cu ocupații aparte. Pe domeniul Ardudului la 1566, judele satelor Soporul de Sus și Soporul de Jos nu era altul decât Ioannes Pap, preotul locului (*sacerdos in hac possessiones*)⁴³⁶. Tot un caz deosebit este Mirion Goia din Galda de Sus pe care urbariul din 1715 îl înregistrează drept *piscator et iudex loci*⁴³⁷. Deși puține, aceste exemple ne demonstrează că în funcție de zonă și de perioadă, juzii sătești au putut fi aleși și din alte categorii social-economice.

V.1.h. Vestimentația

Este cunoscută ideea medievală și premodernă conform căreia fiecare om să-și poarte straiul, adică să nu-și depășească condiția prin vestimentație, să poată fi identificați cu categoria socială căreia îi aparțin dintr-o privire. Acesta este motivul pentru care am inserat o schiță vestimentară în conturarea profilului instituțional și personal al judeului satului. El poate fi recunoscut astfel nu numai de către propriii consăteni, ci și de străini.

⁴³³ SJAN Cluj, fond Primăria orașului Bistrița, nr. 9478.

⁴³⁴ MOL, F 234, Erd. Fisc. Lev., XXII szekrény, fasc. 15, 17, nenum.

⁴³⁵ Liviu Ursuțiu, *Domeniul Gurghiu*, p. 348.

⁴³⁶ MOL, U. et C., fasc. 101, nr. 46.

⁴³⁷ Ștefan Meteș, *Viața agrară*, pp. 69–70.

Desigur, îmbrăcămintea este, în primul rând în lumea țărăneasă, raliată la etnie. În funcție de îmbrăcămintea lor, de obiectele pe care le duc cu ei, în epocă s-a putut preciza cu ușurință etnia și ocupația unei persoane⁴³⁸. În cadrul acestei probleme ar fi fost utilă, însă colaterală, o incursiune în lumea veșmintelor: materie primă și materiale, proveniența lor, mediul țărănesc și modalitățile de realizare a îmbrăcămintei⁴³⁹.

Țăranii, și în special iobagii, trebuiau să se distingă prin îmbrăcămintea de nobili, iar legislația, creată în mediul nobiliar, se ocupă în câteva rânduri de acest aspect. Iobagilor nu li se permitea să umble călare sau să aibă asupra lor arme de niciun fel. Articolul 44 din *Approbate* chiar hotăra ca în afară de juzi, de cei care însoțesc carele de povară, negustori, păstori, morari, libertini, crâșmari, paznicii celor prinși, nimeni să nu umble cu pușcă, tolbă, sabie, paloș ori târnăcop. Edictul 47 menționează și aspectul legat de vestimentație: *haină de postav, nădragi, cizme, căciulă dublă sau de un florin, cămașă de giulgiu* țaran sau argat să nu cuteze să poarte. Hainele urmau să fie confiscate și date școlii ori vândute în folosul bisericii. Se revine însă asupra acestui din urmă amendament în 1666, considerându-se că țăranilor care au fost nedreptățiți prin sancționarea de a nu purta cizme și haine de postav vopsit pentru că nu au cunoscut textul decretului, să li se restituie lucrurile confiscate.

Iobagii sași însă erau liberi să poarte dolman, nădragi de postav, căciulă și cizme, precum și locuitorii Pământului Crăiesc și din comitatul Maramureș⁴⁴⁰. În jurnalul de

⁴³⁸ Susana Andea, Avram Andea, *Costumul haiducilor lui Pintea: de la suman la dolman. Anchetele oficiale din anii 1700–1701, în Confesiune și cultură în Evul Mediu. În onoare a Ion Toderășcu*, ed. B.P. Maleon, A.F. Platon, Iași, 2004, pp. 253–266.

⁴³⁹ Szabó István, *A középkori magyar falu*, pp. 223–227.

⁴⁴⁰ MCRT, XIV, p. 183–184: *Nem kevés megbántódásit látjuk szegénységinknek ebből is, hogy némely helyeken a tisztek legitime nem publicáltatván a szegénység közt, hogy cizmát s festett posztóból álló köntösöket ne viselje-*

călătorie al comitelui de Maramureș Mihail Teleki din 1677, acesta consemnează că nobilii poartă sumane albe. Tot el menționează că celor din Teceu le-a trimis cizme din piele de Cordoba, dolmane de granat verde și pantaloni. De asemenea, comitele scrie că se mai purta și postav românesc trimis în Maramureș de la curtea sa și pantaloni albaștri, pantaloni de aba, dolmane de postav verde de Brașov⁴⁴¹.

Constatându-se că purtarea cizmelor și a hainelor de postav a luat amploare, că nu se mai poate distinge între slugi și stăpâni, se hotărăște în 1683 ca, în afară de slujitorii de la curte, libertinii și pușcașii să nu poarte căciulă de jder sau cu coadă de jder, apanajul nobililor, cămașă de giulgiu sau brodată, în afară de aba albă, cizme și haine de postav. Descrierea veșmintelor lui Horea poate fi un tipar de vestimentație și pentru juzii moșilor. Horea purta opinci, ițari, cămașă lungă și cojoc din blană albă întoarsă⁴⁴². În mod distinct, însă, se poate că iobagii sași, cei din comitatul Maramureș sau de pe posesiunile crăiești au mai multe opțiuni și materiale mai de calitate.

nek, mégis szegénységinket, nem kevés exactiókkal terhelték; végeztük azért a Nagyságod kegyelmes consensusából, hogy valamely helyeken szolgabírák vagy czédulájok által falunként nem publicáltatott azon articulus, nem lévén elégséges ha városokon megkiáltatták is az olyan tiszték, minden helyeken ab expiratione praesentis diaetae intra quindenam a csizmát és festett posztó nadrágot kik megkárosították a damnificatusokat contentálják, refundálván az exequált jókat a mulctával együtt sub amissione honoris et officii. Ezután, a feljül megírt mód szerint publicálván minden helyeken, ha kik mégis afféléket viselnének büntethessék; ide nem értvén a szász jobbagyokat, kiknek viselni szabad legyen posztó dolmánt, nadrágot, süveget, csizmát is, annál inkább a regius funduson lakóknak, hasonlóképen Máramaros vármegyében is. Erdélyben is, urak, fő emberek, és nemes emberek gondviselőinek és szabadosinak is szabados legyen viselniük.

⁴⁴¹ Livia Ardelean, *Structuri social-economice în Maramureș în secolul al XVII-lea*, mss. teză de doctorat, Cluj-Napoca, 2011. Mulțumesc autoarei pentru solicițudinea cu care mi-a pus la dispoziție această lucrare.

⁴⁴² Mircea Țoca, *Două secole de reprezentări în artele plastice în Răscoala lui Horea (1784). Studii și interpretări*, Cluj-Napoca, 1984, coord. Nicolae Edroiu, Pompiliu Teodor, pp. 226–252.

Considerăm că o schiță a modului în care se putea îmbrăca judele satului astfel încât să nu fie nici la fel cu stăpânul domeniului, dar să se și distingă dintre consătenii lui ar putea fi următoarea: cămașă lungă (din postav sau din cânepă/lână), strânsă la mijloc de un chimir, pieptar, încălțări (*saru*) – opinci de păr sau de piele/*czypelo*, ciorapi de lână, pantaloni/cioareci (*harisnya*) din același material ca și cămașa. Cei mai săraci, poate șalvari, ca unii dintre haiducii lui Pinteș și picioarele desculțe⁴⁴³. În Maramureș dolmanul/sumanul (*szwr*) este haina de vreme rea, în Alba, cojocul de oaie. Judele trebuie să fi purtat și un fel baston, simbol al statutului conferit de sat precum și o armă, în unele perioade și în mod diferit de la o zonă la alta.

Din descrierea îmbrăcămintei locuitorilor de etnie română din Banat, se poate iarăși specula asupra veșmintelor pe care le purtau și juzii satelor, poate cu mici diferențe. O astfel de descriere a fost realizată de către Francesco Grisellini, în urma călătoriei sale prin Banat (1774–1777): „Îmbrăcămintea românilor se compune dintr-o cămașă cu mâneci largi și scurte, care nu trece cu mult peste șolduri, și dintr-o pereche de ȋtari lungi, care sunt de pânză pe timpul verii și dintr-un postav gros și alb la vreme de iarnă. În acest din urmă anotimp românii poartă peste cămașă și o manta din postav care este uneori căptușită cu blană albă de miel și împodobită cu fireturi negre. Românii își înfășoară picioarele într-un fel de împletitură din lână, cu dungi negre, roșii sau albastre, iar în locul ghetelor poartă niște tâlpici legate cu curele din piele moale. (...) O cingătoare lată, confecționată tot din piele, strânge cămașa scurtă în jurul trupului și servește românilor în același timp să-și vâre un cuțitaș, să-și atârne de o parte punga cu bani, iar în cealaltă amnarul, iasca și tutunul, deoarece acestuia din urmă ei îi sunt foarte devotați. Capul și-l acoperă cu căciulă din pâslă groasă, neagră, ori din blană

⁴⁴³ Susana Andea, Avram Andea, *Costumul haiducilor*, p. 256.

de miel, albă sau neagră. Pe timp de ger românii folosesc o manta lungă din stofa amintită sau care este îmbinată numai din piei albe de berbec. Această manta are în partea din spate un fel de guler lat și lung, care poate fi tras peste cap când plouă sau când românii voiesc să doarmă în aer liber, întinși de-a dreptul pe pământ.”⁴⁴⁴. Se observă, așadar, similitudini cu îmbrăcămintea din celelalte zone transilvănene.

V.2. Jurații satului

Organul instituțional cu atribuții de, să spunem, „*consilium et auxilium*” al judeului rural sunt jurații. Reluarea la nivel microinstituțional al instituției urbane este reflectată și de existența acestor săteni jurați. Activitatea reprezentantului/conducătorului satului este secundată, la nivelul întregii Europe, de consilieri dintre consăteni, menționați ca *giurors* care să judece după principiile legii sau după cutumă⁴⁴⁵.

La fel ca în cazul judeului, jurații apar în documente sub denumiri diferite, în funcție de limba de redactare, ca *jurati*, *eskudtek*, *fogot emberek*, respectiv *Geschworenen*, iar în satele mai mari, de regulă, cu veleități de târg, denumirea sub care se regăsesc este aceea de *polgar*, pârgar. Termen cu origini germanice, din rădăcina *Burger*-oraș, suferă, ca și ceilalți termeni, influențe și transformări multiple. În documentele satului Cluj-Mănăștur din anul 1674 cei doi jurați sunt numiți *Colosmonostoron falusi polgar*⁴⁴⁶, lăsând să se înțeleagă aici și statutul quasiurban al localității. În schimb, la Izvorul Crișului, dar și la Leghia, pe parcursul secolului al XVII-lea, consecutiv cu denumirea de *iurati*, conscriptorul îi înscrie pe jurații satului drept *polgari*⁴⁴⁷, fără ca aceste localități să

⁴⁴⁴ Francesco Grisellini, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, prefață, traducere și note Costin Feneșan, Timișoara, 1984, pp. 171-172.

⁴⁴⁵ Phillip R. Schofield, *Peasants and community*, p. 167.

⁴⁴⁶ MOL, F 234, Erd. Fisc. Lev., XXII szekrény, fasc. 17.

⁴⁴⁷ Jakó Zs., *Gy. Urb.*, p. 159.

revendice veleități de târg. Aceste menționări diferite trebuiesc văzute și prin prisma celui care le notează, mai ales dacă provine din mediul urban, unde termenul este uzual. Pârgar este numit în 1691 și Avram din satul Tordaș, scaunul Orăștiei, atunci când, împreună cu preotul satului, redactează documentul prin care declară fidelitate împăratului Leopold I. În comentariul său, autorul îl identifică cu judele satului, în virtutea faptului că și ceilalți reprezentanți ai sateilor sunt juzii⁴⁴⁸. În Săcădate, scaunul Sibiului, jurații satului care stau martori la testarea unei averi sunt menționați ca *Polgaren*⁴⁴⁹. Pârgari sunt și sătenii jurați din Năsăud la 1750, când, alături de judele lor, se plâng magistratului Bistriței de purtarea necuviincioasă a unui slobodnic⁴⁵⁰.

Cu toate că reprezintă lumea rurală, jurații sunt uneori numiți de documente și *jurati cives*, cu sensul de jurați ai cetățenilor, ai comunității. Așa sunt intitulați cei trei jurați din Bethleneosi în anul 1614, alături de judele Blasius Keri în procesul satului cu Sophia Nagy: *jurati cives possessionis Bethleneosi*⁴⁵¹. Cetățeni jurați sunt de asemenea cei care stau alături judeului din Cluj-Mănăstur în a doua jumătate a secolului al XVII-lea: *eskütek és hutös polgarok*⁴⁵².

V.2. a. Alegerea și numărul juraților

Alegerea juraților a fost concomitentă cu aceea a judeului, lucru prevăzut de statutele vremii, cum este de exemplu cazul Mureșului, și a scaunelor secuiești în general, unde se specifică faptul că și jurații să se aleagă de Sf. Mihail⁴⁵³. Alegerea juraților, spre deosebire de aceea a reprezentantului rural,

⁴⁴⁸ Costin Feneșan, „Cărți de mărturie”, p. 170.

⁴⁴⁹ SJAN Sibiu, fond Magistratul orașului, nr. 276.

⁴⁵⁰ *Documente românești din arhivele Bistriței*, II, p. 108: doc. CCCLXXXI, 1750, 8 mai.

⁴⁵¹ MOL, FI, LR, 23, f. 180.

⁴⁵² MOL, F 234, Erd. Fisc. Lev., XX szekrény, fasc. 17, nenum.

⁴⁵³ *Corpus Statutorum*, I, p. 52

s-a aflat la libera voință a satului, indiferent de epocă, lucru valabil pe tot arealul Principatului. Și jurații, la fel ca și juzii, pot fi aleși mai mulți ani la rând. Este și cazul juratului Péter Biró din Cluj-Mănăstur. În același sat, Czismadia Boldisar, fost jude în 1636, se numără printre jurați patru ani mai târziu. Sunt reprezentanți de seamă ai locului și, probabil, cei mai experimentați în problemele administrativo-juridice, de aceea poartă vreme îndelungată sarcini administrative.

În ceea ce privește numărul juraților depinde de fiecare sat în parte, de numărul de locuitori, de importanța sa economică în cadrul domeniului, sub influența cărui drept cutumiar se află. Se întâlnesc astfel un număr variabil de jurați, între doi și doisprezece. Să exemplificăm pe rând.

Trebuie menționat că judele este adesea primul dintre jurați și apare în procesele de judecată ale comitatelor ca *judex... tertio se cum nominibus et in personis* – judele împreună cu încă doi (trei de toți) cu numele și personal, așa cum este într-un proces din 1617 susținut la scaunul comitatului Turda, unde este citat judele, *providi* Nicolaus Kis și jurații din Also Jara (Iara de Jos) într-o cauză de furt a unui cal⁴⁵⁴. Aceeași denumire apare și în cauza dintre Grigorie Kallay de Jara și Thoma Balogh, când judele Modra Janos este chemat să depună mărturie pentru stăpânul său *tertius se cum juratis suis*⁴⁵⁵.

În secolul al XVIII-lea documente redactate în limba română atestă același fapt, judele figurând primul dintre cei cinci jurați ai satului Săliște: *Noi săliștenii din scaunul Săliștii, anume, eu judele Dan Stanciul și cu jurații satului, al doilea* (primul jurat fiind judele, n.n.) *Ioan Floș, al treilea Bucur Sas, al patrulea Ionăș Barbu, al cincilea Dumitru Ciercel și împreună cu tot satul*⁴⁵⁶.

Șapte jurați se întâlnesc menționați pentru zona nordică a Principatului. Sub o denumire mai puțin întâlnită cu referire

⁴⁵⁴ SJAN Cluj, fond Comitatul Turda, Protocol I, f. 105.

⁴⁵⁵ Idem, f. 14.

⁴⁵⁶ Aurel Răduțiu, *Acte țărănești*, p. 85.

la jurații sătești, aceea de *septari*, în comitatul Maramureș, putem deduce că termenul, care are la bază cifra șapte, indica numărul juraților pe care îi aleg comunitățile de aici în secolul al XVIII-lea. În paralel, însă, tot pentru acest areal, scribul notează jurații ca *zsuraczi*, atât în Maramureș, cât și în Satu Mare⁴⁵⁷. Tot șapte jurați au și satele de la șes, Nireș și Unguraș.

Numărul juraților depinde, așa cum precizam inițial, cel mai probabil de cutumă și de zonă. Pe domeniul Gilăului, în secolul al XVII-lea, indiferent de cât de mare este localitatea, apar menționați cinci, șase sau șapte jurați, în afară de jude, sub sintagma: *Hi sunt iurati*. Astfel, la Mănăștur, în 1640 sunt șapte jurați, *eskw t birak es polgarog ezek*: Czismadia Boldisar, Peter Deák, Biró Péter, Petri Pál, Veres János, Krestely András, Kallyani Márton; în 1652, alături de jude sunt doar șase jurați; la Someșul Rece, în 1652, 6 jurați; la Macău tot atâția⁴⁵⁸. Satele de pe teritoriul Făgărașului, la 1658, la examinarea inspectorilor Susanei Lorantffy, își trimit ca reprezentanți între 4 și 7 jurați, alături de judele satului⁴⁵⁹. Se întâlnesc și cazuri cu mai mulți jurați, ca în 1794, când locuitorii din Zărnești cereau magistratului din Brașov dreptul să aibă 12 jurați, la fel ca și satele săsești, de unde putem concluziona că acestea din urmă ar fi avut chiar doisprezece, cel puțin teoretic. În Săcădat, Sibiu, doar doi jurați, Simion Tataru și Ion Butje, confirmă actul de moștenire din 1763 dat de Stoika Tatarul copiilor săi⁴⁶⁰. Satele scaunului Miercurea, în general, au câte doi jurați, cu excepția satului Poiana, care are, după obicei, un singur jurat, dar compensează prin numărul mare de bătrâni ai satului, numiți în text *purgaronum*. În aceeași situație se aflau și satele Cărpiniș și Retsch, care din cauza numărului mic de locuitori aveau iarăși doar un singur jurat⁴⁶¹. În 1784, la Boju,

⁴⁵⁷ Idem, *Reglementarea urbarială*, pp. 320; p. 333.

⁴⁵⁸ Jakó Zs., *Gy. Urb.*, passim.

⁴⁵⁹ Valeriu Literat, Martin Jaray, *Vizite calvinești*, anexa.

⁴⁶⁰ SJAN Sibiu, fond Magistratul orașului, nr. 529.

⁴⁶¹ *Corpus Statutorum*, I, p. 634.

comitatul Cluj, mărturiseau sub jurământ despre persoanele plecate din satele lor, 58 de localnici, printre care și jurații satelor învecinate, astfel: jurații satului Ceanu de Câmpie în număr de opt, ai satului Boju șapte, de la Iacobeni, asemenea. Din Valea Largă, ca însoțitori ai judeului Lup Kaluger, cei șase jurați ai satului; de la Pădureni și de la Tăureni se prezintă, alături de judele lor, tot șase jurați, de la Tritenii de Sus, opt cu judele, de la Tritenii de Jos, șase alături de capul satului⁴⁶². Un număr mare de jurați regăsim la Chinteni în 1787, când apar alături de jude, 13 jurați⁴⁶³. Este adevărat că între ei trei *seniores*, poate bătrâni ai satului, sau cu această particulă pentru a putea face distincția între ei și fiii lor. Dacă acceptăm această a doua variantă, atunci concluzia ar fi că statutul de jurat se putea perpetua în cadrul aceleiași familii. În același an, la Deușu, în vecinătate, sunt menționați patru jurați, în timp ce de la Sumurducu doar unul: Platan Luka.

Jurații, de multe ori cu înțeleșul și de tovarăși, îl însoțesc pe jude la hotărnicii, la judecarea diverselor cauze, îl ajută la strângerea dărilor, depun mărturie alături de el. Toate aceste cazuri le vom dezbate mai pe larg în cadrul capitolului privind atribuțiile instituției. Un caz de astfel de reprezentare a comunității în fața autorităților superioare este și în timpul conscrierii din 1722, de exemplu, dar probabil și în timpul realizării celorlalte conscrieri din secolul al XVIII-lea, când, alături de jude, jurații mai multor sate, peste 20, au fost convocați în târgul Șard, din comitatul Alba, pentru a da detalii despre comunitățile de proveniență⁴⁶⁴.

⁴⁶² *Izvoarele răscoalei lui Horea*, X, pp. 285–295.

⁴⁶³ MOL F 234, Erd. Fisc. Lev., XX szekrény, fasc. 4, nenumărat: *Conscriptio totalis et integra possessionis Kaian 1787*, 30 aprilie. *Nominis fatentium et quidem ex possessione Kajanto: providi Jaszko Antonie, judex pagi, Szotz Vonuly, Francisc Szabados, Petrus Moldovan, Moldovan Stephan (n.a. judele din anul 1783), Ferenc Togyer, Stephan Bakos junior, Stephan Magyarosi, Georg Kelemen senior, Mich Bokos senior, Francisc Magyarosi, Almason Ilie, Stephan Iliei, Paul Szabados senior, jurati pagensis.*

⁴⁶⁴ Costin Feneșan, *Izvoare de demografie*, p. 73.

Doar în anumite cazuri jurații pot emite acte în nume propriu. Exemplele sunt puține, însă pot întări o regulă. Astfel în toamna anului 1676, cei doi jurați ai satului Mănăștur, Kasony István și Varga Gergely dau în nume propriu, un document semnat de către ei. Explicația constă în faptul că judele era parte în tranzacția consemnată de document, iar acest lucru îl punea în situație de conflict de interese⁴⁶⁵. Este o atitudine similară celei de la nivel urban.

Vârsta juraților, așa cum apare menționată în documente, mult mai lacunar decât în cazul judeului, glisează în limite mult mai largi. Jurații satului Mănăștur, providus Tyoran Kirila și providus Kosztandin Ilyes, ambii iobagi ai Colegiului Societății lui Isus, aveau în 1769, când compar într-un proces de stabilire a hotarelor satului, 26 de ani, respectiv 48 de ani. De la Baci se prezentau, în același an, judele însoțit de șase jurați, cu vârste cuprinse între 30 și 58 de ani, de la Chinteni tot șase persoane cu statut de jurat, de peste 40 de ani, cel mai în vârstă fiind de 70 de ani⁴⁶⁶.

În ceea ce privește avantajele îndeplinirii acestui oficiu, cu toate că în majoritatea urbariilor jurații nu apar ca fiind scutiți de vreo dare, un exemplu de la mijlocul secolului al XVII-lea de pe domeniul Gilău poate configura un astfel de drept. La Cluj-Mănăștur, Swlve Janos, trecut între jurați și menționat polgar, dă doar jumătate din dare, dar și Veres István, trecut polgar, dar fără a fi în lista juraților, este obligat doar la jumătate⁴⁶⁷.

Averea juraților, similar situației judeului, nu putem spune că peste tot a fost peste medie, totul depinzând de zonă, de circumstanță. La 1786, juratul din Chinteni Szots Vonuly, de 54 de ani, avea, împreună cu familia sa, doi băieți de 18 și 24 de ani, 2 boi, 4 vaci, 6 juninci, 10 oi, 3 porci, 5 stupi, o livadă în afara satului și 17 iugăre de pământ. Era iobag, datorând 3 zile

⁴⁶⁵ MOL, F 234, Erd. Fisc. Lev., XXII szekrény, fasc 17.

⁴⁶⁶ MOL, F 234, Erd. Fisc. Lev., XX/a szekrény, fasc. 2, nr. 55.

⁴⁶⁷ Jakó Zs., *Gy. Urb.*, p. 159.

de muncă. Avere bunicică au și ceilalți jurați: Ferenc Togyer, iobag care datora trei zile de muncă, în vârstă de 50 de ani, are în ograda sa 4 vaci, 4 juninci, 2 porci, sesie și șase iugăre de pământ⁴⁶⁸.

La fel ca și juzii, jurații pot fi destituiți în cazul în care nu își îndeplinesc sarcinile, lucru care se specifică și în textele românești de la jumătatea secolului al XVIII-lea; sătenii îi pot alege dar îi pot și „năpusti”, fără acordul domnului⁴⁶⁹.

V.3. Bătrânii satului

Subiect controversat în istoriografia românească, mai degrabă văzut ca aparținând domeniului etnografic, existența și activitatea acestui organism rural a rămas, cel puțin în ultimele decenii, într-o formă de incertitudine datorită căreia istoricii nu au abordat-o decât tangențial. Numeroasele dubii au, de altfel, o bază serioasă, întrucât menționarea documentară se află sub umbrela unor termeni mai puțin juridici, și mai degrabă cutumiari. În acest fel este văzut și de către cercetătorii – sociologi și etnologi – ai vieții satului și ai instituțiilor sale, în urma investigațiilor de teren efectuate⁴⁷⁰. Cu toate acestea, istoricii au lăsat să planeze asupra subiectului îndoiala datorată memoriei subiecților investigați. În cadrul comunității, divizate pe grupe de vârstă, cel mai important grup al obștii sătești, alături de ceata oamenilor zdraveni și de ceata feciorilor⁴⁷¹, pare a fi ceata bătrânilor. Într-o abordare etnologico-juridică, adică la granița dintre legea țării și obiceiului, atribuțiile sfatului bătrânilor satului, constituiți în scaun de judecată, se referă în special la cauze interesatești, la mărurii etc.⁴⁷²

⁴⁶⁸ MOL, F 234, Erd. Fisc. Lev., XX szekrény., fasc. 3, nenumerotat.

⁴⁶⁹ Aurel Răduțiu, *Reglementarea urbarială*, p. 320.

⁴⁷⁰ Romulus Vulcănescu, *Etnologia juridică*, p. 183; H.H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe*, II, pp. 73–97.

⁴⁷¹ *Ibidem*, p. 184.

⁴⁷² *Ibidem*, p. 190.

Istoriografia include între mai-marii satului și pe membrii acestui organ colectiv⁴⁷³. Astfel, denumirea de „oamenii buni și bătrâni”, „sfatul oamenilor buni și bătrâni”, „sfatul satului” a intrat și în istoria instituțiilor rurale. *Seniores, senatores, Dorffeltesten, tonacs* sau *botrinii satului* sunt parte activă la viața comunității. Documentele ne ajută să argumentăm existența lor, dincolo de memoria colectivă. Cazuri multe, diverse conturează și atribuțiile cu care sunt însărcinați acești săteni. Pe domeniul Bistriței apelul la ajutorul și înțelepciunea acestora îl regăsim în numeroase rânduri, fiind foarte bine ilustrat. În dosarul revizuirii hotarelor dintre satele Iad și Feltru, aflate de altfel într-un șir lung de asemenea divergențe, alături de judele Adam Froem, sunt citați Andreas Gebel și Tomas Froem din satul Iad, *seniores jurati*, și Toader Văscului și Todorașcă, *bătrâni jurați*, alături de cneazul Toader⁴⁷⁴. Și în satul Maieru îi regăsim la 1650, când, alături de judele lor, bătrânii îl recomandau pe zugravul care le-a lucrat lor la biserică pentru profesionalismul său, judeului orașului Bistrița⁴⁷⁵. În 1684, birăul Echim al unui sat aflat tot în arealul Bistriței, aduna pe „toți bătrânii satului” ca să judece cauza dintre un negustor armean care reclama un cal ca fiind al său⁴⁷⁶. 50 de ani mai târziu, la 26 iunie 1732, judele din Zagra, Bistrița, împreună cu bătrânii se plâneau bistrîtenilor că preoții nu vor să plătească impozit⁴⁷⁷. Și în comitatul învecinat al Maramureșului instituția rurală ține cont de părerea celor mai înțelepți dintre săteni. În 1664, în localitatea Cuhea, bătrânii satului împreună cu popa Griga depuneau mărturie pentru un consătean al lor, Simion Habetă⁴⁷⁸.

⁴⁷³ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj-Napoca, 1971, p. 396; V. Costăchel, P.P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV–XVIII)*, București, 1957.

⁴⁷⁴ Virgil Șotropa, *Un proces multiseclar*, p. 245.

⁴⁷⁵ E. Hurmuzaki, *Documente*, XV/2, p. 1175.

⁴⁷⁶ *Documente românești din arhivele Bistriței*, II, p. 44.

⁴⁷⁷ Virgil Șotropa, *Răboaje din trecut*, p. 65.

⁴⁷⁸ E. Hurmuzaki, *Documente*, XV/2, p. 1324.

Bătrânii satului sunt o realitate cotidiană pentru zona sudică a Principatului. Un argument la ipoteza existenței și a rolului oamenilor bătrâni în cadrul comunității, recunoscut deci și de către oficialități, reiese și din scrisoarea lui Ștefan Rácz din Făgăraș pentru pârcălabul de la Rucăr. În 1677, referindu-se la realități legate de arealul domeniului Făgărașului, Rácz spunea că „jurații cu bătrânii sunt purtătorii de grijă ai satului” iar el, pârcălabul, ar trebui să fie mai atent la mărturiile acestora⁴⁷⁹.

Reprezentându-și satul în procesul de hotărnicie cu cei din Vulcan din anul 1674, doi bătrâni ai satului Zărnești, Koman Melicze și Vlad Pipej, numiți cu termenul german *aeltesten*, alături de *szindele* Vlad Chircă și cei patru pârgari, depun mărturie că satul lor a deținut Muntele Ciuma⁴⁸⁰. Îi întâlnim pe bătrânii comunității și în arealul Sibiului. În satul Săcădate, la jumătatea secolului al XVIII-lea, familia lui Stoica Tataru clarifica ce lăsa moștenire ficelilor în fața capului satului alături de care compar și *setjeni* Sava Bulbore și Bukur Tataru⁴⁸¹, săteni pe care îi putem bănuși ca fiind dintre bătrânii satului. În același sat, în 1764, la testarea masei succesoriale după moartea săteanului Mihai Istodje între văduva sa și frații lui, sunt parte activă și factor de decizie. Împărțirea averii s-a făcut de către jude, jurați *din preune cu toci botrini satului Sakadathe*, fapt pentru care, pentru osteneala lor, văduva declară că le-ar fi plătit *botrinilor pentru enporczale* 360 d. și încă o sumă de 52 d. precum și pentru *cartea enporczelii* 24 d.⁴⁸². Și la Orlat, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în contextul mișcării antiunioniste, în numeroase rânduri se fac diverse anchete în sate. Sub denumirea de *Dorfs Aeltesten*, Dumitru Brad și Mihail Stoitze, mărturisesc în fața oficialilor asupra situației românilor ortodocși din satul lor⁴⁸³. În același context, al

⁴⁷⁹ *Ibidem*.

⁴⁸⁰ SJAN Brașov, *Palladium Coronense*, p. 313.

⁴⁸¹ SJAN Sibiu, fond Magistratul orașului, doc. nr. 529.

⁴⁸² *Idem*, doc. nr. 531.

⁴⁸³ Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii*, II, pp. 315–316.

anchetelor în privința unirii religioase, sunt menționați și bătrânii satului Săliște. Aceștia jură în fața comitelui sas că nu vor mai fi în satul lor acțiuni împotriva celor uniți⁴⁸⁴. Bătrânii din Colun și *sindja* lor ar fi trebuit anunțați despre ocuparea bisericii de către niște sătence în 1759, așa cum stipulează ancheta realizată în sat de către căpitanul Sibiului⁴⁸⁵.

Incertitudinea care a planat asupra acestui organism se datorează și faptului că, în mod facil, a putut fi suprapus acelaia al juraților, putând astfel să speculăm că în realitate nu a existat un al treilea membru al instituției sătești, ci sub denumirea de oameni bătrâni se ascund jurații, și ei aleși dintre sătenii înțelepți, cu experiență. Cazuri care ar putea indica alte piste de cercetare sunt ale satelor din Bistrița de la sfârșitul secolului al XVII-lea. În 1691, la Mititei și la Runcu, în circumstanța depunerii jurământului de credință față de noua stăpânire, respectiv față de împăratul Leopold I, jură, alături de popă, judele și jurații satului și tot satul, un al patrulea personaj – pârgarii. În satul Poiana din scaunul Miercurea numărul mare al bătrânilor, și anume patru, numiți în mod oficial *purgaronum*, suplinește faptul că există doar un singur jurat⁴⁸⁶. În schimb, în satele Rodu, Cărpiniș, Retsch, Apoldu Mic, Ludoș se cunoaște existența a două astfel de persoane cu rol de *senatores*; trei în Apoldu Mare și Dobarca, patru în Gârbova⁴⁸⁷.

Satele din Câmpia Transilvaniei aveau în 1785 ca mărturisitori asupra obiceiurilor satelor pe jude, jurați, dar și pe bătrânii lor. În comitatul Solnocul Interior unit cu Dăbâca Superioară, în satul Nireș, alături de judele Virva Kosztan și cei șapte jurați, este menționat un număr de șapte seniori⁴⁸⁸, iar din Unguraș, sat vecin, tot atâția⁴⁸⁹.

⁴⁸⁴ *Ibidem*, p. 61.

⁴⁸⁵ *Ibidem*, 331.

⁴⁸⁶ *Corpus Statutorum*, I, p. 634.

⁴⁸⁷ *Ibidem*.

⁴⁸⁸ Simon Zsolt, *Conscripțiile urbariale*, I, p. 373.

⁴⁸⁹ *Idem*, *Conscripțiile urbariale*, II, p. 505.

Considerăm că aceste exemple sunt suficiente pentru a demonstra că lumea rurală nu a cunoscut doar două organisme de conducere. De aceea, din acest punct de vedere trebuie realizată analogia cu instituția urbană, concepută și ea pe trei nivele.

V.4. Notarul satului

Activitatea notarilor este mai bine-cunoscută pentru arealul Țării Bârsei, datorită numărului mare de acte care ne-au parvenit. Fiind o zonă aflată sub influența instituțiilor săsești, notarul a și reușit să coaguleze mai rapid o formă mai bine definită. Astfel, la Zărnești este notar Ion Constantin, la Bran popa Grigore, la Tohanul Nou Stoica, la Vlădeni popa Dumitru. Pe notari îi alege satul, propunând spre aprobare magistratului Brașovului, după care se stabilesc condițiile contractuale. Este ales de regulă un om cunoscut pentru abilitățile sale. La fel ca și la ceilalți oficiali ai satului, și mandatul notarului este de un an, cu sarcina de a scrie pentru săteni toate înscrisurile de care ei au nevoie, iar retribuția se face de către sat⁴⁹⁰.

Instituție/funcție de sine stătătoare cu apariție târzie în mediul rural, notarul este menționat în instrucțiunile urbane ca putând fi ales de către sat fără intervenția stăpânului de pământ, așa cum se întâmplă în comitatele Maramureș și Satu Mare în secolul al XVIII-lea⁴⁹¹. Și statutele comitatelor lasă la dispoziția locuitorilor satelor alegerea notarului, probabil datorită faptului că, alături de dascăl, și acesta era remunerat numai prin contribuția directă a sătenilor.

Scribul satului este o prezență relativ târzie, de asemenea. Primește un salariu cuprins între 1 florin și 12 florini, în funcție de sat, cel puțin așa apare la 1783 pe domeniul Zlatnei⁴⁹².

⁴⁹⁰ Aurel Răduțiu, *Acte țărănești*, p. 87.

⁴⁹¹ *Ibidem*, pp. 320 și 333.

⁴⁹² David Prodan, *Răscoala lui Horea*, I, p. 113.

Oprea, diacul din Boj scria la 1682 faptul că Simion Bara din Boj cumpăra o carte bisericească, o *Evangelhie*, cu 18 florini și un caș pentru a fi pomană⁴⁹³. Și în sudul Principatului, la Pișchintî, Hunedoara, la sfârșitul secolului al XVII-lea, Pătru, diacul din Băcăinți, scria pe un *Minei* câteva gânduri asupra iernii anului 1699⁴⁹⁴. Acest lucru demonstrează faptul că un singur diac putea deservi scripturistic o zonă mai largă.

Stratigrafia administrativă și instituțională a secolelor XVI și XVII prezintă în partea sa superioară principele/comitele în timp ce stratul de bază este instituția rurală. Aceasta, formată din trei organe care lucrează împreună, are caracteristicile unei instituții moderne, putându-se determina condițiile de elecție, durata mandatului, caracterul funcției de jude sătesc. Cazurile prezentate pot demonstra acest fapt, dar și că organizarea internă a instituției se calchiază după cea urbană. Într-un teritoriu vast, așa cum este Principatul Transilvaniei, judele sătesc, ca reprezentant al comunității sale, se supune legislației centrale, însă instituția se mulează și pe tradiția locală, precum și pe schimbările politice. Persoana celui care îndeplinește funcția este supusă aprobării stăpânului dar, mai ales, a satului. Dacă din punct de vedere economic se întâlnesc cazuri diferite, fără a putea să introducem neapărat o regulă, considerăm că cerința care s-a perpetuat a fost aceea ca judele să fie un om înțelept, bun cunoscător al oamenilor și al satului, al cutumei, dar și al legii. Însoțit de jurați și în multe cazuri și de bătrânii satului, dintre cei mai stimați membri ai comunității, judele este parte a unui mecanism economico-administrativ și social indispensabil lumii rurale.

⁴⁹³ Florian Dudaș, *Memoria vechilor cărți românești*, Oradea, 1990, p. 142.

⁴⁹⁴ *Ibidem*, p. 154.

VI

PREROGATIVELE JUDELUI SĂTESC

Lucrurile acestea mărunte, cauzele unor oameni care nu au făcut istoria, ci au trăit-o par a fi pentru cercetătorul modern o pierdere de vreme. Descoaserea lor însă concură la formularea unor cadre mai clare ale vieții rurale și din punct de vedere instituțional și procedural. Importanța instituției reprezentative sătești este dată de numărul domeniilor vieții comunității în care are rol decizional ori, cel puțin, participativ. Sigur că istoricul este dator să illustreze mai ales momentele și cauzele schimbării, expunerea fiind o reminiscență pozitivistă. Cu toate acestea, considerăm că transpunerea unor cazuri în cadrul argumentării noastre poate aduce noi valențe acestei instituții. Ceea ce surprinde la această instituție este, comparativ cu celelalte ale Principatului care au, în general atribuții mai clare, restrânse la un singur domeniu, că judele satului se poate repera atât în viața economică, cât și în cea juridică sau religioasă a comunității sale. Desigur, limitările sunt evidente iar sentințele sale sunt pentru cazuri de importanță minoră în cadrul dreptului, însă relevante pentru curgerea vieții cotidiene a comunității.

VI.1. Prerogative juridice

Încă de la începuturile sale, prin definiție, instituția judeului a avut o componentă importantă de ordin judiciar, de judecată. Judele era cel care soluționa conflictele ivite în cadrul

comunității rurale, în procesul de judecată fiind secondat de jurați și sfatul bătrânilor. Sfera de activitate a acestui oficial nu era foarte extinsă, însă era suficient de diversă, revenindu-i sarcina de a menține siguranța publică, ordinea și apărarea intereselor comune. În anumite cadre, pedepsele pe care le putea da erau de natură pecuniară, dar și corporală, „dosarele” fiind înaintate forurilor superioare de judecată, adică vicecomitelui sau judeului nobililor, în funcție de tipul cauzei. Sporirea obligațiilor față de stăpân și înmulțirea monopoliurilor, a dus la creșterea numărului de pedepse pecuniare: pentru încălcarea condițiilor de monopol (a crîșmăritului, a vămilor, a morilor, a măcelăritului), pentru absența la solicitarea stăpânului la lucru, pentru lipsa de la cărăușie, pentru scăparea vitelor în fânașul, terenul cultivat, pășunea stăpânului, pentru ghindărit în pădurile interzise, pentru tăierea de material lemnos⁴⁹⁵. Exemple, de dragul relevanței sumelor: la Porumbac, în 1664 pentru tăierea unui stejar se plătea gloabă 12 florini, pentru tăierea unei salcii – 4 florini, încălcarea monopolului familiei Teleki în 1683 se pedepsea tot cu 12 florini⁴⁹⁶.

Fiind pe treapta cea mai de jos în ierarhia administrativ-juridică, judele răspunde în fața superiorilor și conlucrează cu aceștia: judele nobililor, șpanul sau vicecomitele, judele curții stăpânului de pământ⁴⁹⁷, juzii circulatori. Un jude sătesc mai puțin vigilent sau care ar fi amânat îndeplinirea sarcinilor era pasibil la rându-i, de pedeapsă. Judele satelor din comitatul Győr putea fi amendat de către vicecomite dacă nu și-ar fi îndeplinit îndatoririle⁴⁹⁸. O situație

⁴⁹⁵ Eckhart Ferenc, *A földesúri büntetőbiráaskodás a XVI–XVII században*, p. 8.

⁴⁹⁶ David Prodan, *Iobăgia în secolul XVII*, I, pp. 405–407.

⁴⁹⁷ Idem, *Iobăgia în secolul XVII*, I, p. 403; Pentru problematica atribuțiilor judeului sătesc în legislația epocii, vezi Livia Magina, *Prerogativele judeului sătesc în legislația secolului al XVII-lea în Transilvania*, în *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu”*, tom LI, 2012, pp. 57–67.

⁴⁹⁸ *Corpus Statutorum*, II, p. 337.

similară întâlnim și în comitatul Szabolcs la începutul secolului al XVI-lea, unde legislația comitatensă prevedea ca în caz de neîndeplinire a atribuțiilor, judele să poată fi pedepsit fie de judele nobililor, fie de vicecomite, la fel, nespecificat cum⁴⁹⁹. Și în comitatul Satu Mare capul satului era pasibil de pedeapsă tot din partea vicecomitelui⁵⁰⁰. Mai clare sunt statutele comitatului Zala, unde judele sătesc trebuia să jure în fața vicecomitelui asupra situației localității sale că își va îndeplini obligațiile⁵⁰¹. Același tip de relație reiese și din hotărârile adunărilor comitatense ale comitatelor Vas, Komárom, Somogy sau Veszprém⁵⁰².

În cazul Transilvaniei, legislația centrală prevedea la 1623 ca juzii satelor să conlucreze cu autoritățile superioare în special cu comiții⁵⁰³. În teren însă, comitele este reprezentat de vicecomite. Tot prin hotărârile dietei transilvănene se statua ca, în anumite cazuri (cum ar fi ridicarea urmelor), judele sătesc împreună cu încă șase jurați să se prezinte în fața judeului nobiliar, iar dacă acesta nu rezolva cazul, să fie judecați – judele și jurații – de către comite, respectiv la scaunul de judecată comitatensă⁵⁰⁴. Și judele din satele din comitatul Turda era răspunzător în fața comitelui, în realitate probabil tot în fața vicecomitelui, așa cum reiese din protocoalele de judecată ale acestui scaun⁵⁰⁵. Dregătorul din mediul rural, ales anual din comunitate, era așadar răspunzător de îndeplinirea diverselor sale atribuții în fața judeului nobililor, forul următor fiind vicecomitele (în Ungaria regală), respectiv comitele (în Principat), trebuind însă menționat faptul că instituția în fața căreia răspundea depindea și de natura cazului avut în vedere.

⁴⁹⁹ *Ibidem*, III, pp. 40; 44.

⁵⁰⁰ *Ibidem*, p. 96.

⁵⁰¹ *Ibidem*, V/1, p. 78.

⁵⁰² *Ibidem*, passim.

⁵⁰³ *MCRT*, VIII, pp. 130–131.

⁵⁰⁴ *Ibidem*, X, p. 141.

⁵⁰⁵ *Corpus Statutorum*, I, p. 354.

Limita puterii juridice a scaunului de judecată sătesc este dată de valoarea pedepselor pe care judele le poate hotărî, dar și de cazurile în care el însuși ar putea fi implicat. De regulă, așa cum este deja cunoscut, cazurile cu valoare de până la 1 florin revin judecătii și hotărârilor judelei sătesc, iar cu unele excepții, chiar de până la 3–4 florini. Este vorba despre cauzele minore de drept privat, cum sunt prinderea hoților, ducerea urmelor, reținerea animalelor, dar și de drept civil, judele fiind autoritatea care adeverește testamente, moșteniri, împărțiri de proprietăți, evident ale membrilor comunității. Sumele însă sunt variabile în funcție de zonă. În satele din comitatele nordice, cum este Maramureș, limita pecuniară este mai largă, de până la 3 florini, cazurile fiind deci mai numeroase; în comitatele de pe teritoriul Ungariei propriu-zise, (Abauj, Gömör), se respecta valoarea de 1 florin, iar în Vas și Veszprém urca până la 4 florini. Valoarea aceasta de 1 florin s-a păstrat în localitățile scaunelor secuiești în secolul al XVII-lea, precum și în satele din centrul și sudul teritoriului transilvănean. Pe domeniul Gilăului, în comitatul Târnava, dar și pe domeniul Făgăraș judele avea dreptul să dea sentințe până la 1 florin. La Sânpetru de Câmpie însă suma este de 3 florini. Domeniul Gurghiului iese iarăși din cadrele legii, lăsând, la fel ca și Maramureșul, mai mare responsabilitate pe umerii reprezentanților rurali. Pe domeniul nobilului Bethlen Gergely de la Berghin, comitatul Alba, în instrucțiunile sale poruncește, respectând legea țării, ca judele satului să judece cauzele ce trebuiau pedepsite cu maxim 1 florin, iar restul, de până la 3 florini să fie înaintate judelei domeniului⁵⁰⁶. La 1721 locuitorii din satele de pe domeniul Beiușului se judecau în scaunul satului pentru cauze sub 6 florini, ceea ce este foarte mult vis-à-vis de celelalte zone, până la 12 florini la scaunul provizorului, iar cauzele

⁵⁰⁶ Szász Anikó, *Bethlen Gergely utasítása bervei toszttatójához 1683-ból*, în *Erdélyi Múzeum*, 2012, pp. 147–148.

majore erau apelate la inspectorul de la Oradea sau la prefectul domeniilor⁵⁰⁷.

Cui revin aceste sume? Tot în funcție de zonă și de epocă, atât legislația, cât și documentele specifică: judeului satului ori satului, în sensul că se adăugau unui buget al comunității, administrat de jude, fiindcă altfel nu ne explicăm o serie de tranzacții imobiliare pe care unele sate, chiar iobăgești, le încheie, rezultând existența unor sume, cum este cea dată de locuitorii satului *Bethleneosi*, comitatul Zarand, și anume 80 de florini pentru prediile *Nagy Saros* și *Kis Saros*⁵⁰⁸. Tot din sume „ale satului” comunitățile își recuperează oficialii din închisori, așa cum este cazul judeului din satul Lazuri, scaunul Săliște, care, dus fiind în închisoarea din Uiora pentru că s-a împotrivit unirii religioase, în anul 1748 satul plătește cauțiune 8 florini pentru ca acesta să fie eliberat⁵⁰⁹. Tot din banii satului s-au trimis oameni pe seama satului (în sensul de cheltuiala satului) pentru confirmarea zvonurilor despre conscripția militară din perioada imediat anterioară războaielor lui Horea. Judele satului Decea, de pe domeniul reformat al Aiudului, Ștefan Varga, trimitea la Alba Iulia trei oameni; cel din Pintic, Bistrița, Bucur Ștefan, împreună cu încă un consătean, merge chiar el la Alba Iulia „pe cheltuiala satului”⁵¹⁰.

Un exemplu mai clar al sumelor care puteau fi adunate de jude provine din documente referitoare la satele secuiești la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Socoteli ale juzilor din Zălan, Bodoș sau Arcuș evidențiază sumele. Judele Bodor Pál din Zălan socotea în ianuarie 1773 pentru anul anterior (ceea ce indică faptul că și atunci fusese tot el jude) următoarele sume: de la Szasz Andras pentru ghindărit – 18 creițari; o

⁵⁰⁷ Ana Ilea, Gh. Mudura, Veronica Covaci, *Conscrierea domeniului Beiuș la anul 1721*, pp. 352–452.

⁵⁰⁸ LR, 23, f. 180r.–181v.

⁵⁰⁹ Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii*, I, p. 493.

⁵¹⁰ David Prodan, *Răscoala lui Horia în comitatele Cluj și Turda*, București, 1938, pp. 22–23.

amendă dată lui Kus Janos tot 18 creițari; câte 15 creițari de la primipili că au călcat un lan de grâu cu oile; 50 de creițari pentru judecarea cazului trecerii vitelor pastorului Szabo Peter în hotar. Pentru actele emise de-a lungul anului, autentificări, adeverințe, aldămașul pentru angajarea ciurdarului și a porcarului, în total 11 florini. Judele Egyed Janos din Bodoș în 1796 adunase suma de 22 florini renani și 52 de creițari⁵¹¹.

Un alt tip de limitare a puterii sale juridice este, așa cum menționam, conflictul de interese. Un asemenea caz este al judeului din Mănăștur care vindea o bucată de teren. Fiind chiar el subiectul cauzei, actul este înregistrat și semnat de jurații satului⁵¹².

Desigur, următoarea întrebare este care sunt aceste cauze pe care judele satului le poate soluționa, pentru care sătenii se pot prezenta în fața lui? Am luat exemple la îndemână, din urbarii unde apar de regulă sub titlul *Mulcta*.

Domeniul/Localitatea/ Stăpânul/an	Cauza	Valoarea	
Făgăraș, 1632	Silnicia țaranului	1 fl.	Revine judeului
Comana, 1648	Silnicia țaranului	1 fl.	Revine judeului
Drașov, 1647	Rană cu sânge	1 fl.	Revine judeului
Blaj, sec. XVII	Vânătaie	60 de bani	Revine judeului
Cut, 1647	Vânătaie	1 fl.	40d. la sat
Ieciu, 1648	Furt	≥100 bani	Revine satului
Aleșd, 1650	Vânătaie arătată judeului	60d.	Revine satului
Șinteu, 1650*	Vânătaie Încălcarea casei	60d. 23fl.	3fl. revin judeului
Gilău, sec. XVII	Rană cu sânge	1 fl.	
Cluj-Mănăștur, 1652	Rană cu sânge vânătaie	33d. 33d.	Dacă este arătată judeului satului

⁵¹¹ Imreh István, *A rendtartó szekély falu*, pp. 295–296.

⁵¹² MOL, F 234, Erd. Fisc. Lev., XXII szekrény, fasc. 17.

Florești, Chintău, <i>Asszonyfalva</i> , 1652	Rană cu sânge	1 fl.	Revine judeului, dacă conflictul nu a fost la lucrul stăpânului
Someșu-Cald, 1666	Rană cu sânge	1 fl.	33d. revin satului
<i>Asszonyfalva</i> , 1652	Vânătaie	66d.	Revine satului
Chintău, 1652	Furt Desfrânare (<i>paraznabirsag</i>) Rană cu sânge	1 fl. ? 1fl.	Revine judeului 1fl. revine judeului 33 din. revin judeului
Cluj-Mănăștur, 1652	Furt cu valoare mică (≥ 1 fl.)	1 fl.	Revine satului
Florești, 1652**	Viol, adulter (<i>bika birság</i>)	3fl.	1fl. revine judeului
Micești, Alba, 1663		≥ 1 fl.	Revine satului
Zlatna, 1673	Rană cu sânge vânătaie	3fl. 1fl.	Revin satului

* David Prodan, *Iobăgia în XVII*, I, p. 408.

** Jakó Zs., Gy. Urb., *passim*.

Ierarhia scaunelor de judecată urmează în general drumul de la instanța sătească la cea comitatensă trecând pe la scaunul intermediar, al stăpânului de domeniu⁵¹³. În principiu, pricinile iobagilor nu se apelau mai departe de scaunul filial. Limitarea puterii de judecată a acestor scaune este dată de valoarea pricinilor pe care le puteau judeca. Exemplele pot glisa de la domeniile princiare la cele nobiliare, comitatense ori ecleziastice. Satele din districtul Făgăraș aveau ca scaun superior de judecată scaunul căpitaniei, unde judecățile erau prezidate de obicei de căpitan, judecându-se aici cauzele criminale, furtul, omorul, adulterul, incendiierile. Ca scaune inferioare sunt scaunul provizoral, numit și scaun boieresc,

⁵¹³ Kiss Andrei, *Forul dominal în Transilvania*, în *Revista Arhivelor*, 12, 1969, pp. 59–70.

din Porumbac, Comana, Făgăraș și Șercaia, apoi sunt scaunele sătești. Pe domeniul Hunedoarei, în secolul al XVII-lea cazurile inițiate la scaunul judei sătesc se apelau uneori la scaunul pârcălabului, ca for intermediar între primul for, cel sătesc, și scaunul provizorului. Istoriografia presupune că acest scaun al pârcălabului era de fapt asociat la judecata provizorului, cu sferă teritorială și decizională mult restrânsă. Fără să cunoaștem ce tipuri de cazuri se puteau apela mai departe, următorul scaun de judecată în ierarhia judecătorească a fost cel al prefectului domeniului, asistat de oficialii comitatului – juzi asesori și juzii nobililor⁵¹⁴.

O judecată intermediară, numită de urbarii „între noi”, adică între iobagi, pentru a nu plăti apelul la forul superior, este judecata cu arbitri. Se pare că nu este o judecată specifică numai satelor românești, ci cazuri se regăsesc și la sași și la maghiari. Astfel, în satul săsesc Mănărade, la 1691, în satele de pe domeniul Albei Iulia la 1663 (Micești, Benic, Galda de Sus, Geomal, Râmeț, Ponor), în satele românești de pe teritoriul domeniului Gurghiului, toate cauzele porneau de la scaunul sătesc, în apel la juzii arbitri (*fogott emberek*) și apoi la scaunul provizoral⁵¹⁵. O variantă pentru acest domeniu este o curte de judecată intermediară, aceea a crainicului, în a cărei competențe intrau cazurile de peste 3 florini, fiind și instanță de apel intermediară de la scaunul sătesc la cel provizoral, însă nu în toate satele acestui domeniu⁵¹⁶. Și în scaunul Orăștiei juzii arbitrii pot fi folosiți la judecata diverselor cazuri. Satele de pe domeniul Cluj-Mănăstur aveau drept scaun de judecată intermediar un sat mai mare. Așa cum este în cazul Căianului la 1590, când țărani iși puteau apela cauza mai întâi la Mănăstur și apoi la Cluj: *Aprolek lopas falu bewntetise. Teörüniek indul a.3 biro eleöt, onnan Appellalnak az Monostorj birak elejben,*

⁵¹⁴ Maria Ursuțiu, *Relații agrare pe domeniul Hunedoara în secolul al XVII-lea*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, Cluj, XXVI/1983–1984, pp. 172–173.

⁵¹⁵ David Prodan, *Iobăgia în XVII*, I, pp. 408, 411.

⁵¹⁶ Liviu Ursuțiu, *Domeniul Gurghiu*, p. 31.

*onnat aza Coloswarj birakra, onnat az tisztartora, az kjnek ne[m] techik harmadszor ad vj itiletet az tisztarto, kiteol semmith nejmj adnak, valamj Gabonaia az eö maga tarlaian termet, az eorlenj Monostorra tartozoth hoznj, szaz pinz bewntetis alath, ha kitt pinzen veötht szabad wolt mafuth megh eorleny*⁵¹⁷. Locuitorii celor opt sate aparținând de domeniul bisericii reformate din Cluj în a doua jumătate a secolului al XVII-lea își puteau apela cauzele de la judele satului la judele domenal, cauzele fiind judecate în prezența reprezentanților comitatului⁵¹⁸.

În secolul al XVIII-lea unii stăpâni de domenii capătă un drept special, acela de viață și de moarte asupra supușilor lor. Un asemenea caz este pe domeniul iezuit din Cluj, în ceea ce privește dreptul paloșului (*jus gladii*) *ad celebrandum forum dominale convocatis nonnullis comitatensibus officialibus et tribus possessionis juratis, causae quaelibet etiam criminales decidi*. Sentința finală îi revine deci domnului de pământ (*dominus terrestris*). *In causis birsagiales obvenientis mulctae dualitas domino terrestri, tertialitas vero iudicibus cedit*⁵¹⁹.

Pentru locuitorii din districtul Bistriței, for superior de judecată era judele orașului Bistrița, iar ca for intermediar târgul Reghin. Pe domeniul Oradea, judecata se apelează de la sat în fața scaunului târgului de la Episcopia Bihorului, apoi la scaunul provizorului și apoi al căpitanului suprem al cetății Oradea, sau o altă variantă este aceea a omiterii scaunului de judecată al târgului⁵²⁰.

Și pe domeniul fiscal al Gurghiului se constată existența unei ierarhii bine stabilite a forurilor de judecată. Și aici cazurile se judecă în primă instanță în fața judelei și juraților

⁵¹⁷ Jakó Zs., *Gy. Urb.*, p. 18.

⁵¹⁸ Szász Anikó, *A kolozsvári református egyházközség úriszéke (1676–1695)*, în *Erdélyi Múzeum*, nr. 3/2010, pp. 88–105.

⁵¹⁹ MOL, F 234, XXII szekrény, fasc. 25, f. 60; pentru explicații asupra caracteristicilor dreptului paloșului pe domeniile nobiliare și în comitatele libere, vezi Kiss Andrei, *Forul dominal*, passim.

⁵²⁰ David Prodan, *lobăgia în XVI*, II, p. 819.

satului. Urbariul domeniului din 1688 precizează că în competența sa intră cazuri cu valoare de până la 3 florini: *Törvénykezesek az biro előtt három forintigh perelhetnek, azon fellyül az udvarbiro eleiben vizsik*, iar restul se apelează la scaunul judelei curții, nefiind astfel în concordanță cu hotărârile *Aprobatelor* care limitau competența scaunului rural la cazurile cu valoare sub 1 florin. La Orșova cauzele erau înaintate mai întâi la scaunul seniorului și apoi la curte, în timp ce pentru locuitorii din Kencses cauza apelată trecea mai întâi la scaunul crainicului și abia apoi la acela al curții.

Statutele comitatului Satu Mare hotărau în anul 1607 ca și sperjurii, hoții și chiar ucigașii să fie pedepsiți de juzii locului. Comitatul Târnava avea să hotărască zece ani mai târziu, ca orice cauză care s-ar ridica până la 1 florin gloabă, sau dacă e vorba despre vreo opreliște (monopol încălcat) stabilită la 1 florin și ea este încălcată, judele și satul să nu-l judece fără ca vinovatul să fie chemat și întrebat dacă nu vrea să se împace cu satul. Dacă ar face altfel, adică ar amenda fără judecată, judele să fie amendat și el cu 3 florini⁵²¹. Se observă iarăși această posibilitate a judecării „între noi”, o opțiune în plus pentru medierea conflictelor.

În satele din districtul Călățele în secolul al XVI-lea între judecata scaunului sătesc și a celui domonial se interpunea scaunul voievodului, voievod care avea în administrarea sa mai multe sate⁵²². La fel ca și în Chioar și Beiuș.

De remarcat că scaunul de judecată al satului, condus de judele satului, secondat de jurați, are ca domeniu cauzele minore dintre săteni sau dintre aceștia și străini⁵²³. Satele din secuime, așa cum este și Zălan (Zalanfalva), scaunul Sepsi, spre sfârșitul secolului al XVII-lea, însă probabil și înainte, își puteau apela cazurile la adunarea scăunală⁵²⁴.

⁵²¹ *Corpus Statutorum*, III, pp. 278–279.

⁵²² Jakó Zs., *Gy. Urb.*

⁵²³ Vladimir Hanga, *Istoria dreptului românesc*, I, București, 1980, pp. 382–384.

⁵²⁴ *Szekély Oklevéltár*, VIII, pp. 387–388: *Zala falu törvénye*.

Un caz deosebit se întâlnește în satele Zărnești și Tohan spre sfârșitul secolului al XVII-lea, sate care recunoșteau drept instanță superioară pe aceea impusă de tricesimator, însă judecății judeului sătesc i se supuneau și plăieșii în eventualele conflicte ale lor cu sătenii, ca prim for de judecată, iar ca for secundar orașul Brașov. Astfel, o ascultare de martori din 1699 indică în mod clar acest fapt. Martori de 60–70 de ani declară lucruri similare. Stoica Pană, de 60 de ani din Zărnești, declara că știe că dacă se ivea conflict între plăieși și săteni, judecata începea în fața judeului din sat, la care îi spuneau *sânde*. Radu Drăgoaie declara că dacă una dintre părți nu era mulțumită cu hotărârea judeului lor, era liber să apeleze la judecata juzilor din Brașov. Aceste lucruri erau deci valabile până spre finalul secolului al XVII-lea, deoarece plăieșii reușesc să obțină, datorită rolului și statutului lor economic, dreptul de a se judeca la instanța proprie⁵²⁵.

De la scaunul sătesc instanța de apel putea fi scaunul domenal, orășenesc sau al cetății, în funcție de apartenența administrativă a satului⁵²⁶. Un caz aparte, care merită menționat deoarece se face apel direct la principesă, este din 1630, când judele satului Dedrad (comitatul Cluj), Adrian Gedes, prezintă principesei Ecaterina de Brandenburg o scrisoare privilegială din 1608 emisă sub pecetea lui Sigismund Rákóczy, prin care acesta confirma reprezentanților de atunci ai satului, pe lângă alte libertăți, și faptul că locuitorii pot beneficia de apel direct la judecata princiară⁵²⁷.

Ascultarea de martori în teren, chiar la locul faptei, este o formă cunoscută de primă informare a justiției, prim pas procedural. Trebuie spus că reprezentanții comitatului, respectiv juzii nobililor în a cărui areal de competență se afla localitatea, împreună cu juzii asesori, uneori și cu un reprezentant al

⁵²⁵ Valeria Căliman, *Sândia în Țara Bârsei*, pp. 154–155.

⁵²⁶ Pentru ierarhia scaunelor de judecată și importanța scaunului stăpânului vezi Eckhart Ferenc, *A földesúri büntetőbíráskodás a XVI–XVII. százádban*.

⁵²⁷ LR, 19, ff. 79–80.

stăpânului domeniului, de obicei judele domeniial, sunt oficiali în fața cărora se depunea mărturia. Localnicii convocați de autorități prin intermediul judeului trebuiau să răspundă la întrebările anchetei, după cum au văzut, auzit, cunoscut, bănuț. Unde aveau loc aceste ascultări de martori, adevărate întruniri care, în funcție de tipul cauzei și numărul de martori, uneori 70–80, puteau dura câteva zile?

Ascultările de martori au loc de regulă la casa judeului, indiferent în fața cărei oficialități se fac, și mai rar în alte locații, cum ar fi casa unuia dintre jurați, curtea bisericii sau centrul satului ori curtea judeului nobiliar, așa cum este cazul din 1785, în cazul anchetării localnicilor satelor din plasa Ceanu cu privire la consătenii lor care au fost plecați peste vară. Se adunau atunci la curtea judeului nobililor comitatului, Paul Endes, un număr de 58 de persoane, juzi sătești, jurați și gornici⁵²⁸. Un caz de întrunire în cimitirul bisericii am regăsit în ascultarea de martori din noiembrie 1784-ianuarie 1785, realizată în urma pagubelor și distrugerilor de la Colțești, comitatul Cluj. Jude al satului, la casa căruia se și iau mărturiile în ziua de 29 noiembrie, era Nicolae Benedek, iobag al contelui Sigismund Thoroczkai. Martorii 35 și 36, Francisc Vernes junior și Francisc Demeny, ambii din Rimetea, mărturiseau că, împreună cu alții din satul lor, mergând să caute oile furate ale baronului Iosif Thoroczkai, au ajuns în satul Vidolm, iar acolo i-au găsit pe juzi și pe jurați adunați în cimitirul de la biserică, respectiv în curte: „Am intrat atunci în Vidolm și în cimitir, unde erau adunați românii, am cerut juzilor sătești să ne predea pe hoții care au furat oile...”⁵²⁹. Un singur caz însă nu înseamnă o regulă, dar este acceptabilă datorită posibilei influenței morale a vecinătății bisericii asupra onestității judecății ori a mărturiilor. Jurații pot avea și ei oaspeți în timpul unor astfel de anchete. *Domoque providi*

⁵²⁸ *Izvoarele răscoalei lui Horea*, X, pp. 290–291.

⁵²⁹ *Ibidem*, pp. 144–145.

Joannis junioris Botar judici juratis iobbagionis Illustrissimi baronis Caspari Thoroczkai din Colțești se adunau în 30 noiembrie 1784, 45 de martori în aceeași cauză menționată mai sus, a distrugerilor de la curtea nobiliară din localitate⁵³⁰.

Cei 23 de martori din Monor (comitatul Cluj) se prezentau în 1731 la *domum providi Pintya Juon, iobbagionis nobilis foeminae Elisabethae Kapi*, alături de *aliis judicis juratis dictae possessionis Monor*, în fața juzilor nobililor și a juraților asesori, în cauza unui omor care avusese loc în urmă cu peste 30 de ani⁵³¹. Se poate presupune că în casa judeului Pintya Juon s-au găsit la acea dată, fără să exagerăm, peste 40 de persoane. Și la casa judeului Mondra Andras din Ațintiș, în 1636, la cererea văduvei lui Kemény Boldisar, Sophia Thormy, mărturiseau șapte persoane, martori oculari, în fața vicejudeului nobililor, Paulus Maroczsi din comitatul Alba, și a însoțitorului său, Georgius literatus de Zentjakab, în cauza atacării judeului Mondra⁵³².

La casa judeului satului ar fi trebuit să se prezinte oricare persoană care cunoaște că s-a întâmplat ceva în sat, de la furt și până la omor, pentru ca știind, judele să intervină, sau, împreună cu păgubitul, să meargă la presupusul hoț să ia paguba. Chiar slujitorii cetății ar fi trebuit să meargă la casa judeului și să anunțe, după cum spun sătenii din Galeș, scaunul Săliște. În perioada conflictelor religioase din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, doi slujitori ai cetății, trimiși fiind să prindă pe preotul ortodox al satului, nu l-au găsit acasă, iar preoteasa a strigat după ajutor. Venind vecinii, pe unul l-au împușcat și, fără să meargă la casa judeului satului, au fugit la cetate și au spus că sătenii i-au atacat și, în legitimă apărare, ar fi împușcat pe respectivul⁵³³. Concluzionând, prima instituție la care se putea, și era de altfel obligatoriu, să se facă cunoscute diverse cazuri, era aceea a judeului locului.

⁵³⁰ *Ibidem*, p. 118.

⁵³¹ MOL, P 1912, Sombory család, 8 csomó, 45 tétel.

⁵³² SJAN Cluj, fond familial Kemény, nr. inv. 123, nr. 786.

⁵³³ Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii*, I, p. 422.

Următoarea etapă a unei eventuale anchete, după ascultarea de martori, era supunerea anchetei în atenția celorlalți juzi ai nobililor și scaunului comitatens pentru a fi luată o hotărâre în continuare, de citare în judecata propriu-zisă. Citarea în judecată trebuia să fie făcută de către oficial sub pecetea sa recunoscută. Nerespectarea peceții însemna alt tip de gloabă, de regulă 1 fl. Judelui îi revenea uneori și sarcina de a-l înștiința pe pârât, așa cum face Lengyel Marton, judele din Sânmihaiul de Jos, scaunul Arieș, în 1682⁵³⁴.

O ascultare de martori deosebită este într-un caz de vrăjitorie din secolul al XVIII-lea, când deja astfel de chestiuni nu mai reprezintă obiectul justiției. În 1728 se cerceta în satul Ezeriș, comitatul Severin, numita Catharina Predonia, femeie în vârstă de 80 de ani, acuzată de vampirism și vrăjitorie. Cel mai important martor în această anchetă pare a fi Nicola, vechiul cneaz al satului, în vârstă de 60 de ani, care se declară ortodox. El răspunde la cele 15 întrebări ale investigației, precum și alți trei săteni și membrii familiei acuzatei⁵³⁵. Nu se cunoaște hotărârea definitivă, însă din mărturii deducem că satul propusese ca vrăjitoarea să fie arsă pe rug.

Judele satului este cel care se află în poziția de a adeveri, datorită faptului că el ar trebui să cunoască cel mai bine atât locuitorii cât și istoria lor, dacă anumite persoane aparțin comunității sale. Cererile pentru o asemenea atestare pot avea motive diverse: împărțiri de bunuri, iobagi fugiți, dări neplătite etc. Încă din secolul al XVI-lea, această procedură a ascultării de martori implica judele sătesc. Spre exemplu, juzii din Sfăraș (comitatul Cluj), sat aparținând de domeniul lui Ioan Kemény, atestau în 1557 că Emerik Bokor a fost iobagul acestuia din satul Horlacea⁵³⁶. Soția lui Ioan Kemény,

⁵³⁴ SJAN Timiș, Colecția Muzeul Banatului, nr. 117, nr. 85 (9 decembrie 1682).

⁵³⁵ Marlen Negrescu, *Cercetarea unui caz de vrăjitorie la 1728*, în *Colecționarul român*, nr. 6–7, seria II, 2009.

⁵³⁶ SJAN Cluj, fond familial Kemény, nr. inv. 123, IV, nr. 30.

Susana Kallai, solicita în 1571, stabilirea datei la care iobagul Maté Hes, care fusese păstor la vite în Forău (Forro) și Sânbenedic (Zentbenedek), ambele localități în comitatul Alba, s-a stabilit în Gâmbuț (Gambocz). Primul între cei care mărturisesc se regăsește Thamas *kenez*, cneaz al lui Baladffy Cristoph din Gâmbuț⁵³⁷. Pentru a se identifica posesiunile voievodului de Remetea din comitatul Bihor, în 1579 are loc audierea mai multor martori. Cel de-al șaselea martor audiat a fost „Stephanus Kyapp, judex de Remethe” care declara că știe că voievozii Ioan și George au stăpânit satul lui: *Twgya azt, hogy az Remethei waydak birtak egyzlen Remetheth, az nem tugia ki weolte el twlak*⁵³⁸.

Pentru un locuitor din Satul Nou (Ujfalu, Bistrița), în 1617, judele satului precum și alți juzi din satele învecinate, la cerea nobilului din Bistrița, Zarkia Gyorgy, trimiteau judeului primar al orașului o ascultare de martori care dovedea faptul că iobagul acestui Zarkia s-ar fi născut în satul lor⁵³⁹. În același an judele din Suciul de Sus (Bistrița) adeverește că tatăl numitului Cziszadia Koszta s-a născut în această localitate⁵⁴⁰. Un proces mai lung și mai alambicat al unui caz mai aparte are loc în 1620 între iobagul Mengecz Andras și Philippus Grum, amândoi locuitori din Măgurele (Serling). În ianuarie 1620, juzii nobililor, Nagy Ianos și Nagy István din Filipișu Mic (Szasz Fwlpeos) trimit declarațiile martorilor cu privire la socotelile pecuniare judeului sătesc și juraților din Dedrad

⁵³⁷ Idem, nr. 1. 52: *Szolgathwnkath irywk kegelmek mynth urajknak: hywa my eleonkben Kemeny Janosne azzonyom feo byro pecheteywel ez alat megh irt zemelyketh hogy my azokath megh eskeniok es megh vallatnok. Bjzonsagh Thamas kenez Gombochy Baladffy Cristoph keneze megh eskwk hwttij zerynth ezt valla. Tudom azt hogy myuwlta it my koztwak lakyk mynd az hyttwk, az ideye megh nemi monthatom menyé ideje hogy it lakik de ki volne azzony be jovenelynek eleottys sok eztendeowel it lakot es hazas ember volt.*

⁵³⁸ MTAK, mss. 447/1, f. 167.

⁵³⁹ SJAN Cluj, fond Primăria orașului Bistrița, nr. 8526.

⁵⁴⁰ Idem, nr. 8532.

privind pe iobagul Mengecz Andras din acea localitate⁵⁴¹. Între timp, Grum Filip face apel la scaunul de la Reghin pe motiv că în dosar nu s-a inclus o hârtie de adeverire. În martie, aceleași două persoane, juzi ai nobililor, trimeau răs-puns judeului Bistriței cu privire la apelul făcut la scaunul de la Reghin de către Grum Filip pe motiv că nu s-a inclus în dosar o scrisoare testimonială (de adeverire), și atestă că nici nu era nevoie, deoarece chiar judele satului a adeverit că Mengecz este din localitate⁵⁴². Într-adevăr, Lucas Kraus, judele sătesc din Dedrad împreună cu jurații de aici, înaintează orașului Bistrița în 7 martie 1620 declarația martorilor în cauza lui Grum Filip⁵⁴³. Câteva zile mai târziu, scaunul din Reghin retrimite cauza judeului Bistriței, cauză care fusese trimisă și de către judele din Măgurele⁵⁴⁴. Concluzia acestui proces, destul de încurcat, derulat între cele două scaune de judecată, Reghin-Bistrița, relevă pentru subiectul nostru în primul rând valoarea cuvântului unui jude sătesc, iar în al doilea rând puterea sa juridică, aceea de a trimite direct scaunului de judecată cazurile ce întrec competențele sale.

VI.1.a. Apărarea avutului sătesc

Prins între obligațiile venite dinspre stăpânire, mai precis de natură economică, cele dinspre autoritatea centrală, în special de natură juridică și militară, judele sătesc trebuie să fie cel care apără și reprezintă satul. El trebuie să cunoască cel mai bine situația avutului comunității, el știe, de asemenea, că dacă nu ar face în acest fel, ar putea avea neazuri cu localnicii.

O ascultare de martori avea loc în 1553 prin care se stabilea cui aparținea un fânaș din hotarul Șinteului (comitatul

⁵⁴¹ Idem, nr. 8759.

⁵⁴² Idem, nr. 8771

⁵⁴³ Idem, nr. 8774.

⁵⁴⁴ Idem, nr. 8772.

Cluj), stabilindu-se în același timp și hotarele fânațului⁵⁴⁵. Tot pentru fânaț și stabilirea limitelor lui are loc o altă ascultare de martori în 1624 în Galda. De astă dată, trei fânațe (*harom darab rett*) din hotarul satului fac obiectul înfățișării în fața juzilor nobililor comitatului Alba, Makkai Illyes și Trombitas István. Depunea mărturie în privința celor care au cosit până acum atât judele Opra *kenez*, iobag al lui Marthon Deak, cât și Priska Janos, *Galdi Kemeny Boldisar uram jobbagia*⁵⁴⁶.

Se regăsesc informații documentare care pun în lumină și fragmente din aria de competență a instituției, așa cum este cazul unui document din 1608, în care judele din Bărbant, comitatul Alba, în numele satului său, încheie o înțelegere în privința unei mori, cu Ambrozius Barcsay, scrib al Cancelariei mari a principelui⁵⁴⁷. Un drum care despărțea hotarele satului Sfăraș de cele ale Bicălatului constituie de asemenea motiv de conflict, astfel că se trece la această primă fază a procedurii juridice, ascultarea de martori, în februarie 1629, la care participă localnici ai celor două sate⁵⁴⁸.

Cazul satului săsesc Dedrad, aparținând administrativ de comitatul Cluj, este și el unul special. Locuitorii, reprezentați de judele lor, solicită principelui Sigismund Rákoczi acordarea unui regim preferențial. Principele era de acord cu cele șase puncte din solicitare, în baza drepturilor din vechime *juribus suis antiquis*, cu titlu veșnic: *pro eisdem heredibusque et posteritatibus ipsorum universis perpetuo valituras gratiose confirmare dignaremur*. Reprezentanții satului *circumspecti Martinus et Mathias Geres nostram venientes in praesentiam suis ceterorumque universorum incolarum possessionis Dedrad nominibus et in personis* obțin în cadru solemn aprobarea

⁵⁴⁵ SJAN Cluj, fond familial Kemény, nr. inv. 123, IV, nr. 26, 1553, 7 martie.

⁵⁴⁶ Idem, IV, nr. 106: *Harmadik Opra kenez, Galtoy Marthon Deak jobbagya Feherrmegyeben. Igj vall tudom azt hogy az kozilari erdeokozben vallo retckett tornjThamas Birta... tudom ezt is reszek velit kozzalaron boltoeknak.*

⁵⁴⁷ LR, 7, ff. 241v–242.

⁵⁴⁸ SJAN Cluj, fond familial Kemény, nr. inv. 123, II, nr. 111.

pentru drepturile lor: imixtiune minimă în judecățile lor din partea stăpânului; dacă cineva nu ar fi mulțumit cu judecata din sat, atunci să se facă apel la judecata târgului Reghin și apoi la magistratul de la Sibiu, și, evident, dacă nici această instanță nu ar mulțumi una dintre părți, să se facă apel la judecata principelui. Încă o trecere peste cadrele legii este punctul doi al privilegiului. Sătenii cereau ca în cazul morții fără urmași a unuia dintre ei, bunurile mobile și imobile ale decedatului să nu revină stăpânului, ci rudele celor mai apropiate. Referitor la căsătoriile cu partener de pe un domeniu străin, domnul de pământ să nu poată să se opună la aducerea la casa din sat a soțului/soției. Și din punct de vedere economic, judele din Dedrad solicitase în numele comunității sale ca domnul de pământ să nu aibă niciuna dintre alodiaturi, ci toate să fie ale satului. De asemenea, crâșmăritul urma să nu mai fie monopol nobiliar. Nici dijmele din cereale nu mai mergeau către domnul de pământ. Așadar, marile cerințe ale oricărei localități priveau atât chestiuni de ordin juridico-social, cât și unele de natură economică. Prin acest privilegiu, satul Dedrad era practic eliberat de orice fel de obligații.

În 1630 însă, *providi Adrianis Gedes, judex ac Martinus Magyar necnon Stephanus Menged iurati possessionis Dedrad in comitatu Colosiensi existentes, in suis ac universorum incolarum et inhabitatorum eiusdem possessionis Dedrad* mergeau în fața principesei Ecaterina de Brandenburg pentru a le fi reconfirmată scrisoarea privilegială pe care comunitatea o deținea de la principele Sigismund Rákoczi. Prezentând scrisoarea privilegială cu caracter solemn, scrisă în urmă cu 23 de ani, autenticată cu sigiliul principelui în ceară roșie, judele și jurații obțin reconfirmarea drepturilor, iarăși cu caracter veșnic, însă, după cum se poate observa, veșnicia a durat până la schimbarea puterii⁵⁴⁹. Importanța acestui act privilegial din

⁵⁴⁹ LR, 19, ff. 79–80.

punctul de vedere al subiectului nostru constă în caracterul reprezentativ al instituției judeului sătesc.

Un alt document surprinde modul în care judele face tot posibilul ca satul său să nu-și piardă bunurile. La 1643, George Rákóczy reconfirma vânzarea încheiată între reprezentanții satului *Bethlenösi* (dispărut) din Zarand, și nobilul Ștefan Székely de Gyergyó alias de Csomafalva împreună cu soția sa, Sofia Nagy. Obiectul vânzării erau două predii din zonă, *Nagy Saros* și *Kis Saros*⁵⁵⁰. Reprezentanți ai satului erau atunci Blasius Kery *iudex*, Blasius Erdeos, Casparus Pap et Michaelus Fazekas, jurați ai satului. Acum, în 1643, se prezentau în fața principelui *providorum et circumspectorum Stephani Leorincz, iudicis, Pauli Erdeos et Joannis Gyori juratorum ac reliquorum universorum incolarum possessione Bethlen Eosi* și cereau reconfirmarea actului de mai înainte.

Pentru împărțirea unei păduri din hotarul satului Harasztos, scaunul Arieș, este înștiințat în 1589 de către principele Sigismund Bathory, *iudicem cives et incolas annotatas possessionis Harasztos Caspar Demian* și jurații satului⁵⁵¹. Vinderea morii satului Bărăbanț (Borband, comitatul Alba) către scribul cancelariei maior, Ambrosiu Barkai de Barka din 1608, se făcea de către sat prin reprezentatul său, judele Ioan Polgar, în urma acordului întregii comunități, *ex communi voluntate et consilio praefate totius communitatis*, contra sumei de 19(?) florini, în monede obișnuite. Satul vindea locul de moară, moara și cu toate uneltele pe care le avea, fiind vorba, probabil de piatra de moară și uneltele morarului⁵⁵². Locuitorii din Feneș (Felső Fenes), comitatul Bihor, sat aparținând de domeniul Beiușului, cereau în 1589 lui Sigismund Bathory revizuirea hotarelor pădurii satului. În documentul pe care acesta îl emite, reprezentanți ai satului sunt judele și jurații⁵⁵³.

⁵⁵⁰ LR, 23, ff. 180r–181v.

⁵⁵¹ LR, 4, ff. 223–226.

⁵⁵² LR, 7, f. 241v.

⁵⁵³ LR, 4, f. 523–526.

Tot ca reprezentanți ai satelor lor sunt și juzii din zona limitrofă orașului Cluj, în cadrul unui lung proces de stabilire a hotarelor. La ieșirea pe teren la una din numeroasele înfățișări din procesul purtat de iezuiți cu orașul Cluj pentru hotărnicirea posesiunii Căian (septembrie, 1755), printre vecini și megieși, *interea vero securitate ab his nacta, acciti sunt vicini et commetanei e possessionibus infra notatis legitime convocati utpote*, documentul numără: din Măcicașul unguresc primul martor a fost Hats Gabor de 37 de ani, iobagul lui Ladislau Detsei de Borsa, *judex pagi*; din Buda participă *providus Moldovan György annorum circiter 40 inquilinus illustrissimi comitis György Haller de Hallerstein pro nunc judex pagi*; din Popești (Papfalva) martor al hotărniciei este Deregan Kosztan de 70 de ani, *judex*; din satul Mera, judele Sigismund Szabo de 48 de ani *inquilinus, judex pagi*; din Deușu, lângă Chinteni (Dios) – Metzesean Krisztor de 50 ani *inquilinus, judex pagi*; satul Sumurducu (Szomordok) pe lângă Sânpaul, este reprezentat de Stan Toma de 38 ani, *judex*; Tamas Fejer din Corușu (Korod); Francisc Varga de 39 de ani, iobagul lui Sigismund Szezel, *judex pagi* în Feiurdeni (Fejer)⁵⁵⁴.

În fața scaunului comitatens Turda se prezentau în iulie 1617 judele din Remetea, Thoma Kerenchye și jurații satului, *caeteros juratos cives dictae possessionis*, pentru a apăra drepturile satului, chemați fiind de către Koztha Chyuka și Thoma Keobleosi din Someșul Cald, comitatul Cluj, iobagi ai lui Wolfgang Kamuthi, pentru furtul unor oi ale lor⁵⁵⁵. În 1628, un caz similar se judeca la același scaun, o pricină al cărei motiv era ocuparea de către Anna Dersi a două sesii pustii din Căpușul Românesc (Olah Kapus), dar și prinderea și reținerea lui Ștefan Juga, iobag al lui Thoma Borsos⁵⁵⁶.

⁵⁵⁴ MOL, F 234, Erd. Fisc. Lev., XXII szekrény, fasc. 28, nenum.

⁵⁵⁵ SJAN Cluj, fond Comitatul Turda, f. 53.

⁵⁵⁶ *Erdély történelmi adatok, IX.1. Torda vármegye jegyzőkönyvei*, I, 1607–1658, ed. Dáné Veronka, Cluj-Napoca, 2009, p. 289.

Un proces din anul 1648 consemnează iarăși faptul că judele Mihalcea Stroia, ca reprezentant al satului și care preluase pricina de la înaintașul său în funcție, Mihai Țente, este chemat în judecată pentru a apăra bunurile satului. Astfel, Ana Bánffy Losonczy, proprietara moșiei Râciu, din comitatul Turda, îl chema în judecată pe judele satului și pe jurați deoarece aceștia i-ar fi tăiat un gard. Răspunsul pârâților este că de fapt reclamanta ar fi îngrădit ilegal singurul loc cu fântână și izvor de pe domeniul satului, chiar dacă știa că locuitorii folosiseră dintotdeauna respectiva sursă de apă⁵⁵⁷. Arătând că satul său a fost călcat de haiduci care au provocat o serie de pagube—100 de câble de grâu și 6 butoaie de vin, în 1618 judele Michael Tartler din Târpiu cerea, în numele localnicilor, paza și protecția orașului Bistrița⁵⁵⁸. În 1650, judele satului Ghijasa de Sus (Felső Geses), Mihăilă Urs, împreună cu jurații Dumitru Opriș, Vonea Cârste, Moga Oltean și alți săteni se împăcau cu Ioan Kemény și Sofia Gerendi pentru ocuparea de către aceștia a unui fânaț din hotarul satului. Cei doi nobili ofereau satului în schimb un alt fânaț în locul numit Olozina⁵⁵⁹.

Nu numai avutul în sine trebuie protejat de imixtiunile și abuzurile altora, în special ale nobililor, ci chiar satul cu locuitorii săi aflați în conflict cu localitățile învecinate. Judele este cel care intervine la autorități pentru a nu se ivi conflicte deosebite din acest motiv. În 1687, judele Petru Gaspar, din satul Șeica Bistriței îi cerea protecție lui Joachim, judele primar al orașului Bistrița, și solicita să intervină la general pentru obținerea pe seama satului Șeica Bistriței a unei scrisori de protecție împotriva celor din Teaca din partea cărora sunt tulburați în legătură cu sarcina întreținerii oștilor nemțești⁵⁶⁰.

⁵⁵⁷ Vasile Lechințan, *Cnezi și juzi în Câmpia Transilvaniei*, pp. 544–545.

⁵⁵⁸ SJAN Cluj, fond Primăria orașului Bistrița, doc. nr. 8563.

⁵⁵⁹ SJAN Cluj, fond Kemény, XVI, nr. 1249, 1650, 12 decembrie.

⁵⁶⁰ SJAN Cluj, fond Primăria orașului Bistrița, nr. 315.

În zonele cu populație mixtă de cele mai multe ori problemele de proprietate sunt mai complicate, în special în secolul al XVIII-lea. În zona Sibiului, dar și a Bistriței, conflictele dintre comunitățile de sași și cele ale românilor⁵⁶¹ evidențiază și rolul judeului sătesc. Un exemplu este și conflictul dintre sași și locuitorii din Săliște din 1774. Românii, în virtutea unor drepturi anterioare, nu mai vroiau să plătească dijma, astfel că magistratul Sibiului decide trimiterea unei comisii în sat, în frunte cu comisarul Mihail Glantz, însoțit de o companie de soldați, sub conducerea căpitanului Kokos. Prima oprire se face la casa judeului, unde sunt convocați bătrânii satului pentru a semna că sunt de acord cu o dare de 2 zloți, prin care renunțau la taxa de crășmărit în favoarea sașilor, precum și la pășunatul munților din apropiere. Conflictul degenează, juzii din satele din apropiere sunt legați de soldați, intervin oamenii din sat și totul se soldează cu 10 morți. Judele din Săliște fuge și încearcă să găsească înțelegere în această problemă la Cluj. Urmare a aceluiași conflict, dar 28 de ani mai târziu, îl regăsim pe judele din Sibiel, Ioan Muntean, închis la Sibiu în numele satului său. El declara că, împreună cu încă nouă juzi ai satelor din scaunul Săliște, fuseseră închiși la Sibiu deoarece nu fuseseră de acord să plătească o taxă din urmă pe 14 ani, în valoare de 100.000 de florini cerută de sași⁵⁶².

O situație identică apare și pentru teritoriul secuiesc: judele satului trebuie să îndeplinească obligația de reprezentativitate. În 1713 se instituia în Trei Scaune o zonă cu pădure comună, luată de la nouă sate, Bodok, Zoltan, Etfalva, Ghidfalău (Gidofalva), Fotos, Martonos, Angheluș (Angyalos), Beseneu (Besenyó) și Ereszteveny. La luarea la cunoștință a hotărârii în fața juzilor nobililor și a juzilor asesori, dar și anterior, pentru a jura împreună cu încă trei jurați, satele

⁵⁶¹ Ioan Lupaș, *Câteva pagini din trecutul comunei Săliște*, în *Transilvania*, 1903, XXXIV, nr. 2, pp. 53–71.

⁵⁶² Ștefan Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII–XX*, București, 1977, p. 129.

sunt reprezentate de juzii lor⁵⁶³. O altă formă de apărare a bunurilor comunității este și redistribuirea pământurilor sau caselor celor morți, fugiți, strămutați, pentru ca acestea să nu rămână necultivate, iar casele pustiite. Judele Săcelului, împreună cu bătrânii satului, acorda în 1617 unui consătean gospodăria altuia ce murise⁵⁶⁴.

Cu toate că numeroasele plângeri ale iobagilor pe care le înregistrează arhivele au fost interpretate în istoriografie ca fiind reacția la abuzurile și imixtiunile nobililor, o altă fațetă este și aceasta a prezenței și mărturiei judeului satului în diverse ocazii. Vizitele împăratului Iosif II în Transilvania au avut ca și consecință exprimarea doleanțelor satelor. Cei care se plâng în numele comunităților lor sunt judele și jurații, ori, alteori, preotul/pastorul. O serie întreagă de astfel de plângeri se fac de către satele din comitatul Târnava în jurul anului 1773. Pentru Viișoara (Hundorf), judele și jurații satului expuneau împăratului cazul lor: satul aparținuse fiscului, apoi a fost cedat comunității armenesti din Dumbrăveni, comunitate care, dorind să curețe orașul de români, îi colonizase la ei, 30 de familii. Aceștia însă au fugit în Țara Românească, iar acum localnicii erau obligați de către armeni să plătească și contribuția acestora. Tot armenii aduseseră pe pășunea satului o turmă de 500 de oi, sătenii nemaiputând astfel pășuna decât un număr mai mic de animale. Din pădurea satului, care fusese fiscală, ei nu mai aveau voie să scoată lemn, nici măcar putred⁵⁶⁵. Rezoluția nu o cunoaștem, însă probabil, ca și în multe alte cazuri, situația a rămas aceeași, sau chiar s-a înrăutățit, însă apreciabil este faptul că prin instituția judeului sătesc comunitatea reușește să își facă cunoscute necazurile.

⁵⁶³ Artur Coroi, *A Háromszéki kilenc falu közös erdejének törvénye, 1713* (I), în *Acta Siculica*, 2009 și (II) în *Acta Siculica*, 2010, pp. 235–275.

⁵⁶⁴ Nicolae Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, p. 122.

⁵⁶⁵ Ioan Ranca, *Abuzul seniorial în Transilvania în lumina plângerilor iobăgești de pe Târnave înmânate lui Iosif al II-lea la 1773*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, Cluj-Napoca, XXVI, 1983–1984, p. 181.

Judele satului trebuie să reprezinte comunitatea în fața autorităților inclusiv în probleme de natură politică. Ocupația habsburgică a produs numeroase schimbări, iar puterea trebuia să se asigure de loialitatea noilor supuși. S-au păstrat numeroase astfel de jurăminte, așa cum sunt cele din 1691 din scaunele Orăștie și Rupea⁵⁶⁶, când reprezentanții satului, popa și judele, jură fidelitate și semnează jurământul. La fel este jurământul din 1706 al locuitorilor din 67 de sate de pe cuprinsul comitatului Dăbâca, aparținând mai multor stăpâni, reprezentați de jude și de 5–6 jurați⁵⁶⁷.

Un mod deosebit prin care judele poate apăra oarecum avutul satului ori pe săteni, este tănuirea. Cazurile de complicitate a acestuia cu consătenii săi sunt motivate de aspectele economice precare care îl forțează pe iobag să pășească peste lege. Evaziunile de tip funciar prin mărirea lotului aflat la liziera pădurii ori prin numărul de animale crescute în gospodăriile închegate departe de casă sunt tot atâtea situații pe care judele, care ar fi trebuit să cunoască detaliile economice ale fiecărei gospodării, le trece cu vederea⁵⁶⁸.

Apărarea satului o putem vedea și prin intermediul planurilor și instrucțiunilor de asigurare a liniștii emise de oficialitățile habsburgice în perioada imediat anterioară răscoalei lui Horea, într-o atmosferă de paranoia generală ce cuprinsese nobilimea. Un plan al comitatului Zarand, care trebuia făcut cunoscut tuturor satelor de pe cuprinsul său, în 11 puncte, are următoarele obiective: judele și cu doi jurați, în secret, trebuiau să fie atât de vigilenți și să verifice pe fiecare locuitor al satului de două-trei ori pe săptămână, casa,

⁵⁶⁶ Costin Feneșan, „Cărți de mărturie”, passim.

⁵⁶⁷ SJAN Cluj, fond familial Bánffy, nr. inv. 447: *anno Domini 1706, die 18 martii, in possessione Bilak, comitatu videlicet Dobocensi existente infrascripti iudicis et jurati possessionum infrascriptarum in suis, ac reliquorum cohabitatorum suorum nominibus et in personis, juxta dispositionem et constitutionem in clytorum dominorum statutuuum et ordinum Transylvaniae et superinde Schaeburgi editam, homagium secundum formulam prescriptam prestiterunt.*

⁵⁶⁸ Barbu Ștefănescu, *Între pâini*, pp. 370–371.

grădina, acareturile, astfel încât să observe dacă nu găzduiesc oameni străini. În caz că vreun locuitor ar fi oferit găzduire vreunui străin, fără să îl anunțe pe judele satului, care urma să ancheteze situația venitului, atât locuitorul, cât și oaspetele său să fie predați comisarului pentru pedeapsă. Asigurarea oamenilor care să facă de pază în sat, atât ziua cât și noaptea, trebuia rezolvată tot de către jude. Chiar două străji pe timp de noapte cereau oficialitățile din Zarand, străji care aveau în atribuție verificarea oricărui trecător și a pașaportului său de drum (act obligatoriu pentru ieșirea din comitat), predarea în mâinile judeului a celor care nu dețin un asemenea act, sub pedeapsă de 20 de bâte.

Pentru neglijență în serviciu, atât judele, cât și cei doi jurați urmau să primească 40 de bâte, 20 în târgul de la Brad, iar 20 în cel de la Baia-de-Criș. Pentru a se cunoaște că sunt reprezentanți ai satelor, pedepsirea avea loc la vedere, pe un podium înălțat în acest scop⁵⁶⁹.

Și întreținerea drumurilor și a podurilor intră în sarcina judeului. Dintr-un proces derulat în 1629 la scaunul de judecată al comitatului Cluj am dedus că judele satului Tămașa, Mihai Mathe și apoi Pavel Boczi, ar avea asemenea obligativitate. Astfel, judele era chemat în proces deoarece nu reparase podul din hotarul satului, cu toate că fusese anunțat, iar nobilul Emeric Tamasfaluy, trecând cu calul peste pod acesta și-a rupt piciorul și apoi a murit. În consecință, judele și satul Tămașa trebuiau să plătească 25 de florini despăgubire⁵⁷⁰.

Aceste cazuri, care în alte condiții ar deruta sau ar încălca discursul, considerăm că reprezintă singura modalitate de a demonstra varietatea situațiilor în care capul satului este reprezentantul comunității, valoarea mărturiei sale în

⁵⁶⁹ David Prodan, *Răscoala lui Horea*, I, pp. 84–85.

⁵⁷⁰ Vasile Lechințan, *Cnezi și juzi din zonele de munte ale comitatelor Cluj și Turda în procese judecătorești la scaunele comitatense în prima jumătate a veacului al XVII-lea*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, Cluj-Napoca, 1987–1988, p. 205.

instanță, pe de o parte, iar pe de altă parte exprimă și atitudinea instanțelor superioare față de instituția judeului sătesc.

VI.1.b. Prinderea răufăcătorilor și a fugarilor

Malefactores este doar un titlu generic pentru orice persoană care ar înfăptui lucruri care să păgubească în vreun fel pe ceilalți. Normele de drept ale epocii nu fac distincție prea clară între tipurile de făptași, ci în funcție de faptă și valoarea pagubei. În urmărirea și prinderea răufăcătorilor un rol aparte l-au avut anchetele juzilor circulatori în timpul așa-numitelor inchiziții generale care aveau loc o dată la trei ani, dar și cele de la jumătate de an.

Prinderea răufăcătorilor – hoți, tâlhari, violatori, incendiatori, ucigași –, este una dintre cele mai importante atribuții ale judeului sătesc. Acesta, împreună cu tot satul, era răspunzător de achitarea acestei datorii. Păgubitul sau cel care a observat un asemenea act de violare a proprietății ori de incendiere trebuia să dea fuga la judele satului să-l sesizeze în acest sens. Acesta, la rândul-i, în funcție de gravitatea faptei, avea obligația de a da ordin să se bată clopotele în dungă, semn al unei fapte reprobabile: fie că sunt hoții în zonă, fie că a avut loc o incendiere, fie că satul se află sub amenințare armată. Sătenii, cunoscând valoarea tragerii clopotelor în acest fel, ar trebui să lase totul și să pornească spre casa judeului, să intervină, să prindă hoțul, să se ascundă etc. Numeroase anchete a unor astfel de fapte au ca primă întrebare dacă judele satului a pus să se facă zgomot, să se tragă clopotele de la biserică. Dacă nu a făcut astfel, de ce nu a făcut, iar dacă s-a întâmplat, de ce sătenii nu au răspuns chemării. Mai ales în preajma evenimentelor din 1784 au loc astfel de inchizitorii. Locuitorii din Cioara, anchetați în acest an pentru distrugerea curții lui Barcsai, sunt întrebați dacă s-au tras clopotele pentru a-i prinde pe hoți⁵⁷¹. Răspunsurile sunt variate: unii nu știu, alții

⁵⁷¹ Ioan Lupaș, *Contribuțiuni documentare la istoria satelor transilvane*, p. 296.

de frică nu au ieșit din case, alții erau la câmp. Iosif Vinerean, supus al lui Andrei Laskai din Vințul de Jos declara însă, că înaintea cu o zi, judele nobililor ordonase judeului din sat și juraților ca în caz că vor veni hoții, să tragă clopotul, iar Irimie Oltean, judele, ar fi și făcut astfel. Oltean însuși declara că a încercat să-i prindă pe hoți și a tras clopotul ca să se strângă tot satul, dar hoții au amenințat că vor da foc satului dacă vor fi reținuți. Numeroase asemenea anchete evidențiază rolul judeului în cazul prinderii în flagrant a hoților ori a izbucnirii unui incendiu în sat sau chiar și în caz de atac.

Valoarea faptei este în primul rând bănească, în al doilea rând poate fi pedepsită corporal. Cel care fură bunuri în valoare de 100 de bani să fie amendat la judecata scaunului sătesc cu o amendă de 1 florin și plata pagubelor; dacă și a doua oară era prinsă aceeași persoană, procedura era aceeași, iar pentru o a doua recidivă respectivul era spânzurat. Dacă furtul este de doi florini, la prima infracțiune vinovatul să fie bătut, să plătească paguba și să se pocăiască în fața preotului; la prima recidivă să mai plătească în plus și 12 florini, iar la o a treia infracțiune de aceeași valoare, acuzatul să fie spânzurat. Pentru o faptă cu o valoare mai mare de trei florini, infractorul, dacă nu s-a împăcat cu păgubitul, să fie spânzurat, iar dacă s-a ajuns la o înțelegere, ca pedeapsă să i se taie o ureche, iar la recidivă să fie spânzurat. Dietele fac iar și iar mențiuni asupra prinderii răufăcătorilor. În 1613 juzii nu puteau urmări hoții pe Pământul Crăiesc, în timp ce în 1614 se specifica: dacă într-un sat hoții sunt cunsocuți iar juzii nu i-ar prinde, aceștia, adică juzii, să fie pedepsiți de către șpani⁵⁷².

Un alt caz este din 1682. Lengyel Marton, judele sătesc din Sânmihaiul de Jos, scaunul Arieș, este cel care îl anunța pe un „presupus” hoț despre chemarea în judecată. Astfel, Racz Mihaly din Sânmihaiul de Jos, la cererea nobilei doamne

⁵⁷² MCRT, VIII, p. 97.

Madarasz Elisabeta din Sânmihaiul de Sus, era chemat în fața prim-judeului regal din Lunca Mureșului (Kotsar) pentru furtul unei haine de blană⁵⁷³. Acesta este numai unul dintre exemplele în care judele este dator să anunțe pe pârât, eventualul hoț, asupra chemării în instanță, având astfel rol de emisar în cadrul procedurii. Judele însă nu este dator să îl și aducă pe presupusul hoț în fața instanței și nici să îi caute un procurator, un reprezentant în fața scaunului.

Furturile cele mai des întâlnite în izvoarele documentare sunt însă cele de animale. Sustragerea unui animal de povară, cal sau bou, dar nu numai, ci și vaci sau oi, însemna un prejudiciu foarte mare. Astfel, în 1622, tuturor juzilor din districtul Bistrița li se cerea să anunțe în cazul că hoții care au furat o turmă de animale vor trece prin satul lor de la Vermeș, ca să poată fi ajutați la prinderea lor⁵⁷⁴. La fel li se cerea celor din zona Beiușului, deoarece hoții mână vitele spre Călățele și să fie cu băgare de seamă.

Printre cei mai cunoscuți hoți de animale sunt chiar supraveghetorii acestora, păstorii. În 1628 hoții – păstori din Morăreni, Mureș –, furau chiar de la judele George din Archita (Erked) trei cai pe care i-au vândut în târgul din Teaca. Judele, neputincios, apelează la oficialii orașului Bistrița să intervină pentru a-și recupera cailor⁵⁷⁵. Rezultatul nu ne este cunoscut. Și în 1689 judele din Șeica (Slyk/Selyk) trebuia să-l prindă pe păstorul satului pe nume Petrișor, deoarece se furaseră patru cai de pe moșia lui Ioan Bereksz, iar păstorul fugise⁵⁷⁶. Nu se specifică însă dacă Petrișor a fost hoțul, complicele sau acesta fugise ca să nu fie tras la răspundere.

Informații despre un caz asemănător provin din 1691, din satul Tonciu (Tacs) unde de moartea unei vite este acuzat păstorul cirezii de către Ioan Kovacs din Telciu, proprietarul

⁵⁷³ SJAN Timiș, Colecția Muzeul Banatului, nr. 85.

⁵⁷⁴ SJAN Cluj, fond Primăria orașului Bistrița, nr. 9060.

⁵⁷⁵ Idem, nr. 9917.

⁵⁷⁶ Idem, nr. 232.

acesteia, care cere să fie despăgubit de către păstor. Judele satului Tonciu adeverește însă într-o scrisoare către judele Bistriței că păstorul n-ar fi vinovat, deoarece la angajarea lui, acesta nu și-ar fi luat răspunderea pentru vitele bolnave⁵⁷⁷. Iarși rezultatul anchetei rămâne în suspans, în lipsa documentelor care să explice finalitatea demersului legal inițiat.

La scaunul comitatens Turda întrunit în iunie 1615, doamna Elisabeta Zilvassy chema în judecată pe judele satului Chimitelnic (Keméntelke), Opra Berche, în numele comunității sale, adică *caeterosque universos incolas et inhabitatores possessionis*. Motivul interpelării era faptul că satul nu plătise pentru un bou al său, găsit mort în hotarul satului, adică suma de 32 de florini⁵⁷⁸.

Pe de altă parte și nobilii presează asupra acestei funcții a judeului. Astfel Ștefan Bocskai solicita în vara lui 1687 judeului primar al Bistriței, Ioachim, ca acesta să poruncească juzilor din lad și Jelna (Zolna) să poarte de grijă celor cinci cai pe care îi dăduse la păscut în hergheliile celor două sate⁵⁷⁹. În cazul în care animalele furate erau găsite, tot judele era cel care le reținea la casa lui până ele erau ridicate de proprietar.

Dacă judele îl elibera pe hoț contra unei sume oarecare, el era pasibil de plata *homagiumului* hoțului⁵⁸⁰. Dieta din 1614, consemna ca niciun sat să nu tăinuiască răufăcători, sub pedeapsa de 200 de florini. Juzii să caute și să aresteze pe acei răufăcători și să-i predea mai departe scaunului de judecată superior, respectiv al comitatului⁵⁸¹. Dacă pe hoțul prins judele și sătenii l-ar scăpa, în 15 zile erau datori să-l prindă din nou, sub aceeași pedeapsă de 200 de florini; dacă l-ar fi eliberat în mod intenționat, să fie amendați cu 500 de florini. Un astfel de caz se judecă în 1622 în fața scaunului comitatens

⁵⁷⁷ Idem, nr. 337.

⁵⁷⁸ *Torda vármegye jegyzőkönyvei*, pp. 119–120.

⁵⁷⁹ SJAN Cluj, fond Primăria orașului Bistrița, nr. 159.

⁵⁸⁰ *MCRT*, I, p. 219.

⁵⁸¹ *MCRT*, VI, pp. 419–420.

Turda. Vicecomitele îl judecă pe judele din Râciu, Bogdan Pașcu, pentru că a lăsat un hoț cunoscut să plece, după ce hoțul predase judeului un cal și un mânz furați din hotarul Clujului⁵⁸². Și judele din Păingeni (comitatul Turda), Mihai Koncz și jurații satului sunt chemați la judecată în 1635 pentru că au eliberat un hoț cunoscut. Pentru aceeași acuzație și judele din Vâlcele (Olah Banabyky), Thomas Nyago, apare ca pârât în anul 1636⁵⁸³. Judecarea cazului unui hoț, colon al lui Mihail Toroczkai în 1607, evidențiază, pe lângă treptele ierarhiei juridice și subiectivitatea judecătorilor, dar și rolul judeului sătesc în proces. Juzii nobililor probabil că anchetaseră deja cazul colonului care era implicat în dispariția unor oi, și înaintaseră cazul la scaunul comitatens Turda. Judele satului Ocolișel (Kisoklos) împreună cu trei jurați erau și ei citați deoarece nu au predat pe hoț, probabil consătean, și nici nu au adus oile⁵⁸⁴. Judele și locuitorii, de orice statut, aveau deci obligația să prindă răufăcătorii la porunca comitelui, în caz contrar judele, împreună cu încă trei martori, ar fi trebuit să se prezinte în fața comitelui, așa cum am văzut din cazul de la Ocolișel, iar la scaunul filial să plătească 200 de florini, până la descoperirea adevărului lucrurilor – *tamen comperta rei veritate*, statuează adunarea comitatului Turda⁵⁸⁵.

Urmărirea generală, *generalis inquisitionis*, a infractorilor se făcea o dată la trei ani, tăinuitorii de hoți fiind condamnați la moarte, iar dacă un astfel de om a fost angajat să aibă grijă de animalele satului, satul să fie pedepsit cu 200 de florini. Un astfel de caz se regăsește în anul 1617, în care chiar comitele Ioan Zindi îl chema în judecată pe judele (*iudicem sive kenezio*) Dragan Pasko din Deleni (OlahIdeczpataka) pentru faptul că nu predase niște hoți. Cauza se referă la hoți veniți din Moldova (*qui ex Moldavia in hunc regnum latrocinationis*

⁵⁸² Vasile Lechințan, *Cnezi și juzi în Câmpia Transilvaniei*, p. 155.

⁵⁸³ *Ibidem*, p. 156.

⁵⁸⁴ *Torda vármegye jegyzőkönyvei*, p. 39.

⁵⁸⁵ *Corpus Statutorum*, I, p. 354.

et predationis causa venissent) care au și furat niște boi, dar pe care i-ar fi vândut. Judele ar fi trebuit să anunțe asupra acestei fapte pe comite sau pe vicecomite, și dacă nu ar fi avut oameni ca să-i prindă pe moldoveni, iarăși ar fi trebuit să anunțe la comitat. Astfel că judele Pasko împreună cu cei trei jurați ai satului sunt pedepsiți pentru obstrucționarea justiției, iar satul – *coloni eiusdem possessionis* – cu 200 de florini⁵⁸⁶.

În același tipar se încadrează și situația judeului Barti István din Țăgău (Saz Czegeo) care anunța în 1620 pe Zigetthy Georgy, vicejude al comitatul Dăbâca, asupra unui omor din localitatea sa. Vicejudele trimitea comitelui, juzilor primari și celorlalte scaune depozițiile martorilor luate în fața lui în legătură cu acest fapt, pentru ca respectivul să poată fi cunoscut la razia generală, dar și, dacă între timp ar fi văzut de cineva, ucigașul să poată fi predat⁵⁸⁷.

Reținerea celor prinși este făcută în sat tot de către jude. Uneori este specificat și faptul că răufăcătorul este închis chiar la casa judeului, fără a putea să determinăm în ce condiții (pivniță? anexă? groapă în curte?). Acesta trebuia și hrănit, pe cheltuiala satului. De aceea se regăsesc cazuri când judele eliberează pe deținut, mai ales dacă este unul dintre consăteni. În lipsă unei închisori a comitatului, în Târnava se dispunea ca satele să escorteze răufăcătorii la cea mai apropiată temniță fiscală. Lotrii din Crasna trebuiau duși la Oradea sau la Săcuieni.

Că întreținerea și paza celor reținuți constituia încă într-o neplăcere pentru membrii comunității o dovedește și un document din 1610. Aici se menționează că Pitter Floscher, judele sătesc din Lechința ar fi cerut ajutor judeului primar al Bistriței în legătură cu un anume Ștefan Wagners pe care îl arestaseră cu ceva vreme în urmă și pe care l-ar fi ținut destul sub pază, însă acum sătenii nu mai vor să-l țină în localitatea

⁵⁸⁶ *Torda vármegye jegyzőkönyvei*, p. 41; SJAN Cluj, fond Comitatul Turda, f. 8.

⁵⁸⁷ SJAN Cluj, fond Primăria orașului Bistrița, nr. 8813.

lor⁵⁸⁸. Motivul principal fiind, probabil, că și arestatul trebuia să fie întreținut cu mâncare și băutură pe cheltuiala lor și să aibă pe cineva de pază dintre locuitorii satului. La casa judeului satului din Merișor (Puszta Almas) era reținut în 1615 un iobag al Anei Georogh, iar pentru reținerea lui ilegală cere *homagiul*, cu care de altfel și este pedepsit fiindcă nu s-a prezentat la judecată.

Fuga de pe domeniu este un fenomen foarte cunoscut, în special în perioadele în care fiscalitatea crește ori de pe domeniile al căror stăpâni au pretenții mult prea mari. Cei care fug sunt urmăriți, prinși, readuși la stăpânul lor. Legislația ține ca aceștia să fie prinși și readuși; odată aduși, ceilalți săteni să stea chezași că aceștia lor nu vor mai pleca, fiind datori stăpânului cu suma de chezașie cu care s-au legat. Chezașia poate fi definită ca o quasi-instituție de drept privat, deoarece reprezintă o metodă prin care stăpânul, prin forțe și mijloace proprii, reușește să rezolve diverse probleme de pe domeniul său, fără intervenția organelor oficiale, al căror căi de rezolvare sunt mai greoaie și, cel mai adesea, fără consecințele dorite. Cu toate acestea, nerespectarea chezașiei/garanției poate fi motiv de chemare în judecată. Iobagii fugiți, singuri ori cu familia, puteau avea parte și de bunăvoința și înțelegerea oamenilor în diverse locuri, cu toate că nepredarea iobagilor fugiți era pedepsită. O astfel de cerere de pedepsire este adresată judeului Bistriței de către principele Mihail Apafi, în vara anului 1689. Acesta poruncește ca judele împreună cu jurații satului în care s-ar fi ascuns un iobag al său fugit din Dumbrăveni (Ebesfalva), să fie amendați cu suma de 400 de florini pentru că nu l-au predat chezașilor care l-au căutat, și care, probabil îl și găsiseră⁵⁸⁹. Chezașii fiind direct interesați, deoarece, în fond, păgubiții cu adevărat, la momentul respectiv, erau chiar ei cu suma pusă garanție.

⁵⁸⁸ Idem, nr. 8130.

⁵⁸⁹ SJAN Cluj, fond Primăria orașului Bistrița, nr. 167.

Din urbariile privitoare la satele de pe domeniul Gurghiului în a doua jumătate a secolului al XVII-lea se poate observa acest fenomen al plecării. Aproape toate satele au menționați fugiții, de când au plecat și, uneori chiar și locul în care s-au așezat⁵⁹⁰. Statistica realizată de editor evidențiază în a doua jumătate a secolului al XVII-lea totuși o scădere a intensității acestui fenomen. Nu pleacă prea departe, fiind preferate satele din imediata vecinătate a domeniului. Domeniile din zona nordică cunosc și ele acest fenomen, iar pentru secolul al XVIII-lea chiar într-o formă acută, plecarea fiind pusă pe seama creșterii obligațiilor iobăgești, a divizării sesiilor, a expedițiilor militare, dar și a calamităților naturale. Pe domeniul nobililor Károly, la 1724, din acest motiv se realizează o conscriere a celor fugiți, interesul evident fiind axat pe numărul membrilor familiei, numărul animalelor care au fost duse, de câți ani au plecat, unde au plecat respectivii săteni, un total de 1739 pe o perioadă de 40 de ani⁵⁹¹.

Un caz mai puțin întâlnit este părăsirea satului în bloc. În 1746, rezultat al schimbării regimului politic, sătenii din mai multe localități ale districtului Bistrița pleacă. Numărul plecărilor înspre Moldova, așa cum reiese din diverse statistici ale vremii, în perioada 1738–1740 se ridică la peste 200, iar în anii următori, 1741–1742, numărul fugarilor se dublează. Unii pleacă cu tot cu judele lor, așa cum sunt cei din Tăurei și Cociu, aproximativ 300, care în 1746 se îndreptau, peste munții Maramureșului, spre Moldova, având în frunte pe judele Gheorghe, urmăriți fiind de soldați. Motivul plecării este că nu mai pot suporta birul și muncile. La fel în 1760, un adevărat exod⁵⁹².

⁵⁹⁰ Liviu Ursuțiu, *Domeniul Gurghiu*, passim.

⁵⁹¹ Liviu Borcea, *O conscriere privind fuga iogabilor de pe domeniile sătmărene la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, în *Crisia*, 1980, pp. 453–482.

⁵⁹² Ștefan Meteș, *Emigrări românești*, p. 135.

Cazurile de imigrări în Transilvania implică, de asemenea, pe nobil și pe judele localității în care nou-veniții s-ar așeza. Astfel, sosirea în secuime a unui număr destul de mare de persoane fie din Moldova, fie dinspre Țara Românească, este cunoscută în special pentru secolul al XVII-lea. Fenomenul este argumentat de actele de îniobăgire a celor veniți⁵⁹³, iar modalitatea de acceptare s-a încetățenit în urma scăderii numărului iobagilor, deci a forței de muncă, în special consecință a legislației impuse de principele Gabriel Bethlen (1614–1629) privitoare la obligativitatea participării la oaste a secuilor chiar dacă sunt iobagi, dar și ca urmare a numărului mare de înnobilări de soldați de la sfârșitul secolului al XVI-lea. Fugiți din cauza lipsei de hrană și a prețului alimentelor, veniții acceptă ceea ce stăpânul le poate oferi, precum și obligațiile ce le revin dintr-un asemenea contract. Procedura era astfel: prezentându-se la stăpânul satului încheiau cu acesta o înțelegere care se ratifica de regulă în fața unor martori – *fogott birák*, fie drabanți, fie pastorul sau alți nobili. În 1639 satul Lunga (Nyujtod), Trei Scaune, aparținea nobilului Donáth Mátyás. În numele lui, judele satului, Veres Peter, împreună cu drabantul Veres István, jurat, numiți de document juzi arbitri, intermediază un asemenea contract de iobăgie de către Ionas Stoyka și soția sa, Marina. Stăpânul era de acord să le dea acestora 2 florini, o câblă de grâu și o bucățică de pământ din al lui Maffti Czizmadia. Familia Stoyka se lega pe veci, din fiu în fiu, irevocabil să fie supusă lui Donáth Mátyás⁵⁹⁴. Se practica însă și fuga dintr-un loc în altul, desigur, dacă condițiile nu erau convenabile. Un asemenea caz apare la Chilieni. Judele Küvő Pál din Chilieni (Kilyén), împreună cu Marton Pál senior și primipilul Baljku Peter, primesc pe un anume Ștefan românul, fugit în satul lor, proprietate a lui Szekely Ferenc. La cererea nobilului Antos

⁵⁹³ Tüdös Kinga, *Jobbágyélet a fejedelemskori Erdélyben. Jövevényjobbágyok Háromszéken 1616–1698*, Tg. Mureș, 2001.

⁵⁹⁴ *Ibidem*, p. 85.

Gyorgy din Reci, are loc o cercetare în teren. Ajunși în Reci (Retyi) constată că cel căutat era fugit de fapt de pe domeniul Făgărașului și făcuse deja un contract cu Antos Gyorgy din Reci, care, conform actului, pretindea să se întoarcă⁵⁹⁵.

Că de multe ori judele satului știe de plecarea consătenilor săi o dovedește și ancheta privitoare la fuga unor locuitori ai satului Cornești (Sövényfalva, comitatul Târnava) din anul 1767. Martorii au declarat în general că intenția de a fugi a unor familii era cunoscută în sat. Mai mult, locuitorul Ștefan Micu susținea că judele satului, Oprea Vonea, ar fi condus fugarii până la ieșirea din hotarul așezării. Cu toată intenția autorităților centrale de a stopa fuga iobagilor, inclusiv prin prezența paznicilor de noapte în sate și pedepsirea fugarilor, fenomenul nu a putut fi întrerupt, fiind implicați în aceste acțiuni inclusiv oficialii sătești, cei care trebuiau să vegheze la păstrarea ordinii⁵⁹⁶.

Aceste cazuri evidențiază rolul judeului sătesc pe domeniu și din acest punct de vedere. Străinii, nou-veniții, ori, dimpotrivă, consătenii fugiți sunt persoane despre situația cărora judele este primul înștiințat, cel care trebuie să ia măsuri: să-i înregistreze și probabil să medieze cu stăpânul în vederea așezării lor în sat, dar și supervizarea acțiunilor ulterioare ale acestor veniți; sau urmărirea și aducerea înapoi a iobagilor care pleacă de pe domeniu. Considerăm că ambele cazuri, la fel ca și prinderea hoțului și reținerea lui, rămân la latitudinea judeului, la modul lui de a fi, la interesul său.

*VI.1.c. Judecarea cauzelor între rude;
publicarea actelor de vânzare-cumpărare*

O altă prerogativă de ordin juridic este aceea a medierii diferitelor cauze aflate în curs între membrii aceleiași familii,

⁵⁹⁵ *Ibidem*, pp. 162–163.

⁵⁹⁶ Liviu Moldovan, *Audieri de martori privitor la fuga în Muntenia a unor iobași români din satul Cornești, comitatul Târnava în 1767*, în Ștefan Meteș *la 85 de ani*, Cluj-Napoca, 1977, p. 291.

sau care vizează moșteniri, zălogiri, vânzări-cumpărări între membrii comunității. Și în aceste cazuri se urmează o procedură cunoscută, fără de îndeplinirea căreia actul putea fi contestat în instanță. Astfel, vânzarea o dată încheiată trebuia „udată” în fața unor martori, adălmășarii, consfințindu-se deci tranzacția. În paralel se încheia și actul de vânzare, de regulă la casa judeului, scris fiind, în funcție de împrejurări și de zonă, de preot, de dascăl ori de notarul scaunului, sau chiar de către judele satului. Vânzarea trebuia făcută publică, adică adusă la cunoștința consătenilor în trei duminici succesive, în fața bisericii⁵⁹⁷.

Astfel de acte despre implicarea judeului în tranzacții datează încă din prima jumătate a secolului al XVI-lea. Spre exemplu, un act din 1538 adeverește că Ana, soția lui Ioan Demether din Săliștea Sibiului, rudă de sânge cu episcopul român de Feleac, Petru, și-a vândut partea sa din moșia Feleac preotului român Ioan, *jure perpetuo et irrevocabiliter*, contra sumei de 11 florini. Intervine însă un anume Ioan Pozpap care pretinde și el că ar avea drept la moștenire, astfel că se ajunge la judecata judeului din Feleac, care ajunge la concluzia că acest Ioan Pozpap este doar un fiu nelegitim al episcopului Petru. Pentru același preot Ioan din Feleac în 1534 depuneau mărturie că ar fi fiul episcopului Danciu, Michael Vayda, *kenezium juratum villae nostre Felek, item Petrum Nago kenezium juratum villae Olah Banabyky*⁵⁹⁸.

Așa cum aminteam, judele este dator să facă publică vânzarea-cumpărarea de terenuri. Un astfel de caz datează din 1604, când juzii Török János și Mogiori Miklós din Hoghiz, Bistrița, dau de știre că soția unui anume Hogo István și neamurile sale au vândut pământ în hotarul localității amintite, pentru a fi cunoscuți noii stăpâni⁵⁹⁹. Tot despre o vânzare este

⁵⁹⁷ Nicoale Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, p. 126.

⁵⁹⁸ Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești, Acte și scrisori (1527-1572)*, București, 1929, I, p. 11.

⁵⁹⁹ SJAN Timiș, *Colecția Muzeul Banatului*, nr. 25.

vorba și în 1627, când juzii Mihai Punkosti din Ozun (scaunul Sepsi), Andrei și Pavel Márton din Chilieni (scaunul Sepsi) audiază martori în privința pământului vândut de Lászlo Mihai din Ozun „unui român numit Berbecuț”, locuitor în Ozun: *Hec nos iudices videlicet Mikhael Punkosti de Uzon, Andreas et Paulus Marton de Killyen, fide nostra mediante conscripsimus sigillisque corroboravimus*⁶⁰⁰. Ce este interesant la acest document este că judele specifică faptul că are dreptul de sigiliu, iar documentul original păstrează urmele acestuia. Importanța deținerii de sigiliu este binecunoscută, într-o perioadă în care scrisul în mediul rural este o practică puțin răspândită.

Și pe domeniul Cluj-Mănăstur vânzările de terenuri, case, fânațe sau grădini este dat publicității, făcut cunoscut cu alte cuvinte, tot în fața judeului și a juraților și de către acesta, prin actul încheiat și pecetluit. În 1626, un iobag cumpăra un fânaț contra sumei de doi florini. În 1675, *Monostori falusi biro Mezei György* adeverea zălogirea unui teren în hotarul satului făcută de către Mihali Deák lui Lennyari András⁶⁰¹. În 1636, judele Mănăsturului atesta că în fața lui și a celor cinci jurați ai satului a venit Barla János, rudă cu unul dintre jurați și, om sărman fiind și având o mică livadă chiar lângă biserică, o vinde părintelui Daniel contra sumei de 12 florini. Actul este semnat și parafat cu sigiliul satului⁶⁰². Câțiva ani mai devreme se încheia tot un act de vânzare-cumpărare în fața judeului Varga János. Vânzătorul era de această dată fostul jude, Péter biró, care dădea spre vânzare lui István Kovács o livadă cu pruni contra sumei de 80 de florini⁶⁰³. O vânzare în grup a locuitorilor din Mănăstur tot în fața judeului apare menționată și în anul 1650, ratificată tot de conducerea satului Mănăstur⁶⁰⁴. O

⁶⁰⁰ Idem, nr. 34.

⁶⁰¹ MOL, F 234, Erd. Fisc. Lev., XXII szekrény, fasc. 16.

⁶⁰² Idem, fasc. 15.

⁶⁰³ Idem.

⁶⁰⁴ Idem.

situație asemănătoare întâlnim în 1627, undeva, nespecificat, în Transilvania, unde în fața judeului Ion Țigănașul era zălogit un Ceaslov contra sumei de doi florini⁶⁰⁵.

Și în secolul al XVIII-lea intra în obligația judeului să participe la vânzări-cumpărări ca martor, așa cum transpare din actele satelor românești din zona bistrițeană, și să se asigure că acțiunea are loc după cutumă, astfel încât să nu poată fi contrazisă. Un caz cu multe detalii procedurale privind implicarea judeului în tranzacțiile funciare din comunitate este cel privitor la vânzarea unei case din arealul menționat. Pe la începutul secolului al XVIII-lea (actul nu specifică anul) era vândută o casă între doi localnici. Ulterior, moștenitorii vânzătorului solicitau retrocedarea imobilului, întrucât, ziceau ei, vânzarea nu fusese făcută după obicei. Are loc astfel ascultarea de martori pentru a stabili dacă acea casă a fost vândută „cu aldămaș”. Întrucât autoritățile sătești participante la tranzacție nu mai erau în viață la momentul ascultării, au depus mărturie persoane vârstnice, dar și un jurat din Vărarea, care mărturisește „din auzite”, el nefiind născut la momentul vânzării, precum și un jurat din Rebrîșoara, care era tânăr când a avut loc tranzacția. Una dintre persoanele în vârstă are o poveste extrem de interesantă. Declara că vânzarea s-a încheiat într-adevăr cu adălmaș, însă nefiind băutură în sat, vânzătorul și cumpărătorul, împreună cu jurații satului, s-au dus la casa judeului care le-a dat să bea vinars. Fiind printre cei prezenți și doi tineri, judele l-a apucat pe unul dintre ei de păr și l-a lovit pentru a ține minte tranzacția. Cel lovit, acum juratul din Rebrîșoara, declara lucruri similare, și anume implicarea judeului în soluționarea vânzării după obicei, menționând și loviturile pe care acesta i le-a aplicat pentru a-și aminti amănuntele legate de tranzacție⁶⁰⁶. Metodă ce a dat roade, căci cel bruscat a ținut minte cele petrecute.

⁶⁰⁵ F. Dudaș, *Memoria*, p. 121.

⁶⁰⁶ Vasile Bichigean, *Material documentar*, pp. 331-336.

Un caz aparte de schimbare a statutului juridic al pământului este din secolul al XVIII-lea din satul Vidra de Sus. Judele și jurații satului trec din posesia satului în aceea a unor iobagi foarte săraci terenuri din hotarul satului. Cu acordul întregii comunități, aceștia dispun în numele satului o donație. Judele reprezintă organul nodal, spre care vin cereri și de la care emană rezolvări. El este cel căruia i se adresează cererea pentru a obține teren, din pământul satului, el este cel care iese la fața locului, alături de jurați și de vecinii, participă la hotărnicia propriu-zisă și darea adălmașului, uneori redactează actul de danie și îl parafează cu sigiliul satului și anunță noua situație⁶⁰⁷.

Judele satului este personajul care poate atesta prin numele său și sigiliul satului caracterul de veridicitate al unor testamente ale sătenilor, moșteniri, împărțiri ale averii, documente de succesiune între rude. Asemenea documente am întâlnit pentru zona sudică a Principatului și, cel puțin până în prezent, majoritar pentru secolul al XVIII-lea. Testamentul este o formă de asigurare a testatorului că dorințele sale se vor împlini întocmai. Laza Sabo din Siliște, aflat în pragul bătrâneții, în 1626, își pronunța dorința privitoare la averea sa în fața unor „oameni buni” pe care îi chemase să încheie

⁶⁰⁷ Aurel Răduțiu, *Acte țărănești*, pp. 425–439: *Într-aceasta zi veni Cărste Irimie și Cărste Ion cu frații, fără Vărtan, și să jelui la satu și la birău și la giurați să le deae undeva din pământul satului, că-s uom fără de moșie, și birăul cu giurații au socotit și le-u dat o moștină bătrână ce-au fost avută mai demult anume Dosul din Deal Horghie, o parte lui Irimie și 2 lui Ion cu frații și l-au dat cu haturi, de cătră răsărit cu Leah Ion, despre amiazezi merge pe Haturi în hatul lui Leh Simion într-o piatră, apoi merge spre apus pe Teș, cătră Divaea și întoarce spre miazănoapte pe Teș, pe mijloc coastii și vine spre răsărit de Teș, pe marginea Zmizii, pân în Dâmbul Drevului, și merge pe Dâmb în sus pe Teș, în Teșe, din Teăș în peatră; și satului 12 florinți, carele s-ar scula să fie rămași și carte să fie în loc și au dat adălmaș în casa lui Coroiu Ion și l-au grăitu Șoica Gligorie, fiindu birăul Goia Veselie, giurați Giurgiu Lazar, Leah Achim, Coroiu Gavril, Gavra Pătru, Coroiu Pătru, Leah Gavril, Ciorte Ștefan, șpan Pătru Haicu. În parie s-au întors prin mine, jude Gligorie Acantorului. (circa 1746, Vidra de Sus).*

un act în acest sens. Chemase, după lege, pe Stanciul cojocarul, care era jude, apoi pe Popa Oprea, Popa Mane, Popa Gheorghe, toți din Alba Iulia, Coman Harre, Ionaș Ștefle, Ionaș Wolkaleze, Coman Gherghină și Stan Boyer. Laza testează averea sa nepoților săi dinspre cele două surori, dar și soției sale, cu condiția să îl crească pe unul dintre nepoți, iar dacă acesta va muri înaintea ei să nu o poată nimeni tulbura în proprietatea sa; dacă totuși ea va muri înaintea copilului, acesta să aibă întreaga moștenire⁶⁰⁸.

Asemănător este cazul lui Popa Mane din Tilișca, ce scria în 1702 un act ce dovedea modul în care un locuitor al satului lăsa moștenire ceea ce reușise să strângă de-a lungul vieții. Strânsese și acesta, după obicei și după lege, pe bătrânii satului și-l chemase și pe judele Ion Oprea Plinga, ca să împartă „ocina pe cum am știut ieu cu suflietul meu”. Partea cea mai mare a averii o dă Tudurii (Tudorei), să aibă grijă de bătrânețile sale, dar și de „comandarea” sa. Un lucru interesant este faptul că părintele se ocupă de buna înțelegere a celor doi frați după moartea sa, dar și de menținerea laolaltă a ocinelor: cine ar face gard ca să „închidă urdinișul” să fie pedepsit cu 12 florini⁶⁰⁹.

În prezența lui Andreas Gottfried Conradt, secretar al scaunului românesc Săliște, Sibiu, precum și în prezența a patru martori, printre care și judele Kinda, în 1751 văduva Maria lui Ioanăș Rusu, își împarte averea între cele două fiice ale sale, Maria, căsătorită cu Aleman Jitian, și Salomia, căsătorită și ea cu Mihai al Tâmpănarului. Acesteia din urmă îi lasă moștenire o bucată de teren de-a lungul curții și grădinii, iar restul averii să îl împartă cele două surori împreună cu ceilalți copii⁶¹⁰.

Și testamentul lui Ioanăș Criștiu din Săliște era scris în 1753 în fața a doi martori, judele Dan Miclăuș din Tilișca și Ioanăș Lal, jurat în același sat. Cei doi fuseseră martori la

⁶⁰⁸ Nicolae Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, p. 127.

⁶⁰⁹ *Ibidem*, p. 128.

⁶¹⁰ Ioan Lupaș, *Contribuțiuni documentare la istoria satelor transilvane*, p. 187.

înzestrarea soției testatorului, Ana, cu toată averea, soții neavând copii, cu condiția ca aceasta să nu se mai căsătorească⁶¹¹. În 1763 familia Tataru din Săcădate, Stoika și soția sa, Ana, își donau averea fiicei lor Ana, *kasa ma tzie la slebitsune*. Fiind unica moștenitoare, celorlalți doi copii, Oprea și o altă soră, fiindu-le dată încă mai de demult parte din avere, ea primește de la părinți curtea și casa cu tot ce ține de ele, o cânepiște, două terenuri pentru semănat cereale și o vie. Actul era încheiat ca un document cu valoare absolută, *karte de mare kredintze*, de către *sudele* Ion Dansin, *suratzi* Ion Butzu, Simion Tataru și *setjeni* Sava Bulbore și Bukur Tataru, scris fiind de către preotul satului, popa Isaria⁶¹².

În 1764, văduva lui Mihai Istodie din Săcădate, Sibiu, lua parte la operațiunea de succesiune între ea și frații soțului său. Documentul, după tipic, descrie întreaga procedură de diviziune a averii mobile, dar și ieșirea în teren pentru a vedea care sunt semnele de hotar după împărțire. La acest pas procedural, trecerea de la un pământ la altul, cei doi frați și cumnata lor sunt însoțiți de jurații satului și de Sfurle, *sudele*⁶¹³. Pentru această acțiune văduva le plătea judeului și juraților câte 80 de dinari, iar *botrinilor pentru emperczale* – 60 de dinari.

⁶¹¹ *Ibidem*, pp. 187–188.

⁶¹² SJAN Sibiu, fond Magistrat, doc. nr. 529: *Anno 763, luna lui iunie, zile 30: Noi, atseschtje kare mai sos ne vom iskeli demu atsaste karte de mare kredintze prekum dau jeu Stoika Tataru ku mujere me anume Ana, fjeti mele Ani kasa ma tzie la slebitsune, kurtje si kasa si schura si unelte kare sint en kurte si en kase si o kinepiste la gredina Popilor de 2 blide; si din sos de vale din Verze en koatse o sumetate de 1 ferdele; la Krutsje tsje botrene o sumetate de 2 ferdele; si atsaste sumetate au fost zolog la Stirbetz si oau skos Stan ku bani lui ku 12 fl. Si o vije en jele botrene de 3 paschi vetsin despe satt Logresti de tsjeje parte fitsori Opri Tataru si atsjeeste isau dat lui Stan ke alte zjestre nu jam mai dat fore de atsjeeste, jare tsjelelalte surori se nu aibe la atsjeeste kare sau dat la logodne endrezni se a pofti enportzale atsjeeste. Au fost la fatserje kertzi jeu sudele Ion Dansin, suratzi Ion Butzu, Simion Tataru, setjeni Sava Bulbore, Bukur Tataru. Skrisam jeu Popa Isaria dsamen ku zisa lor.*

⁶¹³ SJAN Sibiu, fond Magistrat, nr. 531.

VI.1.d. Animale pierdute. Luarea urmelor

Luarea urmelor se confundă adesea cu urmărirea hoților. Urmărirea vitelor, cailor de pripas (pierduți), precum și a animalelor furate se suprapun de multe ori acțiunii de urmărire și prindere a hoților. Ce înseamnă în fapt luarea urmei? Anunțarea judei, în primul rând, că un animal a fost pierdut. Acesta face investigații printre săteni, dacă respectivul animal străin a fost văzut, când și unde. Dacă răspunsurile conduc spre ideea că animalul a trecut hotarul satului, judele din satul pe al cărui hotar a trecut vita este și el anunțat. Și lanțul investigațiilor se continuă acolo. Nu întotdeauna însă judele este dispus să preia ancheta, acest lucru fiind cauză de proces și motiv de pedeapsă pecuniară pentru jude, dar și pentru comunitate.

Animalele de pripas găsite în hotarul satului trebuiau reținute de către jude, probabil pe cheltuiala sa și la casa sa. În acest sens, luarea urmelor se constituie pentru sat și conducătorul său, într-o altă formă de obligație. Și iarăși legislația încearcă ordonarea lucrurilor și în acest sens. Vitele găsite pe care nu le reclama nimeni, îi reveneau stăpânului domeniului. Dacă i s-ar pierde cuiva vreo vită în hotarul vreunui sat, satul este dator să predea pe hoț sau să plătească paguba *ad plenum satisfactionem* (până la deplina satisfacere a păgubitului) într-un interval de 15 zile. La chemarea păgubitului, judele și întreg satul trebuie să se prezinte la hotar, și pentru nevinovăție, cu încă șase jurați trebuie să jure în fața judei nobililor⁶¹⁴. Dacă vita a cărei urmă a fost găsită în hotarul satului nu poate fi scoasă afară din hotar sau dacă este găsită omorâtă, satul este pedepsit cu 12 florini. Dacă pe hotarul dintre două sate învecinate, oricare ar fi, se găsesc vite pierdute, judele satului este dator să nu le rețină între hotare, ci să le îndrume mai aproape de sat⁶¹⁵. În Secuime, cu toate

⁶¹⁴ MCRT, X, p. 141.

⁶¹⁵ *Ibidem*, XV, p. 247.

că primipilii nu se supuneau judecății judeului sătesc, având propriile organe de judecată, în cazul animalelor pierdute se adresează tot acestuia. Un exemplu este al lui Vizi Peter, primipil din Ineu (Csikjenofalva) care se plângea judeului Biró Albert că din turma sa a dispărut un miel negru în urmă cu patru ani, cu toate că a făcut plângere, aceasta nu s-a rezolvat încă. I s-a transmis că lupii i-au mâncat mielul, însă el are informații că a fost jupuit de către Peter Andras la casa lui János Ágoston, unde s-a mâncat și s-a băut vin. Cerea deci judeului să elucideze problema⁶¹⁶.

Sunt însă și excepții de la această regulă. Astfel, locuitorii din Someșul Cald și Someșul Rece dacă nu pot da urma din hotarul lor nu plătesc paguba, pentru că hotarul lor dă în Munții Gilăului, unde vitele ar fi de negăsit, mai ales că munții nu sunt în hotarul satului⁶¹⁷. La Cârna, pe domeniul Vințului, la 1676, această luare a urmei nu este cunoscută, pentru că nu au hotar separat de al Vințului. Dacă totuși cineva umblă să își caute animalul, trebuie să meargă la judele satului care este dator să-l însoțească pe păgubaș până unde se poate, absolvindu-se prin jurământ⁶¹⁸.

În cazul în care hoțul nu era prins și nici nu se putea dovedi că nu ar fi unul dintre săteni, satul, în frunte cu judele său, trebuia să execute o amendă de 40 de florini⁶¹⁹. Dacă însă hoțul era prins, judele satului, în termen de 8 zile, trebuia să facă cererea de extrădare a acestuia⁶²⁰. Trebuie spus că atât procedura, cât și pedepsele sunt valabile și pentru teritoriul săsesc, lucru specificat într-o hotărâre din anul 1665, prin care erau înăsprite pedepsele⁶²¹. Păgubitul trebuia să anunțe când i s-a pierdut animalul, pe judele satului în hotarul căruia știa

⁶¹⁶ Imreh István, *A rendtartó szekély falu*, pp. 259–260.

⁶¹⁷ Jakó Zs., *Gy. Urb.*

⁶¹⁸ David Prodan, *Iobăgia în XVII*, II, p. 444.

⁶¹⁹ *Constituțiile Aprobate*, P. V., edictul XXXVII.

⁶²⁰ *MCRT*, X, p. 416.

⁶²¹ *Ibidem*, XIV, pp. 112–114.

că s-a întâmplat, ziua sau noaptea, iar satul – locuitorii – în hotarul căruia se află urma trebuia să pornească chiar atunci în căutarea ei, în frunte cu judele. Dacă vita se găsea tăiată, judele avea obligația să cheme câte un om din fiecare casă care să jure că nu este vinovat și nici nu știe cine a tăiat-o. Cine nu s-ar fi prezentat la jurământ era pasibil să plătească paguba, și dacă nu ar face astfel, la chemarea în judecată să plătească întreit valoarea animalului, judele luându-și trei-me din amendă⁶²².

În Câmpia Transilvaniei în mod frecvent, juzii refuză să participe la luarea urmelor, probabil datorită mulțimii de animale pierdute. Sunt astfel chemați în judecată juzii din anii următori întâmplării. În 1617 judele din Geaca (Gyekey), Ioan Soldos, este citat la scaunul de judecată al comitatului pe motivul că i s-au furat unei reclamante din Lacu (Feketelak, comitatul Dăbâca) patru boi, iar urmele au fost duse până la hotarul satului Geaca, iar judele de aici n-a vrut să preia urmele, astfel că s-a presupus că cei patru boi erau acolo⁶²³. Judele și întreg satul a fost solicitat să plătească contravaloarea boilor și cheltuielile de judecată. Deoarece pentru pagubă mai mare de 20 de florini reclamanta trebuia să jure la scaunul de judecată, iar aceasta nu s-a prezentat, satul a scăpat de amendă. Un caz similar este al judelui din Rediu (Rood), Blasiu Seres, din 1619, care, odată cu funcția, preluase de la judele din anul precedent și procesul în legătură cu furtul a patru vaci duse de un hoț din Pata. Locuitorii din Aiton au scos urmele din hotarul lor spre Rediu, însă judele din 1618 a refuzat să preia urmele, astfel că trebuie să plătească contravaloarea vacilor⁶²⁴.

Un proces care a ținut trei ani la rând la scaunul comitatului Cluj a avut ca parte pârâtă pe juzii satului Cozma (Kozma), evident în numele comunității. Începând din 1636,

⁶²² *Ibidem*, XIV, pp. 182–183.

⁶²³ Vasile Lechințan, *Cnezi și juzi în Câmpia Transilvaniei*, p. 215.

⁶²⁴ *Ibidem*, p. 147.

când judele Ioan Papp se judecase în privința neluării urmelor a 9 porci (*novem porcorum bene saginatorum*) a unui reclamant din Tonciu, procesul a continuat în 1637 când judele Petru Papp preluase cazul odată cu funcția, și i se cerea de către pârât să i se restituie contravaloarea porcilor. În 1638 judele Petru Bogdan, împreună cu jurații, era pedepsit pentru neprezentare la judecată⁶²⁵.

De refuzul de a prelua urmele este învinuit și judele din Ceanul Mare (Mezo Csian) de către Elizabeta Veres, văduva lui George Kereszturi, care atestă faptul că urmele au fost duse de la hotarul satului Bolduț (Boldoczi) la Trittenii de Jos (Dreteh) și apoi în hotarul cu Turda. Se specifică, faptul că în 15 zile să se facă jurământul judelei⁶²⁶.

Propririle de animale de către judele satului sunt iarăși cazuri în cadrul proceselor vremii, pe întreg teritoriul Transilvaniei. Animalele găsite în hotarul satului erau responsabilitatea judelei, care trebuia să le rețină până când proprietarul le ridica. Cazurile sunt numeroase. În 1687, administratorul moșiei lui Francisc Bethlen, Valentin Hencz, cerea, prin intermediul judelei bistrițean, ca judele Simion din Bârgău să predea un cal care i se furase unui iobag al său, deoarece s-a găsit persoana de la care s-a cumpărat calul⁶²⁷. Un caz similar datează din 1691, când judele satului Runcu Salvei (Runk) reținuse doi boi care fuseseră furați de la un iobag din Urmeniș (Ormenyes) și administratorul Samuel Csepregy cerea judelei primar al Bistriței să rezolve acest diferend⁶²⁸. Următorul pas era ca judele Bistriței să poruncească judelei din Runcu Salvei să se prezinte la anchetă și, eventual, să predea animalele stăpânului lor.

Cele 400 de oi din turma lui Ioan Zindi, vicecomite al comitatului Turda, se pierduseră ori fuseseră furate în

⁶²⁵ *Ibidem*.

⁶²⁶ SJAN Cluj, fond Comitatul Turda, f. 56.

⁶²⁷ SJAN Cluj, fond Primăria Bistrița, nr. 239.

⁶²⁸ *Idem*, nr. 217.

toamna anului 1608. Urmele fuseseră duse până în hotarul satului Petrilaca (Peterlaka), sat aflat în posesia Margaretei Bánffy Losonczy. Sătenii de aici, împreună cu judele, cu toate că intra în sarcina sa, au refuzat să se achite de ducerea urmelor mai departe. Un an mai târziu, cauza refuzului era discutată la scaunul comitatens Turda. Cu toate că intra în atribuțiile sale să anunțe mai departe în opt zile rezultatul anchetei făcute, judele nu a făcut-o, iar pentru aceasta era chemat în judecată, prin procurator, Matheus Zel, judele din anul 1609⁶²⁹.

Conflictele dintre sate vecine pornind de la pierderea animalelor sunt numeroase. Animalele trecute în hotarul dintre Bala și Păingeni au fost motiv de chemare în instanță în mai multe rânduri. Desigur, făcute de către stăpâni și, cel mai adesea, prin procuratori. În 1624 este judecat, cu statut de pârât, judele satului Băla, Simone Moka, deoarece prin autoritatea sa a oprit boii unei femei din Păingeni, care intraseră în hotarul satului său. Datorită faptului că judele sau procuratorul său nu s-au prezentat, satul este pedepsit cu restituirea boilor sau contravaloarea lor. Cinci ani mai târziu, judeului aceluiași sat, Kit Kozta, i se cereau înapoi niște vaci, pe care de altfel le-a și predat. În 1639, judele Cosmus Vayda, preluând cauza de la judele anului anterior, Ștefan Moldovai, nu restituia niște vite pierdute de către locuitorii din Păingeni⁶³⁰. Întrebarea care apare este din ai cui bani se plăteau aceste amenzi? Din veniturile personale ale judeului, mai puțin probabil, ori din sume adunate de la săteni care se constituiau în fond al comunității, având în vedere că se menționează că satul a fost scutit/absolvit de pedeapsă?

Și judele din Iara (Also Jara) din 1617, Nicolaus Kis, se prezenta la scaunul de judecată al comitatului Turda împreună cu trei jurați ai satului, fiind pârâți de Anna Sylvasi, *consors*

⁶²⁹ *Torda vármegyje jegyzőkönyvei*, pp. 94–95.

⁶³⁰ Vasile Lechințan, *Cnezi și juzi*, pp. 151–152; *Torda vármegyje jegyzőkönyvei*, p. 430.

egregii Blasy Papay, pentru nerestituirea unui cal al acesteia. În apărarea lor, cei din Iara spun că, cu toate că ei s-au prezentat de fiecare dată fiind anunțați de către juzii nobililor, doamna în cauză nu a venit. Datorită faptului că nu s-a prezentat nici de astă dată, satul a fost absolvit de plata amenzii de 6 mărci, sentința fiind irevocabilă⁶³¹.

Un întreg proces are loc la scaunul Bistriței între anii 1608–1609 cu privire la niște cai despre care se presupune că au fost furați de un anume Passka Simon. În 30 mai 1608, juzii Pottlogai Tirado (Potlogar Toader?) și Gurzo (Burzeu?) Wajda împreună cu întregul sat Suci de Sus declară că respectivii cai au fost predați proprietarilor⁶³² și că Simon nu este vinovat. În 1609, juzii scriu din nou judeului Bistriței asupra problemei anului anterior și expun întreaga tărașenie. Astfel, în 1608 stăpânul Macrai Ștefan dădea în herghelia satului niște cai, nespunând ai cui sunt de fapt. Sătenii au fost încredințați că sunt caii lui Macrai⁶³³. Între timp, cunoscutul negustor Fodostchi face plângere împotriva lui Pasko Simion că i-ar fi luat caii, și astfel satul depune mărturie pentru el, argumentând că acei cai au fost pierduți în timpul conflictelor.

Cazul din 1621 din Mărișel (Nagifalu, Bistrița), de pe domeniul lui Gheorghe Apafy este și el unul relevant. Astfel, Barabiay Ianos, administratorul lui Apafy, trimite o scrisoare judeului Bistriței, Nierges Andras, cerând să restituie judeului sătesc din Bârgău (Borgo) iapa unui iobag din acest loc pe care iobagul a dus-o judeului spre a i se face dreptate, întrucât a găsit-o la hoții care i-au furat-o⁶³⁴. Pentru lipsă de vigilență, judele este pasibil de amendă ori de privare de libertate. În 1753, primarul din Sângeorz, Bistrița, Vasile Cordoș, era

⁶³¹ SJAN Cluj, fond Comitatul Turda, f. 105; *Torda vármegye jegyzőkönyvei*, p. 131.

⁶³² SJAN Cluj, fond Primăria orașului Bistrița, nr. 7966; E. Hurmuzaki, *Documente*, XV/2, pp. 833–834.

⁶³³ *Documentele Bistriței*, I, doc. XXXVIII, p. 30.

⁶³⁴ SJAN Cluj, fond Primăria orașului Bistrița, nr. 9017.

încarcerat în închisoarea orașului Bistrița împreună cu mai mulți săteni. Motivul arestului a fost plângerea sașilor din localitatea lad la adresa celor din Sângeorz, cum că aceștia ar fi pierdut urma a trei boi în munții folosiți în comun de locuitori celor două sate. Cu toate că judele și sătenii sunt eliberați, condiția a fost să plătească paguba⁶³⁵.

Tot pagubă se numește și dacă propriii săteni își pășunează vitele în zone în care s-a instituit că este interzis. Tată și fiu din Arcuș, Trei Scaune, Illyes Janos și Illyes Lukacs junior, erau amendați în 1781 de judele satului în urma ascultării în fața juraților satului cu câte 24 de dinari fiecare, pentru că au lăsat vitele în fânașul din lunca satului⁶³⁶. În Zălan, la 1783, satul hotărâse ca de primăvara, de când se duce zăpada și până toamna, după ce se adună cerealele, nimeni să nu lase animalele în zonele cultivate. Cei care ar fi încălcat această regulă, erau citați în fața judeului pentru a fi amendați, iar dacă nu s-ar supune, să fie chemați în fața bisericii, dinaintea satului⁶³⁷.

Pagubele suferite de sate din partea autorităților în timpul conflictelor religioase sunt adevărate de juzii unor sate din comitatul Alba. Astfel, în anul 1755, semnau că au avut mari pagube birăii din șase sate, alături de câte doi jurați și, spun ei, cu tot satul. Bani, cereale, fân, vin sau animale au dat satele la preoții uniți ca mită, ori la juzii nobililor pentru a-i îmbuna, ori, în alte cazuri, bunurile acestea le-au fost luate pentru că erau ortodocși⁶³⁸.

Judele și cu jurații au și autoritatea de a atesta proprietatea asupra unor animale. Aceste adevăruri pot fi necesare în mai multe cazuri: fie că proprietarul dorește să vândă, fie că l-a pierdut, fie că i-a fost rechiziționat. Un astfel de exemplu provine din satul Jadova. Juzii acestui sat împreună cu jurații mărturiseau în 1650 sub jurământ că unii dintre săteni au în

⁶³⁵ Virgil Șotropa, *Un proces multiseclar*, p. 250.

⁶³⁶ Imreh István, *A rendtartó székelly falu*, p. 128.

⁶³⁷ *Ibidem*, p. 156.

⁶³⁸ Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii*, I, p. 493.

proprietate mai multe animale⁶³⁹. Hotarul satelor bistrițene este adesea trecut de animale și dintr-o parte și din cealaltă, astfel că apar numeroase conflicte. În 1687, Nistor Ganga, se pare din Câmpulung, cerea judeului Iwasco din Maieru, oile unei mătuși a lui, pe care judele le restituise celor din Ruși, probabil în urma cererii celor de acolo⁶⁴⁰.

VI.1.e. Participarea la hotărnicii și puneri în posesie

Din postura sa de oficial al satului, judele sătesc apare ca om de mărturie în procesele de hotărnicii sau puneri în posesie, atribuție evidențiată pentru întreg teritoriul supus discuției.

Hotarul nu este o linie imaginară și relativă, dimpotrivă. Chestiunea hotărnicilor, a bătaii la hotar, a stabilirii hotarului cu brazda în cap, în fața tuturilor sătenilor nu este un mit istoriografic, ci o problemă vitală, de drept public, de proprietate, de procedură, de cutumă. Bunurile comune, izvoare, fântâni, terenuri sau păduri, trebuie apărate de orice imixtiune. Stabilirea hotarelor sau ridicarea unor semne noi de hotar, înnoirea celor vechi sau acordul față de introducerea în posesie și arătarea semnelor de hotar fac obiectul altei atribuții a conducătorului satului. Astfel, împreună cu tot satul, spun documentele, judele trebuie să iasă în teren și să rețină hotarul satului său. Trebuie observat că nu judele singur stabilește semnele de hotar, ci împreună cu jurații, bătrânii și sătenii interesați, oficialii comitatului, în general juzii nobililor, împuternicitul nobilului, dacă este cazul, juzii satelor vecine împreună cu reprezentanții satului lor. Așadar, o mulțime de oameni merge de la un semn de hotar la altul, de la stejar la izvor, de la izvor la buza drumului, puncte de reper cunoscute de toți, imuabile, pe care memoria colectivă nu le poate omite.

⁶³⁹ Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente*, XV/2, doc. nr. 2194, p. 1177.

⁶⁴⁰ Nicolae Iorga, *Documentele Bistriței*, II, doc. nr. CCLXXX, p. 64.

Un exemplu de acest gen este documentul din anul 1642 privitor la hotărnicia moșiilor Ighen, Șard și Ampoița, comitatul Alba, unde, printre martorii chemați se numărau și *ignobilibus Czijorra Triff, iudice, Gabra Flora, Lupa Vajna, Gabra Lupe, juratis de eadem Ighenpataka*, alături de care mai erau prezenți judele și jurații din Thotofalva și Benedeki. Este interesant faptul că documentul, pe parcursul său, surprinde o altă realitate, și anume schimbarea anuală a juraților, deoarece la ultima înfățișare în procesul de hotărnicie alături de judele Horea Triff apar alți jurați ai satului Ighen⁶⁴¹. O cauză din 1607, dezbătută la scaunul comitatului Turda privește ridicarea unor noi semne de hotar între Măgura și Borzești (Berkez)⁶⁴². Și satele Bokorfalva (dispărut, lângă Remetea) și Petrasz, ambele din comitatul Bihor, ridicau noi semne de hotar în prezența juzilor nobililor în 1565, cei din Bokorfalva fiind reprezentați de juzii și jurații săi⁶⁴³. Rehotărnicirea dintre posesiunile Darocz (sat săsesc), Janosfalva și Dallia, ordonată de principele George Rákóczi în anul 1634, s-a făcut la solicitarea *providorum et circumsectorum iudici, villici juratorum ac universorum civium incolarum et inhabitatorum Darocz*. La ridicarea semnelor de hotar sunt prezenți, alături de locuitorii și juzii celor trei sate, și judele satului vecin, Petec, din comitatul Alba, *Michaelem Bias, juratum iudices iam dictae Petec*⁶⁴⁴.

La trasarea hotarelor comune dintre localități din vecinătate participă, nu de puține ori, și judele. Astfel, în 1590, Thomas Petrasko, *kenezius*, semnează ca martor la trasarea hotarelor târgului Jdioara⁶⁴⁵. Tot în zona Banatului, în 1597, apare *providis* Petrus Vorona, fără mențiunea jude și Radul Zborișteanul *iudice* (din Biniș), Petrus Czim *iudice* în Docleni, Joannus Bogdan *iudice*, Joanne Maling *iudice* (din Iersig), Dan

⁶⁴¹ MOL, F 3, Centuria O, nr. 46, ff. 4–6.

⁶⁴² SJAN Cluj, fond Comitatul Turda, f. 12.

⁶⁴³ LR, 6, ff. 83–84.

⁶⁴⁴ LR, 21, ff. 61–62.

⁶⁴⁵ Pesty Frigyes, *Krassó varmegye története*, IV, p. 235.

Mihalcza, jude al lui Ladislau Harmati din Moniom și Petrus Ztephan *iudice* din Valeapai; sunt cu toții prezenți la introducerea în posesie a lui Andrei Barczay pentru castelul Bocșa⁶⁴⁶. În 25 martie 1571, judele din satul maramureșan Bilka era prezent, alături de alți iobagi, la o punere în posesie⁶⁴⁷. Câțiva ani mai târziu, în 1577, sunt menționați ca martori, tot în cadrul unei puneri în posesie, juzii din Veöldri, Igrîția (Igreczy), Corneni (Zilkerek) și Silvaș (Zilvas), toate sate în comitatele Solnocul Interior și Dăbâca⁶⁴⁸.

În 1564, între satele Sângeorzu și Ilva se iscuse motiv de rehotărnicire. În urma sesizării judeului Bistriței, acesta își trimite oamenii la fața locului și poruncește ca la hotărnicie să fie prezenți și judele Jurjea din Maieru, judele Mihoc din Sângeorz, judele Trif din Ilva precum și cel din Feldru, judele Andreica, fiecare împreună cu „tot satul”⁶⁴⁹. Fiecare sat, respectiv fiecare jude, pentru a nu se reveni asupra hotărniciei, este obligat să depună cheazășie o sumă destul de mare, 40 de zloți, și dreptate i se dă satului Ilva. În mod similar, în secolul următor, în 1629, în fața magistratului Bistriței se prezentau reprezentanții satelor Feldru și Iad, tocmai în problema revizuirii hotarelor comune. Pentru a putea fi numite toate semnele vechi de hotar participă la această înfățișare la Bistrița, alături de juratul provincial din Iad, Andreas Froehm, judele satului Iad, Adam Froehm, și bătrânii satului, Andreas Gebel și Tomas Froehm – *seniores jurati*, iar din satul vecin Feldru, cneazul Toader, dar și bătrânii satului, Toader Vâscului și Todorășcă⁶⁵⁰.

Un număr mare de reprezentanți ai satelor se regăsesc cu ocazia punerii în posesie a cancelarului Ștefan Jósika. În

⁶⁴⁶ *Ibidem*, p. 325.

⁶⁴⁷ LR, 5, ff. 154–156; regestat în *Az Erdély fejedelmek királyi könyvei*, I, ed. Fejér Tomás, Rácz Etelka, Szász Anikó, Kolozsvár, 2005, nr. 69, pp. 48–49.

⁶⁴⁸ *Idem*, 4, f. 101–104; regestat în *Ibidem*, nr. 90, pp. 56–57.

⁶⁴⁹ Nicolae Iorga, *Documentele Bistriței*, II, doc. XI, p. 113.

⁶⁵⁰ Virgil Șotropa, *Un proces multiseclar*, p. 245.

27 august 1596 el primește ca donație din partea principelui Sigismund Báthory, Șoimoșul cu pertinențele sale, adică zece localități, Vărădia de Mureș cu 43 de localități, Căpruța cu 21 de localități, Birchiș (Magyar Szad) cu 9 localități, Bulci cu 18 localități precum și alte posesiuni din comitatele Arad și Zarand. La punerea în stăpânire, un an mai târziu, în iunie 1597, participă, printre alții, judele orașului și tricesimatorul din Lipova, judele din Șoimoș, castelanul din Făget, Ștefan Toth din Menes, *dictae arcis Jeneo, krainikus scilicet pertinentiarum Feltotiensis*. Pe lângă acești oficiali, sunt consemnați ca martori juzii sătești și crainicii diverselor sate de pe/din vecinătatea imensului domeniu primit de către cancelar. Astfel sunt Paulus Janyk, *judex possessionum Magiaristie*, Jwan Martinovitz, *krainikus in Petrosan*, Sysko Ztoychy, *krainikus in Sabacz*, Petrus Lozowyth, *judex in Lalesowcz*, Syffko Kytt, *judex in Chiervenas*, Stephanus Iskity, *judex in Nadas*, Pomyti Gwrichia, *judex in Fwzegy*, Hellias Syffkowith, *judex serenitatis suae in Lawesencz ad dictam arcem Lippa pertinentes*, Lwstra Mladin, *krainikus in Korchomanest*, Nicolaus Bota *in Voinest*, Hatko Tripa *in Pakloch*, Petrus Kornuta *in Pays*, Petrus Trnigh *in Gaura*, Matia Gruban *in Kizmidia*, Petrus Kereze *in Hukurecze*, Paurish *judex in Batest*, Georgius Andra *in Bunye*, Georgius Nicola, *judex in Scradna*, Fatul Toma *in Wizes*, Demetrius Katis, *judex in Paduran*, Neaga Stoka *in Rogozan judex Stephani Theoreok*⁶⁵¹. Ce se evidențiază în acest document este etnia reprezentanților satelor, și anume cea sârbească, lucru de altfel ușor de explicat prin numeroasele „colonizări” cu populație sud-slavă, inițiate încă din secolul al XV-lea și favorizate în secolul al XVI-lea de invaziile otomane.

Chiar și introducerea în stăpânire a principesei Ana Bornemisza în domeniul Făgărașului, domeniu al principeselor prin tradiție, în septembrie 1664, s-a făcut în prezența

⁶⁵¹ MOL, Gyulafehérvári Kaptalán Országos Levéltára, F 4, Cista Comitatum Maramoros, fasc. 4, nr. 1.

juzilor și juraților posesiunilor vecine, în număr de 30, atât din districtul Făgăraș, cât și din comitatul Alba⁶⁵², motivul unei asemenea prezențe masive la publicitatea schimbării stăpânului se referă de fapt la recunoașterea de către locuitori a noului stăpân. Pentru confirmarea stăpânirii lui Petru Antal de Radnoth, din comitatul Târnava, are loc în 1613 o astfel de întâlnire la care participă ca martori juzii și vilicii posesiunilor vecine⁶⁵³. La punerea în stăpânire a lui Ioan Keffey în părți de posesiune din două sate, Fodora (Fodorhaza) și Vultureni (Ujfalu) din comitatul Dăbâca participă, printre vecini, și juzi ori jurați din localitățile din proximitate⁶⁵⁴. La punerea în posesia castelului Vârșeț din comitatul Timiș a lui Ioan Horváth în 1597, trebuiau să fie prezenți ca oameni de mărturie și pentru a-și da acordul și locuitorii satelor vecine domeniului, dar și juzii și jurații lor⁶⁵⁵.

Niciun teritoriu nu prezintă deosebiri în acest sens. În secuime, la introducerea în stăpânire a lui Matheus Perwsith, donat de către Sigismund cu posesiunea Zenthlelek, Odorhei, cu drept veșnic, vin ca martori, alături de nobili, primipili, pușcași și libertini, și *providis et ignobilis* Caspare Sofalwi, *iudice* alături de stăpânul său, Eustachius Gywlawffy, dar și

⁶⁵² David Prodan, *Urbariile Țării Făgărașului (1651–1680)*, II, doc. nr. 34, p. 283–287: *...prudentibus item ac circumspectis Michaelae Ludoviczi, Ioanne Boldisar et Thoma Kerekes juratis in Kis Sink et sedis saxonicali Nagj Sink; necnon providis Roska Bukur iudice, Koman, Mako et Sztan Polgar, in Foldvar, Ioanne Kelemen, Paulo Dengjel in Kertz, Martino Kis iudice, Sztan Beseni jurato in Szakadat, Sztan Luppulj iudice, Opra Panga et Opre Nigil juratis in Kolon, Stephano Jacab iudice, Ioanne Lukats et Ioanne Bartha juratis in Halmagi, Septem Judicum Universitatis Saxonicae Nationis; Dan Pekal iudice, Sztan Serb, et Radul Szim juratis in Glimboka ex sede saxonicali Uj Egj Haz; Jank Man iudice, Radul Bukur et Opre Kiltze juratis in Soná ex sede saxonicali Ko Halom, Sztójka Opris iudice, Man Opris et Sztójke Kriszte juratis, Stephani Petki de Kiralj Halma in eadem Kiralj Halma, Stephano Muntjan iudice, Stephano Gridul et Radul Busbok juratis praefati Stephani Petki in Hidegkut.*

⁶⁵³ LR, 10, 30 nov. 1613, pp. 85–87.

⁶⁵⁴ *Az Erdély fejedelmek királyi könyvei*, I, nr. 134, p. 77.

⁶⁵⁵ MOL, F 4, Cista comitatum Thordensis, fasc. 5, nr. 19.

juzi ai satelor vecine: Joanne Menihar *iudice* din Malomfalva, Thoma Pal *iudice* din Orozhegy, Demetrio Barabas *iudice* în Bogardfalva, Martino Kowach *iudice* în Farkaslaka, Michael Gergely *iudice* Stephani Ovary in Lengyelfalva, opunându-se acestei acțiuni de punere în posesie⁶⁵⁶.

Chiar și la stabilirea hotarului dintre Transilvania, domeniul orașului Bistrița și comitatul Maramureș în anul 1638 se audiază în mai multe sate de pe linia de hotar, adică râul Bistrița, juzii, jurații, bătrânii satelor. Argumentul juzilor că anumite terenuri, munți, lacuri, au aparținut comunității lor a fost că s-a plătit impozitul către orașul Bistrița pentru pășunatul turmelor și ghindăritul porcilor⁶⁵⁷.

Cazurile în care, cu toate că exista acordul principelui, așa cum este și cel de mai sus, localnicii să nu fie de acord cu introducerea în posesie se întâlnesc în documente. Un astfel de caz este cel din 1598 când *ignobiles Sebul Merze iudex* din Hodos, Joannes Penzo *iudex* din Boldur, Martinus Opinkas *iudex* din Kastely, Sebastianus Kapita *iudex possessionis Zahla*, sunt martori la contrazicerea introducerii în posesie a lui Laurențiu Bogar din Lugoș în stăpânirea posesiunii Jabăr (Sabar)⁶⁵⁸.

În secolul al XVIII-lea pentru toate aceste ieșiri la hotar este cunoscut faptul că judele, jurații, dar și bătrânii satului primeau o anumită sumă. La Zlatna sumele pe care chiar juzii le impun la ieșirea în teren sunt de 1 florin pentru jude și 7 creițari pentru fiecare jurat. La 1774, sătenii din Râu Mare se plângeau că judele lor ia o sumă prea mare pentru aceste ieșiri. Astfel, dacă inițial dădeau 35 de creițari, acesta le lua mai apoi chiar și 20 de florini⁶⁵⁹. Fără îndoială era vorba despre un abuz pentru că sumele se adaugă astfel la averea personală a reprezentantului satului.

⁶⁵⁶ Székely Oklevéltár, VIII, doc. nr. 180, p. 342.

⁶⁵⁷ Vasile Lechințan, *Cnezi și juzi din sate bistrițene în litigiile din secolul al XVII-lea* (I), în *Revista Bistriței*, VII, 1993, pp. 120–122.

⁶⁵⁸ Pesty Frigyes, *Krassó varmegye története*, IV, p. 203.

⁶⁵⁹ David Prodan, *Răscoala lui Horea*, I, p. 121.

VI.2. Prerogativele economice

Economia și administrarea domenală se constituie în motivul primar al relațiilor dintre stăpân, oricare ar fi statutul acestuia, și supus. Aceste relații, aflate sub titlul generic de iobăgie, au fost motorul legislației și modul de viață cotidian. Judele satului nu este personajul care să poată fi exclus sau marginalizat în această ecuație, dimpotrivă. Reprezentant al unei instituții de drept, dar și administrativă, judele trebuie să se conformeze atât cerințelor stăpânului, cât și legii centrale. Desigur, de multe ori cele două tipuri de cerințe se suprapun, însă există și diferențe. Și în cadrul acestor prerogative de ordin economico-administrativ se observă limitarea similară atribuțiilor juridice. Dacă acolo exprimarea era privitoare la posibilitate, aici ne referim la obligativitate. Judele *trebuie să...* din punct de vedere economic. El se află între mai multe centre de interes: comunitatea din care provine, pe care o cunoaște și pe care, la o adică, trebuie să o apere de diverse abuzuri publice sau senioriale, puterea centrală care cere adesea voluntariat din partea satelor în diverse probleme și, bineînțeles, această putere intermediară, privată, imediată, a stăpânului, care solicită în mod constant pentru propriul venit munca datorată, controlând și impunându-se în defavoarea puterii centrale, publice. Așa cum aminteam, în mai multe cazuri proprietarul nobil este conștient de rolul, însemnătatea și valoarea judeului sătesc în cadrul sporirii veniturilor sale, de aceea recomandă ca judele propriei curții, administratorul său, să colaboreze cu acesta, ca și chelarul curții sale să se afle în bune relații cu reprezentantul satului⁶⁶⁰, ca și judele șurii datorită atribuțiilor sale de verificare, transport, depozitare a cerealelor în hambarele stăpânului, dar și cu păzitorii pădurii – gornicii, din cauza obligațiilor silvice pe care le are acesta.

⁶⁶⁰ Szász Anikó, *Bethlen Gergely utasítása*, p. 147.

Din datele din legislația transilvăneană, prin analogie cu situația din comitatele Ungariei, poate fi analizată și atribuția de ordin economic pe care o îndeplinește conducătorul satului. Judele era responsabil de adunarea dării, a censului, a quinquagesimei, de scoaterea oamenilor la muncă, de căratul părții convenite la curtea celui ce era în drept. Majoritatea prevederilor legislative se referă la atribuțiile judeului în domeniul economic, de la evidența locuitorilor și a capacității lor de plată și până la strângerea dijmei, fie episcopală ori, mai târziu, fiscală. Tot el este cel care se implică în mod direct în adunarea dărilor, supraveghează corectitudinea dijmuitorului, răspunzând pentru aceasta în fața dregătorilor, îi asigură acestuia cele necesare traiului pe perioada strângerii dijmei. Primele decrete regale nu sunt foarte amănunțite în privința implicației în activitatea economică, complicându-se și îmbogățindu-se pe măsură ce crește numărul legilor.

Din decretul regelui Sigismund din 1411 reiese faptul că judele locului trebuia să concluzeze cu cei trimiși să adune dările pentru cămara regală⁶⁶¹. Șase ani mai târziu, în 1417, un alt decret aparținând aceluiași rege relua prevederile anterioare prin care dijmuitorii fiscului, în timpul exercitării funcției, urmau să primească de la un singur jude pinta de vin nou convenită⁶⁶²: *dicatores lucri camere nostre tempore dicationes ipsius a singulis villicis ipsorum nobilium una pinta vini novitate adinventata vi recipere consuevissent et extorquere*.

Legislația regală din a doua jumătate a secolului al XV-lea a considerat necesară introducerea unor prevederi favorabile acelor juzi care conclucrau cu dijmuitorii. Astfel, judele se bucură de imunitate de la darea către fisc, în cazul în care găzduiește un oficial trimis să strângă dările. Trebuie menționat faptul că dijmuitorul trebuia să aibă domiciliu stabil (în comitat/localitate?), garanții materiale și să primească un

⁶⁶¹ *Decreta Regni Hungarie*, I, pp. 232–233.

⁶⁶² *Ibidem*, p. 236.

salariu de care să fie mulțumit, tocmai pentru a se evita diversele abuzuri. Vilicului, pe de altă parte îi revine însă întreținerea oficialului, trebuind să i se dea acestuia o măsură de vin, o pâine, un pui și o măsură de ovăz, potrivit articolelor din 1467⁶⁶³: *Ceterum villicus apud quem dicator voluerit descensum gaudeat imunitate, sed prebeat hospitium dicatori. Ne tamen possit ab eo nimis angariari, hoc est unam pintam vini communem, unum panem vulgo kalacz, unum pullum, unum quartale Budense de avena.*

Același decret, la punctul 8, completează cele prevăzute, și anume că în satele în care există mai mulți juzi, unul singur să se bucure de dreptul de a oferi ospitalitate dijmuitorului⁶⁶⁴. Chestiunea este reluată în decretul regelui Matia din 1470, în care se specifică faptul că nobilii de o sesie și cei care servesc la curtea lor, inclusiv judele sătesc, dacă este unul singur, să nu fie supuși la niciun fel de dări⁶⁶⁵. Un articol ulterior din același act legislativ expune relația dintre jude și dijmuitor. Astfel, judele trebuia să depună jurământ asupra numărului celor impuși, urmând ca dijmuitorul să se bazeze pe informațiile oferite de către acesta⁶⁶⁶: *Tamen ubi villicus loci iuramento suo recta esse probare vellit, dicator contetur solum super iuramento villici. Preterea villici de capitibus dicarum dicatoribus aliquid solvere non teneantur.*

Doar câțiva ani mai târziu, legislația regală din 1475 și 1478 întăreau din nou scutirea de dare a vilicilor, în special a celor aflați pe pământul nobililor de o sesie⁶⁶⁷. Tot în 1478 decretul hotăra ca pentru capetele de răvașe să se ia doi dinari și atunci nici vilicul și nici satul să nu fie datori dijmuitorului cu nimic. La scaunul comitatens toți vilicii să prezinte capetele de răvaș pe trei ani întregi sub jurământ, să fie înscriși în

⁶⁶³ *Ibidem*, II, pp. 167–168.

⁶⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁶⁵ *Ibidem*, p. 183.

⁶⁶⁶ *Ibidem*, p. 186.

⁶⁶⁷ *Ibidem*, pp. 224, 239.

registrul aceluia comitat, și în funcție de asta comitatul să fie conșcris⁶⁶⁸.

Mult mai ample sunt informațiile asupra relației judeului cu dijmuitorii din articolele decretului din 1481. Astfel, articolul 6, probabil ca urmare a sesizărilor unor abuzuri asupra judeului din partea dijmuitorilor, prevede ca judeului să nu i se pretindă nimic pentru capetele de răvaș, iar după dijmuirea completă, oficialul să facă notificare asupra acestui fapt⁶⁶⁹: *Item quod de capitibus dicarum a villicis nil exigatur, sed facta plenaria decimarum solutione decimatores teneantur aut illa dicarum capita reddere aut aliter per literas illos villicos comittere expeditos.*

Articolul 7 hotăra ca oficialul care venea pentru dijmuire să nu mai fie găzduit la jude, ci la preotul satului, dar judele să fie dator să trimită două feluri de mâncare, două măsuri de ovăz, doi colaci și două măsuri de vin, în timp ce juzii satelor din vecinătate nu sunt datori să dea nimic, pentru că au destule de făcut cu adunarea dărilor⁶⁷⁰. În anul următor, o nouă mențiune scutea iarăși pe vilic de impunere, dacă erau mai puțin de zece sesii iobăgești⁶⁷¹.

Este posibil ca datorită faptului că legea a lăsat loc de interpretare sau pur și simplu nu a fost respectată dând naștere unor abuzuri, regele Matia revine asupra scutirii juzilor de la dijmă, însă numai de muncile și serviciile pe care trebuie să

⁶⁶⁸ *Ibidem*, p. 239, art. 5.

⁶⁶⁹ *Ibidem*, p. 247.

⁶⁷⁰ *Ibidem*: *Item quod decimatores deinceps non apud villicos, sed apud plebanos parochiales descendat. Verumtamen villicus loci, ubi scilicet decimatores ipsi aut prandium aut cenam fecerint, teneatur, illis mittere duo fercula, duos cubulos sive duo quartalia Budense avena, duas torta sive duos panes circulares et duas pintas vini. Hoc etiam adiecto, quod villici villarum vicinarum, in quibus scilicet tales decimatores prandium aut cenam non fecerint, nil eisdem decimatoribus solvere teneantur, sed totaliter exempti habeantur, ex eo potissimum, quod illi etiam alias in exactione et collectione ipsarum decimarum satis laborare habent.*

⁶⁷¹ *Ibidem*, art. 3, p. 256.

le facă în timpul colectării dării⁶⁷². În 1495, juzilor, deoarece găzduiesc dijmuitorii, nu li se lua nimic, iar dacă dijmuitorul dorea să verifice recolta să dea înainte un florin judeului, care, în caz că recolta era verificată pe nedrept, să îl dea iobagului păgubit⁶⁷³.

Referitor la modalitatea în care se aduna darea, cel care anunța pe vicearhidiacon că a fost adunată recolta era judele, iar primul trebuia să trimită om în 12 zile să ridice cerealele, altfel recolta rămânea în câmp. Tot judele era dator să-l conducă pe dijmuitor în teritoriu la locul unde era adunată recolta⁶⁷⁴, dijma netrebuind luată pe ales, ci, teoretic, așa cum venea la rând. Observația asupra legislației secolului al XV-lea este aceea că judele apare doar în legătură cu colectarea dijmei și cu relația cu cei care o strâng. Fluctuațiile se datorează sesizării diverselor abuzuri, astfel că singura concluzie este că judele a fost scutit de impunere, în măsuri diferite.

Prevederile legislative care aduc informații despre oficialii satelor survin abia după formarea Principatului Transilvaniei, prin hotărârile dietale. Discuțiile dietale reiau mai vechile articole asupra relației jude sătesc – dijmuitor. Astfel, la Turda, în noiembrie 1542, se prevede ca judele să depună jurământ asupra situației materiale a colonilor, în funcție de care erau sau nu impuși. Tot capul satului depune jurământ pentru libertini și casele pustii, care nu se impun la dare. Semn că acest lucru s-a perpetuat până în secolul al XVII-lea este instrucția pentru Ioan Kemény din 1647, căpitanul cetății Făgăraș, în care se stipulează ca judele satului să treacă pe la fiecare casă ca nu cumva acolo capul familiei, slujbaș fiind la cetate și deci familia sa scutită, să țină vreo rudă doar pentru ca persoana respectivă să nu plătească dare, ci doar să simuleze conviețuirea. Tot în secolul al XVI-lea s-a stabilit ca într-o posesiune doar un

⁶⁷² *Ibidem*, pp. 291–292: *quod villici dumtaxat et huc quoque propter labores, servitia et expensas, quas colligendis decimis ipsis facere habent, relaxarentur...*

⁶⁷³ *Corpus Juris Hungarici*, anul 1495, art. 38, p. 586.

⁶⁷⁴ *Ibidem*, anul 1498, art. 51, p. 622.

singur jude sau cneaz să fie scutit de povara fiscală⁶⁷⁵. Această hotărâre nu este specifică numai Transilvaniei, deoarece se poate regăsi în formule similare reprezentată în legislația unor comitate din Ungaria regală, ceea ce dovedește că, pe de o parte, legea a fost quasiunitară, iar pe de altă parte articolele adunărilor comitatense exemplifică situația din teritoriu. În statutul comitatului Zala, de exemplu, din 1592 se stipula ca judele fiecărui sat să jure în fața vicecomitelui asupra numărului caselor pustii, a iobagilor și a libertinilor, urmând să răspundă penal în caz de sperjur⁶⁷⁶.

Preocupați de sistemul de impunere, nobilii adunați în cadrul Dietei reiau practic cele stabilite anterior, cu o serie de completări. Întrunită tot la Turda, în 1552, dieta a stabilit ca judele să jure pentru fiecare colon care deține lucruri în valoare de 6 florini, astfel ca să poată plăti darea cuvenită⁶⁷⁷. Potrivit tradiției anterioare, statuată în legislația secolului al XV-lea, și această dietă hotăra ca într-un sat sau târg un singur jude sau cneaz să fie scutit de plata contribuției⁶⁷⁸. Situația financiară mai puțin favorabilă a Principatului a reprezentat motivul datorită căruia judele este nevoit să răspundă și de darea restantă. Astfel, în 1568, dieta stipula ca în cazurile satelor cu restanță judele să fie răspunzător; în cazul în care nu are de unde să aducă act doveditor că s-a achitat, acesta să compară în fața comitelui și a judeului nobililor, însoțit de trei martori, care să-i certifice spusele⁶⁷⁹. Și pentru teritoriile

⁶⁷⁵ MCRT, I, pp. 185–186: *Item decretum est quod Coloni habentes res trium florenorum dicentur, qui vero non habent tantum non dicentur, sed per Judicem, vel Kenesium deposito juramento liberentur, res autem vocantur, res mobiles se se moventes praeter sementum, vestes et vineam; Item. Libertini qui Dominis ipsorum nihil solvunt non dicentur, ita tamen ut ipsi quoque per judicem vel Kenesium juramento deposito liberentur; Item in una quaque possessione unicus Judex aut Kenesius in hac dicatione exemptus sit.*

⁶⁷⁶ *Corpus Statutorum*, V, p. 78.

⁶⁷⁷ *Ibidem*, p. 407.

⁶⁷⁸ *Ibidem*, p. 408.

⁶⁷⁹ MCRT, II, p. 341.

locuite de sași plățirea dijmei a constituit obiectul articolelor de lege, judele având rol similar.

Unde comunitatea era mare și urmau să descindă doi dijmuitori cu doi cai, prânzul și cina urmau să fie suportate de către judele satului care trebuia să dea câte două farfurii de mâncare și două pahare de vin, precum și două mierțe de ovăz pentru cai. Acolo unde satul era mai mic, era trimis doar un singur dijmuitor cu un singur cal, judele nefiind obligat să-l găzduiască sau să-i dea bani. În ambele cazuri, reprezentantul satului era scutit de plata contribuției. În cazul în care vreun locuitor a fost păgubit în timpul dijmuirii, judele și jurații evaluau paguba, și nu dijmuitorul, acuzat el însuși de păgubire. Dovadă a numeroaselor abuzuri semnalate din partea celor care adunau darea este și articolul 15 din 1591: dacă dijmuitorul ar fi întocmit acte false, judele satului și predicatorul să fie martori în fața juzilor regali în această privință, deci ei să fie atenți și în același timp destul de agili încât să nu fie satul păgubit prin reaua credință a dijmuitorului⁶⁸⁰. Nivelul birocrăției, în continuă creștere, supune judele, împreună cu doi jurați, la încă un jurământ referitor la cantitatea cerealelor recoltate, în timp ce dijmuitorul trebuia să emită o chitanță contrasemnată în acest sens⁶⁸¹. Și pe Pământul Crăiesc judeului sătesc, spre exemplu cel din Poplaca (*von dem Poplaker Hahnen alias Schude*), îi revenea sarcina de a aduna decima din grâu a satului care apoi era donată și trimisă, tot prin însărcinarea judeului, spre fondul milei, fond care susținea printre alții, și spitalul din Sibiu⁶⁸².

⁶⁸⁰ *Ibidem*, III, pp. 379–382.

⁶⁸¹ MCRT, VI, p. 158: *Mindenik faluban az birót harmadmagával megeskessek az dézmások, kik igazán felróják mindenféle gabonát, meni kalangya, az zabból meni köböl leszen és arról az esküdteknek at dézmás quientatiát adjon, az esküttek is az dézmásnak mindenről igaz reversalist.*

⁶⁸² Julia Derzsi, *Asistența socială la Sibiu în oglinda registrelor de socoteli din perioada premodernă. Studiu introductiv la Petre Beșliu Munteanu, Hermanstädter Spital und Spitalkirche 13–18 Jh. Spitalul și biserica spitalului din Sibiu în secolele XIII–XVIII*, Sibiu/Hermanstadt, 2013, p. 145.

O chestiune importantă privitoare la corectitudinea dărilor este aceea a măsurilor cu care cerealele sau vinul erau măsurate. Începând cu anul 1609, supravegherea meșterilor cădări, respectiv a butoaielor făcute, este apanajul judeului, în timp ce în oraș conducătorul breslei este cel care în grijă acest lucru. Astfel judele trebuie să vegheze ca butoiul vechi să aibă 80 de vedre, iar butoiușul 40, fără ca textul de lege să specifice ce fel de vadră. În mod similar și meșterii olari se supun din acest punct de vedere tot judeului, pentru a nu aduce pagube⁶⁸³.

Judele trebuia să aibă la cunoștință starea economică a fiecărei persoane în parte, nu numai a satului în general. Un exemplu în acest sens este din 1607, când Gheorghe Rákóczy anunța pe judele din Mănăștur că scutise de taxe și contribuția la fisc, casa și pământurile copilei nobile Barbara Benedeky din localitatea sa și să aibă grijă ca aceasta să nu fie tulburată⁶⁸⁴.

Dacă în secolul al XVI-lea, vicerahidiaconul respectiv stăpânul prin oamenii săi trebuia să se descurce cu recolta odată adunată și dijmuită, în secolele următoare din acest punct de vedere lucrurile se complică pentru plătitorii de dijmă, cererile pentru serviciul complet fiind tot mai dese. Așadar, tot capul satului era responsabil cu organizarea transportului din câmp la curtea beneficiarului: de cereale, fân, fructe, legume. Judele Maccavei Luppe din Komlod, Bistrița, trebuia în 1687 să organizeze transportul a 30 de feldre de ovăz din ovăzul soției decedate a unui Pavel Beldi din Komlod până la Bistrița, la porunca judeului primar al orașului Bistrița⁶⁸⁵. Încă o dată observăm relația directă dintre judele satelor și judele primar al orașului Bistrița. În mod similar, alt document

⁶⁸³ MCRT, VI, p. 151: *Az kádár mesterek igaz mértékre csinálják az ő műveket, igen reá vigyázzanak az czéh mesterek minden városokban, falukban penig az birák, az öreg hordó nyolczvan vödres legyen, földes negyven vedres.*

⁶⁸⁴ MOL, F 234, Erd. Fisc. Lev., XXII szekrény, f. 14.

⁶⁸⁵ SJAN Cluj, fond Primăria orașului Bistrița, nr. 152.

relevă faptul că judele era organizatorul și responsabilul cu strângerea dărilor precum și cu transportul acestora. În 1617, Huzar István, comis, cerea judeului bistrițean să ia măsuri ca dijmele adunate din satul Aboffaja (Apalina) să fie transportate acolo unde se va cere, semn că juziul refuzau adesea să acționeze în acest sens fără un ordin direct⁶⁸⁶. În secolul următor, în comitatul Maramureș, se prevedea că în obligația birăului cade atât strângerea dării, cât și aducerea ei la casa comitatului, iar acolo reprezentanții comitatului să socotească cantitățile și restanțele, fără intervenția domnului de pământ sau a dregătorilor săi⁶⁸⁷.

Reclamațiile împotriva juzilor păstrate în documente de secol XVIII ne dau ocazia să aflăm procedura, oarecum diferită de perioada anterioară, în domeniul economic. Judele Iacob Zehuț din Râu Mare aștepta la casa lui aducerea dării de către fiecare dintre consăteni, iar pentru faptul că le înscrisa darea le cerea 1 creițar și jumătate. În ultimii patru ani în care fusese jude mersese cu scriptele sale pentru verificare și confruntare doar la judele domenal și la comite⁶⁸⁸, nu și în fața satului, așa cum, probabil, era de așteptat, sau, mai degrabă, cum era obișnuința. Așadar, judele primește înscrisurile cu cantitatea dărilor de la sameș, care le-a primit de la șpan ori de la provizor. Odată adunată darea și sumele înscrise, la finalul anului în care fusese în funcție, judele ar fi trebuit în primul rând să le pună la dispoziția sătenilor, sau cel puțin a juraților și bătrânilor satului, iar în al doilea rând să le confrunte cu impunerile venite dinspre stăpânire.

Și pentru scoaterea sătenilor la muncă, gratuită, datorată în folosul public, adică repararea drumurilor, podurilor, podețelor, munca în folosul cetății, dar și aceea din cadrul slujbei datorate stăpânului, tot judele este responsabil. În statutele comitatului Győr din 1592, de exemplu,

⁶⁸⁶ Idem, nr. 8542.

⁶⁸⁷ Aurel Răduțiu, *Reglementarea urbarială*, p. 320.

⁶⁸⁸ David Prodan, *Răscoala lui Horea*, I, pp. 123-124.

judele era obligat să se înfățișeze în fața judeului nobiliar, dacă nu s-a îndeplinit *gratuitus labor* în localitatea sa⁶⁸⁹. Stăpânul își poate duce iobagii pe oricare dintre posesiunile sale pentru a lucra în cadrul muncii datorate, iar pentru scoaterea locuitorilor la aceste activități, arat, semănat, coasă, adunarea fânului, legarea și strângerea viei, judele este responsabil. În 1691, cei 98 de cosași sosiți pe domeniul Urmeniș al lui Samuel Csepregy nu erau de ajuns. Acesta cerea judeului Bistriței să rezolve și chestiunea unor lucrători la vie. Următorul pas al autorității bistrițene a fost, desigur, să poruncească judeului satului să adune și alți oameni⁶⁹⁰. Rezultatul nu ne este cunoscut, însă cel mai probabil că cererea a fost onorată!

Așa cum precizam în capitolul anterior, actele cu caracter economic sunt printre cele care ar fi trebuit să rămână în urma activității economice a judeului sătesc. Deținem doar informații conexe asupra modului în care era notată darea, cine și cât are de dat sau a dat. O hotărâre a scaunului de judecată Turda menționează procedura privitoare la modul de notare a cantității dării. Nu numai după hotărârile comitatului, ci și ale țării, fiecare jude sătesc în funcție să țină un asemenea document pentru fiecare dintre iobagi, indiferent de stăpân, iar dacă nu ar ști să scrie, să însemneze cu degetul în dreptul lor. În caz de restanță de la plata dării, să se consemneze la notarul comitatului⁶⁹¹. Și în conscripția anului 1722, pentru mai multe sate din comitatul Alba este trecut faptul că nu s-a putut stabili mărimea dării deoarece răbojul – *sic dicti Rovasch*, a fost ascuns de jude⁶⁹². Pentru comitatul Bihor se regăsesc iarăși câteva date cu privire la această problematică. În 1696, pentru satele din districtele Oradea și Beiuș, sate fără sigiliu, juzii nu au reușit să dea situații scrise

⁶⁸⁹ *Corpus Statutorum*, V/1, p. 40.

⁶⁹⁰ SJAN Cluj, fond Primăria orașului Bistrița, nr. 217.

⁶⁹¹ *Torda vármegye jegyzőkönyvei*, p. 240.

⁶⁹² Costin Feneșan, *Izvoare de demografie*, pp. 71–73.

exacte asupra dijmelor pentru fiecare sătean, și de aceea informațiile din registrul întocmit sunt aproximative⁶⁹³.

De natură economică sau doar reprezentativă, atribuția judeului de a reprezenta comunitatea în cazul conscrierilor este deosebit de evidentă în special în secolul al XVIII-lea. Atât în cazul primelor conscripții habsburgice⁶⁹⁴, cât și la cele din a doua jumătate a secolului, juzii, și alături de ei, jurații și bătrânii satului, în prezența stăpânului sau a dregătorului său, răspund în fața deputaților conscriptori la chestiunile supuse atenției de urbarii⁶⁹⁵.

VI.3. Prerogativele de natură militară

Un alt domeniu de importanță majoră în viața statului este apărarea și deci atribuțiile ce decurg de aici. Obligațiile militare sunt în general parte a relației dintre stăpân și supus și evoluează în paralel cu aceasta: supușii sunt obligați să se ridice la oaste, să plătească darea pentru oaste, să dea subsidii, să presteze muncă la înălțarea cetăților, să păzească hotarele, dacă se află într-o zonă de margine. Astfel, în 1606, judele din Jeica, Bistrița, anunțase pe judele nobililor, Thamas Desy, că în noaptea de 23 spre 24 mai tătarii au fost la ei în sat și au venit în țară pe la Bârgău. Acesta la rândul său transmite vestea judeului Bistriței, care urma să anunțe și pe judele din Blăjeni (Balasfalva), sat aflat tot în zonă, ca să nu fie luat prin surprindere⁶⁹⁶.

Dietele Principatului sunt interesate de abuzurile contra supușilor, dar și de pedepsirea acestora în caz de neîndeplinire a obligațiilor. Astfel, coloniile care nu se ridicau la chemarea la oaste, trebuiau să fie spânzurați, iar lucrurile găsite asupra lor, cai, bani sau haine, să fie luate și cele de acasă să

⁶⁹³ Barbu Ștefănescu, *Între pâini*, p. 361.

⁶⁹⁴ Costin Feneșan, *Izvoare de demografie*, pp. 71–73

⁶⁹⁵ Vezi în acest sens Aurel Răduțiu, *Reglementările urbariale*, p. 302.

⁶⁹⁶ SJAN Cluj, fond Primăria orașului Bistrița, nr. 7802.

revină domnului de pământ. Dacă nu sunt găsiți în momentul ridicării la oaste, să fie urmăriți și să poată fi pedepsiți pe tot parcursul anului respectiv. Judele și jurații satului, sub jurământ, trebuie să-l dea în vileag⁶⁹⁷. În caz de ridicare generală, judeului îi era însă permis să rămână la vatră, fie că era nobil, țăran sau libert⁶⁹⁸. Dacă totuși judele în funcție mergea la campanie, trebuia să se aleagă unul interimar pe tot timpul campaniei, *căci de acești bărbați se poate lipsi înălțimea sa și stările țării, care au hotărât ca astfel de juzi să rămână acasă*⁶⁹⁹.

După momentul 1514, nobilimea impune de mai multe ori ca țăranimii să-i fie interzisă purtarea de arme. Situația este sintetizată în *Constituțiile Aprobate* unde se prevede ca, în afară de juzii sătești, căruțași, morari, cârciumari sau servitori de curte, nici un român (valah) să nu poarte armă, altfel juzii satelor urmând să-i prindă și să-i predea oficialilor⁷⁰⁰. Erau exceptați de la acest articol locuitorii români din zonele limitrofe graniței cu turcii, precum și cei din comitatul Severin, cărora li se permitea să aibă armă la purtător⁷⁰¹.

Judele era implicat și în adunarea victualiilor pentru oaste precum și la contabilizarea zilelor lucrate la consolidarea sau întreținerea cetăților, fără ca acest fapt să fie regăsit în legislație. Sursa documentară relevă faptul că judele era cel care și asigura transportul și valorificarea proviziilor. În 1691 judele din Dipșa, George Varga, plecase cu fânul datorat oștii nemțești încartiruite la Teaca. Îi transmitea însă judeului Bistriței că nu se află în cea mai bună situație, deoarece este reținut la Teaca din pricina fânului și a nerezolvării chestiunii cărnii, arătând că spre marea lor pagubă, nemții cântăresc carnea cu funtul și nu cu maja și că au plecat sătenii de lângă el, precum și măcelarii, iar vitele flămânezesc. Cerea deci

⁶⁹⁷ MCRT, I, p. 87.

⁶⁹⁸ *Ibidem*, XI, p. 34.

⁶⁹⁹ *Ibidem*, art. IV, p. 177

⁷⁰⁰ *Constituțiile Aprobate*, P. V. edictul XLIV.

⁷⁰¹ MCRT, XI, p. 72.

judeului orășenesc să-i trimită un comisar priceput să rezolve această problemă⁷⁰². În aceeași perioadă, judele din Lechința, poate chiar mai-marele măcelarilor din sat, reușise să adune 73 de vite din diferite sate de pe cuprinsul districtului, iar condițiile de distribuire a cărnii trebuiau specificate de către judele primar al orașului Bistrița⁷⁰³. Și încartiruirile cădeau tot în sarcina juzilor, așa cum anunța judele din Unirea, districtul Bistrița. În mai 1688 făcea cunoscut faptul că aprovizionarea și cazarea unității militare din regimentul Piccolomini s-a făcut conform normelor stabilite⁷⁰⁴.

Serviciul și rețeaua de curierat reprezintă încă un domeniu în care populația era nevoită să participe financiar sau cu produse. Legislația centrală face referire la ele în urma sesiunilor populației săsești a unor abuzuri din partea curierilor de poștă, astfel că se hotărăște ca aceștia să nu mai primească găzduire gratuită, ci să li se dea bani de cheltuială. Curierul să aibă asupra sa o scrisoare (*czedulaja*) de la magistrul poștelor (*postamester*) pe care să o prezinte judeului sătesc⁷⁰⁵. În 1667 articolul de lege despre starea poștelor avertiza pe juzii sateilor din comitate, dar și din pământul crăiesc, să nu mai dea onorariu curierilor de poștă, sub pedeapsă de 12 florini, bani care se vor lua de la dregătorul scaunului, dacă este pe domeniul săsesc sau de la stăpânul de pământ, dacă se întâmplă în comitate⁷⁰⁶. Prevederea este reluată doi ani mai târziu, însă cu sens schimbat, de această dată curierul să nu primească sub nicio formă onorariu, în timp ce în 1676 se cerea să nu se dea oamenilor de poștă nimic, nici bani, nici cereale sub pedeapsa de 40 de florini; sub aceeași pedeapsă judele să nu dea curierului nici cai de poștă⁷⁰⁷.

⁷⁰² SJAN Cluj, fond Primăria orașului Bistrița, nr. 57.

⁷⁰³ Idem, nr. 170.

⁷⁰⁴ Idem, nr. 145.

⁷⁰⁵ MCRT, IV, dieta din 21 ian. – 8 febr. 1601.

⁷⁰⁶ *Ibidem*, XIV, p. 228.

⁷⁰⁷ *Ibidem*, XVI, p. 338.

VI.4. Prerogative de natură moral-religioasă

Divinitatea a ocupat întotdeauna un loc extrem de important în viața satului, biserica fiind centrul spiritual al comunității, dar și locul de păstrare a celor mai importante acte, așa cum declara Michael Weber din Terpiu, Bistrița, în 1724. Acesta relatează judeului bistrițean că scrisorile și cărțile pe care le păstrau în biserică le-au fost distruse de tătari când aceștia au trecut prin satul lor în 1717, locul probabil fiind incendiat⁷⁰⁸.

Un palier în care legislația îl include pe judele sătesc este cel referitor la situația moral-religioasă a comunității. Decretele regale nu stabilesc în mod special acest gen de prevederi, însă odată cu noua morală promovată în special de curentul reformist, s-a încercat din ce în ce mai des o reglementare a vieții și din acest punct de vedere. Înjurăturile, blasfemia, prizarea sau fumatul tutunului, beția, adulterul, bigamia devin obiect al articolelor de lege, fiind pedepsite ca atare. În consecință, judeului sătesc îi revine sarcina de a veghea la respectarea bunelor moravuri ale comunității pe care o conduce și să fie în același timp exemplu pozitiv pentru sătenii săi. De regulă, în aceste cauze ambivalente, de ordin moral-religios, judele este însoțit de bătrânii satului și conlucrează cu preotul.

La începutul secolului al XVII-lea, statutele comitatului Szabolcs cereau ca judele din fiecare sat să fie membru al consiliului parohial și, împreună cu predicatorul, să se preocupe de problemele bisericii, sub pedeapsa de 12 florini⁷⁰⁹. Evident este vorba despre comunități reformate, în care biserica și satul conlucrează activ. Și juzii satelor din comitatul Târnava erau obligați din 1610 să se ocupe de soarta bisericii lor și lucrurile aparținătoare, precum și de casa parohială și de cimitir. Sătenii care nu ar fi prezenți la muncile necesare să

⁷⁰⁸ Virgil Șotropa, *Răboaie din trecut*, p. 64.

⁷⁰⁹ *Corpus Statutorum*, III, p. 44.

fie amendați cu 1 florin⁷¹⁰. Se ocupau, în numele comunității, și de renovarea propriilor lăcașuri de cult. De zugrăvirea bisericii lor fuseseră interesați locuitorii din Maieru, Bistrița, în jurul anului 1650, deoarece judele și bătrânii satului, scriindu-i judeului Bistriței, îi recomandau acestuia „un meșter bun, anume zugrav”, care lucrase și la biserica lor iar acum locuia chiar în sat⁷¹¹.

Deși membru în conducerea administrativă a bisericii, autoritatea sa nu se întinde și asupra oamenilor bisericii, care pot fi pedepsiți doar de judele nobililor⁷¹². Cel mai probabil, judele și jurații nu au avut vreun rol în alegerea/numirea unui preot în comunitate. În Evul Mediu dreptul de patronat permitea stăpânilor domeniiali numirea preotului. Astfel, în 1387, Ștefan Lossonczî cerea judeului și juraților din Sayos să-l accepte pe noul capelan, trimis de către el⁷¹³. Membrii comunității erau doar anunțați despre schimbarea survenită, fără a fi ei înșiși factori decizionali. Situația a rămas practic neschimbată și pe parcursul secolelor următoare.

În privința celor care nu frecventează biserica și nu țin sărbătorile mari de peste an, Crăciunul, Paștele și Rusaliile, au fost prevăzute tot sancțiuni de ordin financiar: nobilii urmau să plătească 6 florini, iar țărani doi, sumă din care două treimi reveneau comunității pentru clădirea bisericii sau a școlii, iar juzii sau preotul să nu se poată împotrivi⁷¹⁴. Potrivit unui articol de lege din 1676, judele era nu numai dator să meargă la biserică, ci să-i convingă și pe cei care nu voiau să frecventeze slujba⁷¹⁵.

Rolul său de reprezentant al comunității, dar și de personaj cu influență deosebită asupra consătenilor săi este evidențiat

⁷¹⁰ *Ibidem*, I, p. 278.

⁷¹¹ Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente*, XV/2, p. 1175.

⁷¹² *Corpus Statutorum*, I, p. 311.

⁷¹³ Varjú Elemér, *Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczî Bánffy család történetéhez*, I (1214–1457), Budapesta, 1908, p. 389.

⁷¹⁴ *Constituțiile aprobate*, P.V, edictul LI, p. 235.

⁷¹⁵ *MCRT*, XVI, p. 340.

în timpul frământărilor religioase din secolul al XVIII-lea ce au loc ca și consecință a propagandei călugărului Visarion Sarai, dar și în cadrul satelor mixte din punct de vedere religios. Refuzul de a primi preoți uniți, de a ceda bisericile, de a-și boteza copiii sunt numai câteva dintre acțiunile prin care ne-uniții se împotriveau noului curent religios. Multe exemple provin mai ales din zona sudică a Transilvaniei. Vizita episcopului unit Klein în Săliște la Rusaliile anului 1744, cu scopul de a readuce populația la unire, nu este onorată de locuitori cu prezența la susținerea slujbei. Obligați fiind de funcția lor, judele și jurații satului au intrat în biserică, dar pretextând că îi curge sângele pe nas și judele ar fi ieșit înapoi afară⁷¹⁶. Urmare, se pare, a acestui refuz al săliștenilor, este porunca magistratului Sibiului ca românii să accepte preoții uniți și să ia parte la slujbele oficiate de aceștia. Dar nici acest ordin nu este respectat! Chiar juzii, ca singurii care puteau face în numele comunității lor un astfel de lucru, din trei sate ale scaunului au încuiat bisericile lor, au scos obiectele și cărțile preoților uniți. Urmează anchete, investigații dinspre magistrat, rezultatul fiind arestarea preoților din cele trei sate.

Conflictul se perpetuează, și chiar guvernul, recunoscând autoritatea judeului sătesc în localități, atunci când emitea un ordin în 1744 prin care populația era obligată să participe la slujba oficiată de preoții uniți, obliga în mod expres pe juzii satelor să „cerceteze biserica sub amenințarea unei pedepse de 40 de florini”⁷¹⁷. Importanța acestui personaj este deci recunoscută la nivel înalt, este recunoscută influența sa în rândul consătenilor, dar și coeziunea dintre săteni, și deci și posibilitatea ca judele să nu se supună ordinului, fiind chiar el sătean. Încă o dată, toate acestea le vedem și în raportul emis de către magistratul Sibiului pentru guvernator cu

⁷¹⁶ Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii*, I, p. 204. Povestea însă aparține lui Petru Bod.

⁷¹⁷ *Ibidem*, p. 208.

privire la întâmplările similare din satul Rășinari, în urma publicării circularei guberniale din 1745. Nemaivorind să aibă preoți greco-catolici în sat, locuitorii din Rășinari au hotărât să ia cheile bisericii, astfel încât aceștia să nu mai poată oficia slujba. Fără judele satului, rășinărenii nu ar fi putut lua cheile de la preoții uniți care oficiaseră până atunci slujba. Acesta însă refuză un asemenea gest, cel puțin așa s-a declarat la ancheta din 20 aprilie 1745, iar localnicii se coalizează și merg fără el. Cazul este repede cunoscut în toată zona și se impune o anchetă din partea magistratului. Neputând însă aresta preoții ortodocși, în urma interogării a 19 martori și a bătrânilor satului, cel care răspunde în numele comunității este tot judele, pe care comisarii îl arestează, pe motiv că nu a oprit sătenii de la o asemenea faptă⁷¹⁸. Desigur, judele a folosit în acest caz singura ieșire pe care o putea folosi: nu a participat alături de ei, putându-se motiva în fața autorităților, însă nici nu i-a persuadat să nu acționeze, fiind nevinovat și dinaintea lor. Pe lângă arestarea judeului, satul mai plătea, trei ani mai târziu, aproape 2000 de florini pentru faptul că nu se raliase la unire. În 1749, în instrucțiunile date baronului Lamberto Möringer, atunci când face ancheta în Săliște și satele din jur, se preciza că singurii care răspund pentru neaplicarea sau împotrivirea la cele 8 puncte ale instrucției, dacă este vorba despre întreaga comunitate, sunt judele și jurații satelor, pasibili fiind de amenda de 200 florini: *Ad haec omnia puncta singulorum pagorum iudices et jurati pro universis et singulis ita cavebunt, quod si contigat, ab aliique communitate in toto, vel in parte directe vel indirecte, memoratis punctis contraveniri, articulari 200 fl. summa, e facultatibus ipsorum et non communitas, si vero ab individuus particularibus contraventum fuerit, haec individua juxta instructionem protectoratus florenos 40, vel, pro ratione circumstantiarum casus, corporali poena mulctanda, denunciare, sub eadem poena 200 fl. obstricti sint;*

⁷¹⁸ *Ibidem*, pp. 373–374.

et si factis vel non starent, vel contravenirent, exclusis omnibus juris et faco remediis, eadem memorata poena, e fide jussorum facultatibus, per quosvis legitimos executores poena exequi possit; quam dein poenam per dictos iudices ac juratos solvendam, exigere, sub poena dupli, a reliquis contribuentis licitum non sit. Dacă juzii nu ar acționa în direcția îndeplinirii instrucției, adică prin aplicarea de pedepse corporale, chiar ei, în calitatea lor de principali oficiali ai satului, să fie pedepsiți cu dublul pedepsei.

În 1751, juzii erau cei care înscriau din aceleași sate ale sca-unului Săliște câți dintre consătenii lor acceptaseră unirea cu biserica catolică și în ce condiții⁷¹⁹. Alte plângeri ale acelorași români menționează patru ani mai târziu, însă, ce li s-a întâmplat juzilor, dar și bătrânilor satului, din localitățile care nu fuseseră de acord cu unirea. Au fost judecați și ținuți în închisoare în numele comunității Dumitru Cânda în 1745 dar și în 1751, judele din Dobra la 1749, judele din Vale, Dumitru Once, dar și judele din Săliște, Ioan Crisciul⁷²⁰. Valoarea personajului pentru comunitate este observată și prin aceste exemple, justificată prin presiunea autorităților asupra lui, pentru a constrânge, prin șantaj, ca sătenii să fie de acord cu ceea ce impun acestea. Pe de altă parte, la fel ca în cazul jurămintelor de credință față de noua stăpânire făcute de sate la venirea habsburgilor, juzii, alături de bătrânii satului, așa cum este cazul judeului Vlad Conteu din Cacova, solicitau mitropoliei de la Carloviț în anul 1755 un preot ortodox pentru satele lor.

Foarte activ trebuia să fi fost în urmărirea celor care încălcau bunele moravuri. Fumatul și prizatul tutunului au constituit în numeroase rânduri motivul articolelor de lege⁷²¹. Sigur că la nivel empatic se pot considera aceste vicii drept

⁷¹⁹ *Ibidem*, pp. 438–441.

⁷²⁰ *Ibidem*, pp. 488–489.

⁷²¹ O. Mureșan, *Campanii legislative în vederea combaterii fumatului*, pp. 114–121.

micile plăceri ale unei existențe dificile⁷²². Chiar principele Mihail Apafy, în urma unei intoxicații cu tutun⁷²³, interzicea folosirea acestuia, conștient fiind că fumează nu numai bărbații, ci și femeile. Astfel, capul satului era obligat să urmărească și să pedepsească pe cei care prizau tutun, potrivit hotărârilor luate în dietă în 1670 sau 1683⁷²⁴. Nimeni nu era exceptat, nobilii urmând să plătească 50 de florini, oamenii bisericii – 12 florini, iar țăranii – 6 florini, care urmau a fi luați de dregătorii locului, iar în sat de către jude. Reluat în 1683, articolul privitor la fumat se remarcă prin scăderea sumei de pedeapsă, adică 12 florini pentru nobili și 6 florini pentru țărani și iobagi. Prevederile comitatense oferă și scopul în care se adunau aceste sume, și anume folosirea lor pentru comunitate; dacă judele nu s-ar fi conformat și ar fi fost prins de către oficialii comitatului, urma să fie amendat cu 4 florini, iar dacă nu deținea acești bani să fie pedepsit cu 100 de vergele⁷²⁵. Motivația pentru toate aceste articole de lege a fost, desigur, multitudinea incendiilor făcute de către fumători. Reglementarea scăunală a Cristurului interzicea astfel cu desăvârșire fumatul, chiar și în grădină, în șură, în curte sau pe stradă, sub amenda de 12 dinari⁷²⁶. Statutul satului Simeria la 1771 interzicea, de asemenea, cu totul fumatul, sub pedeapsa de 2 dinari⁷²⁷. Adunarea comitatului Maramureș scotea în afara legii fumătorii în 1697, sub pedeapsa confiscării materiei prime. Cu toate acestea, cultivarea și folosirea tutunului continuă, fiind chiar considerat plantă tămăduitoare.

⁷²² Barbu Ștefănescu, *Între pâini*, pp. 376–379.

⁷²³ Ludovic Demény, *Introducerea unor plante noi în agricultura Transilvaniei în secolul al XVII-lea*, în *Revista de Istorie*, 42, 1989, nr. 12.

⁷²⁴ MCRT, XV, pp. 172–173; *Ibidem*, XIX, p. 91.

⁷²⁵ *Corpus Statutorum*, V, p. 152.

⁷²⁶ Imreh István, *Viața cotidiană la secui*, p. 37.

⁷²⁷ *Idem*, *A rendtartó székeley falu*, p. 94: *Hasonlóképpen dohányozni nem szabad, mikor valami törvény foly, sub poena den. 2.*

Beția este un alt viciu a cărui pedeapsire intră în atribuțiile judeului satului. Mai rău decât fumatul, deoarece ducea adesea și la conflicte, viciul beției atinge și pe iobag și pe stăpân, pe preot și pe soldat. Tot la Simeria băutura tare era interzisă inclusiv la casa judeului, atunci când acolo aveau loc judecăți, nu sub pedeapsa demisiei, ci sub amenda de 6 dinari, pe care trebuia să-i plătească judele⁷²⁸. Obiceiul adălmășului din celelalte sate pare a fi în vigoare și aici, cu condiția să nu se dea până nu se termină judecata.

Nu numai pedeapsirea fumătorilor sau a celor care nu frecventau slujba era parte a atribuțiilor dregătorului sătesc, ci și urmărirea blasfemiatorilor, a calomniatorilor, a celor care înjurau, amendați în comitatul Győr, de exemplu, cu 12 florini, iar dacă nu aveau de unde plăti, pedepsiți cu 50 de bețe. În cazul în care judele nu-i pedepsea, era el amendat cu aceeași sumă de către vicecomite⁷²⁹. În comitatul Alba, aceste persoane trebuiau reținute de către jude sub pedeapsă corporală severă (*sub severa poena corporali*), neputând fi eliberați decât cu știrea oficialilor⁷³⁰.

Cazurile de adulter, cu pedepsele legiferate în diferite diete, erau o altă parte a obligațiilor juzilor. În 1689, în acest sens o ascultare de martori este efectuată la cererea unui anume Mihai Szekely din Tonciu, care o acuză pe soția sa de adulter, iar înscrisul este transmis judeului Bistriței pentru hotărârea pedepsei⁷³¹. Cazurile de adulter care ajung să fie judecate la scaunul comitatens sunt destul de numeroase. Probabil că majoritatea pornesc de la judele satului care atenționează preotul (ori invers) și, prin intermediul judeului nobililor, cauza ajunge să fie citată la comitat. Rezoluția finală însă urmează a fi dată de către principe. *Super crimine adulterii* era judecat și Ioan Zawa din Șăușa (Sospatak, comitatul

⁷²⁸ *Ibidem*.

⁷²⁹ *Ibidem*, V, p. 337.

⁷³⁰ *Ibidem*, I, p. 382.

⁷³¹ SJAN Cluj, fond Primăria orașului Bistrița, nr. 70.

Turda), și George Záz din Escu (Vecz) a cărei cauză, pentru a fi rezolvată, trebuia înaintată în fața principelui⁷³².

Bigamia este des întâlnită mai ales datorită fenomenului fugii țăranilor dintr-un loc în altul. Pedepsa pentru o astfel de faptă reprobabilă nu ne este cunoscută. În 1619, Brassai Peter, locuitor din Florești (Zaz Fenes), era reținut în temnița orașului Bistrița pentru o serie de fărădelegi. Aflând acest lucru, judele din Florești, Sallai Janos, solicita oficialilor orașului Bistrița ca deținutul să fie pedepsit conform legilor civile și ecleziastice deoarece, căsătorit fiind, s-a căsătorit a doua oară cu Lajos Katalin⁷³³.

Pârât pe motiv de bigamie, probabil tot de către judele satului, este și Caspar Sipos din Berbatfalva, iobag al lui Kamuthi, în anul 1609: *super connubio duorum uxorum*. Pentru a nu fi pedepsit conform legii, acesta trebuia să aducă de la preotul din sat o scrisoare în care să fie menționat când și cum a fost pronunțat divorțul de prima soție. În același an și Ioan Mezaros și Francisc Cernas din Sântioana de Mureș (Zentjwan, scaunul Mureș), erau absolviți de pedeapsa pentru bigamie⁷³⁴.

Concluziile asupra legislației și mai ales asupra frecvenței menționării judeului sătesc conturează atribuțiile care îi revin acestuia din partea statului. Dacă legislația centrală conține articole privind în special dreptul penal și implicarea judeului în aplicarea lui, articolele statutelor municipale detaliază în mod concret procedura penală. Pe de altă parte, dietele au stipulat și au conturat prin hotărârile lor relația judeului sătesc cu statul, cu instituțiile comitatense și nobiliare, iar legiferările municipale cu atât mai mult. Relația *iudex-dominus terrestis* rămâne, în cele mai multe cazuri, să se stabilească la nivel local și este o legătură de drept privat, fără să se concretizeze într-o legătură de drept public sau ca reglementare juridică

⁷³² Torda vármegye jegyzőkönyvei, pp. 76, 86.

⁷³³ SJAN Cluj, fond Primăria orașului Bistrița, nr. 8662.

⁷³⁴ Torda vármegye jegyzőkönyvei, pp. 72, 76.

generală. Astfel documentația de arhivă rămâne singura care poate da măsura reală a acestei relații precum și atribuțiile *de facto* ale căpeteniei satului. Judele satului are rolul principal în majoritatea domeniilor vieții cotidiene a satului. El este prima instanță locală, este și instituția cu care iau contact organele superioare atunci când descind în localitate. La casa judeului se efectuează judecarea cazurilor care îi intră acestuia în atribuții, dar și anchetele realizate de instanțele superioare de judecată, respectivi primii pași procedurali, culegerea de informații.

ONSIDERAȚII FINALE

Lumea rurală s-a constituit în componenta principală a societății medievale și moderne, atât în teritoriul transilvănean, cât și raportat la nivelul întregului continent european. Aflată la baza societății, țărănimea este cea care produce, care asigură forța motrice și contribuie la bunul mers al sistemului social. Fără să fie parte la luarea marilor decizii politice, țărănimea nu poate fi însă considerată ca o masă amorfă, în afara istoriei; ea este într-adevăr partea guvernată de la nivel central, însă prin propriile instituții.

Marile mutații din secolul al XVI-lea, pe toate planurile – politic, socio-economic, dar și religios – au afectat în mod direct situația țărănimii, care începe să conștientizeze rolul pe care îl are în cadrul societății. În estul Europei, și cu precădere în Ungaria și Transilvania, situația a fost însă invers, starea economico-juridică a țărănimii agravându-se, fapt ce poate fi regăsit în codurile legislative, începând cu Tripartitumul, care condamnă masa țărănească la servitute perpetuă. În timp ce în vestul Europei țăranul face față rigurilor modernității, adaptându-se noilor reguli, țăranul transilvănean se vede pus în imposibilitatea exprimării la nivel social sau politic. Consecințe directe au fost diferențele vizibile între structura lumii rurale din Franța, Anglia ori Italia, și ceea ce se întâlnește în spațiul Principatului transilvănean.

Schema ierarhică piramidală a societății cuprinde și instituțiile țărănești, care se află la baza acesteia. Fără îndoială, există numeroase asemănări între reprezentații

comunităților rurale din Ungaria și Transilvania, și Anglia sau Franța, de exemplu, însă le considerăm asemănări formale, fondul fiind în bună măsură diferit, rezultat al evoluțiilor istorice ale celor două spații.

În Ungaria și Transilvania, reprezentantul comunității rurale a fost judele sătesc. El a fost numit diferit în documente, în funcție de mediul etnic și social, dar și de uzanțele scrierii în diferite perioade istorice: *iudex*, cu variantele *iudex pagi*, *iudex iobagionum*, *villicus*, *cneaz*, *biró* (*falusibiró*), *Hann*, *Dorfrichter*, *sândie*, *sindic*, sau, în scrierea românească din secolul al XVIII-lea, *coruptela sude*. Originea acestei instituții controversată, de altfel, poate fi urmărită în două dimensiuni: una, general valabilă la nivelul întregului regat, datorată necesității existenței unui oficial care să gestioneze comunitatea rurală și o a doua, specifică mediului românesc, care are în vedere decăderea elitei cneziale și reducerea ei la rolul de reprezentant al satului. Indiferent de originea ei ori de denumirea sub care care o regăsim în documente, instituția judeului sătesc se poate identifica în întreg spațiul regatului ungar, din Slovacia până în Transilvania și teritoriile sud-slave. Oricum am privi-o, a fost o instituție controversată, care nu a făcut obiectul unei cercetări sistematice, comparativ cu cele deja intrate într-un standard al analizei istorice. Fără îndoială este vorba de o instituție ancestrală dar cu toate acestea suficient de mult ignorată în istoriografie din cauza plasării în zona de la baza societății, în afara mării istorii. Scrisul istoric, cu câteva excepții notabile (David Prodan) i-a considerat certă existența, dar atribuțiile îi erau mai mult intuite, rezumate după tradiții târzii ori înrădăcinate în mentalul colectiv. Judele trebuia să răspundă la un triplu standard: față de comunitate, în fața domnului de pământ și în al treilea rând în fața organelor statului reprezentate de oficialii administrativi: comiți, vicecomiți, juzi ai nobililor. În plus, analiza asupra unui aspect minor era îngreunată de eforturi care presupuneau incursiuni deosebite în istoriografie și fonduri de

arhivă, nu tocmai facile în perioadele anterioare informatizării masive a surselor.

Într-un teritoriu vast, așa cum este Principatul Transilvaniei, judele sătesc, ca reprezentant al comunității sale, se supune legislației centrale, însă instituția se mulează și pe tradiția locală precum și pe schimbările politice. Cel care este susceptibil de a îndeplini funcția este supus aprobării stăpânului dar, mai ales a satului. Abia legislația și regulamentele secolului al XVIII-lea sunt mai specifice în acest sens, fiind vizibilă o anumită uniformizare în alegerea reprezentantului sătesc. În ciuda unor opinii istoriografice, alegerea judeului nu s-a făcut în funcție de starea materială a persoanei în cauză, ci după rațiuni diverse, de la tradiția zonei până la caracterul persoanei ce ocupa funcția. Cerința esențială, care s-a perpetuat de-a lungul secolelor analizate, a fost aceea ca judele să fie un om înțelept, bun cunoscător al oamenilor și al satului, al cutumei, dar și al legii.

Indiferent de caracterul etnic al zonei sau de statutul stăpânirii (moșie nobiliară, fiscală, ecleziastică, sate libere), comunitatea rurală are un lider care o reprezintă. Considerăm că instituția reprezentativă a satului poate fi vizualizată ca având un clar caracter tridimensional, datorat funcționării judeului în atribuțiile sale secundat de jurații, dar și de bătrânii satului. Însoțit de jurați, dar deseori și de alți săteni dintre cei mai stimați ai comunității, care pot fi incluși sau nu în rândul bătrânilor, judele este parte a unui mecanism economico-administrativ și social indispensabil lumii rurale. Prin reprezentantul său, lumea rurală apare mult dinamizată, mult mai colorată decât am putea crede. Forțele diverse care lucrează în interiorul satului își pun amprenta și asupra evoluției acestei instituții.

Se evidențiază în mod pregnant două idei majore asupra instituției sătești: ideea de continuitate și aceea de unitate în diversitate, emergentă primeia. Raportându-ne la alegerea ori la atribuțiile judeului, putem observa că, practic,

rămân neschimbate. Fluctuațiile întâlnite nu sunt decât interacțiunea instituției cu zona sau cu epoca, fără a-i fi afectate însă structura sau fondul. Diversitatea, dată de tradițiile locale, transmite același tip de informație.

THE INSTITUTION OF THE VILLAGE JUDGE IN THE PRINCIPALITY OF TRANSYLVANIA

The history of institutions is one of the genuinely important elements in the acquisition of knowledge about the organization and activity of a society, as institutions represent the backbone of the central or local administration. It is true that the existence of institutions, as we see it today, is quite recent compared to the *long durée* of history. The first historiographical approaches focused on those institutions that came to the foreground and left their imprint on the entire society, during medieval times and later on: royalty and the church. This tradition was continued by the positivist historiography of the 19th century, which focused on researching the life and activity of outstanding personalities, or, as mentioned above, on the study of major institutions, which created history. A theme that has almost as scarcely been subjected to historiographical discussion is rurality, referring, of course, to the time framework we have assumed. There is a series of reasons why this has been the case, among which the most relevant could be the lack of documents issued by the village institutions. This work reflects both the type of institution we are making reference to and the area and chronological period we are focusing on. The motivation underlying the choice of this research theme stems precisely from the lack, in the Romanian historiography, of

a study of considerable amplitude that might comprehensively examine this aspect.

We must take into account both the placement of this institution within the institutional edifice of the Principality of Transylvania and, especially, the information available. It would be difficult for us to understand how the village judge functioned without acquiring knowledge about and presenting the political and institutional framework of the Principality over the centuries analysed here. For the same purpose, we have chosen to treat in a separate chapter the coordinates of the rural world, as it is the domain in which the judge fulfilled his duties.

The presentation of the sources and the historiography actually resides in presenting the informational limits, on the one hand, and analysing them, on the other hand. We have attempted to use both unpublished sources and those circulated by the Romanian and the Hungarian historiography. As regards the unpublished sources, these include documents pertaining to various procedural matters and transactions (comprised in *Libri Regii* or in family funds). Insofar as the published sources are concerned, we have focused on documents of an economic nature (urbariums/land registers and tax assessments/property appraisals). Although the information seems generous, it is repetitive, seldom exceeding a certain pattern. This is why every official duty that emerged from the documents we have examined has been exemplified with as many cases as possible, from throughout the territory and the timeline under analysis, without excessively overloading the text. We have also aimed to highlight the unitary character of the institution, beyond the diversity of the habitation areas in the Principality, its unity contributing to its consolidation. Although from a legal and administrative point of view, these were semi-privileged fiscal, noble or ecclesiastical domains, counties, districts or zones (the Royal Land, the Szekler area), we have endeavoured to highlight

their common fund, without drawing very clear and consistent distinctions between them, also because regardless of the area or the period, the numerous common features of the institution prevailed over the differences entailed by the local customs.

The first chapters are designed as an introduction to the political, institutional and social atmosphere of the Principality of Transylvania. The second section, consisting of Chapters IV–VI, represents in fact the essence of the work. Everything has been subject to the limitations imposed by the uneven value and the repetitive nature of the information found in the documents. Even though we have not always managed to capture the functioning of the institution as we wanted, we hope that the informational or analytical shortcomings do not affect the overall construction of this work and the image of the institutional model we have intended to bring into relief.

The profile of the analysed institution is essentially tied to the rural world that gained shape as a major component of the medieval and modern society both in Transylvania and at the level of the entire European continent. Situated at the basis of society, the peasantry represented the producing class, which ensured the driving force and contributed to the smooth running of the social system. While not taking part in major policy decisions, the peasantry could not, however, be regarded as an amorphous mass, placed outside history; it was, indeed, governed from the centre, but through its own institutions.

The major mutations of the 16th century, which occurred on all levels – political, socio-economic and religious – directly affected the situation of the peasants, who begins to realize the role they played in society. In Eastern Europe, particularly in Hungary and Transylvania, the situation was quite the opposite, though, as the economic, social and legal situation of the peasantry had worsened here.

This is attested by the legislative codes, starting with the *Tripartitum*, which condemned the mass of the peasantry to perpetual servitude. While in Western Europe the peasants were facing the rigors of modernity, adapting to the new rules, the Transylvanian peasants were unable to express their social or political desiderata. The direct consequences of this were the visible differences between the structure of the rural world in France, England or Italy, and the situation encountered in the Kingdom of Hungary and the Principality of Transylvania.

The hierarchical pyramidal structure of society included the peasant institutions underlying it. Undoubtedly, there were numerous similarities between the representatives of the rural communities in Hungary and Transylvania, and those in England and France, for instance, but we consider them formal similarities, since their backgrounds were considerably different, being the result of the historical evolution of the two spaces.

In Hungary and Transylvania, the representative of the rural community was the village judge. He was referred to differently in documents, depending on the ethnic and social environment and on the writing customs that prevailed in various historical periods: *iudex*, with its variants: *iudex pagi*, *iudex iobagionum*, *villicus*, *cneaz*, *biró* (*falusibiró*), *Hann*, *Dorfrichter*, *sândie*, *sindic* or, in 18th-century Romanian spelling, through the corrupted form *sude*. The origin of this otherwise controversial institution can be traced back along two lines: one, which generally applied to the whole kingdom, was linked to the necessity for an official to manage the rural community, and the other, specific to the Romanian milieu, which was related to the decay of the knezial elite and its reduction to the role of village representatives. Regardless of its origin or the name under which it is found in the documents, the village judge institution may be identified in the entire Kingdom of Hungary, from Slovakia to Transylvania

and the south-Slavic territories. However we look at it, it has been regarded as a minor institution and has not been the subject of systematic research, compared with those institutions that have already become standard topics for historical analysis. No doubt, despite the fact that it is an ancestral institution, it has been ignored in historiography because of its position at the basis of society, outside the grand narrative of history. With a few notable exceptions (David Prodan), historical writing has regarded its existence as unquestionable, but its prerogatives have tended to be intuited, summarized according to belated traditions or rooted in the collective mind. The judge had to correspond to a triple standard: to the community, to the landowner and, thirdly, to the state organs represented by the administrative officials: the comites, vice-comites, and the judges of the nobles. The analysis of a minor issue has tended to be complicated by efforts that entailed difficult forays into history and the archival funds, not exactly an easy undertaking during the periods preceding the massive computerization of the sources.

In such a large territory, as the Principality of Transylvania, the village judge – as the representative of his community – was subject to the central legislation, but this institution was also influenced by the local custom and political changes. Those who were eligible to serve in this capacity were subject to the approval of the master as well as, and especially so, of the village. Only the laws and regulations of the 18th century were more specific in this regard, making visible a certain standardized procedure for the election of the village representative. Despite some historiographical opinions, the election of village judges was not necessarily based on the financial situation of the person concerned, but by various criteria, ranging from the local tradition to the character of the person occupying the position. The essential requirement, which was perpetuated throughout the analysed centuries, was that the judge should be a wise man, well acquainted

with the people and the village, and a good connoisseur of the custom and the law.

Regardless of the ethnic character of the area or the ownership status (noble, fiscal, ecclesiastical estate, free villages), the rural community had a leader that represented it. We consider that the representative institution of the village can be viewed as having a clear three-dimensional character due to the judge's manner of operation, as he was assisted in his duties by the jurors and the village elders. Accompanied by the jurors, but often also by other villagers from among the most esteemed community members, who could or not be included among the elders, the judge was part of an economic-administrative and social mechanism that was indispensable to the rural world. The election of the village judge was another feature of the institution. The manner of electing the village head and the rotation of this position depended on the area, on the number of village owners, and on the inhabited territories.

Through its representative, the rural world appears to have been much more dynamic and colourful than we might think. The various forces that were at work within the village also left their mark on the development of this institution.

Two major ideas related to this village institution prominently come to the fore: the idea of continuity and that of unity in diversity, the latter emerging from the former. With reference to the election or the duties of the judge, we may see that they remained virtually unchanged. The fluctuations encountered were but the result of the interaction between the institution and the area or the period, without its structure or essence being affected by them. Diversity, stemming from the local traditions, conveys the same type of information.

1

1344, octombrie, 22, Titel
MOL, Dl. 51317, hârtie cu
pete de apă, pe verso aplicată
pecete inelară de închidere

Capitulul din Titel dă de știre că s-a prezentat în fața sa Blasius, iobagul lui Oliver de Cheusci, care a depus plângere în numele lui Ioan, fiul lui Paul, judele din Cheusci, pentru că vameșul Ioan, fiul lui Ladislau din Becicherec l-a atacat pe Anton servitorul sus-numitului jude, l-a rănit, i-a sustras bunurile și caii, fără să dea socoteală pentru fapta sa.

Nos, capitulum ecclesie Tytuliensis, damus pro memoria, quod Blasius, iobagio magnifici viri magistri Oliveri de Cheusci¹ in persona magistri Johannis, filii Pauli, iudicis eiusdem ville, coram nobis personaliter dixit protestando, quod cum idem magister Johannes quendam, famulum suum, nomine Anthonium, pro quibusdam suis et domini sui, negotiis ad honorabilem capitulum ecclesie Chanadiensis transmississet et idem per villam Bechekereky² cum suo parvulo, ad cuius manus equus sine sella ducebatur, secure et sine impedimento in festo Sancti Galli Confessoris proxime preterito transivisset tandem cum per campum satis in magno spatio pervenisset Johannes, filium Ladizlai, tributarius de eadem Bechekereky, cum suis complicibus ipsum insequendo tres

equos summe videlicet et famuli cum sellis et tertium sine sella, faretram cum arcu et gladio ac duo pallia ab eodem auferendo et eundem diris vulneribus in manibus et digitis vulnerando abstulissent. Quo facto, idem magister Johannes in crastino eiusdem festi ad repetenda ablata et de iniuria sibi facta emendanda in Bechekereky ad ipsum Johannem, filium Ladizlai, personaliter accessisset et ibidem se omnia ablata redditurum et de iniuria satisfactorum promississet, tamen nichil ex dictis ablatiis restituisset, nec de iniuriis sibi illatis satisfacere curasset.

Datum feria sexta proxima post festum prenotatum, anno Domini M^o CCC^o XI^{mo} quarto.

Pe verso: Pro magistro Johanne, filio Pauli, iudice de Cheusci, contra Johannem, filium Ladizlai, tributarium de Bechekereky, protestatoria.

1. Localitate dispărută, probabil situată în comitatul Bács sau Torontal.
2. Zrenjanin, Serbia.

2

1408, mai, 15, Timișoara
MOL, Dl. 92310, hârtie, pe verso
aplicate trei pecetei inelare

Magistrul Petru, fiul lui Nicolae de Derechke, vicecomite și juzii nobililor comitatului Timiș dau de știre că în fața lor s-a prezentat Gallus, slujitor din Gencz, care a relatat că vilicul Nicolae din Giarmata, nu s-a prezentat la procesul pe care îl avea cu doi iobagi ai fiilor lui Pose, pentru aceasta fiind pasibil de amendă.

Nos, magister Petrus, filius Nicolai de Derechke, vicecomes et iudices nobilium comitatus Temesiensis, memorie commendamus, quod ad nostram venientes presentiam

Gallus parvus de Gencz, dictus nobis confessus eomodo, quod cum quidam Nicolaus, villicus de Naggarmat¹, in sede iudiciaria filiorum Pose in possessione eorundem Hodus² dictus habita, contra quosdam duos iobagiones magistrorum Petri et Georgii, filiorum Pose, videlicet Duissa et Demetrius, dictos iuris processibus litem quandam excitasset ipseque providenda veritate inhibi fiendorum ad eandem sedem iudiciariam accessisset ibi eius in presentia pretactus Nicolaus, villicus de Naggarmat, ad predictam actionem suam agendum non venisset nec misisset, prefatis Demetrio et Duissa expectantibus, super quo eadem sedes iudiciaria dictorum filiorum Pose, prefatum Nicolaum villicum contra annotatos Demetrios et Duissa, singulariter in iudiciis, sex marcarum vulgarium per ducentos scilicet denarios compuntandorum convictum adiudicasset attamen suam prescriptam vel litem si prosequi voluerit, facultate salva remanente.

Datum in Temesuar, feria tertia proxima post festum Beati Stanizlay martiris, anno Domini millesimo quadringentesimo octavo.

Pe verso: Petri et Georgii, filiorum Pose.

1. Giarmata, jud. Timiș.

2. Localitate dispărută, în apropiere de Zăbrani, jud. Arad.

3

1434, aprilie, 4, Belgrad
Original: MOL, DL. 43992,
hârtie, parțial distrus, pecete
inelară aplicată pe verso

Matko de Talovecz, comite de Keve și Caraș scrie oficialilor din Szentelt că Dumitru, judele iobagilor din Hollos a dat satisfacție nobilului Ladislau Hagmasy de Beregsău pentru restanța de 250 de florini rămasă de la cumpărarea unei vii.

MATHKO DE TALLOWCZ KOVINIENSIS ET DE CRASSO
COMITATUUM COMES ET JUDEX COMANORUM ETC.

Circumspecti et providi viri, nobis dilecti. Ex insinuatione egregii viri Ladislai Haghmas de Berekzow intelleximus, quod vos quendam Demetrius, iudicem iobagionem suum, in possessione sua Hollos¹ vocata, residentem ad Zenthelt², in medium vestri deduxissesit moraturum qui scilicet Demetrius iudex cum ducentis quinquaginta florenis per centum videlicet pretio unius vini eidem domino suo Ladislao Haghmas rationabiliter teneretur. Quare vobis firmissime committimus et mandamus, quatenus mox visis presentibus ex parte ipsius Demetrii iudicis eidem Ladislao Haghmas super premissis ducentis et quinquaginta florenis per centum omnimodam et indilatam impendere debeatis satisfactionem. Et secus in premissis facere non ausuri.

Scripti in Albanandor, in dominica Quasimodo, anno etc. tricesimo quarto.

Pe verso: Circumspecti et providi iudici, iurati, ceterisque civibus de Zentelth, nobis dilecti.

1. Localitate dispărută, în apropiere de Nakovo, Serbia.

2. Localitate dispărută, în apropiere de Mokrin, Serbia.

4

1435, iunie, 28, Timișoara
Original: MOL, Dl. 54949, hârtie,
pe verso aplicate 3 peceti inelare

Mihail Anyos de Fayz, vicecomite și juzii nobililor comitatului Timiș, dau de știre că, văduva lui Emeric Himfy de Remethe nu și-a plătit impozitul datorat fiscului pentru posesiunea sa Șanovița, deși un familiar al său a susținut contrariul. Întrucât judele satului

nu a venit să depună jurământ în acest sens, cauza a fost înaintată spre soluționare lui Ștefan de Rozgon, comite de Timiș.

Nos, Michael Anyos de Fayz, vicecomes et iudices nobilium comitatus Themesiensis, memorie commendamus, quod exactor lucri camere regalis presentis anni contra nobilem dominam relictam Emericii, filii Him de Remethe proposuit, quod lucrum camere regalis anno preterito et presentis anni de sua possessione Zazinfalua¹ vocata non persolvisset, unde quidam familiaris ipsius domine respondit, ut anno preterito et presenti plene persolvissent, pro eo nos iudicantes commiseramus in hunc modum, ut iudex ipsius possessionis vel vilicus iuramentum suum deponere teneatur super eo, ut anno preterito et presenti dictum lucrum camere regalis plene persolverent, quia idem iuramentum prefatus actor lucri camere regalis contentari noluisset, nec dictum iuramentum recipere, pro eo nos dictam causam cum serie nostre adiudicandum ad quindecimum diem ad adventus magnifici Stephani de Rozgon, comitis nostri duximus deliberandum et determinandum.

Datum in Themesuar, feria tertia proxima ante festum beatorum Petri et Pauli apostolorum, anno Domini M CCCC^{mo} XXX^{mo} quinto.

1. Șanovița, jud. Timiș.

5

1436, iulie, 17, Timișoara
MOL, Dl. 44100, hârtie, pe verso
aplicate 4 peceti inelare

Mihail Anyos de Fayz, vicecomite și juzii nobililor comitatului Timiș dau de știre că, în fața lor a venit Petru zis Nyul (Iepure), viceoficial al banului Deseu, care s-a obligat să elibereze pe

iobagii nobilului Ladislau Hagymas de Beregsău, luați prizonieri și ținuți în captivitate de către judele satului Verese gyház.

Nos, Michael Anyos de Fayz, vicecomes et iudices nobilium comitatus Themesiensis, memorie commendamus, quod Petrus dictus Nywl commorans in Chene¹, viceofficialis Deseu bani, nostram personaliter veniens in presentiam dixit et est confessus in hunc modum, ex quo vilicum de Verese ghaz² iobagionem Ladislai Hagmas de Berekzow captivasset et in presenti in vinculis conservaret, ipsum vilicum abire permetteret et de dampnis et captivatione sua eidem vilico omnimodam satisfactionem impenderet, necnon Emericum cum omnibus suis iobagionem eiusdem Ladislai Hagmas domum dare deberet et teneatur omni sine dampno, ad quod se coram nobis spontanea sua voluntate obligabat, ut crastina die date presentium assignaret et redderet.

Datum in Themesuar, feria tertia proxima post festum Divisionis duodecim apostolorum, anno Domini MCCCC^{mo} XXXVI^{to}.

1. Cenei, jud. Timiș.

2. Localitate dispărută, aflată între Biled și Șandra, jud. Timiș.

6

1607, 10 noiembrie, Cluj
MOL, Librii Regii, vol. 19, ff. 79v–80r.

PRIVILEGIUL SATULUI DEDRAD EMIS DE CĂTRE PRINCIPELE SIGISMUND RÁKÓCZY

Nos, Sigismundus Rakocy, Dei gratia princeps Transilvaniae, partium regni Hungarie dominus et sicularum comes etc., memoriae commendamus tenore presentium significantes quibus expedit universis, quod circumspecti Martinus et Mathias Geres nostram venientes in praesentiam

suis ceterorumque universorum incolarum possessionis Dedrad nominibus et in personis exhibuerunt nobis et presentaverunt certos quosdam articulos de et super legibus consuetudinibusque et iuribus suis antiquis per ipsos continuo usu observatis superinde edites. Suplicantes nobis debita cum instantia, ut nos eosdem articulos omniaque et singula in eosdem contenta ratos, gratos et accepta habentis presentibus literis nostris de verbo adverbum inseri et inscribi facientis pro eisdem heredibusque et posteritatibus ipsorum universis perpetuo valituras gratiose confirmare dignemur. Quorum quidem articulorum tenor sic se habet:

I. Quod domini ipsorum terrestres in administrationem atque impressionem iudiciorum ratione et pretextu quorumcunque negotiorum in medio eorum suscitandoris sese minime immisceant ipsimet incolae secundum consuetudinem usitatam diudicent. Quod si vero partium quepiam super celebrato inibi iudicio contenta esse nolett, extunc id in oppidum Regen iudicis et iuratorum eiusdem oppidi in praesentiam ac ibi quoque partium altera non ac quiescente Cibinium; ultimatim vero nec ibi partibus per omnia ac quiescentibus in curiam nostram scilicet in praesentiam maturioris et sanioris vigestiorisque revisionis gratia per viam appellationis transmittatur.

II. Si quispiam eorum sine haeredum solatio ex hac luce decesserit, tunc bona ipsius, tam mobilia, quam imobilia, haereditatesque ipsorum universis non in terrestres dominus sed in proptinquos eiusdem devolvantur.

III. Si quispiam iuvenum nondum uxorum cuiuscunque jobbagio fuerit in eadem possessione sub alterius domini iurisdictione matrimonium contraxerit illinc reducere ad propriam suam residentiam eidem domino terrestri non liceat.

IV. Nullas omnino allodiaturas agricolationes domini eorum terrestres in territorio dictae possessionis Dedrad habeant.

V. Uniorum educillatio tantum sit licita incolis praedictae possessionis Dedrad neque terrestres eorum domini quiquam iuris in educillatione uniorum habeant.

VI. Nullus dominorum terrestrium in privata sua persona a iobgationibus suis decimas tam tritici, hordei, etc., quam vini exigat donec reliquorum concensus et voluntas accedat.

Quorum supplicatione clementer exaudita et admissa praedictos articulos omniaque et singula in eisdem contenta, presentibus literis nostris inseri et inscribi fecimus eosemque pro eis quorum interest seu intererit perpetuo valituras confirmamus. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam praesentes literas nostras privilegiales authentici sigilli nostri munimine roboratas, universis incolis praefatae possessionis Dedrad dandas, duximus et concedendas.

Datum in civitate nostra Colosvar, die decima mensis novembris, anno Domini millesimo sexcentesimo septimo.

Sigismundus Rakoczy manu propria
 Joannes Petki, cancellarius m.p.
 Stephanus Kassay, secretarius m.p.

Pe verso: 1608 die junii exhibitae sunt praesentes literae privilegiales possessionis Dedrad in facie sedis iudicariae comitatus Colosiensis et egregius Georgius Harvath de Komlod per Martinum literatum Hidalmasi legitimum videlicet suum procuratorem peliit par eorundem et deliberatione conceditur.

Emericus Thorday, juratus notarius eiusdem comitatus m.p. et Paulo infra, anno Domini 1617, die 12 aprilis.

Iterum ac denuo exhibitae et publicatae sunt praesentes literae sunt privilegiales possessionis Dedrad in facies sedis iudicariae huius comitatus Colosiensis ac nemine contradicente approbatae et in vigore relictas sunt iuratque notarius eiusdem comitatus Colosiensis Emericus Thorday m.p.

1614, 22 octombrie, Săliște
SĴAN Sibiu, U VI, nr. 211, original,
hârtie, pecete aplicată

Paul Ludovaci și Toma Meschner, juzii scanului Săliște, scriu magistratului din Sibiu în legătură cu faptul că mai multe persoane, printre care juzii sătești din Săliște, Sibiel, Valea, Tilișca și Orlat au depus mărturie că muntele Kontza aparține unor români din scaunul Săliște.

Anno 1614 den 22 Octobris. Seyn vor uns erschienen diese vier Personen in dem stuell Zeliste nămblich der Sandru Balul, Koman Mantha, Koman Nisztre undt Opra Giurgy. Haben derwen Ihre Bezeygen eingestalt, wegen des Gebierchs Kontza, das auch vormals ihnen gewesen ist, auch vollkommlich bewehrt haben diese vier Personen für uns. Num aber der Razpopul vom Resenayr behält und erbt mit der Gewalt. Derentwegen haben uri diese Personen mit dem Egdt eingenommen mit namen Wlk Petrucz Sugia vom Zeliste, Opra Tabuna Sugia vom Zabel, Bukur Utul Sugia vom Valia, Ztancziul Fracze Sugia vom Tilischa, Opris Brad Sugya vom Oralad, Koman Ztanimir, Opra Zavoy, Koman Horicz, Iuones Miklos, Dan Mokan, Dumitru Petrucz, Lupe Czynka, Lies Urde, Komsa Dorde, Koman Dorde, Den Gura Reuluy, Many Urz, Koman Roman, Ztan Tabana, Dan Buka, Opra Dragoman, Resul Borcze, Popa Opre, Petru Pop, Popa Dumitru, Dumitru Ztoya, Idul Kondey, Opra Popa, Opra Ztanoy, Iuones Mysa, Ona Kyczie. Diese vorgemeldte Personen haben alle geschworen, dass die vorgemeldte vier Personen, Ihren Elteren, Vorelter und Herelter das Geberg Kontza ist gewesen und von Ihnen gebaut, gerodet wordem, auch gekauft gewisserer Bezahlungen itzunder der Opra Razpopul mit der Gewalt eingenommen, in der beschwerlicher Zeit auch noch hält. Haben wir auf Ihre billige Bitt

unsere Verzeichnus undt Handtschrift geben zum gresse-
ren Bevernuss undt Sigill. Actum in Zeliste. Anno et die
supranotatis.

Paulus Ludovaci
Thomas Meschner
Judices sedis Zeliste

Verso: Generoso, prudenti et circumspecti domino magis-
trum civium, regio ac sedis iudicibus, caeterisque senatoribus
civitatis Cibiniensis etc., dominis amicis honorandis.

8

1614, 12 noiembrie, Oradea
MOL, Librii Regii, vol. 23,
ff. 180r–181r.

*Requisitorii locului de adeverire din Oradea confirmă că
nobilul Ștefan Szekély și soția sa au vândut satului Bethlenösi,
reprezentat de către jude și jurații săi, două predii pentru suma
de 80 de florini.*

Nos, requisitiore literarum et literalium instrumentorum
in sacristia sive conservatorio capituli ecclesiae Varadiensis
repositarum et locatorum ac aliarum quarumlibet iudicia-
rum deliberationum egitimorumque mandatorum princi-
palium executores, memoriae commendamus per praesen-
tes, significantes quibus expedit universis, quod egregius
Stephanus Szekely de Gyergyoe alias de Csomafalva, pariter
ac nobilis dominam Sophia Nagy, pro nunc sua alias nobi-
libus olim egregius Francisci Borozlay de Vatjon consors in
suis ipsorum propriis ab una, item providi et circumspecti
Blasius Keri, iudex et alter Blasius Erdeos, Casparus Pap et
Michael Fazankas, iuratis cives possessionis Bethlen Eosi
in alias in propriis suis pariter ac reliquorum universorum

incolarum antelatae possessionis Bethlen Eosi in comitatu de Zarand existentes, personis et nobilibus ab alia partibus nostram personali venientes in praesentiam, iidem Stephanus Szekely ac domina Sophia Nagy onera et quaelibet gravamina universorum fratrum, sororum, afiniorum, propinquorum, proximorum, consanguineorumque suorum, aliorumque vero omnium et singulorum quos videlicet infrascriptorum de praesenti tangeret et concerneret vel in futurum tangere et concernere quovismodo posset negotium superse ipsos assumendo et levando, matura primum et extracta intrase deliberatione praehibitam, sponte libere vivaque vocis ipsorum propriis oraculo fassi sunt, retuleruntque in hunc modum, qualiter ipsi certis et rationabilibus de causis, animos eorum ad id inducentis utilibusque et conducibilibus rebus suis ex in perficientis intenti totales et integras possessiones suas praediales Nagy et Kis Saros nuncupatas, per eundem Stephanus Szekely ex donatione et collatione serenissimi quondam principis et domini domini Sigismundi, Dei gratia Transilvaniae, Valachiae, Transalpineque principis etc., pacifice tentas et possessas, in concivitate dictae possessione Bethleneosi ac in comitatu de Zarand praedicto existente et habitas, simulcum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet, terris scilicet arabilibus, cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, campis, foenetis, silvis, nemoribus, montibus, valibus, vineis, vinearumque promontoriis, aquis, fluviis, piscinis, piscaturis, aquarumque decursibus, molendinis et eorundem locis, generaliter vero quarumlibet utilitatis et pertinentis suam integritatibus, quovis nominis vocabulorum vocitatis, ad easdem de iure et ab antiquo spectantes et pertinente debentibus, sub suis veris metis et antiquis limitibus existentes, memoratis Blasio Kery et alteri Blasi Erdeos, Caspari Pap et Michaeli Fazekas ceterisque universis incolis antelatae possessionis Bethleneosi, ipsorumque haeredibus et succesoribus utriusque sexus universis, in et pro florenis octoginta hungaricis currentis

et usualis monetae, per annotatos Blasius Kery et alterum Blasium Erdeos et Casparem Pap et Michaeli Fazekas, totale et integre depositis et persolutis ac per iam fatos Stephanum Szekely pariter ac domina Sophia Nagy plenariae et absque ullo defectu coram nobis levatis et manibus suis receptis imperpetuum dedissent, vendidissent et contulissent, quemadmodum dederunt, vendiderunt et contulerunt nostri in praesentia, per eosdem Blasius Kery et alterum Blasium Erdeos et Casparem Pap et Michaeli Fazekas, reliquosque universos incolas in antelata possessione Bethlen Eosi residentes et commorantes, ipsorumque haeredes et successores utriusque sexus universis, perpetuo iure et irrevocabiliter tenendum, possidendum pariter et habendum, nullam ius, nullamque iuris et domini proprietatis dicti Stephani Szekely et domina Sophia Nagy, sibi ipsi haeredibusque suis, utriusque sexus universis, in praeallegatis possessionibus praedialibus Nagy Saros et Kis Saros amplius reservandis, sed totum et omne ius suum, omnemque juris et domini proprietatem, quod vel quam ipsi patentes in eisdem possessionibus praedialibus hactenus habuissent vel haeredes et posteritates eorundem praenotati in futurum habere sperasent in praeallegatos Blasium Kery et alterum Blasium Erdeos et Casparem Pap et Michaeli Fazekas ac universos incolas in toties dicta possessione Bethlen Eosi residentes ac commorantes, ipsorumque haeredes ac successores utriusque sexus universis transferendo et transiundo pleno iure et cum effectu. Assumendo nichilominus iidem Stephanus Szekely ac domina Sophia Nagy se se annotatos Blasium Kery et alterum Blasium Erdeos et Casparem Pap et Michaeli Fazekas reliquosque universos incolas saepefatae possessione Bethlen Eosi haeredes ac successore utriusque sexus universis in quieto et pacifico dominio eorundem possessionum praedialium contra quovis legitimos impetitores, turbatores, causidicos et actores propriis suis curam, laboribus, fatigiis et expensibus semper et ubique cum certa evictoria cautione

pueri protegere, defendere, conservareque, harum nostrarum vigore et testimonium literarum mediante.

Datum feria quarta proxima post festum Beati Martini et Confessoris, immediate praecedentis transacta, anno Domini millesimo sexcentesimo decimo quarto.

9

1630, 4 mai, Alba Iulia
MOL, Librii Regii, vol. 19, ff. 179–180.

Reconfirmarea privilegiilor satului Dedrad, Alba, la cererea judeului sătesc și a juraților

CONFIRMATIO PRIVILEGII POSSESSIONIS DEDRAD

Nos, Catharina, Dei gratia nata marchionissa Brandenburgica Sacri Romani imperii et Transilvaniae princeps, partim regni Hungariae domina, sicularum comes ac Borussiae, Iuliae, Cliviae, Montium ducissa, etc., memorie commendamus tenore presentium significantes quibus expedit universis, quod providi Adrianis Gedes, iudex ac Martinus Magyar necnon Stephanus Menged iurati possessionis Dedrad in comitatu Colosiensi existentes, in suis ac universorum incolarum et inhabitatorum eiusdem possessionis Dedrad exhibuerit nobis et presentaverunt quasdam literas illustrissimi quondam principis Sigismundi Rakoczy alias Transilvaniae principis in duplici papyro regali patenter confectas et emanatas sigiloque eiusdem in caera rubra ab inferiori earum margine impressi communitas et roboratas, privilegii confirmationales quarum vigore idem quondam illustrissimus princeps certos quosdam consuetudinibusque et iuris suis antiquis per ipsos continuatur tenoris infrascripti. Supplicatum itaque extitit serenitate nostre nominibus et in personis quorum et singula in eisdem contenta

ratas, gratas et acceptas habentis praesentibus literis nostris inseri et inscribi facientis pro eisdem incolis et inhabitatoribus ipsius possessionis Dedrad heredibusque et posteris ipso-
rum universis perpetuo valituras de novo confirmare gratiose dignaremur quarum literas tenor talis est: (urmează doc. VI)

Nos itaque praemissa supplicatione nobis modo vos supra porrecta ad nonullorum et iam fidelium dominorum consiliariorum nostrorum signanter autem illustrissimi comitis domini Stephani Bethlen de Iktar comitatum Hunyadiensis et Maramarusiensis supremi et perpetui comitis consilarii intimi et regni nostri Transilvania gubernatoris nobis honorandi, singularem serenitatae nostrae propterea factam intercessionem faventer exaudita et clementer admissa, praescriptas literas super certis legibus et usibus confirmationales non abrassas, non cancellatas, nec in aliqua sui parte suspectas, se domni prorsus victio et suspitione carentes praesentibus literis nostris de verbo adverbum sine diminutioni augmento, variationeque aliquantes insertas et inscriptas eatenque quatenus eadem rite et legitime existunt emanatae iuribusque earum veritas suffragatur omniaque et singula in eisdem contenta ratas, grata set accepta habentes acceptavimus, approbamus, ratificamus ac pro eisdem universis incolis et inhabitatoribus toties dictae possessionis Dedrad ipso-
rumque haeredibus et posteritatibus ac successoribus haereditariis universis perpetuo valituras gratiose confirmamus. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam pendentes literas nostras pendentes et authentici sigilli nostri munimine roboratas, memoratis universis incolis et inhabitatoribus possessionis Dedrad eorumque haeredibus et posteritatibus universis gratiosi dandas esse duximus.

Datum in civitate nostra Alba Iulia, die quarta mensis May, anno Domini millesimo sexcentesimo tricesimo.

10

1637, august 17, Ilieni, sc. Sepsi
SĴAN, Timiș, Colecția Muzeul
Banatului, fond nr. 117, doc. nr. 47.

Scrisoare dată de judele din Ilieni prin care face cunoscut faptul că Bartha Gergely și Geodry Peter sunt datori cu 19 fl. soției lui Verczi Peter.

Adgiuk emlekezetre mindeneknek az kiknek illik, hogi anno Domini 1637 eztendeoben 17 die Augusti, hogi mi Bartha Gergeli es Geodri Peter vagiunk adoszok Varczi Peterne azoniomnak fl. 19 ennek fizeteo napia az tizenkilenczi forintnak es jeovendo Szent Marthon napia kez pentz is ernek en elottem Illiefalvi biro eleot ha penighlen megh nem fizetnenek minden oknekul Varczi Peterne marhaiokhaz niolhasson az adossoknak.

En Illiefalvi biro huteon szerent irom ezeknek az felitul megh irt adossoknak melinek vallasat.

11

1636, 19 martie, Cluj-Mănăștur
MOL, F 234, Erdély Fiscális Levéltár,
XXII szekrény, fasc. 15, nenumerotat.
Sub text aplicată pecete mare
în ceară de culoare închisă

Judele din Mănăștur, Czizmadia Boldisar și cei cinci jurați ai satului fac cunoscut faptul că Barla Janos vinde o livadă din apropierea bisericii părintelui Daniel pentru suma de 12 florini.

My, Czizmadia Boldisar Colosmonostori mostani biro, Hamay Mihay, Kotys Istvan, Varga György, Biro Peter es Fejer Gergely azon Colosmonostori biro mellet valo hwttenek,

aggyk emlezete mindeneknek az kiknek illik, hogy eleokbe iöven Barla Janos Colosmonostori polgar atyankfia ki az paterek hazon fellyel es szent egyhaz felol lakik, tön my előttunk azaban akarátja szerent illien vallast allivel ő szegeny ember volna es az patokontul valo kis gwmölcses kertet lovennyel nem tarthatna, hogy pusztas es tazontalanul ne allyon (...) atta el Vasarhely pater Danilnak az mostani Colosmonostory paterwnknak es plebanosunknak es az ő successorinak es utanna kivetkezendo patereknek eröbbe tizek ket magyar forint, ugy hogy tamasa Barla Janos te maradek soha ki ne valtasak. Azt mind az altal hozza teven, hogy (kiten Isten otalmazzon) ha törtennek, hogy az patereknek mivel Monostorrol kj killene buntakozniok es hazokatt el hadniok tahat akkor azt kertel Barla Janos, nagy az ő maradekj minden fizetes nekwl magok szamara vizza fogadhassek es birhassak mind addig valamigt es paterek Monostorra vizza nem iövenek. Hogy ha pedig vizza iövenek ismet arra kötelezi magat ezen Barla Janos atyankfia, hogy minden perpetuar nekwl fizetes nekwl vizza aggya mind maga es mind maradekj az patereknek es ha valami szwzlylyal meg akarna tertenj nagy maga nagy maradekj tehat az kertetis elvettesek es annak felette mas tizen ket forint vehissenek rajtek az paterek csok ezen levelwnk orejovel kinek bejansagara attuk az Colosmonostori pechetwnk alat valo levelwnket, martiusnak tizenhatodik napian 1636.

Pe verso: Literae de parte horti nostri transiunt in Monostor.

12

1643, 20 mai, Alba Iulia

MOL, Librii Regii, 23, ff. 180r–181v.

Principele George Rákóczy, la cererea judeleului și a juraților din Bethlenösi confirmă actul de vânzare-cumpărare a două pre-dii de către comunitatea sătească.

Nos, Georgius Rakoczy, Dei gratia princeps Transilvaniae, Partium regni Hungariae dominus, et sicularum comes, etc., memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis, quod pro parte et in personis providorum et circumsectorum Stephani Leorincz, iudicis, Pauli Erdeos et Joannis Gyori iuratorum ac reliquorum universorum incolarum possessione Bethlen Eosi, in comitatu de Zarand existentem habitam, exhibitae sunt nobis et praesentatae quaedam literalium requisitorum capituli ecclesiae Varadiensis, in simplici pappyro patenter confectae et emanaetae, ad extra in dorso earundem, in caera alba, sigillo autentico impressivae communitae et roboratae, fassionales quibus mediante egregius quondam Stephanus Szekely de Gyergyo alias de Csomafalva ac nobilis quondam domina Sophia Nagy pro tunc consors sua, certis et rationabilibus de causis, animos eorum ad id inducantes utilibusque et conducibilibus rebus exinde perficientes intent, totalia et integra praedia sua Nagy Saros et Kis Saros nuncupata, in dicto comitatu de Zarand existentem et habita, simul cum cunctis earundem utilitatibus et pertinentiis quibuslibet providis et circumspicis quondam Blasio Kery iudici et alias Blasio Erdeos, Caspari Pap et Michaeli Fazakas atunc superstitibus, reliquisque universis incolis praefatae possessionis Bethleneosi, ipsorumque heredibus et sucesoribus utriusque sexus universis, in et pro certa quadam pecunia suma, in perpetuum dedisse, condidisse et contulisse dinoscebatur, tenoris infrascripti.

Supplices nobis humilimo, quatenus nos easdem literas, omniaque et singula in eisdem contenta ratas, gratas et accepta habentes, literis nostris consensualibus verbotenus inseri et inscribi fieri; nostramque illis consensu praebere dignemur, benevolum pariter et assensum, qualiter quidem literarum tenor seu verbalis continentia servitur in hunc modum: (urmează documentul VIII).

Nos itaque praemissa supplicatione nobis modo quo supra porrecta clemente exaudita et faventer admissa, rescriptas literas fassionales, non abrasas, non cancellatas, nec in aliqua sui parte suspectas, sed omni prorsus vitio et respitione carentes presentes literis nostris de verbo ad verbum sine diminutione, augmento vel variatione aliquali, insertas et rescriptas, quoad omnes earum continentias articulos, clausulas et puncta eatenus, quatenus eadem ute et legitime existunt emanatae, viribusque earum, veritas suffragatur, ratas, gratas et accepta habentes acceptavimus, approbavimus nostramque illis consensum praebuimus benevolum pariter et assensum. Et nichilominus condignum et honorificum habentes respectum instantiae ac intercessionis illustrissimi comitis domini Stephani Bethlen de Iktar comitatum Huniadiensis et Maramarusiensis supremi ac perpetui comitis, patris nobis honorande apud nos propterea factae et institutae accedenti etiam ea quod iidem incolae possessionis Bethleneosi ad certas fisci nostri necessitates centum talleros argenteos iusti et boni valoris in aerarium nostrum administravit, totum etiam et omne ius nostrum regium si quod in dictis praediis Nagy et Kis Saros etiam aliter qualitercunque existeret et haberetur ante idem nostram et quibuscunque causis viis, modis et rationibus concerneret, simulcum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet, terris scilicet arabilibus, cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, campis, foenetis, sylvis, nemoribus, montibus, vallibus, vineis, vinearumque promonthoriis, aquiis, fluviis, piscinis, piscaturis, aquarumque decursibus, molendinis et eorundem locis, generaliter vero

quarumlibet utilitatum et pertinentiarum suarum integritatibus, quovis nominis vocabulo vocitatis, ad easdem de iure et ab antiquo spectantes pertinere debentes, sub suis veris metis et antiqui limitibus existentes, memoratis Stephano Leorincz, Pauli Erdeos et Ioanni Gyori ceterisque universis incolis et inhabitatoribus eiusdem possessionis Bethleneosi ipsorumque heredibus et succesoribus universis, clementer dandum, donandum et conferendum duximus. Prout consensum nostrum praebimus damusque, donamus et conferimus, iure perpetuo et irrevocabiliter tenendum, utendum, possidendum pariter et habendum, salvo iure alieno, harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante.

Datum in civitate nostra Alba Iulia, die vigesima mensis mai, anno Domini milesimo sexcentesimo quadragesimo tertio.

G. Rakoczi, m.p. Ioannes Szalardy, vicesecretarius m.p.

13

1674, 28 decembrie, Cluj-Mănăștur
MOL, F 234, Erdély Fiscális Levéltár,
XXII szekrény, fasc. 17, nenumerotat,
pecete aplicată sub text.

Judele satului Mănăștur, meșterul Szerenyés Andras, împreună cu cei 6 jurați ai satului, din cauza unor probleme, zălogesc o fâneață a satului lui Menassaghi Mihaly pentru suma de 48 de florini.

Mi, Colosvarmegyeben Colosmonostoron lako, Szerenyés Andras mester, falusi biro, Varga Gergely, Boldisar Gyorgy, Mezei Gyorgy, Daroczy Mihaly, Varga Gyorgy es Tot Andras adgyuk tuttara mind eneltenek es kiknek illik az levelunknek rendiben hogy ez ielen valo 1674 eztendoben Karakzon havanak hatodik napian az falunak bizonyos zuksegere kietunk

Colosvarat kozep ukzaban lako nemzetes Menassaghi Mihaly urambol negven nyolcz pencz advan o kegelmetnek zalagban egy kinek az hatara egy nyarfa darab szena furet mellyet hivak Colosvari Rethelynek melynek egyk felol valo szomszegya Draghi Gyorgy szena retie, melyet ugyan mostan zalagban meghirt Menassaghi Mihaly ur bir, mas felol valo szomszegya az falu szabagya mi azert az meghirt nagyven nyolcz pencz levalvan nemzetes Menassaghi Mihaly urambol az meghirt Colosvari Rethely nevo szena retet kezeben boczatottuk hogy mind adigh birhasseo hasznat tehesse (...) o kegelmek az meghirt negyven nyolcz pencz letszuk leteven penigh o kegelmek az meghirt negven nyolcz pencz tartozzek Mihaly Drah uramis minden perpatuar nelkul azon zalagban vetet Colosvari Rethely nevo szena rete rezebul ki boczatani melyk iovendobeli erosseghete es bizonsaghara attuk az faluk peczetes alat es kezunk irassaval megh erossitetet levelunknek oket.

Datum in Colosvar, anno et die supranotatis. Idem qui supra.

În stânga jos, de aceeași mână: Correcta.

14

1676, 12 ianuarie, Cluj-Mănăstur
MOL, F 234, XXII sz., fasc.
17, nenumerotat

Judele și jurații satului Cluj-Mănăstur confirmă zălogirea unui fânaț între văduva lui Francisc Kadar și diacul Mihaly Menasaghi.

En, Colosmonostori falusi hütős biro, Colosvarmegyeben ugy mint Mezei György esküt tarsaimmal egyut Boldisar Gyorgy, Toth Andras es Varga Gyorgy, agyuk tuttora

mindenenek az kiknek illik hogy in hoc anno presenti 1676 die 12 Ianuarii comparrala it Colosmonostoron az en hazammal Colosvarot lako nemes Menasaghi Mihaly deak ur es mas felol ugyan Colosmonostoron lako Kadar Ferenczne tekintetes, nemzetes Gillani Gergely ur ozvegye tekintetes nemzetes Apafi Anna aszoni iobagya es ada mi elottunk zalagiban ket magyar forintigh fen meg irt Kadar Ferenczne fen meg irt Colosvari Menasaghi Mihaly deak uramnak it az Colosmonostori hataron egy darab hat rend széna fűet az also rudasban melynek nap kelet felol valo szomszegya Draghi Gyorgy szénafűe, nap nyughot felőlis Draghi György szénafűe melymost ugyan Menasaghi Mihaly deak uramal vagon zalagiban mely ket forintokat Menasaghi Mihaly deak ur Kadar Ferencznenek paratis pecuniis usualis monetant deponala es Kadar Ferenczne levala, his tamen conditionibus hogy azon hat rend szénafűet sem magha Kadar Ferenczne sem posteritasi sem attiafiai harom esztendeigh kine valthasak hanem Menasaghi Mihaly ur mint nagh (...) elhesse es harom esztendo eltelven azon szénafűet ha Kadar Ferenczne vagy successora ki akaria taltani az praefigalt ki valthasanak napia Szentmihaly nap eleot ket het az utan ket het akkor deponalia az ket forintokat egyeb üdőben ki ne valthassak evictiotis véven mind maghhara mind successora Kadar Ferenczne hogy azon szenafuenek birassaban Menasaghi Mihaly urat mind addigh meg ki valhattia meg oltalmaz magha kolezeghevel faratsaghaval hogy ha penigh nem evincalhatna tehat Menasaghi Mihaly deak ur Kadar Ferenczne akar mi hellyen talaltathatando iavaibol vagy successorim duplumot ugymint fr. 4 azon helybely tiszt vagy falusi biro által execuallathason. Mely dologh mi elotunk ez rend szerint menven vechben es miis irtuk es szokasunk szerint az falupeczetivel megh erositettük, fide nostra mediante.

Datum et actum die et anno supranotatis.

Correcta per nos.

15

1691, februarie 23, Săraca
 Ediție: Costin Feneșan, „Cărți de
 mărturie” românești din Ardeal
 (1691), în *Arhiva românească*,
 tom II, fasc. 1/1996.

*Cartea de mărturie privind jurământul depus împăratului
 Leopold I și regelui Iosif de comunitatea sătească din Săraca
 (scaunul Orăștie).*

†Eu, popa Dragomir din Săraca și cu giudele satului, Radul, dăm de știre tuturor a cui să cade, cum că în luna lui Fev(rar), 23 de zile, cu ce poruncă au eșit domnii noștri ai Orăștiei, care au fost eșit poruncă din adunarea Țării din cetate din Făgărași, care au fost într-acel an 1691 în luna lui Fev(rar), cum să giuruim noi Împăratului Romei, Înălții Sale, și craiului neamților și al unguirilor, a lu(i) Iosif. Care poruncă noi am făcut cu satul cu tot, cu drag și cu mare îngăduială, la toate puncturile ceale scrise din Țară u g(i)urat de acel lucru. Noi am dat cartea ac(e)asta de mărturie cu scrisoarea mânilor noastre și cu pecețile întărite, într-acel an și într-ac(a)astă lună în care am scris mai sus, în sat Săraca, în casa g(i)udelui satului.

L.S. Scris-am eu, popa Dragomir
 L.S. G(i)udele satului, Radul.

16

1763, iunie 30, Săcădate
S JAN Sibiu, fond Magistratul
orașului, nr. inv. 435, nr. 529

*Judele și jurații satului Săcădate atestă împărțirea averii
familiei Tătaru*

Anno 763, luna lui iunie, zile 30

Noi, atseschtje kare mai sos ne vom iskeli demu atsaste karte de mare kredintze prekum dau jeu Stoika Tataru ku mujere me anume Ana, fjeti mele Ani kasa ma tzie la slebit-sune, kurtje si kasa si schura si unelte kare sint en kurte si en kase si o kinepiste la gredina Popilor de 2 blide; si din sos de vale din Verze en koatse o sumetate de 1 ferdele; la Krutsje tsje botrene o sumetate de 2 ferdele; si atsaste sumetate au fost zolog la Stirbetz si oau skos Stan ku bani lui ku 12 fl. Si o vije en jele botrene de 3 paschi vetsin despe satt Logresti de tsjeje parte fitsori Opri Tataru si atsjestje isau dat lui Stan ke alte zjestre nu jam mai dat fore de atsjestje, jare tsjelelalte surori se nu aibe la atsjestje kare sau dat la logodne endrezni se a pofti enportzale atsjestje. Au fost la fatserje kertzi jeu sudele Ion Dansin, suratzi Ion Butzu, Simion Tataru, setjeni Sava Bulbore, Bukur Tataru.

Skrisam jeu Popa Isaria dsamen ku zisa lor.

17

SJAN Sibiu, fond Magistratul
oraşului, nr. inv. 435
1763, 30 iunie, Săcădate

Judele și jurații din Săcădate stau martori la declarația lui Stan privind situația bunurilor sale.

Anno 763, luna lui iunie, zile 30.

Ense si atsasta isau fokut lui Stan karte de mare kredintze prekum neavund sokrusou ku tse enzestra fjetile au dat zes-tre tsei din Feldioara Paraskive doao vite kare sau bitsuluit cu 15 fl. ascha am dat pune nu va entoartse lui Stan atsesti bani la moschie, la vije en kemp se nu aibe parte nitsi dekul. Si ei Marie jam dat jare jeu Stan un sunk de 4 ani zjestre dintral meu. Iar pentru sokru meu am pletit jeu Stan datorie 4 fl. en dare, la Stojka Logri 6 ferdele de gru, la Stokirenoaie 2 ferdele de kukuruz, en Torkla 2 ferdele si 1 geliat de kukuruz, en Bruju 7 ferdele.

La atsaste karte am fost noi, jeu sudele Ion Dansin, suratzi Simion Tataru, Ion Butje, setjeni Savu Bulborje, Bukur Tataru.

18

SJAN Sibiu, fond Magistratul
oraşului, nr. inv. 435
1763, 30 iunie, Săcădate

Judele și jurații satului Săcădate adevăresc împărțirea averii familiei Tataru.

Skrisam jeu Popa Isarie dsamen ku zisa lor

Iar pentru lokul kare am dat ei Marie, dau si ei Ane la Fodsetzel de 2 ferdele vetsin din sus Munteshti, din sos Bukur Tataru, en pan de 2 ferdele, en kempu din sus, en kostisch de

3 ferdele, kinepischte de o ferdele, la fuintina Bobdi en zolog supt mal cu 5 ferdele; en Drinkerjer 1 ferdele.

Si la atsaste karte am fost noi kare neam iskelit mai sus.

Skrisam jeu Popa Isarie dsamen.

Iar tsine sar skula sau ar endrezni kase kaute tseva dintru atsastje kare ljam dat noi parintzi, iar noi lesem pune nu va pune entei Birschag Domnask 24 de fl. se nu fie slobod nitsi en trun kip tsi se se hodinja Stan ku buna patse ke jel nou hodinit pe veci togma ka un fitsor al nostru.

Skrisam jeu Popa Isarie.

I ZVOARE ȘI BIBLIOGRAFIE

1. Izvoare

Inedite:

- BAC Biblioteca Academiei Române filiala Cluj-Napoca
Colecția Fotocopii
Erdélyi Múzeum Egyesület jelenlegi kéziratára
Hilibi Gál család levéltára
- MOL Magyar Országos Levéltár, Budapesta
I. Diplomatikai levéltár (DI)
II. Erdélyi kormányhatásági levéltárak
 F 1 Librii Regii (LR)
 F 3 Centuriae
 F 4 Cista comitatum
 F 234 Erdély Fiscalis Levéltár
III. Családi levéltárak
 P 1962 Sombory család
IV. Urbaria et Conscriptiones
V. Magyar kancelláriai levéltár
 A 99/1 Banatica
- MTAK Magyar Tudományos Akademia Könyvtára,
Kézirátтар
Mss. 447/1: Veres Endre, *Akták és levelek Erdély és Magyarország Moldovával és Havasalföldével való viszonyához*, (1384–1689).
- SJAN Brașov Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Brașov
Palladium Coronense
- SJAN Cluj Serviciul Județean al Arhivelor Naționale,
Cluj-Napoca
Fond Comitatul Turda (nr. inv. 13)

- Fond familial Banffy (nr. inv. 1214)
 Fond familial Kemény (din Ciumbrud) (nr. inv. 23)
 Fond Primăria orașului Bistrița
 SJAN Sibiu Serviciul Județean al Arhivelor Naționale, Sibiu
 Fond Documente (Urkunden)
 Fond Magistratul orașului și scaunului Sibiu
 Judicat-Acte juridice neînregistrate, nr. inv. 435
 (anii 1592–1879)
 SJAN Timiș Serviciul Județean Timiș al Arhivelor Naționale,
 Timișoara
 Colecția Muzeul Banatului

Edite:

- Az Erdély fejedelmek királyi könyvei
 Az Erdély fejedelmek királyi könyvei, I, ed. Fejér Tomás, Rácz Etelka, Szász Anikó, Kolozsvár, 2005.
- A nagykaroly gróf Károly Bánffy család*
A nagykaroly gróf Károly család oklevéltára, ed. Geresi Kálmán, III, Budapesta, 1897.
A tomaj nemzetségbeli Losonczi Bánffy család története. Oklevéltár, ed. Varjú Elemér, Budapesta, 1908.
- Bálogh, Béla
Dabolci falutörvények, în *Satu Mare. Studii și comunicări*, XIII, 1996.
- Bunea, Augustin
Episcopii Petru Paul Aron și Dionisiu Novacovici sau istoria românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764, Blaj, 1902.
- Buta, Mircea,
 Onofreiu, Adrian,
 Salvan, Andreea
Bârgăul sub pajura imperială, Cluj-Napoca, 2011.
- Bratu, Ioan
Urbariul satului Dicănești, în *Acta Musei Napocensis*, Cluj, 1981.
- Corpus statutorum
Corpus statutorum Hungariae municipalium, I. Statuta et constitutiones municipiorum Transylvaniae ab antiquissimus temporibus usque ad finem seculi XVIII, ed. Kolosvári Sándor, Óvári Kelemen, Budapesta, 1885.

- Corpus Juris Hungarici
Constituțiile Aprobate
Csetri, Elek
Corpus Juris Hungarici, ed. Dezső Markus, I, Budapesta, 1896.
Constituțiile Aprobate ale Transilvaniei (1653), ed. Liviu Marcu, Cluj-Napoca, 1997.
Conscripțiile urbariale ale satului Ciochiș din anii 1785 și 1820, în *Anuarul Institutului de Istorie*, Cluj, 1964.
Documente privind istoria Mitropoliei Banatului, I, ed. I. D. Suci, R. Constantinescu, Timișoara, 1980.
- Documenta Romaniae Historica
Dragomir, Silviu
Documenta Romaniae Historica, seria C Transilvania, XI, ed. Aurel Răduțiu, Konrad Gundisch, Ioan Dani, București, 1981.
Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII, I-II, ed. a II-a, Cluj-Napoca, 2002.
Erdély országnak Három Könyvekre osztott törvényes könyve. Harmadik könyv. Novellaris articulusok, Kolosvár, 1815–1816.
- Feneșan, Costin
Idem,
Griselini, Francesco
Hurmuzaki, Eudoxiu
Ilegar, Diana
Ilea, Ana, Mudura, Ghe., Covaci, Veronica
Izvoare de demografie istorică. Secolul al XVIII-lea. Transilvania, I, București, 1986.
„Cărți de mărturie” românești din Ardeal (1691), în *Arhiva românească*, tom II, fasc. 1/1996.
Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei, prefață, traducere și note Costin Feneșan, Timișoara, 1984.
Documente privitoare la istoria românilor. Acte și scrisori din arhiva orașelor ardeleni (Bistrița, Brașov, Sibiu), ed. Nicolae Iorga, XV/2, 1601–1725, București, 1913.
Reglementări în viața satului la jumătatea secolului al XVII-lea – cazul Tisza-Újhely (comitatul Ugocea), în *Relații româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate*, Ujgorod-Satu Mare, 2011.
Conscrierea domeniului Beiuș la anul 1721, în *Crisia*, 1980.

- Ilea, Ana, Covaci, Veronica
Ilea, Ana
Imreh, István
Idem,
Iorga, Nicolae
Idem
Izvoarele răscoa-
lei lui Horea
Jakó, Zsigmond
Jakó, Zsigmond,
Juhász, István
Koncz, József
Lupaș, Ioan
Idem
Magina, Adrian
Makkai, László
Maksay, Ferenc
MCRT
Meteș, Ștefan
Idem
- Reglementarea urbarială din comitatul Bihor, în Crisia, XI, 1981.*
Conscrierea domeniului Episcopiei romano-catolice de Oradea din anul 1733. Șpanatul Groșeni-Beliu, în Crisia, XXIV/1994.
Szekély falutörvények, Cluj, 1947.
A rendtartó szekély falu, București, 1973.
Documente românești din arhivele Bistriței (Scrisori domnești și scrisori private), I-II, București, 1900.
Sate și preoți din Ardeal, București, 1902.
Izvoarele răscoaiei lui Horea, seria A. Diplomataria, IX-X, ed. R. Câmpeanu, A. Dörner, L. Gyemant, I. Mircea, V. Lechințan, Cluj-Napoca, 2004-2006.
A gyalui vártartomány urbariumai, Kolozsvár, 1944.
A nagyenyedi diákok 1662-1848, București, 1979.
A Hodoltság történetéhez, în Történelmi Tár, 1894.
Contribuțiuni documentare la istoria satelor transilvane, în Studii istorice, V, 1945.
Câteva pagini din trecutul comunei Săliște, în Transilvania, XXXIV, nr. 2, 1903.
Conscripția și inventarul bunurilor cetății Ineu în anul 1605, în Banatica, 21/2011.
I. Rákoczi György gazdasági iratai, Budapesta, 1954.
Urbáriumok XVI-XVII század, Budapesta, 1959.
Monumenta Comitalia Regni Transilvaniae. Erdély országgyűlési emlékek, I-XXI, ed. Szilágy, Sándor, Budapesta, 1875-1898.
Viața agrară, economică a Românilor din Ardeal și Ungaria, I, 1508-1820, București, 1921.
Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII-XX, București, 1977.

- Pascu, Ștefan, Traian Gherman *Urbariul satului Cetan din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, în Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Cluj-Napoca, 1960.*
- Pataki, Iosif *Domeniul Hunedoara la începutul secolului al XVI-lea. Studii și documente, București, 1973.*
- Pesty, Frigyes *Krassó vármegye története, III-IV, Budapest, 1882.*
- Idem *A Szörény Bánság és Szörény vármegye története, III, Budapest, 1878.*
- Prodan, David *Toplița la 1785, Cluj, 1947.*
- Idem *Domeniul cetății Șiria la 1525, în Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Cluj-Napoca, 1960.*
- Idem *Domeniul Beiușului la 1600, în Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Cluj-Napoca, 1962.*
- Idem *Domeniul cetății Ciceu la 1553, în Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Cluj-Napoca, 1965.*
- Idem *Reglementarea urbarială din Banat de la 1780, în Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Cluj-Napoca, 1969.*
- Idem *Urbariile Țării Făgărașului (1651-1680), I, II, București, 1970, 1976.*
- Quellen *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen, (1503-1526) I, II, Brașov, 1886.*
- Răduțiu, Aurel *Acte țărănești în limba română din Transilvania până la 1848 și importanța lor documentară, în Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Cluj-Napoca, 1976.*
- Idem *Reglementarea urbarială a Mariei Tereza din 1767, textele românești, în Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Cluj-Napoca, 1979.*
- Idem *Acte țărănești de danie din Vidra de Sus (1723-1752), în Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Cluj-Napoca, 1980.*

- Simon, Zsolt *Conscriptiile urbariale din 1785 – Valea Bandăului (I), în Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai”, Tg. Mureș, 3–4/2000–2001.*
- Idem *Conscriptiile urbariale din 1785-Valea Bandăului (II), în Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai”, Tg. Mureș, 5–6/2002–2003.*
- Szádeczy, Béla *I. Apafi Mihály fejedelem udvartartása. I. Bornemisza Anna gazdasági naplói, 1667–1690, Budapest, 1911.*
- Székely, Oklevéltár *Székely Oklevéltár, I–VIII, Budapest-București, 1872–2006.*
- Torda vármegye jegyzőkönyvei *Erdély történelmi adatok, IX.1. Torda vármegye jegyzőkönyvei, I. 1607–1658, ed. Dáné Veronka, Kolozsvár/Cluj-Napoca, 2009.*
- Urkundenbuch *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutchen in Siebenburgen, ed. Franz Zimmerman, Karl Werner, 1892.*
- Ursuțiu, Liviu *Domeniul Gurghiu (1652–1706), Cluj-Napoca, 2007.*
- Veress, Andrei *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești, Acte și scrisori (1527–1572), I, București, 1929.*
- Werbőczy, Stephen *The customary law of the renowned kingdom of Hungary in three parts (1517), ed. and trans. by J. Bak, P. Banyó, M. Rady, Idyllwild-Budapest, 2005.*

2. Bibliografie

- Acsády, Ignác *Magyar jobbágyság története, Budapest, 1906.*
- Idem *A jobbágy-adózás 1577–1597-ben, Budapest 1896; A jobbágy-adózás 1598–1604-ben, Budapest, 1906.*
- Albu, Nicolae *Istoria învățământului în Transilvania până la 1800, Blaj, 1944.*

- Andea, Avram *Banatul cnezial până la înstăpânirea habsburgică (1718)*, Reșița, 1996.
- Andea, Avram *Transilvania sub stăpânire habsburgică, în Istoria României. Transilvania*, Cluj-Napoca, 1997.
- Andea, Avram, Andea, Susana *Principatul Transilvaniei în vremea Rakoczeștilor în Istoria Românilor*, V, București, 2003.
- Andea, Susana, Andea, Avram *Costumul haiducilor lui Pinte: de la suman la dolman. Anchetele oficiale din anii 1700–1701, în Confesiune și cultură în Evul Mediu. In honorem Ion Toderășcu*, ed. B.P. Maleon, A.F. Platon, Iași, 2004.
- Andrițoiu, Maria, Cerghelean, Mihai *Sigilii sătești în comitatele Hunedoara și Zarand, în Revista Arhivelor*, nr. 1, XXXIII, 1971.
- Ardelean, Florin *Aspecte privind evoluția domeniului fiscal în Principatul autonom al Transilvaniei, în Acta Musei Napocensis*, nr. 2, 2010.
- Ardelean, Livia *Structuri social-economice în Maramureș în secolul XVII-lea*, mss., teză de doctorat, Cluj-Napoca, 2011.
- Arion, Dinu C. *Cnejii (Chinejii) români*, București, 1938.
- Barna, Carmen Maria *Sigilii sătești în comitatul Hunedoara (1851–1856)*, în *Buletinul cercurilor științifice studențești arheologie-istorie-muzeologie*, 10, 2004.
- Bársony, István *Conscrierea camerală din 1692 a comitatului Bihor, în Crisia*, 1992.
- Barta, Gábor *La route qui mène à Istanbul 1526–1528*, Budapest, 1994.
- Băltariu, Ioan *Vechile instituții juridice din Transilvania*, Aiud, 1934.
- Beldiceanu, Nicoară *Sur les valaques des Balkans slaves a l'époque ottoman (1450–1550)*, în *Revue des études islamique*, XXXIV/1996.
- Belu, Sabin *Contribuții la istoria așezărilor din Munții Apuseni în veacurile XVII–XVIII. Urbariile Someșului Cald*, în *Țara Moșilor*, Alba Iulia, 1977.
- Idem *Noi contribuții la istoria satelor*, în *Acta Musei Napocensis*, Cluj-Napoca, 1978.

- Idem *Situația economică a unor sate din Munții Apuseni în Evul Mediu (Țara Crișurilor)*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, Cluj-Napoca, 1979.
- Bennett, H.S. *Life on the English Manor*, Cambridge, University Press, 1960.
- Benkő, József *Transilvania sive magnus principatus Transilvaniae*, Vindobonae/Viena, 1782.
- Bodo, Edith *Sistemul robotei pe domeniile episcopiei romano-catolice și greco-catolice de Oradea*, în *Crisia*, Oradea, 2011.
- Bichigean, Vasile *Material documentar*, în *Arhiva Someșană*, nr. 18, 1936.
- Bogdan, Ioan *Despre cnezii români*, în *Analele Academiei Române*, seria II, tom 25, București, 1904.
- Idem, *Originea voievodatului la români*, în *Scrieri alese*, 1968.
- Borcea, Liviu *Satele din Bihor ale lui Gavrița Movilă și Constantin Șerban (Schiță monografică a domeniului cetății Șinteului)*, în *Crisia*, Oradea, 1977.
- Idem *O conștiință privind fuga iogabilor de pe domeniile sătmărene la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, în *Crisia*, Oradea, 1980.
- Idem *Voievodatul Borodului în secolele XIII–XVII*, în *Crisia*, Oradea, 1981.
- Idem *Obștea sătească din Bihor. Voievozii și cnezii ei în secolele XIII–XVII*, în *Crisia*, Oradea, 1982.
- Idem *Bihorul medieval. Oameni. Așezări. Instituții*, Oradea, 2005.
- Cazacu, A. *Stăpânii de pământ*, în *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV–XVII)*, București, 1957.
- Căliman, Valeria *Sândia în Țara Bârsei*, în *Cumidava*, III, 1969.
- Câmpeanu, Liviu *Districtele săsești Bistrița și Brașov și jurisdicția lor asupra Rodnei și a Branului în secolele XV–XVII*, în *Banatica*, 20/2, 2010.

- Cernovodeanu, Paul Binder, Paul Ciocan, Rodica *Cavalerii Apocalipsului. Calamitățile naturale din trecutul României (până la 1800)*, București, 1993.
- Chiș, Florin *Politica Habsburgilor față de Transilvania în timpul lui Carol – Quintul*, București, 1945.
- Coroi, Artur *Epidemiile și eradicarea lor în nord-vestul României (secolele XVIII–XIX)*, Cluj-Napoca, 2012.
- Idem *A Háromszéki kilenc falu közös erdejének törvénye, 1713 (I)*, în *Acta Siculica*, 2009.
- Idem *A Háromszéki kilenc falu közös erdejének törvénye, 1713(II)*, în *Acta Siculica*, 2010.
- Dáné, Veronka *„Az őnagysága széki igy deliberála”. Torda vármegye fejedelemségkori birósági gyakorlata*, Debrecen-Kolozsvár/Cluj-Napoca, 2006.
- D’Eszlary, Charles *Histoire des institutions publiques hongroises*, II, Paris, 1963.
- Demény, Ludovic *Introducerea nonei în Transilvania*, în *Studii. Revista de istorie*, 1960.
- Idem *Introducerea unor plante noi în agricultura Transilvaniei în secolul al XVII-lea*, în *Revista de Istorie*, 42, nr. 12, 1989.
- Densușianu, Nicolae *Revoluțiunea lui Horea în Transilvania și Ungaria 1784–1785*, București, 1884.
- Derzsi, Julia *Asistența socială la Sibiu în oglinda registrelor de socoteli din perioada premodernă. Studiu introductiv la Petre Beșliu Munteanu, Hermanstädter Spital und Spitalkirche 13–18 Jh. Spitalul și biserica spitalului din Sibiu în secolele XIII–XVIII*, Sibiu/Hermanstadt, 2013.
- Dogaru, Maria *Sigiliile. Mărturii ale trecutului istoric. Album sigilografic*, București, 1976.
- Dörner, Anton *Structuri birocratice în Transilvania epocii prerformiste în contextul administrației habsburgice, în În pragul Europei. Instituțiile transilvane în epoca prerreformistă*, Cluj-Napoca, 2008.
- Idem *Reformismul austriac și administrația din Transilvania în secolul al XVIII-lea*, Cluj-Napoca, 2009.

- Duby, George *Rural Economy and country life în the medieval west*, Londra, 1968.
- Dragomir, Silviu *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în Evul Mediu*, București, 1959.
- Drăgan, Ioan *Nobilimea românească din Transilvania (1440–1514)*, București, 2000.
- Dudaș, Florian *Memoria vechilor cărți românești*, Oradea, 1990.
- Đurđev, Branislav *O knezovima pod Turskom upravom*, în *Istoriski časopis*, Belgrad, 1948.
- Du Cange, Charles, et al. *Glossarium mediae et infimae Latinitatis*, Niort, 1883–1887.
- Eckhart, Ferenc *A földesúri büntető-bíráskodás a XVI–XVII században*, Budapesta, 1946.
- Edroiu, Nicolae *Populație și economie în Transilvania*, în *Istoria românilor*, V, București, 2003.
- Ember, Győző *Az újkori magyar közigazgatás története*, Budapesta, 1946.
- Faur, Viorel *Istoricul satului Săliște de Vașcău (județul Bihor)*, în *Crisia*, Oradea, 1981.
- Feneșan, Costin *Cnezi și obercnezi în Banatul imperial 1716–1778*, București, 1996.
- Idem *Stăpâni și supuși în comitatul Severinului în timpul celei de-a doua ocupații habsburgice (1688–1699)*, în *Banatica* 14, 1996.
- Idem *Administrație și fiscalitate în Banatul imperial (1716–1778)*, Timișoara, 1997.
- Feneșan, Cristina *Constituirea principatului autonom al Transilvaniei*, București, 1997.
- Idem *Termes daco-roumains et aroumains des codes de lois*, în *Revue des Etudes Sud-Est Europeenes*, nr. 1–4/2005.
- Fraknói, Vilmos *Werboczi István életrajza*, Budapesta, 1899.
- Giurescu, Constantin *Studii de istorie socială*, București, 1943.
- Gorun, Gheorghe *Domeniul Beliu*, în *Ziridava*, Arad, 1981.
- Goff (Le), Jacque *Omul medieval*, Iași, 1999.

- Hanga, Vladimir *Istoria generală a statului și dreptului*, București, 1958.
- Idem *Istoria dreptului românesc*, I, București, 1980.
- Idem *Les institutions du droit coutumier roumain*, București, 1988.
- Hanga, Vladimir,
Pascu, Ștefan *Crestomație pentru istoria statului și dreptului*, II, 1958.
- Ilea, Ana *Instituții sătești din comitatul Bihor în secolul al XVIII-lea*, în *Crisia*, Oradea, 1976.
- Idem *Conscrierea domeniului Aleșd*, în *Aleșd: 1904–1979*, Oradea, 1979.
- Idem *Lupta țărănimii din Bihor împotriva asupririi sociale în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Crisia*, Oradea, 1982.
- Istoria României*, coord. Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, București, 1998.
- Istoria Transilvaniei*, II (de la 1541 până la 1711), coord. Ioan Aurel Pop, Thomas Năgler, Magyari András, Cluj-Napoca, 2005.
- Imreh, István *Viața cotidiană la secui (1750–1850)*, București, 1982.
- Jakó, Zsigmond *Sigilografia cu referire la Transilvania până la sfârșitul secolului al XV-lea*, în *Documente privind Istoria României*, II, *Introducere*, București, 1956.
- Jirecek,
Constantin *La civilisation serbe au Moyen Age*, Paris, 1920.
- Jouneaux, Olivier *Villageois et autorités locales dans un pays de vignoble: l'exemple de quelques communes rurales de la région parisienne (1750–1790)*, în *Annales de Bretagne et des pays de l'ouest*, tome 100, nr. 4, 1993, *La culture paysanne (1750–1830)*.
- Kiss, Andrei *Forul dominal în Transilvania*, în *Revista Arhiveilor*, 12/1969.

- Kőpeczny,
Zsuzsanna,
Dincă, Remus
Körmendy,
Adrienne
Kosztá, László
Lazea, Emil
Idem,
Lechințan, Vasile
Idem
Idem
Literat, Valeriu,
Jaray, Martin
McArdle, Frank
Magina, Livia
- Tobacco Clay Pipes Discovered in the Historical Centre of Timisoara*, în *Ziridava. Studia Archaeologica*, 26/1, 2012.
- A soltész („more scultetorum”) telepítette falvak a Szepességben (XIII–XIV sz.)*, în *Agrártörténeti Szemle*, nr. 3–4, 1974.
- Dél – Magyarország egyházi topográfiája a középkorban*, în *Dél Alföld és Szer*, Szeged, 2000.
- Agricultura în Transilvania în secolul al XIV-lea*, în *Studii*, nr. 2, 1964.
- Viticultura în Transilvania până la începutul secolului al XIV-lea*, în *Studii. Revistă de Istorie*, nr. 5, 1970.
- Cnezi și juzi din Câmpia Transilvaniei în procese judecătorești la scaunele comitatense Cluj și Turda în prima jumătate a veacului al XVII-lea*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Cluj-Napoca*, 1985–1986.
- Cnezi și juzi din zonele de munte ale comitatelor Cluj și Turda în procese judecătorești la scaunele comitatense în prima jumătate a veacului al XVII-lea*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Cluj-Napoca*, 1987–1988.
- Cnezi și juzi din sate bistrițene în litigiile din secolul al XVII-lea (I)*, în *Revista Bistriței*, VII, 1993.
- Vizite calvinești la preoții români din Țara Făgărașului. Un dar al lui Constantin Brâncoveanu la Făgăraș*, în *Anuarul Institutului de istorie națională*, 1936–1938.
- Alto Pascio. A study in Tuscan rural society 1587–1784*, Cambridge, University Press, ed. II, 2005.
- Magyarország története*, III/2, ed. Pach Zsigmond Pál, Makkai László, Benczédi László, Hegyi Klára, Budapest, 1985.
- Prerogativele judelei sătesc în legislația secolului al XVII-lea în Transilvania*, în *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu”*, tom LI, 2012.

- Makkai, László *Szolnok-Doboka megye magyarságának pusztulása a XVII. század elején, Kolozsvár/Cluj, 1942.*
- Mikós, Lázár *Érdely főispánjai, în Szazadok, 1887.*
- Miron, Greta
Monica *Biserica greco-catolică din comitatul Cluj în secolul al XVIII-lea, Cluj-Napoca, 2007.*
Migrația înspre spațiul dunărean. Colonizarea germanilor în secolul al 18-lea și urmările ei, catalog de expoziție, Timișoara, 2012.
- Moldovan, Liviu *Audieri de martori privitor la fuga în Muntenia a unor iobagi români din satul Cornești, comitatul Târnava în 1767, în Studii și documente arhivistice „Ștefan Meteuș la 85 de ani”, Cluj-Napoca, 1977.*
- Montanari,
Massimo *Foamea și abundența. O istorie a alimentației în Europa, București, 2003.*
- Mudura, Gheorghe *Sigiliile localităților bihorene (I și II) în Biharea IX /1986 și X/1987.*
- Müller, G.E *Stühle und Distrikte als Unterteilungen der Siebenbürgisch-Deutschen Nationsuniversität, 1141–1876, Hermannstadt/Sibiu, 1941.*
- Mureșan, Ovidiu *Campanii legislative în vederea combaterii fumatului desfășurate în Principatul Transilvaniei pe parcursul ultimelor decenii ale secolului al XVII-lea, în Națiune și europenitate. Studii istorice, București, 2007.*
- Negrescu, Marlen *Cercetarea unui caz de vrăjitorie la 1728, în Colecționarul român, nr. 6–7, seria II, 2009.*
- Nicoară, Toader *Transilvania la începutul timpurilor moderne (1680–1800), Cluj, 2001.*
- Nouzille, Jean *Transilvania. Zonă de contacte și conflicte, București, 1995.*
- Oszócki, Kálmán *Sigiliile târgurilor și satelor din comitatul Satu Mare în secolele XVI–XIX, în Studii și comunicări, Satu Mare, IX–X/1992–1993.*
- Panaiteșcu,
Petre P. *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orânduirea feudală, București, 1964.*

- Panaitescu, P.P., Costăchel, V., Cazacu, A. *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV–XVIII)*, București, 1957.
- Pascu, Ștefan *Meșteșugurile din Transilvania până în secolul al XVI-lea*, București, 1954.
- Idem *Voievodatul Transilvaniei*, I, III, IV, Cluj-Napoca, 1971, 1986, 1989.
- Păcurariu, Mircea *Istoria bisericii ortodoxe române*, ed. a doua, II, București, 1994.
- Periș, Lucian *Prezențe catolice în Transilvania, Moldova și Țara Românească 1601–1698*, traducere din limba italiană de William Bleiziffer. Traducere revizuită și ediție de Ovidiu Ghitta, Blaj, 2005.
- Petkovic, Sava (redactor) *Recnik crkvena Slovenskoga jezika*, Sremski Karlovci, 1935.
- Pop, Ioan Aurel *Statutul cnezilor supuși pe domeniile feudale din Transilvania în secolul al XIV-lea, în Civilizație medievală și modernă românească*, Cluj-Napoca, 1985.
- Idem *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești) în secolele XIV–XVI*, Cluj-Napoca, 1991.
- Idem *Istoria Transilvaniei medievale de la etnogeneza românilor până la Mihai Viteazul*, Cluj-Napoca, 1997.
- Idem *Un privilegiu regal solemn de la 1366 și implicațiile sale, în Mediaevalia Transilvanica*, tom I, nr. 1–2, 1997.
- Prodan, David *Răscoala lui Horia în comitatele Cluj și Turda*, București, 1938.
- Idem, *Judele satului iobăgesc în Transilvania în secolele XVII și XVIII, în Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, Cluj, 1961.
- Idem *Despre sândie*, în *Cercetări de lingvistică*, București, 1962.
- Idem *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, I–II București, 1967.

- Idem *Răscoala lui Horea, I–II*, București, 1979.
- Idem *Iobăgia în Transilvania în secolul XVII, I–II*, București, 1987.
- Idem *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, București, 1984.
- Idem *Problema iobăgiei în Transilvania. 1700–1848*, București, 1989.
- Idem *Transilvania și iar Transilvania. Considerații istorice*, București, 1992.
- Ranca, Ioan *Abuzul seniorial în Transilvania în lumina plângerilor iobăgești de pe Târnave înmânate lui Iosif al II-lea la 1773*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, Cluj-Napoca, XXVI/1983–1984.
- Răduțiu, Aurel *Despre clacă*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, Cluj-Napoca, 1982.
- Rezachevici, Constantin *Viața politică în primele trei decenii ale secolului al XVII-lea. Epoca lui Radu Șerban, a Movileștilor și a lui Gabriel Bethlen*, în *Istoria Românilor*, București, 2003.
- Rosener, Werner, Roșca –Rosen, Maria *Țăranii în istoria Europei*, Iași, 2003.
- Rosener, Werner, Roșca –Rosen, Maria *Conscripțiile satului Simișna*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historica*, Cluj-Napoca, 1974, 24, fasc. 1.
- Rus, Vasile *Operarii in vinea Domini. Misionarii iezuiți în Transilvania, Banat și Partium (1579–1715)*, I, Cluj-Napoca, 2007.
- Russu Șirianu, Ioan *Iobăgia. I. Până la finea secolului XV*. Arad, 1908.
- Salvan, Florin *Viața satelor din Țara Bârsei în Evul Mediu (secolele XIII–XVII)*, București, 1996.
- Sălăgean, Tudor *Țara lui Gelou. Contribuții la istoria Transilvaniei de nord în secolele IX–XI*, Cluj, 2006.
- Schofield, Phillipp R. *Peasant and community in Medieval England 1200–1500*, Palgrave, 2003.
- Schwartzner, Martinus *De scultetis per Hungariam quondam obviis*, Buda, 1815.

- Soporan, Florin *Afirmarea monarhiei habsburgice în Europa Central-Orientală 1526–1556*, în *Studia Medievalia*, I, Cluj-Napoca, 2004.
- Sreenivasan, Govind P. *The peasant of Ottobeuren (1487–1826)*, Cambridge, University Press, 2004.
- Stahl, Henri H. *Sociologia satului devălmaș românesc*, București, 1946.
- Idem *Contribuții la studiul satelor devălmașe*, ed. II, II, București, 1998.
- Idem *Istoria socială a satului românesc*, București, 2003.
- Surdu, Bujor *Sistemul impunerilor fiscale în Banat în secolul al XVIII-lea*, în *Studii și documente arhivistice „Ștefan Meteuș la 85 de ani”*, Cluj-Napoca, 1977.
- Szabó, István *A középkori magyar falu*, Budapesta, 1969.
- Szádeczky-Kardoss, Lajos *A székely nemzet története és alkotmánya*, Budapest, 1927.
- Szász, Anikó *A kolozsvári református egyházközség úriszéke (1676–1695)*, în *Erdélyi Múzeum*, nr. 3/2010.
- Idem, *Bethlen Gergely utasítása bervei tisztartójához 1683-ból*, în *Erdélyi Múzeum*, 2012.
- Șotropa, Virgil *Răboaje din trecut*, în *Arhiva Someșană*, nr. 1, 1924.
- Idem *Un proces multiseclar*, în *Arhiva Someșană*, nr. 13, 1930.
- Ștefănescu, Barbu, Bodo, Edith *Ruperea tăcerii*, Oradea, 1998.
- Ștefănescu, Barbu *Tentații evazioniste ale țăranului transilvănean (secolul al XVII-lea – primele decenii ale secolului al XIX-lea)*, în *Confesiune și cultură în Evul Mediu. In honorem Ion Toderășcu*, ed. B.P. Maleon, A.F. Platon, Iași, 2004.
- Idem *Le monde rurale de l'ouest de la Transylvanie du Moyen Age a la Modernite*, Cluj-Napoca, 2007.
- Idem *Perturbații climatice – consecințe economice și mentale (Bihor, secolele XVII–XIX)*, în *Studii istorice privind relațiile româno-ungare*, ed. Nicolae Edroiu, Cluj-Napoca, 2010.

- Idem *Între pâini*, Cluj-Napoca, 2012.
- Tanașoca, Anca *Autonomia vlahilor din Imperiul Otoman*, în *Revista de istorie*, tom 34, nr. 8, 1981.
- Timon, Ákos *Magyar alkotmány és jogtörténet*, Budapest, 1906.
- Trâpcea, Th. N. *Organizația cnezială în Banat din a doua jumătate a secolului al XVII-lea și până în prima jumătate a celui de-al XIX-lea*, în *Studii și articole de istorie*, IX, 1967.
- Tüdős, Kinga *Jobbágyélet a fejedelemskori Erdélyben. Jövevényjobbágyok Háromszéken 1616–1698*, Tg. Mureș, 2001.
- Țârcovcu, Victor *Istoria învățământului din Banat până la 1800*, București, 1978.
- Țoca, Mircea *Două secole de reprezentări în artele plastice în Răscoala lui Horea (1784). Studii și interpretări*, coord. Nicolae Edroiu, Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, 1984.
- Ursuțiu, Liviu *Agricultura domeniului Gurghiu*, în *Terra nostra*, 1973.
- Idem *Chezășia pe domeniul Gurghiului*, în *Marisia*, 1976.
- Idem *Tranzacții asupra iobagului și asupra pământului pe domeniul Gurghiu*, în *Marisia*, 1977.
- Ursuțiu, Maria *Relații agrare pe domeniul Hunedoara în secolul al XVII-lea*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, Cluj-Napoca, XXVI/1983–1984.
- Vasile, Ionaș *Urbariul satului Micești din anul 1766*, în *Apulum*, Alba Iulia, 1975.
- Vertan, Maria *Sigilii de sate, comune și târguri din Banatul istoric (secolele XVIII–XIX)*, Catalog, Timișoara, 2006.
- Vulcănescu, Romulus *Etnologie juridică*, București, 1970.
- Wellman, Imre *Esquisse d'une histoire rurale de la Hongrie depuis la première moitié du XVIIe siècle jusqu'au milieu du XIXe siècle*, în *Annales. Économies, Sociétés, Civilizations*, nr. 6/1968.

Wyczaski, Andrzej *L'économie du domaine nobiliaire 1500–1580*,
în *Annales. Economies. Societes. Civilisation*,
1/1963.